

**INTERNATIONAL
JOURNAL OF
SOCIAL
INQUIRY**

IJSI

**International Peer-Reviewed
Open Access Electronic Journal**

**Volume 17
Issue 1
April 2024**

E-ISSN: 1307-9999

<https://dergipark.org.tr/en/pub/ijsi>

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL INQUIRY

International Peer-Reviewed Open Access Electronic Journal

Uluslararası Hakemli Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume 17

Cilt 17

Issue 1

Sayı 1

April 2024

Nisan 2024

International Journal of Social Inquiry (IJSI)

Online published on behalf of the Institute of Social Sciences, Bursa Uludağ University / Türkiye

Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından çevrimiçi yayınlanmaktadır.

E-ISSN: 1307-9999

Journal homepages / web adresleri

<https://dergipark.org.tr/en/pub/ijsi>
<https://www.uludag.edu.tr/en-ijsi>

Journal email / e-posta adresi

ijsi@uludag.edu.tr

International Journal of Social Inquiry

International Peer-Reviewed Open Access Electronic Journal

Volume 17
Issue 1
April
2024

Owner on behalf of Bursa Uludağ University

Bursa Uludağ Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ferudun YILMAZ, Bursa Uludağ University, Türkiye

Owner

İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Sezgin KAYA, Bursa Uludağ University, Türkiye

Editor

Editör

Prof. Dr. Tolga DEMİRBAŞ, Bursa Uludağ University, Türkiye

Assistant Editor

Editör Yardımcısı

Prof. Dr. M. Ozan BAŞKOL, Bursa Uludağ University, Türkiye

Editorial Board

Yayın Kurulu

Prof. Dr. M. Ozan BAŞKOL, Bursa Uludağ University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Murat GENÇ, University of Otago, New Zealand

Prof. Dr. Adnan GERÇEK, Bursa Uludağ University, Türkiye

Prof. Dr. Miraç Burak GÖNÜLTAŞ, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye

Prof. Dr. Sevda GÜRSAKAL, Bursa Uludağ University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Berkay AYDIN, Bursa Uludağ University, Türkiye

Asst. Prof. Dr. Burak Faik EMİRGİL, Bursa Uludağ University, Türkiye

Dr. Şafak TARTANOĞLU BENNETT, University of Greenwich, United Kingdom

Foreign Language Editor

Yabancı Dil Editörü

Asst. Prof. Dr. Elif KARA, Bursa Uludağ University, Türkiye

Publication Coordinator

Yayın Koordinatörleri

Res. Asst. Ali TORUN, Bursa Uludağ University, Türkiye

Publication Period

Yayın Dönemi

Triannually (April, August, December)

Yılda 3 (Nisan, Ağustos, Aralık)

International Journal of Social Inquiry

International Peer-Reviewed Open Access Electronic Journal

Volume 17
Issue 1
April
2024

About Journal

Dergi Hakkında

International Journal of Social Inquiry (IJSI), which started publication in 2008, is an international peer-reviewed academic e-journal published triannually in April, August, and December. It aims to contribute to international literature by publishing original articles in English and Turkish in different disciplines in the field of social sciences. IJSI publishes articles that investigate social issues, particularly in the fields of economics, public finance, business and management, political science, public administration, sociology, psychology, and philosophy.

Yayın hayatına 2008 yılında başlayan International Journal of Social Inquiry, Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Online ortamda yayınlanan dergi, sosyal bilimler alanında farklı disiplinlerde üretilen İngilizce ve Türkçe özgün makaleleri yayımlayarak alana katkı sağlama amacı taşımaktadır. IJSI, sosyal olayları özellikle ekonomi, maliye, işletme ve yönetim, siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji, psikoloji ve felsefe alanlarına dayalı olarak inceleyen makaleleri yayımlamaktadır.

Abstracting / Indexing

Endekş Bilgileri

International Journal of Social Inquiry (IJSI) is in the indexed/abstracted TUBITAK ULAKBİM Turkish Social Sciences Database, TR Dizin, Index Copernicus ICI World of Journals, EBSCOHost-Academic Search Complete, Academic Search Ultimate- SciLit, SOBIAD, Idealonline, and Academindex.

International Journal of Social Inquiry (IJSI), TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı, TR Dizin, Index Copernicus ICI World of Journals, EBSCOHost - Academic Search Complete, Academic Search Ultimate- SciLit, SOBIAD, idealonline ve Academindex tarafından taranmaktadır.

 <p>SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANI</p>		
 <p>Academic Search Complete</p>		
		

IJSI Editorial Office

İletişim Bilgisi

International Journal of Social Inquiry (IJSI)
Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences
Gorukle Campus, 16059,
Nilufer, Bursa – Türkiye
Phone: +90 224 2942420
Fax: +90 224 2942434
E-mail: ijsi@uludag.edu.tr

International Journal of Social Inquiry (IJSI)
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Görükle Kampüsü, 16059
Nilüfer, Bursa – Türkiye
Tel: 0 224 2942420
Fax: 0 224 2942434
E-posta: ijsi@uludag.edu.tr

The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Bursa Uludağ University.

Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir. Bursa Uludağ Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

International Advisory Board
Uluslararası Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Oktay AHMED** (SS. Cyril & Methodius University in Skopje/MK)
Prof. Dr. Mehmet Emin ALTUNDEMİR (Sakarya University/TR)
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ (Fenerbahçe University/TR)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul University/TR)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege University/TR)
Prof. Dr. Carole HILLENBRAND (University of Edinburg/UK)
Prof. Dr. Çiğdem İYÇİL (Mimar Sinan Fine Arts University/TR)
Prof. Dr. Eric M. JAMELSKE (University of Wisconsin-Eau Claire/USA)
Prof. Dr. Şenol KANTARCI (Akdeniz University/TR)
Prof. Dr. Faruk KARACA (Atatürk University/TR)
Prof. Dr. Ulvi KESER (Girne American University/TRNC)
Prof. Dr. Yahya MICHOT (Hartford Seminary/USA)
Prof. Dr. Irina NEVSKAYA (Goethe University/DE)
Prof. Dr. Jean A. PRATT (University of Wisconsin-Eau Claire/USA)
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli University/TR)
Prof. Dr. Intisar A. RABB (Harvard University/USA)
Prof. Dr. Martina SEIFERT (Hamburg University/DE)
Prof. Dr. Nazan SUSAM (İstanbul University/TR)
Prof. Dr. Timothy S. VAUGHAN (University of Wisconsin Eau Claire/USA)
Prof. Dr. John WALBRIDGE (Indiana University/USA)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Çukurova University/TR)
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ (Hacettepe University/TR)
Prof. Dr. Ibrahim Mohamed ZAIN (International Islamic University/MY)
Assoc. Prof. Dr. Sevinj RUINTAN (Baku State University/AZ)
Assoc. Prof. Dr. Sinan LEVENT (Ankara University/TR)

Referees for this Issue

Bu Sayıda Görev Alan Hakemler

- Prof. Dr. Ali ERGUR** (Galatasaray University/TR)
Prof. Dr. Berna YAZICI (Eskişehir Technical University/TR)
Prof. Dr. Bülent Sarper AĞIR (Aydın Adnan Menderes University/TR)
Prof. Dr. Emrah FERHATOĞLU (Eskişehir Osmangazi University/TR)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ (Bursa Uludağ University/TR)
Prof. Dr. Gürcan Şevket AVCIOĞLU (Selçuk University/TR)
Prof. Dr. Harun SÖNMEZ (Anadolu University/TR)
Prof. Dr. Leman Pınar TOSUN (Bursa Uludağ University/TR)
Prof. Dr. Meltem KARAATLI (Süleyman Demirel University/TR)
Prof. Dr. Nuray TAŞTAN (Kırıkkale University/TR)
Prof. Dr. Salih ÇEPNİ (Bursa Uludağ University/TR)
Prof. Dr. Sevim CESUR (İstanbul University/TR)
Prof. Dr. Utku ALTUNÖZ (Sinop University/TR)
Prof. Dr. Zeynep YÜCEL (Bandırma Onyedi Eylül University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Adem LEVENT (Bursa Uludağ University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Ayhan DEMİRCİ (Toros University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Burak KESKİN (Çankırı Karatekin University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Cem Koray OLGUN (Adıyaman University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Coşkun AKDENİZ (Tekirdağ Namık Kemal University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Deniz KUNDAKÇI (Kastamonu University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Derya YAYMAN (Akdeniz University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Göklem TEKDEMİR (İstanbul University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Görkem BAHTİYAR (Bursa Uludağ University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Gülşen GEDİK (Marmara University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Halil KANADIKIRIK (Tarsus University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali POLAT (Bursa Uludağ University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Mümtaz Levent AKKOL (Yozgat Bozok University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Rüya ATAKLI YAVUZ (Çanakkale Onsekiz Mart University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Sami KİRAZ (Hitit University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Ülhak ÇİMEN (Atatürk University/TR)
Assoc. Prof. Dr. Volkan Soner ÖZSOY (Aksaray University/TR)
Asst. Prof. Dr. Abdulkadir BÜYÜKBİNGÖL (İstanbul Gelişim University/TR)
Asst. Prof. Dr. Hazar VURAL JANE (İstanbul Aydın University/TR)
Asst. Prof. Dr. Mustafa CANER (Sakarya University/TR)
Asst. Prof. Dr. Sevginaz IŞIK (Bursa Uludağ University/TR)
Lect. Dr. Bülent BATMAZ (Anadolu University/TR)

Thank you for your contribution to increasing the scientific quality of our journal.

Dergimizin bilimsel kalitesinin artmasına olan katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Table of Contents

Page

1	<i>Research Article</i> A Methodological Discussion on Evaluating the Success of Any Securitizing Move Özge Gökçen Çetindişli	1-16
2	<i>Research Article</i> Piercing the Curtain: Exploring U.S.-Iran Relations and Realism Through the Qasem Soleimani Assassination Harun Abubakar Siddique	17-28
3	<i>Research Article</i> Article 2 of Double Taxation Agreements and the Fate of Digital Service Taxes Mustafa Cemil Kara	29-44
4	<i>Research Article</i> İki Aşamalı Ağ Veri Zarflama Analizinde Çapraz Etkinlik Ölçümü: Türkiye Havalimanları Uygulaması Cross Efficiency Measurement in Two-Stage Network Data Envelopment Analysis: An Application of the Airports in Türkiye Nagihan Memiş, Gül Gökay Emel	45-67
5	<i>Research Article</i> Jeopolitik Riskler Savunma Harcamalarını Etkiliyor mu? Panel ARDL Yaklaşımı ile Bir Analiz Do Geopolitical Risks Affect Defense Expenditures? An Analysis With Panel ARDL Approach Serap Barış, Abdullah Barış	69-85
6	<i>Research Article</i> Ekonomik Büyüme ve Sanayileşmenin Ekolojik Ayak İzine Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi Effects of Economic Growth and Industrialization on Ecological Footprint: Asymmetric Causation Analysis Onur Yağış	87-104
7	<i>Research Article</i> Borsa İstanbul Endekslerinin Dolar, Euro, Altın ve Brent Petrol Değişkenleriyle Birliktelik Analizi Association Rule Analysis of Borsa Istanbul Indices With Dollar, Euro, Gold, and Brent Oil Variables Zehra Berna Aydın, Edanur Gündoğdu	105-118

Table of Contents		Page
8	<i>Research Article</i> Türçülük ve Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Arasındaki İlişkide Hayvanlarla Empatinin Rolünün Sorgulanması Questioning the Role of Empathy with Animals on the Relationship Between Speciesism and Collective Action Orientation for Animal Rights Emine Yücel, Hüseyin Haluk Yıldırım, Mevlüt Şemsettin Ceylan	119–140
9	<i>Research Article</i> Spotify’da 2022 Yılıının Türkçe Popüler Şarkılarının İçerik Analizi: Aşk ve Benmerkezcilik Arasında Salınan Güncel Müziğin Dili Content Analysis of Turkish Popular Songs of 2022 on Spotify: The Language of Contemporary Music Between Love and Egocentrism Orçun Girgin, Ömer Küçük, Onur Uca	141–163
10	“Yabancılarla” Dolu Bir Dünyada Beraber Yaşama Pratikleri Üzerine Bauman Bize Ne Söylüyor? Göç Olgusu Üzerinden Bir Değerlendirme What Does Bauman Tell Us About the Forms of Togetherness in a World Full of “Strangers”? An Evaluation of the Migration Phenomenon İbrahim Oğulcan Erayman	165–176

RESEARCH ARTICLE

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1372347>

A Methodological Discussion on Evaluating the Success of Any Securitizing Move

Özge Gökçen Çetindişli*

Abstract

The study objects to lay out a lucid perspective on “how any securitizing move occurs successfully” an issue that was non-rigidly theorized in the Copenhagen version of securitization, in line with current debates. To this end, the vague criteria as follows, set by the classical cadre of the Copenhagen School are problematized: actors have to couch the issue as an existential threat requiring exceptional executive powers, and, if the audience accepts the securitizing move, the case is established as a security issue beyond the routine procedure of politics. Considering this conservative cycle, the first claim of this paper is that the politics of “audience acceptance” is not adequately determined in theory. The second is that the classical variants’ persistence in the transition to “exceptional security policy” in the operation of securitization, ignoring its insecure nature, reduces the theory to a given and fixed understanding of security such as “security=exceptionalism.” Premised on these arguments, the paper proposes an overarching systematized thought that empowers the audience’s role; does not exclude “exceptional measures” but also inserts into “normalized exceptional” and even “routine responses” as actions.

Keywords: securitizing move, successful securitization, audience, extraordinary measures, intersubjectivity

Cite this article: Çetindişli, Ö. G. (2024). A methodological discussion on evaluating the success of any securitizing move. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 1–16. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1372347>

* PhD candidate. Bursa Uludağ University, Department of International Relations, Bursa, Türkiye.

Email: oterzi@uludag.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3778-0093>

Article Information

This article is based on the author’s unpublished doctoral dissertation.

Received 06 October 2023; Revised 22 January 2024; Accepted 26 January 2024; Available online 30 April 2024

1. Introduction

According to Ole Wæver (2011), “the securitization theory (ST) is structured as a theory¹ with clearly has one distinct concept at its core—securitization—, and in which key concepts form a closely integrated constellation; only necessary relations (not contingent connections) are part of the theory itself” (p. 470). One of the most cited definitions of securitization, the central concept of the theory, is as follows: “When a securitizing actor uses a rhetoric of existential threat and thereby takes an issue out of what under those conditions is ‘normal politics,’ we have a case of securitization” (Buzan et al., 1998, pp. 24–25).

In the field of security studies, the classical Copenhagen version of ST has been hailed for its contribution to the ongoing debate on “how security is best understood” (Guzzini, 2011, p. 330). The theory addresses the following key questions of security as they relate to politics: “What makes something a security issue?” “What kind of responses does this call for?” “What are the specific consequences of recognizing something as a threat?” (Balzacq et al., 2016, p. 496).

ST, with its innovative answers to these questions, that make security contexts malleable, is considered one of the most productive and groundbreaking developments in the field in recent years. The theory has been applied in various contexts from climate change (Arias, 2022), refugees (Secen, 2021), and even epidemiological threats (Kاونert et al., 2022) as its practical grammar provides researchers with analytically powerful insights.

However, it is still one of the most controversial ways of analysis (Williams, 2003, p. 511). One of the reasons that makes the theory under dispute is that the Copenhagen version trapped the success of any securitizing move in a rut consisting of three unarticulated steps: (1) the actor dramatizes an issue as an existential threat, (2) the intended audience has to agree on the security discourse about the threat is adequately dangerous and requires the mobilization of all resources to beat off it, (3) adopting of emergency actions known as exceptional measures (Buzan et al., 1998, p. 6).

Analytically, this paper seeks lucid answers to the question “which criteria must be provided for any securitizing move as being successful” that is left undetermined in the original version of ST. In this context, the paper begins by arguing that the theory vacillates on two issues. The first concerns the claim that security issues are constructed through intersubjective processes between actors (socially empowered policymakers and intended audiences). This is because,

¹ Wæver states that he draws—to a certain extent—on Kenneth Waltz’s approach to the definition of theory: “I define theory as a picture, mentally formed, of a bounded realm or domain of activity. A theory depicts the organization of a realm and the connections among its parts.” Accordingly, a theory is not basically a proposition (true or false) about reality; it is a model from which empirical statements can be derived to assess structural similarities. However, a theory is formulated abstractly to be mobilized in a diversity of situations. He argues that “insights through bridge-building from this abstraction to specific analytical usages.” Wæver also points out that “a clear distinction needs to be made between the theory itself and its cumulated insights from empirical studies. For him, case studies teach something about both reality and the theory - but not about what is missing ‘in the theory.’ Theory-related insights should be accumulated, while the theory is kept intact as long as it is the best instrument for generating such insights. Theories are quite minimalistic and therefore any case study demands a specific set-up – possibly with several theories and constructs for the occasion. ‘Theories don’t predict, people do’” (Wæver, 2003, pp.1–2; Wæver, 2011, pp. 470–471).

while the theory bases the success of the whole process on audience acceptance, it does not provide enough detail on the identity and role of the audience.

The strong emphasis on extraordinary measures, which is regarded as contradictory even with the Western liberal order in which the framework has evolved, is the second issue under discussion. This comprehension confines security perception to a fixed understanding of "security = exceptionalism." Moreover, in the past decades illuminating explorations of securitizations in world politics have revealed how the agenda of security is spreading to new areas where there is no evidence of "undemocratic procedures" for its solution. Therefore, it is believed that a conflict has arisen between the different practices that emerged with the securitization of non-traditional issues and the classical position of the Copenhagen School (CS).

In this sense, the overarching objective of this article is to push the epistemological and methodological limits of the theory to provide a comprehensible perspective on the outputs of a certain securitization that was non-rigidly theorized in the original framework.

Aiming to systematize how to conduct such an analysis, this paper proceeds as follows: After an introduction that provides an overview of the paper, the second section outlines the ST and discusses the substantial conceptual and normative critiques of the theory. Section third gives a brief review of the literature. Part four, the uncertainties regarding the intended audience are laid out and proposals are made for this issue. Section five undertakes an analysis of the problematic aspects of extraordinary measures. The final part propounds a channel that may potentially facilitate the case studies.

2. Securitization Theory and Key Critiques

ST, rooted in the question of "what quality makes something a security issue in international relations" (Wæver, 1995, p. 55), concentrates on the processes of constructing a shared understanding of what is to be considered and collectively responded to as a threat (Buzan et al., 1998, p. 26). This means that ST, which adopts an intersubjective understanding as opposed to the objectivist perspective of the traditional approach, contends that security is a generated reality rather than a pre-given state (Ari, 2023, p. 4).

The core posit of ST is that security is a speech act. In this sense, the securitizer dramatizes a particular issue as an existential threat as having top priority by uttering security (Wæver, 2003, p. 10) such as "if we do not tackle this problem, everything else will be irrelevant (because we will not be here or will not be free to deal with it in our own way, or we will not exist to remedy our failure)." In case the audience adopts the discourse about the perceived (real) or constructed (unreal) threat, it will also be possible for the generation of the capacity to break free of the rules of normal politics. So, any issue acquires a security status following an intersubjective process involving a securitizing actor and an audience. The labeling of something as a security by individuals or groups is no guarantee of success. Successful securitization is not decided by the actor but by the intended audience of the securitization (Wæver, 2003, pp. 24, 31). This is why audience approval is considered as the "sine qua non" of securitization (Ağır, 2023, p. 137).

As stated by Balzacq (2005), articulating security itself creates a new social order in which “normal politics” is bracketed in securitization (p. 171). The normal politics that is guided by “discussion, debate, and deliberation” is suspended through necessities of survival, and this emergency politics/order is dominated by “silence, secrecy, and suppression” (Roe, 2006, p. 426). Because, as stated by CS scholars, security is the movement that takes politics beyond the established rules of the game and frames the issue either as a special type of politics or as a supra-political one that legitimates the use of special procedures (Buzan et al., 1998, p. 23).

Although ST has pioneered a significant conceptual transformation from the construction of the “security” to its impact, it is not immune to criticism. While the theory has inspired hundreds of studies with its methodological regularity and empirical applicability, it has also drawn the attention of critics due to some conceptual, normative, and epistemological confusions it contains (Bright, 2012; Philipsen, 2018).

Conceptual criticisms focus on the structure of the theory, in particular the use of the speech act on which it is grounded. As many authors have pointed out, CS’s prioritization of speech while neglecting visual depictions of threats and silences is problematic. As research carried out over time has revealed, complicated processes among actors and relevant audiences that consist of diverse communication techniques, including images and visual artifacts (Hansen, 2011; Williams, 2011), words spoken and written text (Aydın-Düzgit & Rumelili, 2009, p. 300; Hansen, 2006), or physical action (Wilkinson, 2007), generate how threats are constructed and perceived (Wæver, 2015, pp. 121–127).

Beyond the inner functioning of the theory, some scholars have criticized “the normative dilemma of speaking and writing security,” as Huysmans terms it (Aradau, 2004, pp. 388–413). The theory is seen to seek to constitute a sort of antagonistic politics which seems implicit in the CS’s claim that “de-securitization of issues represents the optimal long-range solution rather than securitizing them” (Bright, 2012, p. 869). However, in practice, it is seen that the issues are removed from the realm of normal politics where they are handled with collective governance and give a process in which governance is tolerated with exceptional decrees rather than democratic decisions prominence (Trombetta, 2008, p. 588). This serves to emerge inescapable negative consequences, such as the security-insecurity paradox.

The theory has also been criticized for not providing a convincing explanation of “how successful securitization emerges empirically.” ST makes the content of security malleable with the logic of “anything can potentially be viewed as a threat” but vacillates about its effects (the suspension of the normal rules and the adoption of emergency measures) (McDonald, 2008). Since this issue is also closely related to the main theme of the study, it will be analyzed in detail under the headings concerned with the audience and exceptional measures.

3. A Brief Literature Review and Contributions

Despite a growing number of theoretical and empirical case studies on the process of securitization, progressive contributions to the debate on its consequences have been rather limited. While seminal work has been done by leading scholars (Floyd, 2011; Patomäki, 2015; Philipsen, 2018; Wertman & Kaunert, 2022; Williams, 2015), there is still no unifying formula, as there is still no consensus on “what conditions determine the success or failure of any

securitizing move." To evaluate some of these studies, for instance, Côté (2016) in his study titled "Agents without Agency: Assessing the role of the Audience in Securitization Theory," draws attention to the ambiguity of the audience within the theory and argues that the audience needs to be reconstructed as an active agent with a meaningful impact on the intersubjective construction of security values. However, while this study provides a comprehensive perspective on the function of the audience of the securitization, it does not address the issue of extraordinary measures. In "Actor, Audience(s) and Emergency Measures: Securitization and the UK's Decision to Invade Iraq" Roe (2008) analyzes the justification for the 2003 Iraq War by utilizing the ST. In this study, Roe's striking argument is that the relevant audiences must accept the actor's security discourse (the stage of identification/rhetorical securitization) as well as the measures proposed or taken to prevent the threat (the stage of mobilization/active securitization). However, with this assumption, the author overestimates the role of the audience within the intersubjective functioning of the theory and neglects the problematic aspects of exceptional measures. Neal (2012), on the other hand, in his article titled "Normalisation and Legislative Exceptionalism," concentrates on the issue of extraordinary measures rather than audiences. Analyzing British counter-terrorism legislation in three different periods (2000, 2001, and 2008), Neal argues that thanks to the legislation enacted by governments, practices that were once seen as exceptional measures can become the new normal over time. However, rather than making ST applicable to current cases, Neal's perspective serves to reproduce the conventional logic that can be summarized as securitization succeeds when exceptional measures or legislative exceptions are adopted. The most comprehensive step towards theorizing non-exceptional securitizations has been taken by Mark B. Salter (2010) with his remarkable work, "When Securitization Fails: The Hard Case of Counter-terrorism Programs." The author lays out a model of securitization failure using the comparison of several abandoned American counter-terrorism programs. Salter, for successful securitization, stipulates the requirement that "new executive powers (even if it is the dispersion or deputization of previously-centralized powers of decision-making) be granted to the securitizing actor" in addition to audience acceptance. This study is noteworthy because of its assertion that by requiring new execution as his criteria for the success of securitization, he wants to be able to comprise non-exceptional practice. But the "new or emergency executive powers" that Salter posits can mean intensifying the institutionalization of exceptionalism, then security policy becomes a paradox, as it risks sabotaging the liberal order precisely by the very means it is intended to save it. Rita Floyd (2016), in her article "Extraordinary or Ordinary Emergency Measures: What, and Who, Defines the 'Success' of Securitization?" asserts that "a particular securitization is only successful when an action, either in normal or extraordinary ways, is taken by a relevant securitizing agent following the security discourse that identifies the threat, and when the action taken is justified by the agent concerning the threat." (p. 679). Although this suggestion enables scholars to analyze cases of non-exceptional securitization as well as exceptional ones, it undermines the intersubjective character of ST as it overlooks or even ignores "audience acceptance." However, the originality of the securitization approach, which sets security as an intersubjective socio-communicative process, is rooted in the notion of the audience.

Unlike studies focusing only on audiences or extraordinary measures, this study aims to contribute to researchers on both issues. First, this study reimagines the audience as a mechanism that can counterbalance the securitizing elites in their action. Thus, both the intersubjective foundations of the theory itself will be strengthened, bringing them a little closer to the desired democratic functioning. As Aradau (2004) underlines, “the role of the securitizing audience can retain the speech act in the framework of the democratic politics of contestation” (p. 392).

This analysis offers a solution to the paradox that legitimized universalist and exceptionalist understandings of security have become the source of insecurity. Contrary to the understandings that still emphasize exceptionalism for the success of securitization, it makes the language of ST more explanatory for the analysis of the possible future by including non-exceptional practices in the securitization process. Additionally, this perspective, which seeks to move away from exceptionalism and the strengthened securitizing actor-audience interaction, moves the theory one step closer to the liberal order.

4. Uncertain Place of the Audience in the Theory

CS highlights the crucial role of the audience in the securitization process with the following sentence: “...the security speech act is negotiated between securitizer and audience—that is, internally within the unit” (Buzan et al., 1998, p. 26).

However, as many authors have indicated, there is vagueness around the process by which the securitizer and audience interact to create securitization (Bright, 2012). Yet, scholars have not fully compromised on the questions of “Which audience needs to be convinced of the legitimacy of a securitizing move?” and “How or with what effects does the intended audience engage in the process of securitization?” In this sense, Williams (2011) portrays the audience as a “radically underdeveloped” concept (p. 212). In this context, it can be argued that the first problem is heavily rooted in the uncertainty about who the addressee (the audience) will be a certain securitizing move.

This paper assumes that there is little generalizability regarding the precise identity of the audience, bearing in mind that each state, society, or institution has a different form of government, culture, and norms. In addition, it also supports the notion that any security policy requires the approval of multiple audiences that may exist within a single securitization process and that audiences often possess differential powers, leading to effects on securitization outcomes.

Given this and drawing on Balzacq and Vuori’s definitions, the work posits that the portrait of the “engaged audience” can be designed in a “case-specific” manner. As claimed by Vuori (2008), “Audiences form based on the function the securitization act is intended to serve” (p. 72). Similarly, Balzacq’s reformulation of the concept of audience as an empowering audience, divided into moral and formal, which enables the securitizing actor to carry out the proposed action, is also valuable. Therefore, it can be asserted that a case-specific characterization of audiences based on the form of government and rules of the state in which they live and their direct connection to the problem (legitimization and authorization of security rhetoric) (Balzacq, 2005, pp. 8–9) or their potency to authorize security action against the threat (Collins,

2005, pp. 572–573) or, their position within different phases or settings of the securitization process rhetoric (Salter, 2008, pp. 321–349) would provide analysts with a more comprehensive analysis.

The precariousness of the audience's position within the theory persists despite a growing number of case studies, which is another significant issue closely related to the outcomes of securitization. This is because, while some scholars keep arguing that the audience is the enabler of the success of securitization, others, like Floyd, contend that there is no definitive correlation between audience approval and the existence or success of securitization. This ambivalence creates ambiguity about the audience's identity and purpose, thus making the mechanism of intersubjectivity problematic (Côté, 2016, pp. 2–3). In addition, some argue that for successful securitization, audience acceptance must encompass the securitization discourse of the agents as well as the policy responses to the threat proposed by them (Salter, 2010, pp. 116–132). For instance, Roe (2008) states that the relation between the securitizer and the audience is constituted not only in agreement with whether the support required is either formal or moral but also in agreement with what the audience is being asked to approve: "This is an existential threat and/or given this is an existential threat, these are the responses I proffer to block it (p. 622)." However, in this study, this assessment is regarded as highly exaggerated.

Another issue is that the classical version of the theory omits relevant details regarding how the audience(s)' effects on the outcomes of securitization would emerge in the empirical analysis. This ambiguity also causes many authors to negate the audience from the process. However, in democracies, audience consensus can be measured by formal methods such as voting on particular issues (e.g., in parliament or in the Senate) or in general elections. In situations like this, the approval/opposition of the audience can be understood from the side where the voting results are more skewed. The necessary data on whether there is audience support can be obtained from polls and surveys besides formal methods such as voting (Côté, 2015, pp. 125–126).

By way of example, whether the security discourse used by then U.S. President Donald Trump against North Korea resonated positively or negatively with the (moral) audience can be observed from polls conducted during the pre-securitization and securitization periods. In this respect, in a poll conducted by CNN in August 2017, 62% of the respondents to the question "Would you say the following pose 'a very serious threat' to the United States, 'a moderately serious threat,' 'a mild threat,' or 'no threat at all?'" stated that they believe that North Korea poses a "very serious threat" to the United States. According to CNN, this is the highest level in any poll since 2000. It is even higher than the 52% recorded in June 2009 after North Korea's second nuclear test (CNN, 2017).

However, given claims that a single survey can be misleading, a second survey in case studies would serve to represent a more comprehensive result. In this context, one can refer to the results of another poll, such as Gallup's annual World Affairs. In January 2018, Gallup has asked the American public: "What one country anywhere in the world do you consider to be the United States' greatest enemy today?" 51% of the volunteers answered North Korea, and concern about this East Asian country has overtaken Russia, China, and Iran as the most prominent competitors of the United States. At first glance, this data alone may seem

meaningless. However, given that this rate has tripled from the 16% who cited in 2016 (the year before Trump took office), it is possible to argue that there is a correlation between Trump's securitizing rhetoric or moves and Pyongyang's rise to the top of the list of U.S. enemies (Brenan, 2018).

Although this case is drawn from a democratic country, in almost every political community, democratic or not, securitizing agents need consent, to execute a certain securitization act. In this context, when trying to detect support or resistance in non-democratic or semi-democratic societies, the attitudes of the political elites or religious authority (e.g. Islamic Republic of Iran) gathered around policymakers (Vuori, 2008, p. 68) or behavior patterns of the substance of the general public's actions (protest, revolt) can be of assistance.

A further critique closely related to the audience issue is that the approach does not have the power to produce an analysis beyond Western Europe and North America due to its Eurocentric arrogance (Bilgin, 2011, p. 401). As McDonald (2008) points out, the politicization (open political deliberation) and securitization (secrecy) distinction based on ultimately suggestive of a Western liberal democratic state (p. 69) and is far from being equally applicable to any political setting outside this region. Wilkinson (2007) similarly argues that the logic of the ST remains constrained by the "Westphalian straitjacket," which manifests itself in the assumption that the Euro-American model of the state, identity, society, and concomitant political culture is valid universal, and timeless. This problematic perspective does not consider the local socio-political contexts and terms and limits the research agenda only to the liberal political context (pp. 11, 13, 22).

This criticism is believed to have its roots in the traditional securitization steps, which are purportedly constructed in a manner unique to liberal democracies: first, the audience must embrace the threat claims before security measures can be implemented. However, this processing can be incompatible with the functioning of non-democratic regimes because, in such countries, governments do not need audience approval for their securitizing moves (Bilgin 2011, p. 401).

But on a deeper level, in non-democratic or semi-democratic systems, it is seen that this is not always the case, counterintuitively. Legitimacy and consent are among the most important qualities that every government, whether liberal or not, must possess at the very least to survive, as Vuori emphasizes. Even the undemocratic regimes are governed by people who adhere to the favorable beliefs of some key figures (the so-called power elite) in the polity. That is, even tyrants need the consent of loyal actors and subjects, whether before or after the securitizing move or after taking security measures (Vuori, 2008).

It should be noted that while in democratic systems, speaking of security is used to justify breaking the law, authoritarian governments can also use it to restore political order, enforce discipline, and maintain social control (Vuori, 2008, p. 69). Though the main problem with the applicability of the theory to democratic and non-democratic societies is the ambiguity of the distinction between normal and extraordinary measures in terms of the inner operation of these regimes.

5. The Controversial Status of Exceptionalism

One of the main implications of this approach is that once securitization is in place, security elites can instantly employ any countermeasures they deem necessary to counter the threat. Therefore, Stritzel's (2007) construction of securitization as "a claim to modus of exceptionality" seems to be highly tenable (p. 360). However, because of the inherent risks, and uncertainties in its definition and in whether it is a necessary or optional success criterion, the "exceptional logic of securitization" makes it problematic to evaluate the outcomes of any securitizing move.

Additionally, Wæver (2003) describes extraordinary measures as coming "in the form of secrecy, levying taxes or conscription, placing limitations on otherwise inviolable rights, or focusing society's energy and resources on a specific task" (p. 9), in one of his early works, while in one his more recent works, he passes that the "extraordinary is a deviation from whatever is considered normal until an exception was installed" (Wæver & Buzan, 2020, p. 391). This conceptualizing, however, does not provide researchers with a well-defined, consistent, and sustainable benchmark to determine exceptions.

Given this, two questions primarily need to be answered regarding the "highly problematic strategy of securitization" (Behnke, 2000, p. 91). First, is securitization a state-centered theory? Second, if the theory is not state-centric and represents a multi-actor understanding of international relations, how will issues be taken beyond the realm of normal politics by other actors such as international organizations or NGOs (given how different the decision-making structure of each is)? As is well known, sophisticated issues such as "the securitization of pandemics or climate change" where the securitizer is either a state or a non-state actor, are currently dominating the world agenda. As a result, the initial version of the ST does not address, for instance, the issue of what "exceptional" or "beyond law" procedures a non-governmental organization (Corry, 2012) like Doctors Without Borders can adopt in the face of a global security crisis.

Problems with the necessity of its criteria are another cause of difficulty in addition to the definition's or content's vagueness. The genesis of this is the CS's characterization of securitization as a three-step component: "existential threats, emergency actions, and effects on inter-unit relations by breaking the rules." By doing so CS implies that "extraordinary measures are an essential part of securitization because following rules is equivalent to the normal way" (Buzan et al., 1998, p. 26).

Nevertheless, in separate chapters of "Security: A New Framework for Analysis," the success of securitization is not determined using exceptional measures or even formulated in terms of audience(s) without explicit reference to them.

We do not push the demand so high as to say that an emergency measure has to be adopted... In this conception, 'existential threats ... legitimize the breaking of rules' ...The security act is negotiated between the securitizer and the audience ... but the securitizing agent can obtain permission to override rules that would otherwise bind it. Typically, the agent will override such rules because, by depicting a threat the securitizing agent often says someone cannot be dealt with in the normal way (Buzan et al., 1998, p. 26).

...the issue is securitized only if and when the audience accepts it as such (1998, p. 25).

These statements depict a different portrait of the connection between exceptional means and securitization. For “legitimizing” in the above paragraph is not the same as “necessitating,” while “typically” differs from “categorically” (Floyd, 2016, p. 3). This indicates that there is an inherent tension in the theory regarding whether “extraordinary measures are a necessary condition for successful securitization, or whether securitization will only succeed with the audience(s) acceptance.”

According to Williams, such tension dominates the ST in practice due to the CS’s anxiety about drawing an obvious distinction between “security” and “normal” politics. Motivated by this concern, CS argues on the one hand that only specific types of security policies (i.e., those of an exceptional nature) constitute “a successful” securitization and, on the other hand, that the success of securitization depends solely on audience acceptance (Williams, 2011, p. 220).

5.1 Critiques on the Insecurity of Exceptionalist Logic

According to Aradau (2004) “ ‘extraordinary defensive moves’, the emergency actions undertaken by institutions and various security actors” are what characterize successful securitization. But the “exceptionalism of securitization” (p. 4) has at least two flaws.

The first is to fix “the meaning of security as exceptionality,” which drives the theory to a “Machiavellian position” (Behnke, 2000, p. 89) on securitization. Thus, Stritzel (2007) criticizes Wæver for the realist understanding of security not only for taking it as an intellectual starting point but also for continuing to use this exceptionalist terminology that was considered empirically inadequate and even ethically problematic in the later part of his theory (pp. 361, 366–367).

The emphasis on the role of exceptionalist security discourses and practices tends to create a rather strict politicization–securitization polarization, which prohibits making ST more widely applicable to real-world securitizations. But this dichotomy, based on Arendt’s security-purified design of politics, while intellectually stimulating, is of little use in practice.

In this regard, Balzacq et al. (2016) also challenges the distinction between “normal” and “exceptional” policies inherent in the original definition (p. 495). He contends that “Politics does not evaporate at the doorsteps of securitization. That is, security is neither above nor beneath or beyond politics” (Balzacq, 2015, p. 108). As argued by Bigo (2002), securitization is an integral component of political functioning (p. 64).

Furthermore, stabilizing the meaning of security as exceptionality contradicts Derrida’s well-known argument that “there is nothing outside the text” and the meaning is always deferred or postponed and can never be fixed (Ari, 2021, p. 399).

With its emphasis on emergency measures that deviate from normal rules, Williams (2014) asserts that ST exhibits Schmittian² characteristics in terms of “exceptionalism, decisionism, and

² Wæver responds to this criticism as follows, “...securitization theory involves a ‘Schmittian’ concept of ‘politics’– the theory has a Schmittian concept of ‘security’ and an Arendtian concept of politics, if one wishes to use such types of slogans – it can have Schmittian effects, nevertheless. As Huysmans pointed out... all security studies risks strengthening security, even when intentionally anti-security. Similarly, a theory of the exceptionalist dimension of politics – even a theory that challenges exceptionalism from another core meaning of politics – can fortify a conceptual universe where exceptionalism is central to the political field, and thereby limit our political imagination” (Wæver, 2011, p. 470).

the declaration of a divide between friend and enemy" (p. 115). This is directly related to Carl Schmitt's concept of the political (decisionist/exclusionary) and how he defines the sovereign. In modern political thought, Schmitt characterizes the "sovereign is he who decides on the exception." (as cited Akgul Acikmese, 2013, p. 307). Accordingly, the sovereign is seen as the one "who decides what constitutes a threat, whether the alleged threat to the existing order requires extreme urgency, and ultimately whether normal political processes should be suspended to deal with the problem." Even, the sovereign is portrayed as one who has absolute authority over the juridical order itself and has the power to judge who is included in and who is excluded from this order (Akgul Acikmese, 2013, p. 307). In sum, the sovereign is the one who decides what is exceptional and can abolish norms whenever he deems it necessary. Indeed, in a state of chaos, there are no norms that can be applied (Schmitt, 1986/2002, p. 20). A careful examination reveals that this way of thinking, which is based on executive unilateralism, is most clearly actualized in the trajectory of securitization. This is because the securitizing agents can operate "legitimately" beyond the rules of normal politics or law most easily in the securitization process (Floyd, 2016).

The second issue is that the "exceptionalist discourse of securitization" is inherently dangerous. This is because the politics of panic brought about by securitization, and the emphasis on secrecy, and urgency serve to enable extraordinary interventions. In other words, the state of constant alarm and paranoia catalyzed by the security utterance helps to suppress civil society and governments to pursue interventionist and repressive policies (Akgül Açıkmeşe, 2011, p. 58), in short, to suspend democratic procedures. Also, Aradau (2004) is uneasy with the possibility that the exceptional politics of securitization could become a dangerous venture for democracy, as it risks spreading states of extraordinariness into everyday life (p. 5).

From this perspective, a classic act of securitization reduces combating existential threats to a traditional zero-sum, a militarized way of thinking and acting, thereby undermining the legitimacy of long-term negotiated solutions by emphasizing quick and coercive measures such as military or police force options (Jones, 1999, p. 109). According to Patomäki (2015), securitization can even further create enemies and make war plausible. As will be recalled, the principle at the core of securitization is that no issue is ipso facto a security threat, but everything can be constructed as one. This means that the external threat may be real, ex nihilo, or distorted. It is therefore necessary to be aware of the risks of exceptional/emergency measures that evoke violence (p. 128).

Every practice of securitization leads to the paradox of empowering the military, or what Bigo (2000) calls security professionals (p. 326) in the civilian sphere or legitimizing their practices. It seems even more likely to encounter such experiences, especially in countries that have not yet experienced democracy and where there are no clear lines between military and civilian authority. Because very few countries have a check and balance system that can keep under control the possibility of abuse of power that may arise from exceptionalist discourse. Moreover, in the post-9/11 conjuncture, it is witnessed that securitization is frequently applied in democratic states as well as underdeveloped countries, restricting freedoms and interfering in the civilian sphere in the name of security. A precedent for this is ex-NSA contractor Edward Snowden's attempt to draw attention to how the logic of securitization can serve an

unintended purpose through the case of the NSA leaks in 2014. Snowden problematized exceptional measures, especially systematic “global surveillance.” Using counter-securitization, he demonstrated how these and similar extraordinary measures inherent in classical securitization can pose a threat to the freedom of the liberal individual (Philipsen, 2018).

Kyle Grayson (2003) uses the metaphor of “Frankenstein” to concretize the danger that can arise as a result of securitization. The Frankenstein analogy helps to illustrate that if the securitizing actor gets out of control through the extraordinary powers it can acquire, it can achieve power far beyond what is expected (p. 337).

Furthermore, Bigo (2002) argues that contrary to the claims of the CS, security is not a “field” that is the responsibility of any security forces, and therefore there is no distinction between the political sphere and the security sphere. Moreover, most of the current security practices are already extraordinary, and with each passing day the “extraordinariness” is brought into daily politics via the practices of power (pp. 64–65), or the de-formalized law and administration.

The emphasis on “emergency,” which refers to the suspension of responsibility, transparency, and accountability, is seen in the context of the study as a “purification ritual” (Bigo, 2000, p. 325) in which everything is justified in the face of a threat.

However, sophisticated analyses reveal that the response to a securitized threat following any securitizing move is not always exceptional, sometimes it is a routine practice, a normalized exception, and sometimes a combination of both exceptional and routine factors (Bigo, 2000; Bourbeau, 2014; Corry, 2012; Floyd, 2016; Floyd, 2023; Salter, 2010; Trombetta, 2008).

6. Concluding Remarks

ST focuses on the process by which any issue that constitutes the subject of the public sphere is declared an existential threat via the speech act, thus established as a security concern. The original posit of the theory is that a securitizing move transforms a succeeded security practice when the target audience accepts the arguments of the securitizing agent, and the agent is freed from constraints. Thus, an analyst who wants to evaluate the outcomes of any securitizing move has two key factors to consider: “audience approval and adopting extraordinary measures.” However, the classical version has been heavily criticized for failing to adequately determine the status of these constituents (audience and exceptionalism) and for promoting a securitizer-driven and non-usual process to address urgent threats.

This study seeks to provide analysts with an avenue, more specific than before, of “the conditions that need to be met for a certain securitizing move to occur successfully” which was theorized in a non-rigid way in the classical cast. In this sense, the paper begins by addressing “the politics of the audience.” In theory, the CS defines securitization as an intersubjective process and delineates the audience as one of the main actors of this process. However, it did not sufficiently answer some fundamental questions such as “who or whom this audience consists of” or “how to measure the reactions of the relevant audience,” thus dragging securitization “in practice” to a process that takes place only under the patronage of the securitizer.

Given this, the study proposes an “effective and visible audience portrait” to strengthen the intersubjective character that makes the theory unique and addresses these ambiguities. An empowered audience can be a counterbalance to the uncontrolled actions of securitizing actors. It also argues that the “engaged audience” would be specifically determined for each case study, as each society, state, or institution has a different form of government, norms, and culture. To measure the support or resistance of the engaged audience, the study suggests observation of social events such as protests or riots, as well as formal (voting on a particular issue or a general election) or informal (opinion polls or surveys) methods, again depending on the context in which securitization takes place (whether democratic or not).

The second issue problematized in the study is the logic that confines securitization to an exceptional security framework, reminiscent of fast-track procedures or coercive methods such as military and police forces. “The logic of exception” is both inherently risky and inappropriate for real-world securitizations. Indeed, in recent years, the security perception has transcended its conventional boundaries, and besides conventional concerns, sophisticated ones like epidemics or environmental degradation have been added to the security agenda. With this expansion, in many cases, the securitizing move has been followed by “unexceptional responses.” So, the paper argues that in addition to the “exceptional ways” of original ST to deal with an existential threat, “normalized exceptional” and, more importantly, “routine responses” should be inserted into the functioning of ST. “Normalized exceptional” is what Neal (2012) calls “legislative exceptionalism,” which are practices that were once seen as an exceptional response but which, over time, transform into the “new normal” thanks to legislation enacted by governments. The USA’s 2001 Patriot Act and the UK’s 2001 Anti-Terrorism, Crime, and Security Act (ATCSA) exemplify the institutionalization of exceptionalism through legislative measures against the relative slowness of normal politics. “Routine responses” refer to any “action/observable change in behaviour that takes place in the ordinary functioning of normal politics” (Floyd, 2016, p. 684) or established mechanisms in liberal democratic states and is associated with the securitizing movement. Contrary to the “exceptionalism of securitization,” the “decision-making is open in the sense that legislatures and other bodies are able to scrutinize the executive” (Roe, 2012, p. 251). In this sense, the process is accountable and transparent. For instance, a decision to impose a sanction that follows established norms in response to the presumed threat. Inspired by Foucault and Bourdieu, Bourbeau (2014, p. 190) calls them the “logic of routine” and describes them as a set of routinized and stereotyped practices carried out by bureaucrats and security experts, in which technology plays an important role.

However, considering that ST is also applied in non-democratic countries, it should be emphasized that “routine reactions,” while unethical, may not always be within “democratic boundaries.” For, as Wæver and Buzan (2020) point out, “‘normal politics’ is not always a politics with specific qualities (liberal, civilized, or rational).” Therefore, as suggested in the audience of securitization, the measures taken need to be evaluated “in terms of the specific circumstances of securitization (the country in which it takes place, the form of government, whether the securitizer is state or non-state).” In sum, the paper argues that an understanding in which all these logics can coexist or complement each other should dominate the theory of

securitization. In this sense, any reasoned measure taken by actors directly related to the threat should be considered as part of the securitization process.

A theory of securitization with an audience whose influence is felt in practice, and attempting to overcome the logic of exception, a little closer to the desired democratic understanding and provide a more universal framework for the outcomes of any real-world securitization.

ACKNOWLEDGEMENT

I extend my sincere thanks to Professor Dr. Tayyar Arı for his invaluable critique and contributions.

FUNDING

No financial support was received from any person or institution for the study.

ETHICS

The author declares that this article complies with ethical standards and rules.

AUTHOR CONTRIBUTION

Özge Gökçen Çetindişli | General contribution rate: 100%

The author has confirmed that there is no other person who meets the authorship condition of this study.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

References

- Ağır, B. (2023). Copenhagen School of security studies. In T. Arı (Ed.), *Critical theories in international relations identity and security dilemma* (pp. 125–144). Lexington Books.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte güvenlik tehditleri [Perception or discourse? Security threats in Copenhagen School and Neoclassical Realism]. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43–73. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uidergisi/issue/39278/462550>
- Akgül Acikmese, S. (2013). EU conditionality and desecuritization nexus in Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, 13(3), 303–323. <https://doi.org/10.1080/14683857.2013.812772>
- Aradau, C. (2004). Security and the democratic scene: Desecuritization and emancipation. *Journal of International Relations and Development*, 7(4), 388–413. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jird.1800030>
- Arı, T. (2021). *Uluslararası ilişkiler teorileri [International relations theory]*. (10th ed.). Aktüel.
- Arı, T. (2023). Introduction: Critical and post-modern challenge to international relations. In T. Arı (Ed.), *Critical theories in international relations identity and security dilemma* (pp. 1–8). Lexington Books.
- Arias, S. B. (2022). Who securitizes? Climate change discourse in the United Nations. *International Studies Quarterly*, 66(2), 1–52. <https://doi.org/10.1093/isq/sqac020>
- Aydın-Düzgüt, S., & Rumelili, B. (2019). Discourse analysis: Strengths and shortcomings. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 8(2), 285–305. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.477300>
- Balzacq, T. (2005). The three faces of securitization: Political agency, audience and context. *European Journal of International Relations*, 11(2), 171–201. <https://doi.org/10.1177/1354066105052960>
- Balzacq, T. (2015). The ‘Essence’ of securitization: Theory, ideal type, and a sociological science of security. *International Relations*, 29(1), 103–113 <https://doi.org/10.1177/0047117814526606b>
- Balzacq, T., Léonard, S., & Ruzicka, J. (2016). ‘Securitization’ revisited: Theory and cases. *International Relations*, 30(4), 494–531. <https://doi.org/10.1177/0047117815596590>
- Behnke, A. (2000). The message or the messenger?: Reflections on the role of security experts and the securitization of political issues. *Cooperation and Conflict*, 35(1), 89–105. <https://doi.org/10.1177/00108360021962011>
- Bigo, D. (2000). When two become one: Internal and external securitisations in Europe. In D. Bigo (Ed.), *International relations theory and the politics of European integration* (pp. 171–204). Routledge.
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*, 27(1_suppl), 63–92. <https://doi.org/10.1177/03043754020270S105>
- Bilgin, P. (2011). The politics of studying securitization? The Copenhagen School in Turkey. *Security Dialogue*, 42(4–5), 399–412. <https://doi.org/10.1177/0967010611418711>

- Bourbeau, P. (2014). Moving forward together: Logics of the securitisation process. *Millennium*, 43(1), 187–206. <https://doi.org/10.1177/0305829814541504>
- Brenan, M. (2018, February 19). North Korea surges to top of U.S. enemies list. *GALLUP*. Retrieved May 01, 2022, from <https://news.gallup.com/poll/227813/north-korea-surges-top-enemies-list.aspx>
- Bright, J. (2012). Securitisation, terror, and control: Towards a theory of the breaking point. *Review of International Studies*, 38(4), 861–879. <https://doi.org/10.1017/S0260210511000726>
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Collins, A. (2005). Securitization, Frankenstein's Monster and Malaysian education. *The Pacific Review*, 18(4), 567–588. <https://doi.org/10.1080/09512740500339034>
- Corry, O. (2012). Securitisation and 'riskification': Second-order security and the politics of climate change. *Millennium*, 40(2), 235–258. <https://doi.org/10.1177/0305829811419444>
- Côté, A. (2015). *Social securitization theory* [Unpublished doctoral thesis, University of Calgary]. <https://doi.org/10.11575/PRISM/27817>
- Côté, A. (2016). Agents without agency: Assessing the role of the audience in securitization theory. *Security Dialogue*, 47(6), 1–18. <https://doi.org/10.1177/0967010616672150>
- CNN (2017, August 03–06). *CNN/SSRS Poll*. Retrieved May 01, 2022, from <http://i2.cdn.turner.com/cnn/2017/images/08/08/rel7b.-.north.korea.pdf>
- Floyd, R. (2011). Can securitization theory be used in normative analysis? Towards a just securitization theory. *Security Dialogue*, 42(4–5), 427–439. <https://doi.org/10.1177/0967010611418712>
- Floyd, R. (2016). Extraordinary or ordinary emergency measures: What, and who, defines the 'success' of securitization? *Cambridge Review of International Affairs*, 29(2), 677–694. <https://doi.org/10.1080/09557571.2015.1077651>
- Floyd, R. (2023, March 15–18). *Securitization theories: Big picture theorising vs. 1:1 mapping*. ISA Annual Convention, Montréal.
- Grayson, K. (2003). Securitization and the Boomerang debate: A rejoinder to Liotta and Smith-Windsor. *Security Dialogue*, 34(3), 337–343. <https://doi.org/10.1177/09670106030343009>
- Guzzini, S. (2011). Securitization as a causal mechanism. *Security Dialogue*, 42(4/5), 329–341. <https://doi.org/10.1177/0967010611419000>
- Hansen, L. (2006). *Security as practice: Discourse analysis and the Bosnian War*. Routledge.
- Hansen, L. (2011). Theorizing the image for Security Studies: Visual securitization and the Muhammad Cartoon Crisis. *European Journal of International Relations*, 17(1), 51–74. <https://doi.org/10.1177/1354066110388593>
- Jones, R. W. (1999). *Security, strategy and critical theory*. Lynne Rienner Publishers.
- Kaunert, C., Leonard, S., & Wertman, O. (2022). Securitization of COVID-19 as a security norm: WHO norm entrepreneurship and norm cascading. *Social Sciences*, 11(7), 1–19. <https://doi.org/10.3390/socsci11070266>
- McDonald, M. (2008). Constructivism. In P. D. Williams (Ed.), *Security studies: An introduction* (pp. 59–73). Routledge.
- Neal, A. W. (2012). Normalization and legislative exceptionalism: Counterterrorist lawmaking and the changing times of security emergencies. *International Political Sociology*, 6(3), 260–276. <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2012.00163.x>
- Patomäki, H. (2015). Absenting the absence of future dangers and structural transformations in securitization theory. *International Relations*, 29(1), 128–136. <https://doi.org/10.1177/0047117814526606e>
- Philipsen, L. (2018). Performative securitization: From conditions of success to conditions of possibility. *Journal of International Relations and Development*, 23(1), 139–163. <https://doi.org/10.1057/s41268-018-0130-8>
- Roe, P. (2006). Reconstruction identities or managing minorities? Desecuritizing minority rights: A response to Jutila. *Security Dialogue*, 37(3), 425–438.
- Roe, P. (2008). Actor, Audience(s) and Emergency Measures: Securitization and the UK's Decision to Invade Iraq. *Security Dialogue*, 39(6), 615–635. <https://doi.org/10.1177/0967010608098212>
- Roe, P. (2012). Is securitization a 'negative' concept? Revisiting the normative debate over normal versus extraordinary politics. *Security Dialogue*, 43(3), 249–266. <https://doi.org/10.1177/0967010612443723>
- Salter, M. B. (2008). Securitization and desecuritization: A dramaturgical analysis of the Canadian Air Transport Security Authority. *Journal of International Relations and Development*, 11(4), 321–349. <https://doi.org/10.1057/jird.2008.20>
- Salter, M. B. (2010). When securitization fails: The hard case of counter-terrorism programs. In T. Balzacq (Ed.), *Securitization theory: How security problems emerge and dissolve* (pp. 116–132). Routledge.
- Schmitt, C. (2002). *Siyasi ilahiyat, egemenlik kuramı üzerine dört bölüm [Political theology four chapters on the concept of sovereignty]* (E. Zeybekoğlu, Trans.). Dost Yayınları. (Original work published 1986).
- Secen, S. (2021). Explaining the politics of security: Syrian refugees in Turkey and Lebanon. *Journal of Global Security Studies*, 6(3), 1–21. <https://doi.org/10.1093/jogss/ogaa039>

- Stritzel, H. (2007). Towards a theory of securitization: Copenhagen and beyond. *European Journal of International Relations*, 13(3), 357–383. <https://doi.org/10.1177/1354066107080128>
- Trombetta, M. J. (2008). Environmental security and climate change: Analysing the discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, 21(4), 585–602. <https://doi.org/10.1080/09557570802452920>
- Vuori, J. A. (2008). Illocutionary logic and strands of securitization: Applying the theory of securitization to the study of non-democratic political orders. *European Journal of International Relations*, 14(1), 65–99. <https://doi.org/10.1177/1354066107087767>
- Wæver, O. (1995). Securitization and desecuritization. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On security* (pp. 46–86). Columbia University Press.
- Wæver, O. (2003). *Securitization: Taking stock of a research programme in security studies* [Unpublished Copy], 1–36.
- Wæver, O. (2011). Politics, security, theory. *Security Dialogue*, 42(4–5), 465–480. <https://doi.org/10.1177/0967010611418718>
- Wæver, O. (2015). The theory act: Responsibility and exactitude as seen from securitization. *International Relations*, 29(1), 121–127. <https://doi.org/10.1177/0047117814526606d>
- Wæver, O., & Buzan, B. (2020). Racism and responsibility – The critical limits of deepfake methodology in security studies: A reply to Howell and Richter-Montpetit. *Security Dialogue*, 51(4), 386–394. <https://doi.org/10.1177/0967010620916153>
- Wertman, O., & Kaunert, C. (2022). The audience in securitization theory. *Strategic Assessment*, 25(3), 67–81.
- Wilkinson, C. (2007). The Copenhagen School on tour in Kyrgyzstan: Is securitization theory useable outside Europe? *Security Dialogue*, 38(1), 5–25. <https://doi.org/10.1177/0967010607075964>
- Williams, M. C. (2003). Words, images, enemies: Securitization and international politics. *International Studies Quarterly*, 47(4), 511–531. <https://doi.org/10.1046/j.0020-8833.2003.00277.x>
- Williams, M. C. (2011). The continuing evolution of securitization theory. In T. Balzacq (Ed.), *Securitization theory: How security problems emerge and dissolve* (pp. 212–222). Routledge,
- Williams, M. C. (2015). Securitization as political theory: The politics of the extraordinary. *International Relations*, 29(1), 114–120, <https://doi.org/10.1177/0047117814526606c>

RESEARCH ARTICLE

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1320601>

Piercing the Curtain: Exploring U.S.-Iran Relations and Realism Through the Qasem Soleimani Assassination

Harun Abubakar Siddique*

Abstract

In the domain of global politics, the validation of realist theory would occur if a majority of states held substantial power. However, the current international system features states with varying degrees of capability, leading to divergent objectives. This divergence contradicts realist assertions, prompting a critical examination in this article. By practically evaluating the international system, the article recognizes the diverse capabilities and objectives of states influenced by dominant states, especially in the case of postcolonial states, often overlooked by realism. Utilizing defensive and offensive theories within classical (neo) realism, the article analyzes the Qasem Soleimani case to demonstrate the importance of diverse theoretical perspectives in broadening analysis. The case study underscores the ongoing relevance of realism in understanding the self-help and anarchic nature of the international system.

Keywords: Realism, Iran, U.S., Qasem Soleimani, State

Cite this article: Abubakar Siddique, H. (2024). Piercing the curtain: Exploring U.S.-Iran relations and realism through Qasem Soleimani assassination. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 17–28. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1320601>

* Geneva Graduate Institute, Geneva, Switzerland.

Email: Harun.abubakarsiddique@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6037-7895>

Article Information

Received 27 June 2023; Revised 04 March 2024; Accepted 14 March 2024; Available online 30 April 2024

This is an open access article under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial Licence](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).
© 2024 The Author. Published by Institute of Social Sciences on behalf of Bursa Uludağ University

1. Introduction

Within the field of international relations theories, realism serves as a framework for explaining state interactions based on observations of reality rather than ideals. Its roots can be traced back to Thucydides, an ancient Greek historian who documented the Peloponnesian War in 404 B.C. Thucydides observed Athens' dominance leading to the subjugation of the weaker state of Melos, encapsulating this dynamic with the famous quote, "The strong do what they can and the weak suffer what they must" (Thucydides, 1963, p. 360). These observations underscore the absence of universal moral constraints in international politics, where states prioritize their interests over moral considerations.

Key figures such as Niccolò Machiavelli (1981) and Thomas Hobbes (1968) demonstrated realist thinking in their works. H. E. Carr and Hans J. Morgenthau significantly influenced classical realism through *Twenty Years of Crisis* (1946) and *Politics Among Nations* (1948). Neo-realist ideas, introduced by Kenneth Waltz (1979) in *Theories of International Politics*, include defensive realism and structural realism. John Mearsheimer (2014) expanded the theory with offensive realism in *The Tragedy of Great Power Politics*. Together, these theories offer essential insights into international politics, illuminating how states navigate risks to protect their interests.

This study examines classical and neo-realist perspectives, emphasizing their divergent focuses. Classical realism highlights the role of human nature, asserting that "all politics is an expression of human drives" (Lebow, 2007, p. 61). In contrast, neo-realism concentrates on the international political system as a "brutal arena where states seek opportunities to exploit each other" (Mearsheimer, 1994, p. 9). While classical realism takes a philosophical approach to understanding the causes and consequences of state behavior, both domestically and internationally, neo-realist theories lean towards a more scientific explanation of state behavior and the global political system. Although there is a tendency to perceive these two branches of realist thought as fundamentally different, it is essential to view them within the broader framework of realism, recognizing their shared similarities and assumptions. This article has dual aims: first, to delineate the foundational assumptions of realism and track its historical development in theoretical analysis; and second, to critically assess these assumptions (or axioms) in the context of realist theoretical analysis. These assumptions form the basis for realist analyses of the international political system, frequently accepted unquestioningly by policymakers as inherent truths. Utilizing the intensified U.S.-Iran conflict surrounding the 2020 assassination of Qasem Soleimani, this paper explores the potential for integrating diverse theories to elucidate international political events—an analytical approach less commonly employed.

2. Classical Realism and Its Evolution into Neo-Realism: Historical Development and Foundational Assumptions

Realism traces its historical roots to classical literature, notably evident in Thucydides' account of the Peloponnesian War, a significant conflict among ancient Greek city-states. Within the realist framework, emphasis is placed on acknowledging the constraints posed by human self-

interest (egoism) and the lack of a supranational governing body (anarchy). As a result, realism highlights the pivotal roles of power and security in shaping various facets of political life (Gilpin, 1986, p. 305). At its core, realism embraces the notions of anarchy, egoism, rationality, and state centrism (Donnelly, 2005). Although realism as a theory of international relations emerged during the twentieth century, its conceptual framework can be traced back to the classical works of several authors, such as Kautilya, Machiavelli, and Hobbes. These writers are regarded as realist thinkers, despite predating the formalization of realism as an international relations theory. Common to their writings is the assumption that the nation-state is the principal actor in international relations, with an emphasis on the unity of the state as an actor (Antunes & Camisão, 2017). In other words, the state acts and speaks with a unified voice, particularly in critical situations like times of war. Furthermore, realist thought assumes that decision-makers are rational individuals who possess a clear understanding of their objectives, albeit often operating with limited information. This limited information frequently contributes to the tragic outcome of their actions. The rationality of decision-makers is observed in how states define and pursue their national interests, which are primarily aligned with notions of power, skillfully leveraging their strengths and weaknesses to achieve their objectives.

However, the basic assumption of realist thoughts is that the political system is anarchic. That is to say, no one could be called on for help, as is done in domestic politics. States are left to rely solely on their own resources, harnessing their military prowess, economic strength, geographical advantages, and population size to navigate and address challenges (Antunes & Camisão, 2017). Realism, in both domestic and international politics, underscores human nature as egoistic and power-driven. Grounded in historical relations between states, realism contends that human behavior follows repetitive patterns shaped by innate tendencies (Antunes & Camisão, 2017). The organizational structure of states mirrors human nature, influencing state behavior significantly. This aligns with Machiavelli's (1981) counsel in *The Prince*, advocating rulers embody the lion's toughness and the fox's strategic cunning, essential attributes for navigating politics, particularly in the international arena.

Following World War II, Hans Morgenthau (1948) formulated a comprehensive international theory heavily influenced by the writings of Thucydides and Machiavelli. Morgenthau (1948) posited that, akin to society, politics are rooted in human nature, suggesting that laws similarly stem from it. He distinguished between interests and morality in international politics, prioritizing power over morality, as he argued that adherence to idealism weakens states—“realism maintains that universal moral principles cannot be applied to the actions of states” (p. 9). Morgenthau (1970) contended that states' actions are “determined not by moral principles and legal commitments but by considerations of interest and power” (p. 382). Additionally, he argued that “the social world is but a projection of human nature onto the collective plane” (Morgenthau, 1962, p. 7), suggesting that conflict and war are inherent in human nature (Waltz, 1991). Morgenthau laid the groundwork for what is now recognized as classical realist theory.

In *Theories of International Politics*, Kenneth N. Waltz (1979) presented a version of the theory originated by Morgenthau, commonly known as structural realism. This perspective asserts that states are constrained by the international political system and their actions are influenced by relative power compared to other states. This version, also termed defensive

realism or neorealism, emphasizes examining the international system's characteristics rather than focusing on flaws in human nature (Antunes & Camisão, 2017, p. 17). Departing from a philosophical approach, structural realism adopts a scientific method to comprehend, describe, and explain how states impact the international political system (Mearsheimer, 2007). Key contributions include distinguishing balancing strategies such as between alliances and bandwagoning, as well as highlighting variations in international systems based on the number of great powers, whether bipolar, unipolar, or multipolar (Mearsheimer, 2007).¹

John Mearsheimer developed a variant of neorealism known as offensive realism. Mearsheimer (2007, p. 78) notes that while both defensive and offensive realists adhere to the fundamental premises of realism, they diverge on the optimal amount of power a state should seek. Defensive realists caution against seeking too much power, warning of the system's backlash, particularly against attempts at hegemony. Offensive realists, conversely, argue for maximizing power and pursuing hegemony under favorable conditions, not for the inherent value of dominance but for survival assurance. Despite its insights, realism struggled to predict or account for significant changes in the international system, such as the Cold War's end in 1991, which marked a shift towards lower state rivalry and increased cooperation potential (Antunes & Camisão, 2017, p. 17). This paper collectively refers to both defensive and offensive realists' theories as neorealism.

3. A Critical Look into Realist Axioms From a Practical Perspective

3.1 On the Goal of States

Most realist assertions hold true only if the international political system is predominantly composed of states with significant influence. However, the reality is that the system comprises both influential and less influential states with varying capabilities and objectives. Waltz (1979, p. 93) distinguishes between hierarchy and anarchy in domestic and international politics. In domestic politics, hierarchy is characterized by super-subordination relationships, while international politics involves similar units (nation-states) duplicating each other's activities (Waltz, 1979, p. 97). In the anarchic international system, differences between states lie primarily in capabilities rather than functions (Waltz, 1979, p. 96; Donnelly, 2005, p. 35). Realist claims often overlook the diversity of state interests, suggesting that power is universally sought, although this may not hold true for all states. While power is a goal in classical realism, it serves as a means to an end in structural or neo-realism (Mearsheimer, 2007, p. 78). According to George Modelski's (1987) World Cycle Model, great powers, after emerging from global chaos in the cycle's initial phase, become agenda-setters and strive to gain favor from other states. These superpowers introduce significant changes through financial, economic, technological, and political innovations, solidifying their dominance on the global stage. Modelski (1987) illustrates this pattern with examples like Portugal's sea power in the late fifteenth to early sixteenth century and Great Britain's dominance during industrial revolutions. The United States, post-world wars, reshaped the international system by initiating institutions

¹ Alliance refers to states banding together to protect their interests against rising or revisionist states, while bandwagoning involves states aligning with rising states.

like the United Nations, World Trade Organization, World Bank, International Monetary Fund, and the Bretton Woods financial system (Abubakar Siddique, 2022). These initiatives not only bring substantial changes but also consolidate the leading power's dominance, influencing other states' desires and pursuits. It is imprudent to assume that the goals of the United States align with those of Ghana or Germany coincide with Somalia's. As Spykman (1942, p. 18) noted, "The struggle for power is not synonymous with the struggle for survival," suggesting that while both groups prioritize national survival, it does not necessarily imply a pursuit of power.

Realism oversimplifies and neglects crucial state concerns and objectives. Structural realists, while asserting that the international system influences state behavior, fail to consider the impact of a world leader's agenda-setting, particularly in implementing projects to solidify dominance, on weaker or newly independent states. If states act rationally, as realists claim, it would be imprudent for weaker states emerging from colonialism to compete with their former colonizers for power in the international system. Weaker states often find themselves constrained by their former colonizers, which is evident in voting rights within financial organizations and the United Nations Security Council.

3.2 On the Capabilities of States

In international relations, the question arises regarding whether states with differing objectives possess equivalent capabilities. Realists primarily assess state capabilities, or power, considering factors such as military resources, economic influence, population size, and technological advancements (Mearsheimer, 2007). However, consolidating these diverse sources of capabilities into a unified measure of power poses a challenge. Realists also face difficulties in categorizing states with economic strength but limited military prowess. Additionally, realists often overlook the notion of soft power introduced by Joseph Nye, which refers to the attractiveness of a state's principles and development level to other states, influencing their behavior (Nye, 2004). Nye suggests that a combination of soft power and hard power, termed smart power, is the most effective strategy for states seeking to exert influence (Viotti & Kauppi, 1993).

Public shame, often overlooked in political discourse, represents an additional state influence, shaping attitudes and actions in the international realm. The capability "public shame," emphasizes states' ability to influence citizens and policymakers in other states, prompting shifts in foreign policy. While commonly referred to as "public opinion," this label is chosen because leaders invoking this strategy often appeal to the moral dimensions of a situation, exposing the shamefulness of actions by states that uphold high standards in human dignity, civilization, and morality.

Historically, this phenomenon is evident in the struggle against imperialism or colonialism. The United Kingdom initially opposed the Universal Declaration of Human Rights, fearing implications for its colonies (Howard, 1986). Leaders like Dr Kwame Nkrumah utilized this tactic during Ghana's independence movement, emphasizing the shamefulness of double standards in human rights implementation (Bing, 1968). In the U.S., during the Civil Rights movement, figures like Malcolm X leveraged instances of denial of entry to foreign countries and U.N. blockades to expose the U.S. government's hypocrisy. Contrary to realist assertions focusing

on military and economic capabilities, states, regardless of strength, employ the strategy of appealing to public shame to influence the behavior of others. This approach is not exclusive to weaker states but is also wielded by stronger ones.

3.3 On the Oversimplification and the Goal of Theories

Examining the meaning of terms like “revisionist” and “status quo” in realism emerges as crucial. According to Mearsheimer (2007), revisionist states are those inclined to use force to alter the balance of power, while status quo states are content with the existing political system and have no interest in changing it. However, this definition oversimplifies the complex nature of state behavior, which evolves based on political regimes, leadership, and international circumstances. Realists’ oversimplification overlooks this dynamic aspect.

The question arises: should labels of being revisionist or status quo be time-bound, considering that states’ behavior can change over time? The impact of these labels on states is significant, as they tend to persist throughout a state’s political life until a global reset occurs, as seen in Germany before and after World War II. The timeline associated with these labels is crucial, as states are profoundly affected by the attached designations.

Examining Iran as a commonly labeled revisionist state raises questions about when it acquired this title. Did it happen before the U.S.-supported coup in 1953, during the era of the U.S.-backed Mohammed Reza Pahlavi, or after the Islamic Revolution? Defining what qualifies as revisionism is also ambiguous—does it only involve altering the balance of power, or does questioning the actions of a great power also constitute revisionism? Considering Cox’s notion that “theory is always for someone and some purpose,” the labels of revisionism and status quo appear akin to reward-and-punishment tactics (Cox, 1981, p. 128). In essence, labeling states as revisionist or status quo is not neutral but rather serves specific interests and agendas. Characterizing a state as revisionist can be a means of criticizing its actions, while labeling it as status quo may imply endorsement. This strategic use of labels resembles a dual approach of rewarding allies (status quo) and punishing challengers (revisionist). Acknowledging the subjectivity of these labels prompts a deeper examination of the underlying motivations and power dynamics in international relations.

4. Realism, the Use of Theory & the Qasem Soleimani Murder as a Case Study

This section utilizes the 2020 killing of Iran’s top military figure by the Trump administration as a case study. Its primary objectives are to substantiate certain assertions within the realist framework and demonstrate the significance of incorporating diverse theories, or engaging in a hybrid theoretical analysis, to enhance practical problem-solving. The political landscape in the Middle East underwent a notable shift in early 2020 when a U.S. airstrike targeted and killed Qasem Soleimani, the leader of the Quds Force, a distinguished unit within the Islamic Revolutionary Guards Corps (IRGC), at Baghdad International Airport. This targeted killing is likely to have had a profound impact on regional politics.

Widely regarded as the “assassination of the century” (Dareini, 2020) and deemed the U.S.’s “most consequential strike in the century” (Gilsinan & Giglio, 2020), this incident occurred in the context of an already strained relationship between Iran and the U.S. The tensions escalated following the U.S. withdrawal from the nuclear deal negotiated during the Obama administration, with subsequent accusations against Iran by the U.S. Despite claims by the U.S. regarding Iran’s non-compliance with the deal, the International Atomic Energy Agency (IAEA) affirmed Iran’s adherence to its nuclear commitments (Davenport, 2019). Post-withdrawal, the U.S. presented twelve demands for Iran to meet for the possibility of a new deal (Gordon, 2018). Against this backdrop of unresolved disputes, the Trump administration’s assassination of Qasem Soleimani in Baghdad significantly heightened tensions between the two states and within the broader international political system.

4.1 Self-Help or the Anarchic Nature of the System

Within the framework of realist thoughts, self-help and the nature of international relations being anarchic is often mentioned. Realists firmly believe in the anarchic nature of the international system. The case of Qasem exemplifies this belief, underscoring the realist notion that there is limited assistance available in the face of aggression or conflict. While idealist or liberal perspectives propose that international law and treaties can reshape state relations and mitigate conflicts, the incident involving Qasem aligns more with realist thinking. Despite the positive impact of international treaties on fostering amicable relations, they have limited efficacy in preventing conflicts. Qasem, a high-ranking member of the IRGC and leader of the Quds Force, can be likened to a combination of the CIA and the Joint Special Operations Command (JSOC) in the American context. In fact, Chris Murphy (2020), the Democratic senator, mentioned that the killing of Qasem was “equivalent to the Iranian assassinating the U.S. Secretary of Defense.” No one would guess what would have happened if it were the other way around, i.e., if Iran were to murder top personnel of the U.S. government, for the war on terror attests to the kind of response that the U.S. gives when it is attacked. International law seems to work effectively when a great power deems it so, but the opposite is true. The international political system is a struggle between states, and as realists describe it, it is anarchic and self-help order.

4.2 Deterrence & Self-Image in the System

Deterrence emerges as a fundamental aspect of realist ideology, encapsulating the essence of realism in acknowledging the strategies of balance of power and deterrence as crucial for managing state insecurities. The Trump administration’s endorsement of “maximum pressure” against Iran aligns with realist principles of deterrence, culminating in the targeted killing of Qasem. Both parties in this incident were driven by concerns about deterrence and the perception of their self-image by other states. Iran’s response, while timely, resulted in the loss of innocent lives and was relatively restrained compared to the harm inflicted by the U.S. The Athenian-Melian debate underscores the significance of self-image in domestic and foreign politics. Athens rejected friendship with the Melians, stating, “It is not your hostility that injures us; it is rather that, if we were on friendly terms with you, our subjects would regard that as a

sign of weakness in us" (Thucydides, 1963, p. 361). Similarly, Iran's response aimed at restoring its damaged image in the Middle East and the global community following Soleimani's assassination (Binkaya, 2020).

4.3 Alliance & the Balancing of Power in the System

One of the foundational principles of realism lies in the concepts of the balance of power, balance of threat, or balance of interest, where states align with others to counteract the threat posed by a more dominant or ascendant state. This dynamic is vividly illustrated by historical precedents, such as the expansion of Nazi Germany prior to World War II. Before the assassination of Qasem, the Gulf States had already aligned with the U.S. as a strategic countermeasure against the perceived dominance and threat of Iran within the region. This strategic equilibrium became a critical concern for the Gulf States, to the extent that Qatar, perceived as having amicable relations with Iran, faced a blockade in 2018.

Reflecting realist logic, states typically form alliances to counter perceived threats, particularly from those considered potential adversaries. The Gulf States' prioritization of balancing against Iran's perceived threat, facilitated through proxies like Hezbollah, illustrates this principle in action. The persistent relevance and appeal of realist theories among policymakers and students of international relations are highlighted by their alignment with real-world political scenarios, such as the assassination of Qasem Soleimani.

Prince Turki Al-Faisal regarded the assassination as an "important step" and "a sort of wake-up call to the Iranian government ... that they cannot get away with heinous activities committed in the region" (Yahaya, 2020, p.72), which aligns with the realist view of state behavior and deterrence. While realist theories offer substantial insights into international relations, Lebow (2007) advises that realism should be considered one of many analytical tools, highlighting the necessity of a multi-theoretical approach to understand complex global dynamics. Waltz (1986) acknowledges that realism identifies "a small number of big and important things" (p. 329), underscoring the selective focus of realist theory. Policymakers are encouraged to integrate diverse theoretical perspectives for a more comprehensive analysis of international affairs. The case study of Qasem Soleimani's assassination demonstrates the utility of combining different strands of realist theories, such as defensive and offensive realism, to inform decision-making in the realm of international relations.

4.4 The Murder of Qasem Soleimani as a Case Study

Structural realism presents a divergence in perspectives regarding the optimal level of power for states. Defensive realism contends that as long as a state's security is ensured, it should refrain from maximizing its share of world power, as attempts to do so may incur punishment from the international system. Conversely, offensive realism argues that states should actively seek to amass as much power as possible, with the potential pursuit of hegemony under favorable conditions, positing overwhelming power as the key to a state's survival. Both positions hold practical validity, but the applicability of each becomes evident when specific circumstances are examined. If states were on an equal footing in terms of influence, offensive realism would aptly describe the system. Similarly, if states were not characterized by rapacious

and irrational behavior, defensive realism would provide an accurate depiction. However, this is not the case.

In the context of U.S. capabilities, defensive realism inadequately captures its situation, considering the U.S. as a regional hegemon in the western hemisphere. While defensive realism emphasizes security as the ultimate pursuit of power, the U.S.'s actions, particularly in dealings with Iran, are geared toward safeguarding allies and regional interests rather than mere survival. These interests align with solidifying the U.S.'s regional dominance and advancing hegemonic pursuits, leaving little room for the explanatory scope of defensive realism.

Regarding Iran's capabilities, offensive realism encounters limitations as it appears imprudent to pursue hegemony or maximize power when facing a state significantly more powerful. The asymmetry in military capabilities and alliance-forming abilities between Iran and the U.S. presents a challenge to offensive realism's explanatory power. Moreover, the historical context of failed attempts at hegemony by states like Nazi Germany and Imperial Japan suggests that pursuing hegemony may not be a feasible goal. Offensive realism falls short in providing comprehensive explanations for Iran's behavior.

Categorically, the U.S., as a member of the United Nations Security Council (UNSC) and a nuclear state, stands as a developed country and a regional hegemon. Conversely, Iran, categorized as a developing, non-nuclear state, behaves in accordance with its capabilities. The behavior of both states can thus be analyzed within the framework of realism, with either defensive or offensive realism offering insights into their respective actions on the grand scale of realism (Abubakar Siddique, 2022).

4.5 Offensive Realism, the U.S., and the Qasem Soleimani Case

In classical realism, the inherent unpredictability of human nature, described as "brutish and short," leads to a situation where, in the absence of universal laws and a centralized authority, a significant power imbalance prevails in the international community. This imbalance prompts strong states to prioritize their interests over ethical considerations, as moral standards are not uniformly applied globally. Contrarily, offensive realism, a subset of neo-realist theory, offers insights into the behavior of great powers based on five assumptions: that states prioritize their survival, actions are uncertain, states possess offensive capabilities, states are rational actors, and the international community operates in an anarchic manner.

Within the framework of offensive realism, states' primary objective is not security, as no amount of security is deemed sufficient. Instead, states pursue power itself to prevent others from surpassing or challenging them. Regional hegemony becomes the ultimate goal, as it is viewed as the most effective means of securing and consolidating power. According to offensive realism, the U.S. qualifies as a regional hegemon, particularly in the western hemisphere.

The targeted killing of Qasem Soleimani serves as a strategic measure to curb Iran's potential dominance in the Middle East. Given the significant role played by the Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC), particularly under Qasem's leadership, neutralizing him has far-reaching implications for the IRGC's activities in the region. Beyond tactical considerations, the incident aims to undermine the morale of Iran's military advancements. The anarchic nature

of the international community, lacking a central authority, allows the United States to act with limited concern for repercussions, as evidenced by its justifications for the action (BBC, 2020). While Iran's capability to become a regional hegemon may be uncertain, offensive realism posits that any perceived threat to U.S. interests or regional power dynamics warrants preemptive measures. In essence, the killing of Qasem Soleimani aligns with offensive realism principles, seeking to diminish the IRGC's influence in the region and signal a strategic stance against Iran. If security were the primary goal for the U.S., it is already geographically distant from Iran and its allies, indicating that the action is driven by offensive realism's pursuit of power rather than immediate security concerns.

4.6 Defensive Realism, Iran, and the Qasem Soleimani Case

In analyzing the incident, a defensive realist perspective provides a nuanced explanation, especially considering the pronounced power asymmetry between the involved parties, the U.S. and Iran. Despite both defensive and offensive realism originating from the broader realm of realist theorists, their divergence lies in their conceptualization of state goals, interests, and inter-state interactions.

Defensive realism posits that the foremost goal of states is security, stemming from the anarchic nature of the international community, where each state must independently safeguard its interests. Unlike offensive realism, defensive realism contends that states refrain from seeking excessive power, as expansionist endeavors or their perception heightens the risks associated with such actions. Consequently, states exercise caution, engaging in a balance of power or forming alliances to ensure their security. In contrast to Liberalism's portrayal of states as relatively passive, defensive realism acknowledges states' possession of considerable military might while emphasizing a deliberate approach to international relations to avoid arousing suspicions of expansionist intentions.

States, under the purview of defensive realism, strategically employ their military capabilities as needed. Iran's response to the incident exemplifies this approach, highlighting its commitment to prioritizing security. Iran's decision to respond underscores the imperative for states to counter external threats decisively, as failure to do so may project weakness and vulnerability to other states. This measured response is crucial to avoid being perceived as an expansionist actor, as defensive realism underscores the importance of proportionality in state actions. Additionally, defensive realist principles illuminate the strategic pursuit of alliances by states seeking to balance power against potential threats, as evidenced by Iran's efforts to cultivate relations with the Chinese government.

5. Conclusion

Realism, among various international relations theories, furnishes explanatory frameworks to comprehend the operational dynamics of the world in its present state rather than an idealized one. Despite its substantial contributions in elucidating many phenomena within the international system, realism is inherently flawed as a standalone guiding theory. This article contends that an exclusive reliance on realism is misguided and advocates for a critical examination of the assumptions and axioms upon which the theory is constructed. The study

emphasizes the need for nuanced evaluations of power distribution among states, recognizing the divergent desires and pursuits that may arise as a consequence. While realism has undergone refinement through internal and external critiques, ongoing scrutiny remains essential.

The targeted killing of Qasim Soleimani by the Trump Administration serves as a pertinent case study, highlighting the imperative of integrating diverse theoretical perspectives. It illustrates how both offensive and defensive realist concepts contribute to explaining political phenomena, acknowledging the inherent simplifications that theoretical frameworks employ for coherence and applicability. However, the article underscores the importance of circumscribing such simplifications, as an excessive reduction of theory compromises its fundamental purpose.

Policymakers and students are urged to exercise discernment in recognizing the strengths and limitations of various theories. Utilizing a hybrid theoretical analysis enables a more comprehensive understanding by surpassing the constraints of individual theories and incorporating additional relevant factors. The case study demonstrates that while defensive and offensive realism both address state interests, they may overlook variations in states' capabilities to pursue those interests. The power disparity between the U.S. and Iran influences divergent preferences regarding state interests. While realism alone may not comprehensively explain international political events, the murder case challenges a categorical dismissal of its effectiveness. It illustrates how realism adeptly captures certain aspects of the international system, such as its self-help nature, anarchic structure, and states' inclination to balance against perceived threats. While exclusive reliance on realism is cautioned against, completely disregarding its insights would be a significant oversight.

ACKNOWLEDGEMENT

Thanks to Prof. Dr. Kurşad Şeyhmus Turan for the idea of writing this article, and to Assoc. Prof. Dr. Burak Şakir Şeker as well as Assoc. Prof. Dr. Gökhan Tekir for the corrections and evaluations in first drafts. The article also benefited enormously from the evaluations and comments from the two anonymous reviewers.

FUNDING

No financial support was received from any person or institution for the study.

ETHICS

The author declares that this article complies with ethical standards and rules.

AUTHOR CONTRIBUTION

Harun Abubakar Siddique | General contribution rate: 100%

The author has confirmed that there is no other person who meets the authorship condition of this study.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

References

- Abubakar Siddique, H. (2022). Understanding the US and China Rivalry through Modelski's Model & Offensive Realism Theory (The Past, Present & Future). *International Journal of Politics and Security*, 4(3), 271-298. <https://doi.org/10.53451/ijps.1094852>
- Antunes, S., & Camisã, I. (2017). Realism. In S. McGlinchey, R. Walters & C. Scheinpflug (Eds.), *International Relations Theory* (pp. 15-21). E-International Relations Publishing.
- BBC. (2020, January 08). *Qasem Soleimani: Trump says US killed 'a monster'*. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51027619>

- Bing, G. (1968). *Reap the whirlwind: An account of Kwame Nkrumah's Ghana from 1950 to 1966*. MacGibbon & Kee.
- Binkaya, A. B. (2020). Causes and effects of the assassination of Qasem Soleimani: A political perspective. *The Copernicus Journal of Political Studies*, 1(2020), 159-166. <https://doi.org/10.12775/CJPS.2020.009>
- Carr, E. H. (1946). *Twenty years of crisis: 1919-1939: An introduction to the study of international relations*. Macmillan.
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium*, 10(2), 126-155. <https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>
- Dareini, A. A. (2020, February 13). *A Thick Cloud in the US-Iran Climate*. Aljazeera Centre for Studies. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/thick-cloud-us-iran-climate>
- Davenport, K. (2019, April). IAEA says Iran abiding by nuclear deal. Arms Control Association. <https://www.armscontrol.org/act/2019-04/news/iaea-says-iran-abiding-nuclear-deal>
- Donnelly, J. (2005). Realism. In S. Burchill, A. Linklater, R. Devetak, J. Donnelly, M. Paterson, C. Reus-Smit & J. True (Eds.), *Theories International Relations* (3rd ed., pp. 29-54). Palgrave Macmillan.
- Gilpin, R. G. (1986) 'The Richness of the Tradition of Political Realism', In R. O. Keohane (Ed.), *Neo-Realism and Its Critics* (pp. 301-322). Columbia University Press.
- Gilsinan, K., & Giglio, M. (2020, January 03). *The Soleimani Assassination Is America's Most Consequential Strike This Century*. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2020/01/us-kills-top-iran-general-qassem-soleimani/604378>
- Gordon, M. R. (2018, May 21). *U.S. lays out demands for New Iran Deal*. The Washington Journal. <https://www.wsj.com/articles/mike-pompeo-lays-out-next-steps-on-iran-1526909126>
- Hobbes, T. (1968). *Leviathan*. Penguin Books.
- Howard, R. E. (1986). *Human rights in Commonwealth Africa*. Rowman & Littlefield.
- Lebow, R. N. (2007). Classical Realism. In T. Dunne, S. Smith & M. Kurki (Eds.), *International relation theories* (pp. 59-75). Oxford University Press
- Machiavelli, N. (1981). *The prince*. Penguin Books.
- Mearsheimer, J. J. (1994). The false promise of international institutions. *International Security*, 19(3), 5-49. <https://doi.org/10.2307/2539078>
- Mearsheimer, J. J. (2007). Structural Realism. In T. Dunne, S. Smith & M. Kurki (Eds.), *International relation theories* (pp. 77-91). Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics*. WW Norton.
- Modelski, G. (1987). *Long cycles in world politics*. University of Washington Press.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1962). *Politics in the Twentieth Century: The decline of democratic politics, Volume 1*. University of Chicago Press.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Truth and power: Essays of a decade, 1960-70*. Praeger.
- Murphy, C. (2020, January 03). *Murphy: The administration must come to Congress to authorize any future military action against Iran*. <https://www.murphy.senate.gov/newsroom/press-releases/murphy-the-administration-must-come-to-congress-to-authorize-any-future-military-action-against-iran>
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
- Spykman, N. J. (1942). *America's strategy in World Politics: The United States and the balance of power*. Routledge.
- Thucydides. (1963). *History of the Peloponnesian War* (R. Warner, Trans.). Penguin Classics.
- Viotti, P. R., & Kauppi, M. V. (1993). *International relations theory: Realism, pluralism, globalism*. Macmillan.
- Waltz, K. N. (1979). *Theories of international politics*. Addison-Wesley Publishing Company
- Waltz, K. N. (1986). Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics. In R. Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics* (pp. 322-346). Columbia University Press.
- Waltz, K. N. (1991) Realist Thought and Neo-Realist Theory. In R. L. Rothstein (Eds.), *The Evolution of Theory in International Relations: Essays in Honor of William T. R. Fox*. University of South Carolina Press.
- Yahaya, J. U. (2020). Politics of Middle East and the killing of General Soleimani Qassem. *African Scholar Journal of African Sustainable Development*, 17(2), 61-86.

RESEARCH ARTICLE

<https://doi.org/10.37093/ijisi.1422044>

Article 2 of Double Taxation Agreements and the Fate of Digital Service Taxes

Mustafa Cemil Kara*

Abstract

Article 2 of double taxation agreements (DTAs) is intended to ensure covered taxes under a DTA. Article 2 is significant since the legal protection provided by DTAs is limited only to the scope of DTAs. However, the wording of Article 2 may lead to confusion and uncertainty for taxpayers in terms of taxes within the scope of DTAs. In recent years, there has been a widespread trend of excluding digital service taxes (DSTs) from DTAs due to the lack of a global consensus on a common solution. This has refocused attention on Article 2. The fact that there is a scarcity of research on Article 2 raises concerns about what will happen if different types of taxes emerge over time. In this article, some important points and Türkiye's approach related to Article 2 and Türkiye's DST law which sometimes causes ambiguities and uncertainties for taxpayers were highlighted. This article also aimed to enhance a common understanding of the logic of the term "taxes covered." The research employed the descriptive research method, primarily utilizing the OECD Model Tax Convention (MTC) and its commentary, as well as prominent academic studies in the field and the Turkish DST law.

Keywords: Double Taxation Agreement, Contracting State, Taxes Covered, Digital Service Taxes

JEL Codes: K34, H25, H26

Cite this article: Kara, M. C. (2024). Article 2 of Double Taxation Agreements and the Fate of Digital Service Taxes. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 29–44. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1422044>

* Dr., Head of Group, Turkish Revenue Administration, Ankara, Türkiye.

Email: mckara61@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3756-8719>

Article Information

Received 18 January 2024; Revised 29 February 2024; Final Revision 25 April 2024; Accepted 28 April 2024; Available online 30 April 2024

1. Introduction

Determination of “covered taxes” in a DTA is crucial since it reveals a framework for the taxes that a DTA covers. One of the purposes of DTAs is to provide taxpayers with certainty regarding the tax liabilities they may face in foreign countries. For this purpose, taxation power is shared between the contracting states or can be given exclusively to one of them. To effectively prevent double taxation, it is important to clearly determine the scope of taxes to which DTAs will apply. DTAs have a dual feature because they are both within the scope of international treaties and a part of the domestic legislation of the contracting states. Since country tax systems and their understanding of the tax concepts may differ, hesitations or implementation difficulties may arise regarding the scope of the taxes to which a DTA applies. The issue of “covered taxes” in DTAs may be the subject of controversy from time to time. Moreover, certain taxes such as DSTs can be difficult to determine whether they fall within the scope of the OECD MTC. Therefore, an examination of Article 2 of the OECD MTC is important for understanding whether DSTs or their equivalents are covered by DTAs in force.

Since the international tax treaty network is largely based on the OECD MTC, the texts of the OECD MTC and its Commentary are considered in this study. Article 2 of DTAs, titled “taxes covered,” regulates the taxes to which a DTA will apply. The text of Article 2, broadly including taxes on income and capital, has been accepted in DTAs worldwide. For this reason, the article is considered one of the most important DTA articles. The contracting states reveal that they will use and share their taxation powers on what kind of taxes they want to include within the scope of the DTA. Article 2 clarifies the terminology and classification and makes specifications for the taxes covered while also extending the scope of application of the DTA by including the taxes imposed by the political subdivisions or local authorities of the contracting states as far as possible and in accordance with the internal laws of the states (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 1).

In addition, one of the functions of Article 2 is to eliminate the need to conclude a new DTA whenever the domestic laws of the states change, and to enable the contracting states to inform each other in case of significant changes (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 1).

In this article, some specific issues and Turkish approach related to the subject are evaluated by emphasizing the function of Article 2 in the implementation of DTAs. Another aim of this article is to reveal that the provisions of the DTA reflect a common understanding of the contracting states, also often called the common “international tax language.” Additionally, the article examines and addresses the criteria that determine whether DSTs are included in or excluded from the scope of Article 2 of DTAs.

The article is divided into three parts. Section 2 considers the content and peculiarities of DTAs, in particular, the substantive scope of Article 2 of the OECD MTC. This section intends to explore the boundaries of Article 2, including important aspects on the matter of ordinary and extraordinary taxes in a DTA and the country reservations and Türkiye’s approach regarding Article 2. Finally, Section 3 discusses the rationale behind the implementation of DSTs, followed by their application in Türkiye and the place of DSTs in the context of DTAs.

2. The Content and Peculiarities of Article 2 of Double Taxation Agreements

Taxes generally change and develop over time. Corporate income tax is also included and is the most traditional method of taxing company profits. However, there is a trend towards an ever-expanding corporate income tax base. With the evolution of corporate income tax, new tax forms come to the fore. These new tax forms can be described as “alternative or non-traditional” taxes. Although corporate income tax is generally collected by the traditional method, it can sometimes be collected on gross income, and sometimes it can display a hybrid appearance, intertwined with traditional corporate income tax and gross-based tax. Such taxes can be assessed either as an alternative to corporate income tax or in addition to corporate income tax. For example, revenue-based taxes, where the tax base is quite different from the calculated net profits, are on the agenda and may be subject to debate in terms of the implementation of DTAs (Grapperhaus, 2009, pp. 35–40; Tenore, 2012, p. 1).

Article 2(1)¹ of DTAs defines the subject of the DTA by providing that the DTA shall apply to “taxes on income and capital” respectively. Article 2(2)² sets out what taxes on income and capital include. The first and second paragraphs of Article 2 broaden the scope of DTAs by determining the taxes on income and capital. In these paragraphs, it is pointed out that all taxes collected on income or capital elements may be included, although these are not counted one by one (General Communiqué No 1 on Double Taxation Agreements, 1996). Since these paragraphs do not refer to domestic law, they must be interpreted without taking into account the domestic laws of the contracting states (Lang, 2005, p. 216). In Türkiye, income tax and corporation tax fall into the scope of DTAs. Indeed, it is possible to see two types of taxes mentioned by name in the DTAs signed by Türkiye (General Communiqué No 1 on Double Taxation Agreements, 1996). Besides income tax and corporation tax, it seems that the funds received due to these taxes have been included in Türkiye’s old agreements (General Communiqué No 1 on Double Taxation Agreements, 1996). It needs to be noted that in Türkiye the fund share is no longer collected from the income and corporation tax amounts calculated on annual income and corporation tax returns since 2004. In general taxes on income are included in the scope of the DTAs to which Türkiye is a party.

In the first paragraph of Article 2, it is underlined that a DTA will apply to taxes on income or capital on behalf of a contracting state or its political subdivisions or local authorities, regardless of how the taxes are levied. It is emphasized that the taxes levied by the specified administrative structures will be included indiscriminately; in other words, the organizational structures of the administrations or the taxes for which authorities are levied do not matter (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 2). Thus, it is clarified that not only federal taxes but also taxes levied by federated states and municipalities are within the scope of a DTA (Lang, 2005, p. 217). However, there may be different practices regarding whether or not the local specific taxes applied by the federated states are included in a DTA (Pires, 1989, p. 227; Yaltı

¹ “This Convention shall apply to taxes on income and on capital imposed on behalf of a Contracting State or of its political subdivisions or local authorities, irrespective of the manner in which they are levied.”

² “This Convention shall apply to taxes on income and on capital imposed on behalf of a Contracting State or of its political subdivisions or local authorities, irrespective of the manner in which they are levied.”

Soydan, 1995, pp. 114–115). As there is no political subdivision in Türkiye, such an administrative authority receiving tax on income and capital is not in question in terms of Türkiye. In addition, due to the lack of local governments' taxation power in Türkiye a tax levied in this way is not available (General Communiqué No 1 on Double Taxation Agreements, 1996). It is understood from the statement in the paragraph that the method of levying taxes is not important. In other words, the collection of taxes in the form of additional taxes or surcharges by direct accrual or withholding at source will not make any difference in terms of the scope of the tax.

In the second paragraph of Article 2,³ all taxes imposed on total income, total capital or on items of income or capital, including taxes on profits arising from the disposal of movable or immovable assets, taxes on the total amount of wages or salaries paid by enterprises and taxes on capital appreciation are deemed to be taxes on income and capital. In the paragraph, it is seen that the definition of taxes on income and capital is made and it is understood that taxes will include the total income and income elements and those collected on the total capital and capital elements (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 3). Components of taxes on earnings are also covered by DTAs, such as taxes on gains from the alienation of movable or immovable property, taxes on the wages or salaries paid by enterprises, as well as taxes on capital appreciation (Ismer & Jescheck, 2017, p. 386). Those who have drafted this paragraph have discussed the subject in the broadest way and perspective possible (Jiménez, 2018, p. 167). On the other hand, social security premiums and any similar premiums directly linked to social assistance will not be considered as taxes on the total amount of wages and will therefore be excluded from the list of taxes (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 3). In the paragraph, only some income items are mentioned as it is seen unnecessary to count all income items one by one. It is also stated that all taxes collected on total income or income items are taxes on income. The reason for this can be stated as the fact that detailed regulations regarding the taxation of each income item have been made in the other articles of the DTA. As a matter of fact, it can be seen that some income items are arranged in different articles depending on the type of activity or who obtained them.

Besides, in the comment note of the second paragraph, it is emphasized that most states think that the interest and penalties concerning the related taxes are not covered by the article. However, if the taxation is cancelled or the amount of the tax payable is reduced in accordance with the mutual agreement procedure under Article 25 of DTAs, the same treatment should be applied to the interest and administrative penalties related to this taxation (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, paras. 3-4).

By the way, it should be noted that contracting states frequently remove the reference to "*taxes on capital*" in the first and second paragraphs, limiting the scope of application to "*taxes on income*" only. To avoid the broad scope provided in the first and second paragraphs, the contracting states may narrow the scope of the DTA by waiving certain elements or by limiting the scope to certain taxes that are specifically enumerated.

³ "There shall be regarded as taxes on income and on capital all taxes imposed on total income, on total capital, or on elements of income or of capital, including taxes on gains from the alienation of movable or immovable property, taxes on the total amounts of wages or salaries paid by enterprises, as well as taxes on capital appreciation."

In the third paragraph of Article 2,⁴ it is ensured that the tax types to be applied by the DTA are listed by both contracting states. Contracting states list the taxes existing at the time of signature of the agreement. The term “*in particular*” makes it clear that the list is not open-ended (Ault, 1997, p. 386). In other words, the list is not exhaustive as it serves to illustrate the previous paragraphs of the article through examples (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 6). For this reason, it would be appropriate for the treaty negotiators to provide sufficient information to the other state about the current taxes applied in their own countries (Lang, 2005, p. 220). It is noteworthy that the third paragraph uses the phrase “*in particular*” and can be considered as a sign that the list may expand towards the relevant taxes (Lang, 2005, p. 220). The list in the third paragraph ensures that states and taxpayers have a correct idea about the scope of application of the DTA. Certain agreements do not include the phrase “*in particular*” in paragraph 3. In this case, the list can be interpreted more broadly. It is important what constitutes the tax base and how the tax base is calculated (Brandstetter, 2010, p. 122). In principle, this paragraph sets out a complete list of taxes applied in both states at the time of signing the DTA. Michael Lang thinks that this is a contradiction; in other words, the fact that on one hand there is no complete list and on the other hand this list should in principle be exhaustive may cause interpretation problems (Lang, 2005, p. 220). It is essential that the taxes included in this list are interpreted with their meanings when the DTA was signed (Lang, 2005, p. 216).

In the fourth and last paragraph of Article 2,⁵ referring to the domestic legislation, it is foreseen that the DTA will be applied to the taxes of the identical or substantially similar scope in addition to or instead of the existing taxes in the contracting states after the signature date of the DTA. It can be said that the term “*substantially similar*” is based on the essence of the tax. In order to claim that any future tax meets the characteristics the taxes listed in the third paragraph, not a single feature of this tax, but its several important features will need to be evaluated together. If a contracting state changes an existing tax after signing the treaty, this new tax will also be within the scope of the treaty as long as it is substantially similar (Helminen, 2016, s. 2.2.2.2). With this provision of the article, in case of new tax incurrence in domestic law after the signing of the DTA, becoming inapplicable of the DTA and the trouble of changing it are avoided (Işık, 2014, p. 91). In other words, paragraph 4 aims to prevent the DTA from becoming unenforceable in case of changes in domestic legislations.

While the third paragraph only lists the relevant taxes, the fourth paragraph stipulates that all identical or substantially similar taxes that come into force in domestic legislation after the date of signature of the DTA are automatically within the scope of the DTA. Each state undertakes to notify the other of significant changes in tax laws if new taxes are introduced or if there are taxes replaced by new ones. However, it should be said that the DTA does not envisage a mechanism that will force the states to fulfill the conditions of the notification. The requirement of the state to notify the other state of changes in its domestic legislation can be derived from the application of the principle “*pacta sunt servanda*” that international treaties are binding and should be executed in good faith (Brandstetter, 2010, p. 44).

⁴ “The existing taxes to which the Convention shall apply are in particular: a) (in State A): b) (in State B):”

⁵ “The Convention shall apply also to any identical or substantially similar taxes that are imposed after the date of signature of the Convention in addition to, or in place of, the existing taxes. The competent authorities of the Contracting States shall notify each other of any significant changes that have been made in their taxation laws.”

2.1 The Matter of Ordinary and Extraordinary Taxes In A Double Taxation Agreement

The OECD MTC does not distinguish between ordinary and extraordinary taxes. That is to say, the article does not mention about ordinary and extraordinary taxes. Normally, the inclusion of extraordinary taxes in a model treaty may be justified, but experiences have shown that such taxes are often applied in very specific circumstances. They are also difficult to describe. These taxes can be extraordinary for various reasons such as their application, the way that they are charged to the taxpayer, their rates, and their purposes. In this case, it seems more appropriate not to include extraordinary taxes in the DTA. However, since extraordinary taxes are not intended to be excluded from all DTAs, ordinary taxes are not mentioned, either. Contracting states are thus free to limit the scope of application of the DTA to ordinary taxes or to extend it to extraordinary taxes, or even to impose special provisions (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, p. 5).

It can be understood from the interpretation of the second paragraph of Article 2 that extraordinary taxes are covered by the DTA, unless the contracting states make a clear exclusion. On the other hand, a contracting state may also claim that extraordinary taxes will not be covered by the DTA in the absence of a special provision. Therefore, the focus should be rather on the writing of Article 2. From the current writing, it is not possible to make an impression that a tax is applied regularly or only in certain cases. There is no differentiation in ordinary and extraordinary taxes, and all tax types collected on income and capital can be covered by the DTA (Lang, 2005, p. 217).

2.2 The Country Reservations and Türkiye's Approach Regarding Article 2

Canada, Chile and the United States reserve their approach to paragraph 1 of Article 2, which states that the DTA should apply to the taxes of political subdivisions or local authorities. Besides, Australia, Japan and Korea reserve their approach to paragraph one, which states that the DTA should apply to taxes on capital. Greece and Latvia are of the opinion that taxes levied on the total amount of wages or salaries paid by enterprises should not be considered as taxes on income, and therefore should not be covered by the DTA (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, paras. 10, 11, 12).

In addition, in the observation note put by only Portugal who does not agree with the last three sentences of the comment note (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 4) of the second paragraph of the article, Portugal recorded the view that interests and penalties are not included in the DTA and therefore cannot be handled within the scope of the mutual agreement procedure (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2017, para. 9). Some countries, like Portugal, do not consider items such as interest and fines as taxes under Article 2. For this reason, it is important for countries to clarify this issue in negotiations (OECD MTC Commentary on Art. 2, 2014, para. 4).

The first paragraph of Article 2 of the DTAs states that it does not matter whether the taxes are taken on behalf of the state itself or, if any, its political subdivisions and local authorities. In Türkiye as there is no political subdivision, taxes on income on behalf of such a subdivision

is not applicable. Since local governments do not have a power to tax in Türkiye, the phrase "receiving taxes on behalf of local governments" does not make any sense.

Although it is stated in the first paragraph of Article 2 that the taxes collected on income are generally within the scope of the DTA and the taxes collected on income are defined in the second paragraph, the taxes that are applicable as of the signature date of the DTA and to which the DTA will be applied are listed by name in the third paragraph.

In accordance with the provisions of the third paragraph, the contracting states can include in the DTA the tax types that will be applicable among them. For example;

The existing taxes to which the Convention shall apply are in particular:

- a) in State A:
 - (i) Income Tax;
 - (ii) Corporation Tax;
 - (hereinafter referred to as "State A tax")
- b) in State B:
 - (i) Income Tax;
 - (ii) Corporation Tax;
 - (iii) Capital Tax;
 - (iv) Business Tax;
 - (v) The Levy Imposed on Income and Corporation Tax
 - (hereinafter referred to as "State B tax").

In addition, contracting states may agree to include special types of income taxes during DTA negotiations and include specific provisions regarding them in their DTAs. The provisions of the agreement are applied not only to the taxes specified in the paragraph above, but also to similar taxes created after the date of the agreement.

In Türkiye it is necessary to collect the earnings and revenues obtained by real persons from various income elements within a calendar year and to submit the calculated income to the tax office with a declaration.

In the first article of the Income Tax Law No. 193, income is defined as "The income of real persons are subject to Income Tax. Income is the total net earnings and profits of the real persons gained within a calendar year." In the second article of the same law, the income elements are counted as follows:

- (1) Commercial earnings
- (2) Agricultural earnings
- (3) Remunerations
- (4) Earnings from self-employment
- (5) Immovable capital revenues
- (6) Movable capital revenues
- (7) Other earnings and revenues

In Article 1 of Corporate Income Tax Law No. 5520, it is stated that the earnings of the corporations listed below are subject to corporation tax:

- (a) Incorporated companies
- (b) Cooperatives
- (c) Public economic enterprises
- (d) Economic enterprises of associations and foundations
- (e) Business joint-ventures

In the same article of the same law, it is stipulated that the corporation's income consists of the income elements that are the subject of income tax. In other words, corporation's earnings consist of components that fall within the scope of income tax.

Considering that the elements of income and capital covered in model tax agreements are generally listed as "income from immovable property," "business profits," "income from international shipping and air transport," "dividends," "interest," "royalties," "capital gains," "income from independent personal services," "income from employment," "directors' fees," "income of entertainers and sportspersons," "pensions," "income from government service," "students' income" and "other income"; it is seen that these are income items that fall within the scope of Turkish income tax and corporation tax.

On the other hand, even if taxes on income and capital fall into the scope of DTAs, there is no tax on capital in real sense in Türkiye. It should be noted that Türkiye does not have wealth taxes that fall within the scope of DTAs. In some of Türkiye's DTAs wealth taxes have been also included in the scope in case of wealth taxes applied in other contracting states (Öz & Çavdar, 2012, p. 60). In other words, if other countries with which Türkiye has the DTAs apply wealth taxes within the scope of the DTA, wealth taxes are also included in the scope of DTAs. However, DTAs essentially apply only to taxes on income in terms of Türkiye.

Last but not least, it is worth mentioning that if a capital tax or a wealth tax is introduced in the future in Türkiye, inheritance and transfer taxes are not among taxes on capital or a wealth in terms of implementation of DTAs (Turkish Revenue Administration's tax ruling, 2014).

In the next section of the article, the current status and fate of DSTs are examined. There are many who argue that DSTs are designed to circumvent DTAs. In the literature, it is debated whether DSTs are taken based on income or expenditures. The importance of interpreting and implementing DTAs in good faith paves the way for DSTs, which have the same effect as taxes on income, to be included within the scope of DTAs. However, it is clear that if states tax the cross-border commercial profits of businesses that do not have any permanent establishment in market countries under the name of DSTs, they will naturally violate DTAs. This argument actually has merit if DSTs are taxes on income on hidden business profits. As digital services have become an important part of the global economy, concerns are increasing about how country tax legislations and DTAs will adapt to this change.

3. The Emergence of Digital Service Taxes

The digital economic activities continue to develop in line with the globalization process, while leading to international cooperation and collaboration in the fields of economy, tax and law (Sağır, 2022, p. 53). The exponential rise of digital economic activities in the last 20 years in particular, has led to the problem of how such activities should be taxed. As digital services become increasingly widespread activities of the global economy, concerns have arisen about how tax systems will adapt to this change (Karnosh, 2021, p. 513). This is because new business models have emerged in the world with the development of the digital economy, and the legal rules associated with a period based on physical presence in economic relations have been insufficient in the face of such developments (Çelener, 2019a, p. 2228). The definition specified for the type of activity or transaction may be either extensive or limited; for instance, a

definition that includes different layers of economic activity such as architecture, engineering, trade, transportation, marketing, advertisement, information services, government services, health, education, etc. would be deemed extensive, whereas a definition that includes only electronic delivery would be qualified as limited (Yalti, 2003, p. 3).

With digital technologies enabling more transactions than ever before, it is now evident that the digital economy is increasingly playing an integral part in the functioning of the economy as a whole (UNCTAD, 2019, p. 4). In particular, the widespread use of mobile devices and the internet has expedited this process (Ferhatoğlu, 2018, p. 212). This profound breakthrough in information technologies and digitalization poses a grave threat to the taxation authority exercised by countries (Ekmekçi et al., 2020, p. 109).

The digital economy operates almost entirely in a virtual environment, whereas existing international tax law rules focus on the physical place of business. As a matter of fact, there is a huge income in this environment and it is necessary to tax this income to ensure tax justice and protect countries' tax revenues (Demirhan, 2020, p. 85). Unfortunately the traditional rules of the international tax system have failed to address the digital economy.

It has been frequently stated that while multinational corporations (MNCs) generate income in the countries where they operate, they are not taxed in the same manner as companies established in said countries since they do not own any physical assets, leading to tax injustice and tax losses for the countries of origin. Given that the inadequacy of existing international tax rules has led to major base erosion and profit shifting (BEPS) opportunities in the digital economy, the necessity of taxing profits where economic activities are engaged and value is generated has been a key subject of the international tax agenda in recent years (Kara, 2022, p. 291). In response to the BEPS efforts of multinational companies, states are increasingly trying to supplement their corporate income taxes with new type of taxes (Ismer & Jescheck, 2018, p. 573). Put differently, there is a general international acknowledgement that digital services should be taxed in the countries where they are generated, since their costs are low while their profits are very high (Karabulut, 2020, p. 270).

The OECD has been working on BEPS since 2013 and has developed a project called the BEPS Project. The action step on taxation of the digital economy, the first of the actions in the BEPS Project, for which a final report was published in 2015, has not yet been finalized. The countries adopted their own unilateral measures as the search for a common solution within the OECD dragged on. The DST has already been implemented by several OECD countries after it was first recommended in March 2018. For instance, the United Kingdom (UK) introduced a 2% DST to take effect in April 2020. As per the regulation, companies with worldwide revenues exceeding £500 million and UK revenues exceeding £25 million shall be subject to this tax. Italy, on the other hand, introduced a DST of 3%, which would enter into force at the beginning of 2020. France introduced the DST retroactively, to take effect from the beginning of 2019 (Durdu, 2020, p. 1969). The countries that have implemented the DST within their sovereign jurisdiction are not limited to OECD countries, as a number of countries around the world have either started to adopt it or are planning to do so in case a global solution cannot be achieved. Thus, revenues from digital services provided by MNCs are taxed by several countries within the scope of digital tax policies, and this situation has evolved into a significant source of

international double taxation. It is indeed apparent that such unilateral tax measures also result in compliance costs and uncertainties for multinational corporations (MNCs) (Postler, 2020, p. 77). To summarize, the DST practices have initiated as of 2019 and 2020, and are still being implemented as a very new type of taxation (Kılıçer & Peker, 2021, p. 73).

It is also clear that the inability of countries to develop a common approach on how to tax revenues from digital economy activities has left countries to their own devices, resulting in varying tax rates (Erdem, 2016, p. 116; Kara & Öz, 2016, p. 32.). Moreover, unilateral measures contradict the principles of international taxation, such as neutrality, certainty, fairness, and efficiency, while additional and heterogeneous taxes on the same transactions raise the risk of double taxation (Petruzzi & Buriak, 2018, sec. 2.4.7).

The fact that countries have escalated their pursuit of tax revenues from digital activities through unilateral measures has raised concerns among the global public opinion (Kara, 2022, p. 293). Moreover, the fact that the share sought by countries is higher than it should be has brought the need for a global consensus-based sharing in this area into the spotlight (van den Hurk, 2020, p. 133). The unilateral measures taken by one country after another, leading to a complex tax system and posing a risk to the global economy, compelled the OECD BEPS Inclusive Framework (IF) to take the initiative and intensify its efforts for a global consensus-based solution (Postler, 2020, p. 76). Preventing unilateral measures is also acknowledged as a step in the right direction in ensuring tax certainty and eliminating international trade wars (Oguttu, 2020, p. 810).

Whether the DST is characterized as a direct tax or an indirect tax levied on services, the rightful demand of developing countries, as the source countries, that multinational companies generating profits from such services should pay taxes in the country in which those profits are generated will likely to endure (Sağır, 2022, p. 69). In this context; even though the DSTs unilaterally imposed by countries on digital service activities are intended to circumvent DTAs, the fact that such taxes have begun to be levied by several jurisdictions has forced countries to work and cooperate under the OECD/G20 leadership with regard to the payment of taxes by multinational corporations in the source country.

Likewise, the fact that the first action of the BEPS Project is devoted to solving tax problems arising from the digital economy indicates the significance attributed to the matter (Kara, 2022, p. 292). Furthermore, at the IF meeting held on October 8, 2021, 136 member countries of the IF, including Türkiye, agreed on the taxation of the digital economy based on the two main pillars, and a declaration concerning this subject was published on the same date (OECD/G20 BEPS Project-Statement on the Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy, 2021, October 08). At the current stage, the search for a solution for the taxation of digital economy activities is projected as the removal of the DST and similar taxes imposed unilaterally by the countries with the signing of the aforementioned Multilateral Convention (MLC) in the second half of 2024 and its entry into force in the near future.

3.1 Application of the Digital Service Tax in Türkiye

The DST has been regulated under Law No. 7194 (2019) and entered into force as of 2020, March 01. As per Article 1 of the Law on Digital Service Tax and on Amending Certain Laws and Decree Law No. 375, titled "subject of tax," the subject of DST is the revenue obtained from all kinds of advertising services rendered in the digital environment; services rendered in the digital environment for the sale, listening, watching, playing or recording on electronic devices and use of any audio, visual or digital content in the digital environment; services rendered in the digital environment for the provision and operation of digital environments where users can interact with each other. In addition, the revenue obtained from the intermediary services rendered by digital service providers in the digital environment for the specified services shall also be subject to DST.

The taxpayer of the DST is the digital service providers. Whether or not they are full taxpayers in terms of Income Tax Law No. 193 dated 1960, December 31 and Corporate Tax Law No. 5520 dated 2006, June 13 and whether or not they conduct the activities in question within the scope of limited liability to tax through their workplace or permanent representatives in Türkiye does not affect their liability to the DST.

Taxpayers whose revenue obtained in Türkiye is less than 20 million Turkish liras or whose worldwide revenue is less than 750 million euros or the equivalent foreign currency equivalent of Turkish liras are exempt from the tax. The DST rate is set at 7.5%. While the DST poses as a direct tax given that it is intended to capture the earnings of the businesses within the scope of the tax, it is levied on the revenues obtained by multinational companies in return for the services rendered and is undoubtedly reflected to the beneficiaries of these services (Saraçoğlu & Kahraman, 2020, p. 13). The DST in Türkiye is a tax practice based on the approach of adopting unilateral measures for the taxation of digital services, with examples available around the world. It can be argued that the DST in force in Türkiye bears significant resemblance to other global examples and the practices in the EU countries.

With respect to the regulation in the Turkish legal system, it can be argued that the DST is levied on revenue, and thus it is a direct tax on income (Karabulut, 2020, p. 277). In line with this, subjecting limited taxpayers who do not maintain a permanent establishment in Türkiye to the DST shall contradict the DTAs. On the other hand, it can also be argued that the DST is, in fact, an indirect tax, as it is levied on the provision of a digital service (Mutlu Kaya, 2020, p. 460). However, it is evident that the categorization of the DST as an indirect tax is likely to render the prevention of double taxation exceedingly difficult (Çelener, 2019b, p. 50). Although the DST is calculated and paid on the taxpayer's revenue, it will likely be reflected on the consumer and the actual taxpayer will be the consumer, as in expenditure taxes (Mutlu Kaya, 2020, p. 460). In conclusion, it should be stated that the DST does not fit into the classical tax categorization with respect to its legal nature (Mutlu Kaya, 2020, p. 461).

The U.S. Trump Administration launching trade investigations against countries that levy DSTs on the grounds of discrimination against their own companies was the beginning of the end for DSTs. Following these investigations, the U.S. decided to impose additional customs duties on certain products in Türkiye, India, the UK, Italy, Spain, France and Austria. In this regard, a total of 32 products in the sectors of carpets, glass, ceramics and jewelry exported to

the US would be subject to an additional 25% tariff. As evidenced by the trade investigations launched, the US is committed to the elimination of unilateral measures such as DSTs and similar unilateral measures and to preventing the introduction of new ones. The Biden administration, on the other hand, suspended the planned tariffs in support of the OECD/G20 resolution process on international taxation of digital economy activities.

On October 21, 2021, the U.S. Department of Treasury announced that an agreement to eliminate digital service tariffs had been reached with Austria, France, Italy, Spain, and the UK, which currently impose such tariffs. On November 22, 2021, a joint statement announcing Türkiye's participation in this agreement was published on the website of the U.S. Department of Treasury. In summary, Türkiye would be entitled to maintain imposing the DST until the MLC entered into force. A portion of the DST accrued between January 01, 2022 and the date of entry into force of the MLC would be deducted from the corporate tax payable pursuant to the MLC. In other words, the transitional DST amount in excess of the first year's corporate tax amount calculated as per the new rule would be deducted from the corporate tax payable by the covered companies as per the new rule.

The MLC, which is expected to be available for signature in the second half of 2024, establishes a new taxation right to tax the profits of the largest and most profitable companies. In addition, the entry of the MLC into force marks the end of imposing the DST and similar unilateral measures. Türkiye is among the countries that have pledged their commitment to this effort, which was pioneered by the G20 and the OECD. Besides, it seems essential for Türkiye to accede to the MLC and adopt the required arrangements within the scope of the MLC with the aim of protecting Turkish export companies against the possibility of sanctions arising from the US trade investigation. Put differently, Türkiye is highly likely to face sanctions such as trade investigations and, ultimately, customs duty sanctions from the US should Türkiye refrain from acceding to the MLC and maintain the DST.

3.2 The Relevance of Digital Service Taxes in the Presence of International Tax Treaties

It is argued that a revenue-based tax may be subject to DTAs due to its substantial similarities to, if not the same characteristics as, income or corporate taxes. It is controversial whether a DST is a tax levied on income or on expenditure. The view advocating that a DST is a tax levied on income claims that a DST is a tax levied on income, similar to all other taxes levied on revenue. Since DTAs encompass all taxes levied on income, it can be argued that a DST is also covered within this scope. On the other hand, the view that a DST is a tax on expenditure argues that a DST is calculated by applying a proportional rate on revenue without any deduction from the tax base. Thus, this tax can also be referred to as a turnover tax. This approach essentially recognizes that a DST is not a tax on income, but rather an indirect tax (Oktay, 2020, p. 99; Sağır, 2022, p. 67). Taxes on expenditure are also not covered by DTAs.

In the categorization on the basis of the source or subject of the tax, a tax is characterized as an income tax when levied on a person's income, and as an expenditure/consumption tax when levied on goods or services subject to consumption (Şen & Sağbaşı, 2016, p. 58). In the categorization with respect to the relationship between the tax and economic activity, taxes whose subject is continuous, whose taxpayer is predetermined, and whose tax base is

continuous are characterized as direct tax, while taxes whose subject and tax base are not continuous and whose taxpayer is not predetermined are characterized as indirect tax (Nadaroğlu, 1998, pp. 328–329). Accordingly, taxes levied on income and wealth in general are categorized as direct taxes, while taxes levied on expenditures are categorized as indirect taxes. A closer examination of the DST clearly demonstrates that it is neither a tax on income nor a tax on expenditures in the classical sense (Mutlu Kaya, 2020, p. 458). In this sense, the classification of the DST bears great importance. Put differently, the provisions of the DTA shall be taken as basis in case the tax in question is recognized as a tax levied on income. That is to say, an argument can be made that this tax is still collected from corporate profits (Collier & Devereux, 2017, p. 16). On the other hand, the provisions of the national legislation shall prevail in case the tax in question is recognized as a tax levied on expenditure, due to the fact that the provisions of the DTA do not cover this tax.

The rules of tax treaties pertaining to the taxation of business profits limit the power of governments to tax the activities conducted in digital environments. Therefore, it is evident that the DST, which is neither a direct tax nor an indirect tax capable of taxing digital economic activities, is a tax measure preferred by countries to ensure the taxation of digital economy income. It can be considered that this type of tax is outside the scope of application of DTAs since it is attempted to tax revenues from digital economy activities by creating a new tax type. In line with this worldwide trend Türkiye can justify the DST by citing similar examples from around the world as a precedent in the objections to be made by foreign taxpayers.

That being said, whether the DST falls under Article 2 of DTAs or whether it is a different type of tax is a matter of debate. Article 2 of MTCs defines the taxes subject to the scope of DTAs. In addition to the types of taxes levied on income and capital that are explicitly stated to be covered by the treaty at the date of signature, some taxes that enter into force after the date of signature are also stated to be covered by the treaty. Such taxes are taxes that substitute for, are levied in addition to, are of the same characteristics as, or are substantially similar to the taxes considered to be within the scope of the treaty at the time of signature. For the domestic portion of the tax base (i.e. neglecting exports and imports), one could still see a modified taxation of corporate profits.

When Türkiye is taken into consideration, the fact that the DST is levied on revenue and is assessed and collected on a monthly basis is in fact similar to the structure of indirect taxes. However, it can also be claimed that the revenues of the taxpayer companies obtained from virtual services are targeted and that it is a similar tax to the taxes levied on income in Türkiye, and therefore falls under the scope of the DTAs to which Türkiye is a party. Moreover, it can also be said that virtual environments are not defined as permanent establishments in Türkiye's DTAs, and thus Türkiye cannot levy a tax on the income generated through such environments.

As a result, there is always a risk that any step to be taken in the taxation of digital economy may conflict with the obligations arising from international tax law. It is understood that the DST is unlikely to be a long-lasting tax, as there will be no need for the DST if the global tax reform is enacted. There are substantial objections to excluding the DST from the scope of DTAs due to its controversial nature. While it is possible that the DST and similar tax rules are soon to be abolished altogether, it is not far-fetched that new tax rules based on global consensus will be implemented through a multilateral agreement.

4. Conclusion

The subject of taxes covered in DTAs is very important in today's world in which international economic relations and transactions between countries have become very complex. Since economic activities increase internationally are increasing at a dizzying pace, taxation powers between countries regarding the source and taxation of the income will be a matter of debate and possible disputes will arise. Considering that new and unusual taxes applied to digital services have increased in recent years the limits of Article 2 of the OECD MTC are inevitably being pushed. Since such types of taxes differ from the traditional understanding of income or revenue, it is difficult to classify them in terms of DTAs.

The complexity of Article 2 of the OECD MTC is often overlooked. However, when it causes unexpected interpretive problems during the implementation of DTAs, it can make DTAs inapplicable. What emerges from this confusion is that although the provisions of Article 2 are interpreted broadly, it is also possible to exclude such new taxes from the scope of DTAs. This situation frequently brings taxpayers and revenue administrations into conflict.

It is striking that although Article 2 has an important place in the implementation of DTAs, academic studies on the subject are rarely encountered. Few commentary notes are found even in the OECD MTC. Article 2 is critical in terms of the scope and interpretation and implementation of DTAs. As the diversity in tax types, especially in direct taxes, increases, it is expected that the discussions on taxes falling into the scope of DTAs will increase together with the attention and interest to Article 2.

It is clear that by abolishing the DST, which Türkiye, like many countries, applies, the coordinated implementation of the new taxation right that will arise with the MLC will be ensured. Again, it is hoped that the amount to be allocated to the source states with the MLC will be taxed by the source states and possible double taxation will be resolved with the double taxation prevention rules in the MLC.

With the MLC draft becoming available for signature in June 2024 and entering into force in 2025, OECD/G20 IF member countries shall not be able to introduce a new DST or a similar tax between January 1, 2024, and December 31, 2024, or the date the MLC enters into force. Between January 1, 2022, and the date of entry into force of the MLC, a portion of the DST collected shall be deducted from the corporate tax payable. It is expected that the abolition of the DST is likely to put an end to the disputes under Article 2 of the DTAs, at least with respect to the DST and similar taxes. Moreover, it is certain that despite all the developments at the moment the unilateral measures taken by countries will pave the way for important lawsuits and investigations in the near future.

Although Article 2(2) sets out the general rule regarding the classification of taxes, it is still difficult to adapt this rule to new types of taxes. The context is still not clear enough. Therefore, it is beneficial to adopt multilateral approaches that will reduce the risk of double taxation and ensure legal certainty. Contracting states must cooperate and mutually agree to determine the scope of Article 2 of DTAs.

ACKNOWLEDGEMENT

—

FUNDING

No financial support was received from any person or institution for the study.

ETHICS

The author declares that this article complies with ethical standards and rules.

AUTHOR CONTRIBUTION

Mustafa Cemil Kara | General contribution rate: 100%

The author has confirmed that there is no other person who meets the authorship condition of this study.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

References

- Ault, H. J. (1997). Part four: International taxation. In *Comparative income taxation: A structural analysis* (pp. 368–480). Kluwer Law International.
- Brandstetter, P. (2010). *The substantive scope of double tax treaties- A study of Article 2 of the OECD Model conventions*. (Unpublished doctoral thesis, WU Vienna University of Economics and Business, Vienna-Austria). <https://research.wu.ac.at/ws/portalfiles/portal/19842689/Brandstetter.pdf>
- Collier, R., & Devereux, M. P. (2017). *The destination-based cash flow tax and double tax treaties* (Working Paper, Series 2017/06). Oxford University Centre for Business Taxation.
- Çelener, B. (2019a). Diğer dijital hizmet vergisi uygulamaları karşısında Türk Dijital Hizmet Vergisi Kanun Teklifine ilişkin bir değerlendirme [An evaluation of Turkish digital service tax bill compared to other digital service tax applications]. *Legal Mali Hukuk Dergisi*, 15(178), 2223–2248.
- Çelener, B. (2019b). Dijital ekonomiyi vergilendirme yolunda somut bir adım: Dijital hizmet vergisinde Fransa örneği [A concrete step towards taxing the digital economy: The French example of digital services tax]. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 31–54. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yuhfd/issue/66555/1041586>
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları Genel Tebliği Seri No 1. [General Communiqué No 1 on Double Taxation Agreements], May 15, 1996, https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararasi_mevzuat/GENTEB_1_CV.htm
- Demirhan, H. (2020). Dijital hizmet vergisinin dünyadaki uygulamaları ve Türkiye ile karşılaştırmalı analizi [Applications of digital service tax in the world and comparative analysis with Türkiye]. *The Journal of Social Science*, 4(7), 73–86. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.665390>
- Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. [The law on the digital service tax]. (2019, December 07). Law No. 7194. Turkish Republic Official Gazette. 30971.
- Durdu, M. (2020). Avrupa Birliği'nde dijital hizmet vergisi ve Türkiye uygulaması [Digital service tax in the European Union and its application in Türkiye]. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(4), 1959–1988. <https://doi.org/10.26650/mecmua.2020.78.4.0008>
- Ekmekçi, E., Güneş, G., & Kaşıkçı, M. (2020). *Kurucu ve yönetime ilişkin vergisel temel öğeler bağlamında Türk Hukukunda dijital hizmet vergisine eleştirel bakış* [A critical view of digital service tax in Turkish Law in the context of founding and procedural basic tax elements]. In *Prof. Dr. Türkan Rado'nun Anısına Armağan* (pp. 107–172). On İki Levha Yayıncılık.
- Erdem, T. (2016). Kaydırılmış kazanç vergisi [Diverted profit tax]. *Vergi Sorunları*, 330, 111–119.
- Ferhatoğlu, E. (2018). BEPS Eylem 1: Dijital ekonomi [BEPS Action 1: Digital economy]. In B. Yaltı (Ed.), *Vergilendirmede matrah aşındırma ve kâr kaydırma (BEPS)* [Base erosion and profit shifting (BEPS) in taxation]. Beta Yayınları.
- Grapperhaus, F. H. M. (2009). *Tax tales from the Second Millennium: Taxation in Europe (1000-2000), the United States of America (1765 to 1801) and India (1526 to 1709); Taxes through the Ages: A pictorial history*. International Bureau of Fiscal Document.
- Helminen, M. (2016). *The notion of tax and the elimination of double taxation or double non-taxation: General report* (Vol. 101b). IFA Cahiers.
- Ismer, R., & Jescheck, C. (2017). The substantive scope of tax treaties in a post BEPS World: Article 2 OECD MC (taxes covered) and the rise of new taxes. *Intertax*, 45(5), 382–390. <https://doi.org/10.54648/TAXI2017030>
- Ismer, R., & Jescheck, C. (2018). Taxes on digital services and the substantive scope of application of tax treaties: Pushing the boundaries. *Intertax*, 46(6&7), 573–578. <https://doi.org/10.54648/TAXI2018059>
- Işık, H. (2014). *Uluslararası vergilendirme* [International Taxation]. On İki Levha Yayınları.
- Jiménez, A. M. (2018). Controversial issues about the concept of tax in income and capital tax. In B. J. Arnold (Ed.), *Treaties and the post BEPS World- A tribute to Jacques Sasseville* (pp. 163–190). Canadian Tax Foundation.

- Kara, M. C. (2022). Dijital ekonominin vergilendirilmesinde yeni rabita ve kâr tahsisi kuralları [New nexus and profit allocation rules in taxation of the digital economy]. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 291–308. <https://doi.org/10.30794/pausb.953067>
- Kara, M. C., & Öz, E. (2016). Dijital vergilendirmeye küresel bir bakış [A global perspective on digital taxation]. *Vergi Dünyası*, 424, 30–37.
- Karabulut, Ş. (2020). Dijital çağın mali yansımaları: Dijital hizmet vergisi [Fiscal repercussions of the digital age: Digital service tax]. *Maliye Dergisi*, 178, 263–288.
- Karnosh, K. E. (2021). The application of international tax treaties to digital services taxes. *Chicago Journal of International Law*, 21(2), 513–547. <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol21/iss2/8>
- Kılıçer, E., & Peker, İ. (2021). *Dijital ekonomide vergilendirme* [Taxation on the digital economy]. (2. bs.). Seçkin Yayıncılık.
- Lang, M. (2005). Taxes covered-what is a 'tax' according to Article 2 of the OECD Model? *Bulletin-Tax Treaty Monitor*, 59(6), 216–223.
- Mutlu Kaya, Ö. (2020). Dijital hizmet vergisi ve Türkiye uygulaması [Digital service tax and Türkiye application]. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2), 447–478. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mhfd/issue/64869/994243>
- Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu maliyesi teorisi* [Public finance theory]. Beta Basım Yayın.
- OECD Model Tax Convention. (2014). Commentary on Article 2.
- OECD Model Tax Convention. (2017). Commentary on Article 2.
- OECD. (2021, October 08). *Statement on the two-pillar solution to address the tax challenges arising from the digitalisation of the economy*. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf>
- Oguttu, A. W. (2020). A critique from a developing country perspective of the proposals to tax the digital economy. *World Tax Journal*, 12(4), 799–828. <https://doi.org/10.59403/3y6ybj>
- Oktay, C. (2020). Dijital ekonominin boyutu, vergilendirilmesine yönelik OECD çalışmaları, öneriler, örnek ülke uygulamaları ve Türkiye'de yapılan düzenlemeler ve dijital hizmet vergisi [Dimension of the digital economy, OECD studies on taxation, recommendations, sample country practices and regulations made in Türkiye and the digital service tax]. *Vergi Sorunları*, (376), 95–116.
- Öz, E., & Çavdar, F. (2012). Çifte vergilendirmenin önlenmesine yönelik OECD ve Türkiye Uygulamaları [OECD and Türkiye practices for preventing double taxation]. *Vergi Dünyası*, (371), 51–66.
- Petruzzi, R., & Buriak, S. (2018). Addressing the tax challenges of the digitalization of the economy – A possible answer in the proper application of the transfer pricing rules? *Bulletin for International Taxation*, 72(4a-Special Issue). <https://doi.org/10.59403/1gh0kx>
- Pires, M. (1989). *International juridical double taxation of income*. Kluwer Law and Taxation Publishers.
- Postler, S. (2020). The OECD's work on profit allocation and nexus rules for a digitalized economy – A potential improvement of the international taxation framework? *Bulletin for International Taxation*, 74(2), 76–87. <https://doi.org/10.59403/334r6d0>
- Sağır, H. (2022). Dijital hizmetlerin vergilendirilmesinin tarihsel süreci ve geleceği [Historical process and future of taxation of digital services]. *Vergi Dünyası*, (495), 53–67.
- Saraçoğlu, F., & Kahraman, B. (2020). Dijital hizmet vergisi üzerine değerlendirmeler [Evaluations on digital service tax]. *Vergi Sorunları*, (376), 9–17.
- Şen, H., & Sağbaş, İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası* [Tax theory and policy]. (2. bs.). Kalkan Matbaacılık.
- Tenore, M. (2012). "Taxes Covered": The OECD Model (2010) versus EU Directives. *Bulletin for International Taxation*, 66(6). <https://doi.org/10.59403/3jt94se>
- Turkish Revenue Administration's tax ruling, August 05, 2014, No. 22246361-030.01[86-724.01.02/MK[2]-80048).
- U.S. Department of Treasury. (2021, October 21). *Joint statement from the United States, Austria, France, Italy, Spain, and the United Kingdom, regarding a compromise on a transitional approach to existing unilateral measures during the interim period before pillar 1 is in effect* [Press Release]. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0419>
- U.S. Department of Treasury Press Releases. (2021, November 22). *Joint statement from the United States and Turkey regarding a compromise on a transitional approach to existing unilateral measures during the interim period before pillar 1 is in effect* [Press Release]. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0500>
- UNCTAD. (2019). *Digital economy report*. United Nations Conference on Trade and Development. https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_en.pdf
- van den Hurk, H. (2020). Tax and the digital economy-will pillar one be the solution? *EC Tax Journal*, 18(9), 131–167.
- Yaltı Soydan, B. (1995). *Uluslararası vergi anlaşmaları* [International tax treaties]. Beta Basım Yayın Dağıtım A. Ş.
- Yaltı, B. (2003). *Elektronik ticarete vergilendirme* [Taxation in electronic trade]. Der Yayınları.

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1277040>

İki Aşamalı Ağ Veri Zarflama Analizinde Çapraz Etkinlik Ölçümü: Türkiye Havalimanları Uygulaması

Nagihan Memiş*

Gül Gökay Emel**

Öz

Bu çalışma, bir sistemin genel etkinliğinin sisteminin alt süreçlere ayrıştırılarak ölçülmesini ele almaktadır. Uygulama alanı olarak Türkiye için önemli bir hizmet sektörü olan havayolu sektörü seçilmiştir. Yazın incelendiğinde, Türk havayolu sektöründe yapılan etkinlik çalışmalarında üretim sürecinin tek aşamalı olarak ele alınarak geleneksel Veri Zarflama Analizi (VZA) ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada ise havalimanlarının genel etkinliğinin, operasyonel ve gelir etkinliği olmak üzere iki alt etkinlik bazında, daha ayrıntılı bir şekilde Ağ Veri Zarflama Analizi ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Etkinlik analizinde Kao ve Hwang'ın (2008) ilişkisel Ağ Veri Zarflama Analizi modeli kullanılmıştır. Etkinlik değerlerinin sıralanmasında ise Kao ve Liu'nun (2019) Çapraz Etkinlik Ölçümü kullanılarak akran değerlendirmeden yararlanılmıştır. Çalışmada, Devlet Hava Meydanları İşletmesi tarafından işletilen ve 2019 yılı itibarı ile yıllık yolcu trafiği 400.000'in üzerinde olan 27 havalimanı incelenmiştir. Yapılan analizlerde, görece tam etkinliğe sahip bir havalimanı tespit edilememişken, bazı havalimanlarının alt süreçler bakımından kısmen etkin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ağ Veri Zarflama Analizi, Havalimanı Etkinliği, Çapraz Etkinlik Ölçümü

JEL Kodları: D70, D24

Cite this article: Memiş, N., & Gökay Emel, G. (2024). İki aşamalı ağ veri zarflama analizinde çapraz etkinlik ölçümü: Türkiye havalimanları uygulaması. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 45–67. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1277040>

* Araş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye (Sorumlu Yazar).

E-posta: nagihanmemis@uludag.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3423-0835>

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye

E-posta: ggokay@uludag.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2921-1368>

Article Information

Çalışmada Kullanılan Kısaltmalar (Abbreviations): AVZA, Ağ Veri Zarflama Analizi; CRS, Constant Return to Scale; DEA, Data Envelopment Analysis; DHMİ, Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü; GE, Gelir Etkinliği; KVB, Karar Verme Birimi; NDEA, Network Data Envelopment Analysis; OE, Operasyonel Etkinlik; VZA, Veri Zarflama Analizi.

Received 04 April 2023; Revised 06 January 2024; Accepted 16 January 2024; Available online 30 April 2024

Cross Efficiency Measurement in Two-Stage Network Data Envelopment Analysis: An Application of the Airports in Türkiye

Abstract

This study deals with measuring the overall efficiency of a system by breaking it down into its constituent sub-processes. The airline sector, which is an important service sector for Türkiye, has been chosen as the application area. When the relevant literature is examined, it is seen that the production process in efficiency studies in the Turkish airline sector is carried out with traditional Data Envelopment Analysis (DEA) by considering the efficiency process as a single stage. This study aimed to measure the overall efficiency of airports in more detail on the basis of two sub-activities, operational and revenue efficiency, using Network Data Envelopment Analysis (NDEA). Kao and Hwang's (2008) Relational Network Data Envelopment Analysis model was used in the efficiency analysis. In ranking efficiency values, peer evaluation was used based on Kao and Liu's (2019) Cross-Efficiency Measurement approach. In the study, 27 airports operated by the State Airports Authority (DHMI) with an annual passenger traffic of over 400.000 as of 2019 were examined. In the analysis, it was found that while an airport with relative overall efficiency could not be identified, some airports were partially effective in terms of sub-processes.

Keywords: Network Data Envelopment Analysis, Airport Efficiency, Cross-Efficiency Measurement

JEL Codes: D70, D24

1. Giriş

Günümüzde gerçekleşen AR-GE ve inovasyon çalışmaları, üretim süreçlerinde dijitalleşme ve nesnelerin internetinin (IoT/Internet of Things) kullanımı, işletme sorunlarının çözümlerinin yapay zekâ ve yeşil içerikli çözümler olması işletmelerde sistem dönüşümlerine ve ekosistemleri ile birlikte verimliliklerinin artmasına neden olmuştur. Özellikle gelecek on yılda olması beklenen Alfa, hatta Beta kuşaklarının talep yapısındaki değişimlere hazır olmak ve belirsizliğin psikolojik yükünü yönetebilmek için sürdürülebilirlik ön plana çıkmış, işletmeleri esnek ve çevik olmaya yöneltmiştir. Günümüzde karmaşık yapıdaki işletme sistemlerinin ve süreçlerinin ileride daha da karmaşık bir yapıya dönüşeceği açıktır. Bu karmaşık sistem ve süreçlere sahip işletmelerin, hem kendilerini daha iyi geliştirebilmeleri hem de buldukları sistemde kendilerini en iyi şekilde konumlandırabilmeleri için güçlü performans ölçümlerine ihtiyaçları vardır. Bu durum, aynı zamanda performans değerlendirme faaliyetlerini zorlaştırmakta ve metodlarının değişimine ve gelişimine neden olmaktadır.

İşletmelerin performanslarının karakterize edilmesi için çok sayıda ölçüt bulunmaktadır. Ancak her ölçüt işletmenin kaynaklarının ne ölçüde etkin kullanıldığı bilgisini içermemektedir (Zhu, 2014, s. 2). Bir üretim biriminin gözlemlenen girdi ve çıktıların optimum girdi ve çıktı değerleri ile karşılaştırılması o üretim biriminin etkinliğini ifade etmektedir. İşletmelerin girdilerini ne derece iyi kullandığı, kendisini nerede konumlandığına dair bilgi vermektedir. Bu açıdan bakıldığında etkinlik, performansın kaynak kullanım boyutudur denilebilir (Lovell, 1993, s. 4; Yavuz, 2003, s. 12). İşletmelerin kendilerini, diğer işletmelere göre konumlandırmak istemesi durumunda birden fazla ölçütlü, daha sistematik ve bütünsel bir yaklaşıma ihtiyacı vardır.

Çok sayıda etkinlik ölçütünün varlığında, girdilerini çıktılarına dönüştüren üretim birimleri Karar Verme Birim'leri (KVB) olarak temsil edilmektedir. Benzer girdi ve çıktılarına sahip KVB'lerinin göreceli etkinliklerinin ölçülmesi için nonparametrik bir yöntem olan Veri Zarflama Analizi (VZA) yaygın olarak kullanılmaktadır. Ölçümlerini, Doğrusal Programlama ile

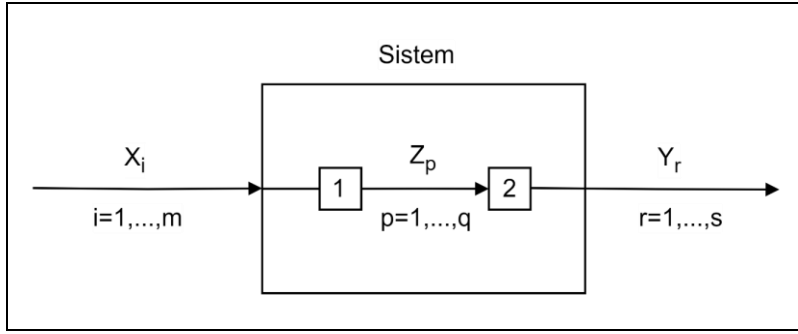
gerçekleştirilen optimizasyon sonucunda elde eden VZA; bankacılık, konaklama, eğitim, sağlık, askeri ve havacılık sektörlerinde yoğun uygulanmıştır. Süreçlerin günümüzdeki karmaşık yapısı ise dış girdinin alınıp dış çıktının üretildiği ve alt süreçlerin dikkate alınmadığı süreçler için kullanılan VZA'nın geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu tip karmaşık sistemlerin seri, paralel ya da hiyerarşik yapıda ele alınmasını sağlayacak Ağ Veri Zarflama Analizi (AVZA) ortaya çıkmıştır. Färe ve Grosskopf'un (1996) alan yazına tanıttığı AVZA hâlâ geliştirilmekte olup, ortak özelliklere sahip bir model ailesidir.

Türk havayolu sektörü son yıllarda büyümede artış trendi göstermektedir. Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMI) 2019 Havayolu Sektör Raporu'na göre son on yılda uçuş trafiği 1,68 kat, taşınan yolcu sayısı 2,02 kat ve taşınan kargo miktarı 2,81 kat artmıştır (DHMI, 2020a, s. 15). Kesin olmayan sonuçlara göre yolcu trafiği bazında Avrupa'da 4. sırada, dünyada 10. sırada yer almaktadır (DHMI, 2020b, s. 24). Türk havayolu sektöründeki bu büyüme trendi, havalimanlarının performans ve etkinliklerinin ölçümü konusunu dikkat çekici hale getirmektedir. Yurtiçi alan yazını incelendiğinde, havalimanlarının etkinliklerinin genellikle tek aşamalı ya da birden fazla aşamada geleneksel VZA kullanılarak ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise havalimanlarının etkinlik yapısı üretim süreci ve satış süreci olmak üzere ikiye ayrılmış, genel etkinliğe daha ayrıntılı olarak bakılması amaçlanmıştır. Yazında genellikle nihai çıktı olarak ele alınan yolcu, uçak ve yük trafiği bahsi geçen iki süreci birbirine bağlayan ara ürün olarak ele alınmış ve AVZA ile modellenmiştir. Bu çalışmanın alan yazına ana katkısı; havalimanlarının genel etkinlik yapısında yıllık yolcu, yük ve uçak trafiklerinin aracı rolüne değinilmesi, dolayısı ile etkinlik yapısına daha ayrıntılı bir açıdan yaklaşılmasıdır. Ayrıca çalışmada, havalimanlarının kendilerini diğer havalimanlarına göre nasıl konumlandıracağına belirlenmesine imkân veren çapraz etkinlik ölçümü analizine de yer verilmiştir. Böylelikle KVB'lerinin kendilerini birbirine göre konumlandırmaları için daha yorumlanabilir etkinlik skorları elde edilmiştir.

Çalışmada, ilk olarak AVZA ve çapraz etkinlik ölçümü incelenmiş, sonra çalışmanın kavramsal modeli ve ilgili yazına, daha sonra da optimizasyon modeli ve örnekleme yer verilmiştir. Son kısımda ise çalışmada elde edilen bulgular, sonuç ve genel değerlendirme sunulmuştur.

2. Ağ Veri Zarflama Analizi

AVZA, geleneksel VZA'nın eksikliklerinin giderilmesi amacı ile Färe ve Grosskopf (1996) tarafından geliştirilmiş ortak özelliklere sahip bir model ailesidir (Färe & Grosskopf, 1996; Färe vd., 2007; Halkos vd., 2014). AVZA çatısı altında toplanan modeller ile birden fazla alt süreç içeren seri ya da paralel üretim sistemlerinin etkinliklerinin modellenmesi ve hesaplanması sağlanmaktadır. Bu çalışmada basit iki alt sürece sahip seri üretim sistemi benimsenmiştir. Basit iki alt sürece sahip seri üretim sistemi yapısı Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1*Basit İki Alt Sürece Sahip Seri Üretim Sistemi*

Kaynak: Kao, 2017, s. 208.

Şekil 1’de yer alan üretim sistemi, X_i girdilerini alarak Z_p ara ürünlerini, Z_p ara ürünlerini alarak da nihai çıktı olan Y_r çıktıları üretmektedir. Burada Z_p , birinci alt sürecin çıktısı ve ikinci alt sürecin girdisi olmaktadır. Bu iki alt sürece sahip olan sistemin genel sistem ve alt süreç etkinlikleri Kao ve Hwang (2008) tarafından önerilen girdiye yönelik ilişkisel AVZA modelinin uzantısı olarak çok aşamalı seri sistemlerin etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılan Model (1) ile elde edilebilmektedir.¹ (Kao & Liu, 2019, s. 72):

$$E_{dd}^s = \max \sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rd}$$

Kısıtlar

$$\sum_{i=1}^m v_{id} X_{id} = 1,$$

$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij} \leq 0, \quad j=1, \dots, n \quad (1)$$

$$\sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} - \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$

$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rj} - \sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$

$$u_r, v_i, w_p \geq \varepsilon, \quad r = 1, \dots, s, \quad i=1, \dots, m, \quad p=1, \dots, q.$$

Burada d ele alınan KVB’ni, m girdi sayısını, s çıktı sayısını, X_{ij} ve Y_{rj} KVB_j ($j = 1, \dots, n$) nin i . girdisi ve r . çıktısını, E_{dd}^s KVB_d’nin görelî etkinliğini temsil etmektedir. $E_{dd}^s=1$ ise KVB_d görelî etkin, $E_{dd}^s \leq 1$ ise KVB_d görelî etkin değildir. Ayrıca her KVB’nin s çıktısını üretmek için m girdisini kullandığı varsayılmaktadır. Geleneksel tek aşamalı sistemlerden farklı olarak üretim süreci burada Z_{pj} ($p = 1, \dots, q$) ara ürününe sahip iki alt süreçten oluşmaktadır. Z_{pj} ara ürünü, birinci alt sürecin çıktısı ve ikinci alt sürecin girdisini temsil etmektedir.

Girdi yönelimli model olan Model (1)’de, amaç fonksiyonunda nihai çıktıların maksimize edilmesi yer almaktadır. Bu model çarpan (primal) formunda olup genel etkinlik ve alt süreçlerin etkinlik skorlarını vermektedir.

¹ Model (1) Kao ve Hwang tarafından geliştirilen ilişkisel AVZA modelinin genişletilmiş halidir. Modelin amaç fonksiyonunda (E_{dd}^s) ele alınan KVB’nin kendi ağırlıkları ile değerlendirilmesi sonucu elde edilen etkinlik skoru (diğer ifade ile çapraz etkinlik matrisindeki köşegen değerler) hesaplanmaktadır. Model çözüldüğünde iki aşamalı ilişkisel AVZA modeli ile aynı etkinlik sonuçları elde edilmektedir (Kao & Liu, 2019, s. 74).

Kao ve Hwang'ın (2008) ilişkisel iki aşamalı modelinde birinci alt sürece atanan ağırlıklarla ikinci alt sürece atanan ağırlıklar (w_{pj}) eşittir. Bu varsayım; model doğrusal hâle getirilmiş, üretim sürecinin iki alt süreci arasındaki ilişki matematiksel olarak ifade edilmiş ve içsel bağlantılı bir veri zarflama modelinin ortaya çıkması sağlanmıştır. Burada sistem etkinliği alt süreç etkinliklerinin çarpımı şeklinde ifade edilir ($E_{dk}^S = E_{dk}^1 \times E_{dk}^2$).

Toplam etkinlik iki alt sürecin etkinliğinin çarpımı olarak ifade edildiğinden, problemin alternatif optimum çözümünün olması durumunda, aynı etkinlik skorunu veren birçok alt süreç etkinlik skoru bileşimi olabilir. Ancak, Model (1) bu bilgiyi sağlamamaktadır. Bu hususta Kao ve Hwang'ın (2008) iki aşamalı model için önerdiği yaklaşım kullanılabilir (Kao & Liu, 2019, s. 72). Söz konusu yaklaşımın birinci aşamasında sistem etkinliği için ilişkisel model çözüldükten sonra ikinci aşamasında, mevcut sistem etkinliği E_{dd} 'ye eşitlenir ve karar verici tarafından daha önemli olarak görülen alt sürecin etkinliği optimize edilir (Kao & Hwang, 2008, s. 423). Birinci alt sürecin daha önemli olduğuna karar verilmesi durumunda optimizasyon modeli Model (2)'deki gibi olacaktır:²

$$E_{dd}^{(1)} = \sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pd}$$

Kısıtlar

$$\sum_{i=1}^m v_{id} X_{id} = 1$$
$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rd} = E_{dd} \sum_{i=1}^m v_{id} X_{id} \quad (2)$$
$$\sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} - \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$
$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rj} - \sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$
$$u_r, v_i, w_p \geq 0, \quad r = 1, \dots, s, \quad i=1, \dots, m, \quad p=1, \dots, q.$$

Model (2) çözüldükten sonra ikinci alt alt sürecin etkinliği aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$E_{dd}^{(2)} = E_{dd} / E_{dd}^{(1)}$$

İkinci alt sürecin daha önemli olduğuna karar verilmesi durumunda ise optimizasyon modeli, Model (3)'teki gibidir.

$$E_{dd} = \max \sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rd}$$

Kısıtlar

$$\sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pd} = 1$$
$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rd} = E_{dd} \sum_{i=1}^m v_{id} X_{id} \quad (3)$$
$$\sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} - \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$
$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rj} - \sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$
$$u_r, v_i, w_p \geq 0, \quad r = 1, \dots, s, \quad i=1, \dots, m, \quad p=1, \dots, q.$$

² Burada bütünlüğün sağlanması açısından Model (1)'deki notasyon benimsenmiştir.

3. Ağ Veri Zarflama Analizi'nde Çapraz Etkinlik Ölçümü

VZA'da her bir KVB'nin etkinliği, bireysel olarak maksimize edilecek şekilde elde edilmektedir. Her KVB'nin kendi en iyi ağırlığını seçtiği bu yaklaşım öz değerlendirme (self appraisal) olarak nitelendirilebilir (Doyle & Green, 1994, s. 568). Diğer taraftan, her KVB'nin kendi ağırlık kümesini kullanması KVB'lerinin etkinlik skorlarının birbiri ile kıyaslanamaz olmasına neden olmaktadır. Bu duruma çözüm olarak yazında çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir. Bu yaklaşımlardan biri de Sexton vd. (1986) tarafından önerilen, Doyle ve Green (1994) tarafından geliştirilen ve KVB'lerin birbirine göre değerlendirilmesine olanak veren çapraz etkinlik ölçümü yaklaşımıdır. Çapraz etkinlik ölçümü yaklaşımında, bir KVB'nin öz değerlendirme sonucu elde edilen girdi ve çıktı ağırlıkları diğer KVB'lerine uygulanarak çapraz etkinlikler hesaplanır. Prosedür her bir KVB için uygulanarak çapraz etkinlik matrisi elde edilir. Matrisin her satırında KVB_d'nin diğer KVB'ce nasıl değerlendirildiği bilgisi yer alırken köşegen değerlerinde öz değerlendirme etkinlik skorları yer almaktadır (Sexton vd., 1986, s. 90). Matrisin satır ortalamalarının alınması sonucu her bir KVB'nin akran değerlendirme (peer appraisal) olarak da nitelendirilen çapraz etkinlik skoruna ulaşılır (Doyle & Green, 1994, s. 569).

Bahsi geçen yaklaşımlar, KVB'lerinin üretim süreçlerinin bir bütün olarak ele alınıp alt süreçlerin dikkate alınmadığı geleneksel VZA uygulamaları kapsamında yer almaktadır. Kao ve Liu (2019), çapraz etkinlik ölçümü yaklaşımını AVZA kapsamında ele alarak iki alt sürece sahip seri üretim sistemleri için çapraz etkinlik modeli önermişlerdir. Kao ve Liu'nun (2019) yaklaşımında, KVB_d'nin ilişki model (Model 1) ile etkinliği elde edildikten sonra KVB_d'nin ağırlıkları için diğer KVB'lerinin çapraz etkinlikleri Model (4)'teki gibi elde edilir (Kao & Liu, 2019, s. 72):

$$E^s = \max \frac{\sum_{j=1, j \neq d}^n \sum_{r=1, r \neq d}^s u_{rd} Y_{rj}}{\sum_{j=1, j \neq d}^n \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij}}$$

Kısıtlar

$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rd} = E_{dd}^s \sum_{i=1}^m v_{id} X_{id}$$

$$\sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} - \sum_{i=1}^m v_{id} X_{ij} \leq 0, \quad j=1, \dots, n \quad (4)$$

$$\sum_{r=1}^s u_{rd} Y_{rj} - \sum_{p=1}^q w_{pd} Z_{pj} \leq 0, \quad j=1, \dots, n$$

$$u_{rd}, v_{id}, w_p \geq 0, \quad r = 1, \dots, s \quad i = 1, \dots, m, \quad p = 1, 2, \dots, q$$

Model (4) çözülüp u_r^*, v_i^* ve w_p^* optimum çözüm takımı elde edildiğinde, KVB_k'nin genel sistem etkinliği (E_{dk}^s) ile birinci ve ikinci alt süreç etkinlikleri Model (5)'teki gibi hesaplanmaktadır:³

$$E_{dk}^s = \sum_{r=1}^s u_{rd}^* Y_{rk} / \sum_{i=1}^m v_{id}^* X_{ik}, \quad (5)$$

$$E_{dk}^1 = \sum_{p=1}^q w_{pd}^* Z_{pk} / \sum_{i=1}^m v_{id}^* X_{ik},$$

$$E_{dk}^2 = \sum_{r=1}^s u_{rd}^* Y_{rk} / \sum_{p=1}^q w_{pd}^* Z_{pk},$$

³ Burada Kao ve Liu'nun (2019) notasyonu benimsenmiştir.

Model (4) her bir KVB_d ($d=1,2,\dots,n$) için çözülür. Sonuç itibari ile her bir KVB_k Model (1) ve Model (4) aracılığı ile ve diğer tüm KVB 'nin ağırlıkları ile hesaplanan bir dizi n adet çapraz etkinliğe sahip olur. KVB_k 'nin genel sistem ve alt süreç etkinliği ise geometrik ortalama ile elde edilmektedir:

$$\hat{E}_k^s = [\prod_{d=1}^n E_{dk}^s]^{1/n}$$
$$\hat{E}_k^{(p)} = [\prod_{d=1}^n E_{dk}^{(p)}]^{1/n}, \quad p=1,2 \quad (6)$$

4. Yazın Taraması ve Kavramsal Model

Havalimanı etkinlik ölçümü üzerine birçok çalışma yazında mevcut olup, parametrik ve nonparametrik yaklaşımları barındırmaktadır. Ancak, bu çalışmaların çoğunda havalimanlarının etkinlik yapısı dış girdilerin ve dış çıktılarının yer aldığı üretim süreci (kara kutu)⁴ olarak tasarlanmış, üretim sistemlerine ait alt süreçler ve ara ürünler (intermediate products) dikkate alınmamıştır. Yurtiçinde havayolu sektöründe geleneksel VZA aracılığı ile gerçekleştirilen etkinlik çalışmaları ile ilgili yazın Tablo 1'de yer almaktadır.

AVZA yazınında, ele alınan bir üretim sürecinin iki alt sürece ayrılarak her bir sürecin etkinliğinin hesaplanması için her iki alt sürece de ayrı ayrı geleneksel VZA yönteminin uygulandığı çalışmalar mevcuttur. Örneğin Seiford ve Zhu (1999) banka genel etkinliğini kârlılık ve pazarlanabilirlik olmak üzere ikiye ayırmış, iki sürece de geleneksel VZA uygulamıştır. Gramani (2012) havalimanı performansını operasyonel performans ve finansal performans olmak üzere ikiye ayırmış ve her iki alt sürece geleneksel VZA uygulamıştır. Ancak böyle bir yaklaşımda ortaya şu şekilde bir çelişki çıkmıştır; ilk alt süreçte maksimize edilmek istenen çıktılar, ikinci alt sürecin girdileri olduğundan (ara ürün), ikinci alt süreçte minimize edilmek istenmektedir. Alan yazında bu çelişkilerin giderilmesine yönelik olarak, ara ürünlerin optimum ağırlıklarının hesaplanırken alt süreçlerin her ikisinin de etkinliklerinin maksimize edildiği AVZA modelleri geliştirilmiştir (Zhu, 2011, s. 261).

Özellikle AVZA'nın gelişmeye başlaması ile yazında havalimanı etkinlik sürecinin parçalanarak alt süreçlere bölüdüğü çalışmalar görülmektedir. Havalimanı etkinlik sürecini alt süreçlere ayıran ilk çalışma Yu'nun (2010) çalışmasıdır. Çalışmada personel sayısı, pist alanı, apron alanı ve terminal alanı ilk alt sürecin girdileri olarak ve yolcu sayısı ve trafiği, yük trafiği ikinci alt sürecin çıktıları olarak ele alınmıştır. İki alt süreci birbirine bağlayan ara ürün ise pist ve terminal kapasiteleridir. Havalimanlarının etkinlik süreçlerini alt süreçlere ayırarak inceleyen diğer çalışmalar ile ilgili alan yazın bilgisi Tablo 2'de yer almaktadır.

⁴ KVB'lerinin girdileri çıktılarına dönüştüren üretim birimleri olarak ele alındığı etkinlik yaklaşımında, dönüşüm sürecindeki ilişkinin bilinmemesi durumu "kara kutu (black box) yaklaşımı" olarak adlandırılmaktadır (Färe vd., 2007, s. 209).

Tablo 1
Yurtiçi Alan Yazınındaki Havayolu Sektörü Etkinlik Çalışmaları

Yazarlar	Yöntem	Veri Aralığı	Örnekleme / Veri Aralığı	Değişkenler
Kıyıldı ve Karavaşin (2006)	-VZA	1996–2002	Türkiye'deki 32 Havalimanı	Girdi: Check-in Kontuar Sayısı, X-ray sayısı, Terminal Binası Yolcu Kullanım Alanı, Otopark Araç Kapasitesi, Havaalanı Apron Büyüklüğü, Havaalanı Apron Uçak Kapasitesi, Havaalanı Taksirut Uçak Kapasitesi, Terminal Binası Konveyör sayısı Çıktı: Uçak Sayısı
Peker ve Baki (2009)	-VZA	2007	Türkiye'deki 37 Havalimanı	Girdi: Otopark Kapasitesi, Pist Sayısı, Havalimanı Büyüklüğü, Personel Sayısı Çıktı: Yolcu Sayısı, Kargo Değeri
Ulutaş ve Ulutaş (2009)	-VZA -Analitik Ağ Süreci	2004–2005	Türkiye'deki 31 Havalimanı	Girdi: Maliyet, Çalışan Sayısı, Terminal Alanı, Yolcu Kapasitesi, Uçuş Kapasitesi Çıktı: Gelir, Yolcu Trafığı, Genel Uçuş Trafığı, Ticari Uçuş Trafığı, Kargo Miktarı
Koçak (2011)	-VZA	2008	Türkiye'deki 40 Havalimanı	Girdi: Operasyonel Giderler, Personel Sayısı, Uçuş Trafığı, Toplam Yolcu Sayısı Çıktı: Toplam Yolcu Sayısı / Alan, Toplam Uçuş Trafığı / Pist Sayısı, Toplam Yük Trafığı, Operasyonel Gelirler
Ar (2012)	-VZA -Malmquist TFV	2007–2010	Türkiye'deki 47 Havalimanı	Girdi: Personel Sayısı, Pist/Apron Başına Uçak Kapasiteleri, Alan Başına Yolcu Kapasitesi Çıktı: Pist/Apron Başına Gerçekleşen Uçak Trafığı, Alan Başına Gerçekleşen Yolcu Trafığı, Yük Trafığı
Ömürbek vd. (2013)	-VZA	2007–2011	Türkiye'deki 45 Havalimanı	Girdi: Giderler, Hizmet Verilen Alan, Yolcu Kapasitesi, Otopark Kapasitesi, Taşıt Parkı, Apron Kapasitesi, Uçak Kapasitesi, Bilgi İşlem Cihaz Sayısı, Kurtarma Cihaz Sayısı, Personel Sayısı Çıktı: Uçuş Trafığı, Ticari Uçuş Trafığı, Kargo Trafığı, Yolcu Trafığı, Satış Gelirleri
Karaoğlu (2014)	-VZA -Malmquist TFV	2007–2011	Türkiye'deki 27 Havalimanı	Girdi: Operasyonel Giderler, Şehir Merkezine Uzaklık, Araç Park Kapasitesi, Toplam Genel Amaçlı Araç sayısı Çıktı: Yıllık Ortalama Uçuş Sayısı, Yolcu Sayısı, Kargo Miktarı, Operasyon Gelirleri
Öztürk vd. (2014)	-VZA -MOORA	2000–2004	Türkiye'deki 40 Havalimanı	Girdi: Personel Sayısı, Apron Sayısı Çıktı: Yolcu Sayısı, Kargo Hareketi, Uçak Hareketi
Ülkü (2015)	-VZA -Tobit Regresyon	2009–2011	Türkiye'deki 32 Havalimanı ve İspanya'daki 41 Havalimanı	Girdi: Personel Gideri, Diğer Operasyon Giderleri, Toplam Pist Alanı Çıktı: Yolcu Sayısı, Hava Trafik Hareketleri, Yük Sayısı, Ticari Gelirler
Yazgan ve Karkacier (2015)	-VZA -Tobit Regresyon	2008–2011	Türkiye'deki 32 Havalimanı	Girdi: Çalışan Sayısı, İşletme Gideri, Terminal Alanı, Pist Sayısı, Apron Sayısı Çıktı: Yolcu Trafığı, İşletme Geliri, Uçak Trafığı, Yük Trafığı
Avcı ve Aktaş (2016)	-VZA -Malmquist TFV	2013–2014	Türkiye'deki 26 Havalimanı	Girdi: Personel Sayısı, Terminal Alanı Çıktı: Yolcu Sayısı, Yük Trafığı, Toplam Uçak Trafığı

Tablo 1
Yurtiçi Alan Yazınındaki Havayolu Sektörü Etkinlik Çalışmaları (Devamı)

Yazarlar	Yöntem	Veri Aralığı	Örneklem / Veri Aralığı	Değişkenler
Bolat vd. (2016)	-VZA -YSA	2014	Türkiye'deki 41 Havalimanı	Girdi: Check-in Kontuar Sayısı, Bagaj Konveyörleri Sayısı, Yolcu Biniş Kapısı, Pist Sayısı, Terminal Büyüklüğü, Çalışan Sayısı, Otopark Kapasitesi Çıktı: Toplam Yolcu Sayısı, Toplam Yük Sayısı, Ticari Uçuş trafiği Sayısı
Asker (2016)	-VZA	2014	Türkiye'deki 10 Havalimanı	Girdi: Pist Sayısı, Terminal Alanı Büyüklüğü, Check-in Kontuar Sayısı Çıktı: Yolcu Sayısı, Uçuş Sayısı
Altın vd. (2017)	-VZA -ENTROPI -COPRAS ve Gri İlişkisel Analiz	2010-2015	Avrupa'daki 20 Havalimanı	Girdi: Toplam terminal Sayısı, Otopark Kapasitesi, Pist sayısı, Havalimanının Şehir Merkezine Uzaklığı, Çıkış Kapı Sayısı, Check-in Sıra Sayısı, Uçak Stand Sayısı Çıktı: Toplam Yolcu Sayısı
Asker ve Battal (2017)	-VZA	2014	Dünya'daki 20 Havalimanı	Girdi: Pist Sayısı, Uçak Park Sayısı, Kapı Sayısı, Terminal Alanı Büyüklüğü Çıktı: Toplam Uçuş Sayısı, Toplam Yük Miktarı, Toplam Yolcu Sayısı
Çınaroğlu ve Avcı (2017)	-VZA -Malmquist TFV	2015-2016	Türkiye'deki 19 Havalimanı	Girdi: Personel Sayısı, Terminal Alanı, Uçak Kapasitesi Çıktı: Yolcu Sayısı, Yük Trafik
Güner vd. (2019)	-VZA	2017	Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'daki 15 Havalimanı	Girdi: Havaalanı Büyüklüğü, Terminal Alanı, Pist Sayısı, Pist Uzunluğu Çıktı: Yolcu Sayısı, Kargo Miktarı, Uçak Sayısı
Orhan (2019)	-VZA	2018	Türkiye'deki 45 Havalimanı	G Girdi: Personel Sayısı, Kargo Trafik, Uçuş Trafik Çıktı: Yolcu Trafik, Kargo Trafik, Uçuş Trafik
Battal (2020)	-VZA	2015-2018	Avrupa'daki 6 Havalimanı	Girdi: Finansal Kaldıraç Oranı, Cari oran Çıktı: Aktif Karlılık Oranı
Özsoy ve Örkcü (2021)	-Bootstrap VZA -CART Yöntemi	2013	Türkiye'deki 43 Havalimanı	Girdi: Terminal Alanı, Araç Park Kapasitesi, Pist Sayısı, Araç Sayısı, Çıktı: Hava Trafik Sayısı, Yolcu Trafik Sayısı, Yük Trafik Sayısı, Personel, Toplam Giderler, Toplam Gelirler
Köçken vd. (2022)	-VZA -Stokastik Sınır Analizi	2018 ve 2020	Türkiye'deki 51 Havalimanı	Girdi: Apron Büyüklüğü, Uçak Park Yeri Sayısı, Yolcu Terminal Toplam Alanı Çıktı: Yolcu Trafik, Ticari Uçak Trafik, Yük Trafik

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2
Yurtdışı Alan Yazınındaki Havayolu Sektörü Etkinlik Çalışmaları

Yazarlar	Yöntem	Örneklem / Veri Aralığı	Değişkenler	
			Girdi	Ara Ürün Çıktı
Yu (2010)	-AVZA	-Tayvan'daki 15 Havalimanı / 2006	-Personel Sayısı -Pist Alanı -Apron Alanı -Terminal Alanı	-Pist Kapasitesi -Terminal Kapasitesi -Toplam Trafik -Yolcu Sayısı -Yük Miktarı
Chiou ve Chen (2006)	-VZA -Tobit Regresyonu	-Tayvan'daki 1 Havalimanı / 2001	-Yakıt Maliyeti -Personel Maliyeti -Uçak Maliyeti	-Uçuşlar -Koltuk Mil -Yolcu Mil -Uçağa Binen Yolcu Sayısı
Zhu (2011)	-AVZA	-Dünyadaki 21 Havalimanı / 2007-2008	-Arz Edilen Koltuk Mil Başına Maliyet -Arz Edilen Koltuk Mil Başına Maaş -Arz Edilen Koltuk Mil Başına ücret -Arz Edilen Koltuk Mil Başına Fayda -Arz Edilen Koltuk Mil Başına Yakıt gideri	-Doluluk Oranı -Filo Büyüklüğü -Ücretli yolcu Mil -Yolcu Geliri
Gramani (2012)	-VZA	-Brezilya'daki 2 ve ABD'deki 2 Havalimanı / 1997-2006	-Koltuk Mil -Uçak Yakıtı, ücret, Maaş ve Fayda	-Ücretli Yolcu Mil -Üçü Geliri -Üçü Kâr
Adler vd. (2013)	-AVZA	-Avrupa'daki 43 Havalimanı / 1998-2007	-Personel Maliyeti -Diğer Operasyon Maliyeti -Pist Kapasitesi -Terminal Kapasitesi	-Uluslararası Yolcular -İç Yolcular -Yük -Hava Ulaşım Hareketleri
Lozano vd. (2013)	-Yönlü Uzaklık Fonksiyonu AVZA	-İspanya'daki 39 Havalimanı / 2008	-Pist Alanı -Apron Kapasitesi -Çıkış Kapısı Sayısı -Bagaj Kemerli Sayısı -Check-In Kontuar Sayısı	-Rötarlı Uçuş Sayısı (-) -Kümülatif Uçuş Rötarı
Wanke (2013)	-AVZA	-Brezilya'daki 63 Havalimanı / 2009	-Terminal Alanı -Uçak Park Alanı Sayısı -Pist Sayısı	-Yolcu Sayısı -Yük Trafığı
Lu vd. (2014)	-AVZA -Bootstrap Kesikli Regresyon	-ABD'deki 30 Havalimanı / 2006	-Personel Sayısı -Tüketilen Yakıt -Koltuk Kapasitesi -Uçuş Donanım Maliyeti -Bakım Gideri -Yer Mülkü & Ekipmanı	-Ücretli Yolcu Mil -Diğer Gelir

Tablo 2
Yurtdışı Alan Yazınındaki Havayolu Sektörü Etkinlik Çalışmaları (Devamı)

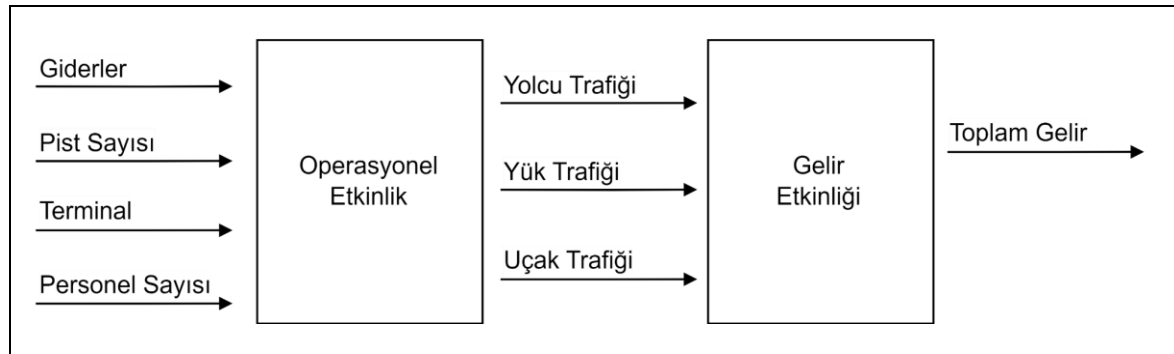
Yazarlar	Yöntem	Örneklem / Veri Aralığı	Değişkenler	
			Girdi	Çıktı
Maghoul vd. (2014)	-AVZA	-İspanya'daki 39 Havalimanı / 2008	1.aşama -Pist Alanı -Apron Kapasitesi -Çıkış Kapısı 2.aşama -Bagaj Kemerli Sayısı -Check-In Kontuar Sayısı	-Uçak Trafik Hareketi -Ertelenen Uçuş Sayısı (-) -Kümülatif Uçuş Rotaları -Yıllık yolcu Hareketi -Yük
Tavassoli vd. (2014)	-Aylık Tabanlı AVZA	İran'daki 11 Havalimanı / 2010	-Yolcu Uçağı Sayısı -İşgücü -Yük Uçağı Sayısı	-Yolcu Uçağı Kilometre -Yük Uçağı Kilometre
Mallikarjun (2015)	-Üç Aşamalı Aylık Tabanlı AVZA	-ABD'deki 27 Havalimanı / 2012	1.aşama -Operasyon Giderleri 2.aşama -Filo büyüklüğü -Hizmet verilen Havalimanı Sayısı (Destinasyon)	1.aşama / 2.aşama -Arz Edilen Koltuk Mil 3.aşama -Operasyon Geliri
Li vd. (2015)	-Üç Aşamalı Aylık Tabanlı AVZA	-Farklı Ülkelerdeki 22 Havalimanı / 2008-2012	1.aşama -Personel Sayısı -Uçak Yakıtı 2.aşama -Filo büyüklüğü 3.aşama -Satışlar Maliyeti	1.aşama / 2.aşama -Arz Edilen Koltuk Kilometre 3.aşama -Toplam İşletme Geliri
Liu (2016)	-AVZA -Panel Veri Regresyonu	Asya'daki 10 Havalimanı / 2009-2013	-Pist Alanı -Personel Maliyeti -Diğer Operasyon Maliyeti	-Uçak Hareketleri -Yolcu ve Yük Kapasitesi -Operasyon Gelirleri
Shao ve Sun (2016)	-AVZA	Çin'deki 82 Havalimanı / 2013	-Uçuş Sayısı	-Yolcu Trafığı -Yük Trafığı
Lee ve Kim (2018)	-AVZA	Güney Kore'deki 14 Havalimanı / 2011-2015	-Pist Alanı -Personel Sayısı -Toplam Terminal Kapasitesi -Duty Free Büyüklüğü -Restoran Büyüklüğü -Araç Park Yeri Kapasitesi	-Yük Miktarı -Faaliyet Geliri -Havacılık Geliri -Diğer Gelirler

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmada ise havalimanı etkinliğine yönetsel açıdan yaklaşmış, havalimanları maliyetlerini minimize ve gelirlerini maksimize etmek isteyen birimler olarak ele alınmıştır (Adler vd., 2013, s. 442). Bu kapsamda, havalimanlarının etkinliği operasyonel etkinlik ve gelir etkinliği olarak iki alt süreçte incelenmiştir. Birinci alt süreç olan operasyonel etkinlik ile havalimanlarının sahip oldukları kaynakları temel hizmet operasyonlarına dönüştürme etkinliklerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. İkinci alt süreçte ise havalimanlarının mevcut talebi (yolcu, uçak ve yük trafiği) göz önüne alınarak maksimum gelir üretme etkinliklerinin ölçülmesi hedeflenmiştir (Io Storto, 2018, s. 185). Çalışmanın kavramsal modeli Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2

Çalışmanın Kavramsal Modeli

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

Çalışmada kullanılmak üzere, ilgili alan yazın dikkate alınarak 4 girdi, 3 ara ürün ve 1 çıktı olmak üzere toplam 8 tane değişken seçilmiştir. Seçilen değişkenler ve referans bilgileri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3

Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Referansları

Değişken Adı	Tanım	Referans
Toplam Giderler	Havalimanında harcanan yıllık toplam giderler (bin TL)	Mallikarjun, 2015
Pist Sayısı	Havalimanındaki toplam pist sayısı (adet)	Wanke, 2013
Terminal Alanı	Havalimanının yolcuya hizmet verdiği alan (m ²)	Lee & Kim, 2018; Wanke, 2013; Yu, 2010
Personel Sayısı	Havalimanında çalışan toplam memur ve sözleşmeli personel sayısı (kişi)	Lee & Kim, 2018; Lu vd. 2014; Wanke, 2013; Yu, 2010
Yolcu Trafiği	Havalimanında uçuş yapan yıllık yolcu sayısı (kişi)	Adler vd. 2013; Lozano vd. 2013
Yük Trafiği	Havalimanında taşınan yıllık toplam kargo, posta ve bagaj ağırlığı (ton)	Adler vd. 2013; Lozano vd. 2013
Uçak Trafiği	Havalimanının iç ve dış hatlarındaki yıllık toplam uçuş sayısı (adet)	Lozano vd. 2013; Lee & Kim, 2018; Liu, 2016; Maghbouli vd. 2014.
Toplam Gelir	Havalimanında seyrüsefer hizmetleri, terminal hizmetleri ve işletme hizmetleri karşılığında elde edilen yıllık toplam satış hâsılatı (bin TL)	Li vd. 2015

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

5. Materyal ve Metot

5.1 Veri

Bu çalışmada, Türk havalimanlarının 2019 yılı iç ve dış hat etkinlikleri araştırılmaktadır. Kullanılan veriler, DHMİ'nin internet sitesinde yayınlanan 2019 yılı Faaliyet Raporundan alınmıştır (DHMİ, 2020b). Türkiye'de 2019 yılında faal durumda olan 56 adet havalimanı bulunmakla birlikte, çalışmaya 27 havalimanı dâhil edilmiştir (DHMİ, 2020b, s. 11).

İlgili alan yazınında, VZA yönteminin ayırım gücünün artması için ele alınan bir modelde KVB sayısının ne olması gerektiğine yönelik mutabık bir görüş bulunmamaktadır. Yazında örneklem hacminin büyük olmasının yöntemin gücünü artırdığını savunan görüşler olduğu gibi örneklem hacminin büyük olmasının örneklem homojenliğini etkilediği, bu durumun da analiz sonuçlarının güvenilirliğini düşürdüğü yönünde görüşler de mevcuttur (Sarkis, 2007, s. 305). Bu kapsamda çalışmada homojenliğin sağlanması amacı ile örneklem hacminin belirlenmesi süreci şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

1- İncelenen dönem itibari ile veri eksikliği olan dört adet havalimanı (Balıkesir Merkez, Çanakkale Gökçeada, Iğdır Şehit Bülent Aydın ve Tokat Havalimanları) çalışma kapsamına alınamamıştır.

2- Avrupa Birliği Komisyonu tarafından sınıflandırma ölçütü olarak belirlenen yıllık yolcu trafiği ölçütü (European Commission, 2005, s. 3), sıralama değişkeni olarak kullanılarak uç değerlerde yer alan ve birinci kartil değerinin (180.506) altında kalan 13 havalimanı çalışma kapsamından çıkartılmıştır.

3- Elde edilen veri setinde üç tane havalimanı (İstanbul, İstanbul Sabiha Gökçen, Gazipaşa Alanya) özel şirketler tarafından işletilmektedir. Söz konusu bu üç tane havalimanı da çalışma kapsamından çıkartılarak, DHMİ tarafından işletilen havalimanları ile çalışılmaya devam edilmiştir.

4- Kalan söz konusu 36 havalimanından da birinci kartilin altında yer alan uç değerlerdeki 9 havalimanı çıkartılmıştır. Aynı zamanda, alan yazınında girdi-çıkış sayısının gerektirdiği minimum gözlem birimi kuralı ile uyumlu olunması için çıkartılması gereken havalimanı sayısının belirlenmesinde birinci kartil kullanılmıştır.

Son durumda çalışmanın örnekleme yıllık yolcu trafiği 400.000 kişiden fazla olan havalimanlarını içermektedir. Alan yazınında KVB sayısının toplam girdi-çıkış sayısının en az iki katı olması gerektiğini savunan görüşlerin yanı sıra KVB sayısının toplam girdi-çıkış sayısının en az üç katı olması gerektiğini savunan görüşler de vardır (Cook vd., 2014, s. 2). Çalışmanın örnekleminin her iki koşulu da sağlaması bakımından yeterli büyükte olduğu söylenebilir. Çalışmanın örneklemini oluşturan KVB'leri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4*Karar Verme Birimleri*

Havalimanı	Havalimanı	Havalimanı
1. Antalya	10. Kayseri	19. Malatya
2. İstanbul Atatürk	11. Diyarbakır	20. Şanlıurfa Gap
3. Ankara Esenboğa	12. Samsun Çarşamba	21. Denizli Çardak
4. İzmir Adnan Menderes	13. Van Ferit Melen	22. Mardin
5. Adana	14. Hatay	23. Kars Harakami
6. Muğla Dalaman	15. Ordu-Giresun	24. Batman
7. Muğla-Milas Bodrum	16. Konya	25. Kapadokya
8. Trabzon	17. Erzurum	26. Sivas Nuri Demirağ
9. Gaziantep	18. Elazığ	27. Erzincan

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Örnekleme ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5*Örnekleme İçin Tanımlayıcı İstatistikler*

	Terminal Alanı	Personel Sayısı	Giderler	Yolcu Trafiği	Yük Trafiği	Uçak Trafiği	Gelirler
Ortalama	24.209,1	267,5	98.203,4	4.289.794,6	79.962,7	31.028,7	192.408,4
Ortanca	7.750,0	162,0	49.061,0	1.213.870,0	12.044,3	11.224,0	25.842,0
Std. Sapma	34.494,1	246,4	105.309,6	7.564.558,1	222.557,6	48.937,7	411.691,4
En Küçük	1.325,0	92,0	29.087,0	418.455,0	3.350,2	2.988,0	7.369,0
En Büyük	135.634,0	1.088,0	438.771,0	35.679.421,0	1.112.087,9	212.518,0	1.748.854,0

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

AVZA'da, yapılan analizin anlamlı olması için izotoniklik varsayımının (isotony) sağlanması gereklidir. Bu varsayım diğer faktörler sabit iken girdilerdeki artışın çıktılarda azalığa neden olmayacağını ifade etmektedir (Charnes vd., 1985, s. 104). İzotoniklik testi için girdi ve çıktılar arasındaki doğrusal korelasyona bakılabilir (Hong & Jeong, 2019, s. 323). Örnekleme ait Spearman Sıra Korelasyonu Katsayıları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6*Örnekleme İçin Spearman Sıra Korelasyonu Katsayıları*

	Terminal Alanı	Personel Sayısı	Giderler	Pist Sayısı	Yolcu Trafiği	Yük Trafiği	Uçak Trafiği	Gelirler
Terminal Alanı	1,000	0,433*	0,650**	0,349	0,567**	0,565**	0,495**	0,611**
Personel Sayısı	0,433*	1,000	0,892**	0,656**	0,870**	0,889**	0,889**	0,868**
Giderler	0,650**	0,892**	1,000	0,543**	0,906**	0,902**	0,861**	0,925**
Pist Sayısı	0,349	0,656**	0,543**	1,000	0,543**	0,552**	0,506**	0,543**
Yolcu Trafiği	0,567**	0,870**	0,906**	0,543**	1,000	0,990**	0,940**	0,986**
Yük Trafiği	0,565**	0,889**	0,902**	0,552**	0,990**	1,000	0,955**	0,979**
Uçak Trafiği	0,495**	0,889**	0,861**	0,506**	0,940**	0,955**	1,000	0,922**
Gelirler	0,611**	0,868**	0,925**	0,543**	0,986**	0,979**	0,922**	1,000

Not. ** $p < 0,01$

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada kullanılan girdiler -ara ürünler arasında ve ara ürün- çıktılar arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönde doğrusal ilişki söz konusudur. İzotoniklik testinin sağlandığı söylenebilir.

6. Bulgular

6.1 İlişkisel AVZA Modeli Bulguları

Çalışmada Model (1) kullanılarak havalimanlarının genel ve alt süreç etkinlik değerleri her bir havalimanı için ayrı ayrı çözümlenerek hesaplanmıştır. Daha sonra, Model (2) ve Model (3) kullanılarak alt süreçlere ait optimum etkinlik değerleri hesaplanmıştır. İlişkisel model ölçeğe göre sabit getiri (CRS) varsayımı altında çalışmakta olduğundan, çalışmada ölçeğe göre sabit getiri varsayımı benimsenmiştir. Analizde MS Excel programı kullanılmıştır. Havalimanlarına ait ilişkisel model sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7

İlişkisel Model için Operasyonel, Gelir ve Genel Etkinlik Skorları

Havalimanı	Operasyonel Etkinlik	Gelir Etkinliği	Genel Etkinlik
Antalya	1	0,887	0,887
İstanbul Atatürk	0,675	1	0,675
Ankara Esenboğa	0,697	0,405	0,282
İzmir Adnan Menderes	0,63	0,582	0,367
Adana	1	0,376	0,376
Muğla Dalaman	0,467	0,746	0,349
Muğla Milas-Bodrum	0,492	1	0,492
Trabzon	1	0,401	0,401
Gaziantep	0,490	0,369	0,181
Kayseri	0,586	0,398	0,233
Diyarbakır	0,237	0,369	0,088
Samsun Çarşamba	0,621	0,264	0,164
Van Ferit Melen	0,598	0,187	0,112
Hatay	0,260	0,436	0,113
Ordu-Giresun	0,339	0,283	0,096
Konya	0,240	0,373	0,089
Erzurum	0,237	0,345	0,082
Elazığ	0,283	0,315	0,089
Malatya	0,355	0,282	0,100
Şanlıurfa Gap	0,231	0,263	0,061
Denizli Çardak	0,248	0,345	0,086
Mardin	0,185	0,303	0,056
Kars Harakani	0,146	0,284	0,042
Batman	0,196	0,315	0,062
Kapadokya	0,672	0,079	0,053
Sivas Nuri Demirağ	0,196	0,246	0,048
Erzincan	0,121	0,306	0,037

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

İlişkisel AVZA sonuçlarına göre genel olarak tam etkin bir havalimanı tespit edilememiştir. İlişkisel AVZA alt süreçler arası etkileşimi de dikkate aldığından elde edilen etkinlik değerleri geleneksel VZA yöntemi ile elde edilen etkinlik değerlerinden daha düşük çıkmaktadır. Ayrıca bir KVB'nin tam olarak etkin olabilmesi için (1 değerini alması için) her iki alt süreç etkinlik değerlerinin de 1 olması gerekmektedir. Alt süreç etkinlikleri olan operasyonel ve gelir etkinliği açısından bakıldığında bazı havalimanlarının kısmi etkinliğe sahip oldukları söylenebilir. Örneğin Antalya, Adana ve Trabzon havalimanları operasyonel olarak etkindir. Ancak bu havalimanları gelir etkinliğine sahip değildirler. İstanbul Atatürk ve Muğla-Milas-Bodrum havalimanları ise gelir etkinliğine sahiptirler. Bu havalimanlarının tam etkin olabilmesi için operasyonel etkinlik süreçlerinde iyileştirme gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

Alt süreçlerin optimizasyonu için Model (2) ve Model (3) kullanılarak hesaplanan operasyonel ve gelir etkinlik değerleri Tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8

Model (2) ve Model (3)'ün Operasyonel ve Gelir Etkinlik Skorları

Havalimanı	Operasyonel Etkinlik		Gelir Etkinliği		Genel Etkinlik Skor
	Model (2)	Model (3)	Model (2)	Model (3)	
Antalya	1	1	0,887	0,887	0,887
İstanbul Atatürk	1	0,675	0,675	1	0,675
Ankara Esenboğa	0,933	0,697	0,303	0,405	0,282
İzmir A. Menderes	0,774	0,630	0,474	0,582	0,367
Adana	1	1	0,376	0,376	0,376
Muğla Dalaman	0,467	0,467	0,746	0,746	0,349
Muğla Milas-Bodrum	0,761	0,492	0,646	1	0,492
Trabzon	1	1	0,401	0,401	0,401
Gaziantep	0,543	0,490	0,333	0,369	0,181
Kayseri	0,592	0,586	0,394	0,398	0,233
Diyarbakır	0,378	0,237	0,232	0,369	0,088
Samsun Çarşamba	0,621	0,621	0,264	0,264	0,164
Van Ferit Melen	0,598	0,598	0,187	0,187	0,112
Hatay	0,320	0,260	0,354	0,436	0,113
Ordu-Giresun	0,431	0,339	0,222	0,283	0,096
Konya	0,289	0,240	0,310	0,373	0,089
Erzurum	0,237	0,237	0,345	0,345	0,082
Elazığ	0,283	0,283	0,315	0,315	0,089
Malatya	0,356	0,355	0,281	0,282	0,100
Şanlıurfa Gap	0,266	0,231	0,228	0,263	0,061
Denizli Çardak	0,248	0,248	0,345	0,345	0,086
Mardin	0,207	0,185	0,271	0,303	0,056
Kars Harakani	0,165	0,146	0,252	0,284	0,042
Batman	0,196	0,196	0,315	0,315	0,062
Kapadokya	0,672	0,672	0,079	0,079	0,053
Sivas Nuri Demirağ	0,196	0,196	0,246	0,246	0,048
Erzincan	0,121	0,121	0,306	0,306	0,037
Ortalama	0,51	0,45		0,36	0,41

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8’de havalimanlarının operasyonel ve gelir etkinliklerinin Model (2) ve Model (3) çözümleri yer almaktadır. Buna göre her iki modelde de Antalya, Adana, Muğla Dalaman, Trabzon, Samsun Çarşamba, Van Ferit Melen, Erzurum, Elazığ, Denizli Çardak, Batman, Kapadokya, Sivas Nuri Demirağ ve Erzincan havalimanlarının etkinlik değerleri aynı çıkmıştır. Diğer bir ifade ile bahsi geçen havalimanlarının alt süreç etkinlikleri, hem operasyonel etkinliğine hem de gelir etkinliğine öncelik verilmesi durumunda aynı etkinlik değerlerine sahiptir. Bu da havalimanlarının ilişkisel model sonuçlarının alternatif çözüm takımı içermemesi (alt süreçlere ait çözümlerin tek olması) anlamına gelmektedir. Ayrıca Antalya, Adana ve Trabzon havalimanları her iki modele göre de operasyonel olarak etkin çıkmışlardır.

6.2 Kao ve Liu’nun (2019) Çapraz Etkinlik Modeli Bulguları

Havalimanlarının kendi içerisindeki etkinlik sıralamalarını da içeren çapraz etkinlik modeli sonuçları Tablo 9’daki gibidir:

Tablo 9

Havalimanlarının Çapraz Etkinlik Modeli Sonuçları

Havalimanı	Öz Değerlendirme			Çapraz Değerlendirme					
	OE	GE	Genel Etkinlik	OE	Sıra No	GE	Sıra No	Genel Etkinlik	Sıra No
Antalya	1,000	0,887	0,887	0,999	1	0,871	3	0,870	1
İstanbul Atatürk	0,675	1,000	0,675	0,503	4	0,904	2	0,455	2
Ankara Esenboğa	0,697	0,405	0,282	0,502	5	0,406	7	0,204	8
İzmir Adnan Menderes	0,630	0,582	0,367	0,479	9	0,578	5	0,277	4
Adana	1,000	0,376	0,376	0,839	2	0,347	14	0,291	3
Muğla Dalaman	0,467	0,746	0,349	0,322	12	0,745	4	0,240	7
Muğla Milas-Bodrum	0,492	1,000	0,492	0,252	14	1,000	1	0,252	5
Trabzon	1,000	0,401	0,401	0,612	3	0,400	8	0,245	6
Gaziantep	0,490	0,369	0,181	0,429	11	0,370	12	0,159	10
Kayseri	0,586	0,398	0,233	0,496	6	0,393	9	0,195	9
Diyarbakır	0,237	0,369	0,088	0,167	21	0,369	13	0,061	18
Samsun Çarşamba	0,621	0,264	0,164	0,491	8	0,267	23	0,131	11
Van Ferit Melen	0,598	0,187	0,112	0,478	10	0,190	26	0,091	13
Hatay	0,260	0,436	0,113	0,228	17	0,434	6	0,099	12
Ordu-Giresun	0,339	0,283	0,096	0,279	13	0,285	20	0,079	14
Konya	0,240	0,373	0,089	0,170	20	0,372	11	0,063	17
Erzurum	0,237	0,345	0,082	0,177	19	0,347	15	0,061	19
Elazığ	0,283	0,315	0,089	0,229	16	0,315	16	0,072	15
Malatya	0,355	0,282	0,100	0,242	15	0,278	22	0,067	16
Şanlıurfa Gap	0,231	0,263	0,061	0,188	18	0,266	24	0,050	21
Denizli Çardak	0,248	0,345	0,086	0,093	27	0,376	10	0,035	25
Mardin	0,185	0,303	0,056	0,139	24	0,302	19	0,042	22
Kars Harakani	0,146	0,284	0,042	0,121	25	0,283	21	0,034	26
Batman	0,196	0,315	0,062	0,160	23	0,314	17	0,050	20
Kapadokya	0,672	0,079	0,053	0,495	7	0,079	27	0,039	24
Sivas Nuri Demirağ	0,196	0,246	0,048	0,162	22	0,249	25	0,040	23
Erzincan	0,121	0,306	0,037	0,102	26	0,309	18	0,032	27
Ortalama	0,452	0,413	0,208	0,347		0,409		0,157	
Ortanca	0,355	0,345	0,100	0,252		0,347		0,079	

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çapraz etkinlik işlemi sonrası etkinlik skoru en fazla azalan havalimanları Muğla Milas-Bodrum ve onu takiben İstanbul Atatürk olduğu görülmektedir. İstanbul Atatürk havalimanı etkinliğinin yüksek düşüşe rağmen ikinci sırada yer alması dikkat çekicidir. Bu iki havalimanı dışında Trabzon ve Adana havalimanlarının da etkinlik skor düşüşünün 0,10'dan fazla olduğu görülmektedir. Kalan 23 havalimanının etkinlik skor değişimi ise 0,10'un altında kalmıştır.

Antalya, İstanbul Atatürk ve Adana havalimanları etkinlik sıralamasında ilk üçte yer almaktadır. Antalya havalimanının etkinlik skoru ile diğer iki havalimanının etkinlik skorları arasındaki farkın büyüklüğü dikkat çekmektedir. İlk sekiz havalimanının etkinliklerinin ise 0,20'den yüksek olduğu görülmektedir. İstanbul Atatürk, Adana ve Trabzon havalimanları öz değerlendirme sonucu kısmi etkinliğe sahipken çapraz değerlendirme sonucu bu özelliklerini yitirmişlerdir. Buna karşın Antalya ve Muğla Milas-Bodrum havalimanları her iki değerlendirme yaklaşımına göre de kısmi etkinliğe sahiptir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Çapraz etkinlik ölçüm sonuçları (Tablo 9) incelendiğinde hem operasyonel hem de gelir etkinliği tam olan bir havalimanının olmadığı görülmektedir. Tam etkinliğe en yakın havalimanı olan Antalya havalimanının genel etkinliğini düşüren unsurun ise yolcu, yük ve uçak trafiğini gelire dönüştürme süreci olduğu söylenebilir.

Antalya, İstanbul Atatürk, Trabzon ve Adana havalimanlarının operasyonel ve gelir etkinliklerinin diğer havalimanları ile karşılaştırıldığında yüksek olduğu görülmektedir. Bahsi geçen havalimanları genel etkinlik sıralamasında da ilk beşte yer almaktadır. Ancak hiçbiri genel olarak tam etkin değildir. Çünkü bu havalimanları genel olarak operasyonel süreçte etkin iken gelir üretme sürecinde etkin değildirler. Bu durum havalimanlarının genel etkinliğini düşürmüştür. Bu nedenle bu havalimanlarının tam etkin olarak faaliyet göstermesi için trafik hacimlerini gelire dönüştürme sürecine yoğunlaşmaları önerilmektedir.

Havalimanlarının operasyonel etkinlik değerlerine bakıldığında sadece Antalya havalimanının tam olarak operasyonel etkin olduğu görülmektedir. Bu durumda diğer havalimanlarının işgücü, operasyonel gider, yapısal alt yapı gibi girdi niteliği barındıran kaynaklarını daha verimli kullanmaları gerekmektedir. Ayrıca havalimanlarının yarısının üretim süreç verimliliği açısından ortalamanın altında yer aldığı söylenebilir. Antalya'nın operasyonel olarak tam etkin olması alan yazınında benzer girdi-çıkıtları alan Orhan (2019), Çınaroğlu ve Avcı (2017) ve Bolat ve diğerlerinin (2016) çalışmaları ile örtüşmektedir.⁵ Diğer taraftan, öz değerlendirme sonuçlarına bakıldığında Adana ve Trabzon havalimanlarının da operasyonel etkinliklerinin 1 çıktığı görülmektedir. Öz değerlendirmede, havalimanları kendi avantajını kullanarak "kendi en iyilerini" verecek ağırlık kümesini belirlemektedirler. Ancak kendilerini diğer havalimanlarına göre konumlandırabilmeleri için etkinlik skorlarının diğer havalimanlarının "kendi en iyileri" olarak belirlediği ağırlıklarla da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Adana ve Trabzon havalimanlarının operasyonel etkinlik değerleri

⁵ Bahsi geçen çalışmaların hepsi geleneksel VZA çalışmaları olup, örneklemi bu çalışmadaki örneklem ile birebir örtüşmemektedir. VZA sonuçları örneklem büyüklüğünden etkilenmekle birlikte, Antalya havalimanının etkinliğinin yöntemin bu bahsi geçen duyarlılığa rağmen 1 çıkması dikkat çekmektedir. Bu nedenle bulguların yorumlanmasında diğer çalışmalar ile birlikte yorumlanmasına gerek duyulmuştur.

diğer havalimanlarının etkinliklerine göre uyarlandığında düşüş göstermiştir. Sonuç itibari ile öz değerlendirme sonucunda Antalya, Adana ve Trabzon havalimanlarının tam etkin olarak ilk sırada yer aldığı görülürken, çapraz değerlendirmeye alındığında esasen Antalya havalimanının ilk sırada yer aldığı, ikinci sırada Adana havalimanı ve üçüncü sırada Trabzon havalimanının yer aldığı görülmektedir.

Havalimanlarının gelir etkinlikleri incelendiğinde bireysel değerlendirmede İstanbul Atatürk ve Muğla Milas-Bodrum havalimanları tam etkin olarak yer alırken, çapraz değerlendirmede sadece Muğla Milas-Bodrum havalimanının tam bir gelir etkinliğine sahip olduğu görülmektedir. İkinci sırada yer alan İstanbul Atatürk havalimanıyla üçüncü sıradaki Antalya Havalimanı arasındaki farkın ise oldukça az olduğu dikkat çekicidir. Ancak havalimanlarının yarısı ortalamanın altında bir satış süreci verimliliği sergilemektedir. Bu ise havalimanlarının gelirden çok yolcu hizmetlerine ve operasyonel performansa eğilim gösterdiği anlamına gelmektedir.

Genel olarak bakıldığında tam etkin bir havalimanı yoktur. Tam etkinliğe en yakın olan Antalya havalimanının genel etkinliğini ise hizmetlerini gelire dönüştürme süreci düşürmektedir. İkinci sıradaki Adana havalimanının etkinliğiyle Antalya havalimanının etkinliği arasında dikkate değer bir fark söz konusudur. Bunun nedeni ise Adana havalimanının gelir üretme sürecinde oldukça düşük verimlilikte çalışmasıdır. Bu durum aynı zamanda Antalya havalimanının tam bir genel etkinliğe diğer havalimanlarından daha yakın olduğunu da göstermiştir. Adana havalimanında genel etkinliğin artması için yönetsel çabaların yolcu ve yük hacminin yüksek gelire dönüşmesine yönelik olması gerekmektedir. Türk havalimanlarının genel olarak hem üretim süreci hem de satış süreci açısından (birkaç havalimanı dışında) düşük etkinlikte yönetildiği söylenebilir.

İlişkisel AVZA alan yazınında bir takım eleştiriler almakla birlikte yaklaşım, bir üretim sisteminin ağa benzer yapısını dikkate almakta, geleneksel VZA'dan daha fazla bilgi içermekte ve AVZA alanında en çok kullanılan modellerden birisi olma niteliği taşımaktadır. Çalışma ile ilişkisel AVZA modeline ve Kao ve Liu'nun (2019) çapraz etkinlik modeline Türk Havayolu sektöründen ampirik bir araştırma sunulmuştur.

Gerçek hayatta havalimanlarının etkinlik yapıları bu çalışmada ele alınan yapıdan daha karmaşık bir ağ yapısına sahiptir. Bu husus aynı zamanda bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışmada elde edilen AVZA sonuç değerleri mutlak olarak yorumlanamaz, göreceli olarak yorumlanabilir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise veri setinin tek bir yılı baz almasıdır. Mevcut talebin yıllara göre değişim göstermesi, havalimanlarının göreceli etkinliklerini etkileyebilir, kavramsal modelin değişimini dahi gerektirebilir. Bu durumda dinamik bir etkinlik ölçümü için AVZA ailesinden olan Dinamik AVZA kullanılabilir. Bu kısım ilerleyen dönemlerdeki çalışmalar için motivasyon oluşturmaktadır.

TEŞEKKÜR

—

FINANSAL DESTEK

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Nagihan Memiş | Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %60.

Gül Gökay Emel | Tasarım; Veri/bulguların yorumu; Eleştirel inceleme; Yönetme ve kontrol; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %40.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Adler, N., Liebert, V., & Yazhensky, E. (2013). Benchmarking airports from a managerial perspective. *Omega*, 41(2), 442–458. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2012.02.004>
- Altın, F. G., Karaatlı, M., & Budak, İ. (2017). Avrupa'nın en büyük 20 havalimanının çok kriterli karar verme yöntemleri ve veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1049–1064. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/52995/704359>
- Ar, İ. M. (2012). Türkiye'deki havalimanlarının etkinliklerindeki değişimin incelenmesi: 2007-2011 dönemi için Malmquist-TFV Endeksi uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3–4), 143–160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2707/35812>
- Asker, V. (2016). The measurement of airports operational effectiveness: An application of the major 10 airports in Turkey. *Transport & Logistics: the International Journal*, 16(41), 1–9.
- Asker, V., & Battal, Ü. (2017). Operational efficiency measurement at selected airports. *International Journal of Management Economics and Business*, ICMEB17 Special Issue, 351–368. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1124049>
- Avcı, T., & Aktaş, M. (2016). Türkiye'de faaliyet gösteren havalimanlarının performanslarının değerlendirilmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 67–77. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/201849>
- Battal, Ü. (2020). Avrupadaki havaalanı grup şirketlerinin finansal performanslarının ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi Yöntemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 171–184. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.622991>
- Bolat, B., Temur, G. T., & Gürler, H. (2016). Türkiye deki havalimanlarının etkinlik tahmini: Veri zarflama analizi ve yapay sinir ağlarının birlikte kullanımı. *Ege Academic Review*, 16(OZEL), 1–10. <https://doi.org/10.21121/eab.2016OZEL24424>
- Charnes, A., Cooper, W. W., Golany, B., Seiford, L., & Stutz, J. (1985). Foundations of data envelopment analysis for Pareto-Koopmans efficient empirical production functions. *Journal of Econometrics*, 30(1), 91–107. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(85\)90133-2](https://doi.org/10.1016/0304-4076(85)90133-2)
- Chiou, Y.-C., & Chen, Y.-H. (2006). Route-based performance evaluation of Taiwanese domestic airlines using data envelopment analysis. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 42(2), 116–127. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2005.09.005>
- Çınaroğlu, E., & Avcı, T. (2017). Türkiye'de faaliyette bulunan büyük havalimanlarının iç ve dış hat performanslarının karşılaştırılması. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(4), 55–75. <https://doi.org/10.15295/bmij.v5i4.184>
- Cook, W. D., Tone, K., & Zhu, J. (2014). Data envelopment analysis: Prior to choosing a model. *Omega*, 44, 1–4. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2013.09.004>
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü [DHMI]. (2020a, Mayıs). 2019 Havayolu Sektör Raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. <https://www.dhmi.gov.tr/Lists/HavaYoluSektorRaporlari/Attachments/13/2019HavayoluSektorRaporu.pdf>
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü [DHMI]. (2020b, Mayıs). 2019 Faaliyet Raporu. [https://www.dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/20/49453_1_DHMI2019FaaliyetRaporu\(pdf\)_FaaliyetRaporu_2019webformati.pdf](https://www.dhmi.gov.tr/Lists/FaaliyetRaporlari/Attachments/20/49453_1_DHMI2019FaaliyetRaporu(pdf)_FaaliyetRaporu_2019webformati.pdf)
- Doyle, J., & Green, R. (1994). Efficiency and cross-efficiency in DEA derivations, meanings and uses. *Journal of the Operational Research Society*, 45(5), 567–578. <https://doi.org/10.1057/jors.1994.84>

- European Commission. (2005). *Community guidelines on financing of airports and start-up aid to airlines departing from regional airports* (2005/C 312/01). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52005XC1209%2803%29>
- Färe, R., & Grosskopf, S. (1996). Productivity and intermediate products: A frontier approach. *Economics Letters*, 50(1), 65–70. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(95\)00729-6](https://doi.org/10.1016/0165-1765(95)00729-6)
- Färe, R., Grosskopf, S., & Whittaker, G. (2007). Network DEA. In J. Zhu & W. D. Cook (Eds.), *Modeling data irregularities and structural complexities in data envelopment analysis* (pp. 209-240). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71607-7_12
- Gramani, M. C. N. (2012). Efficiency decomposition approach: A cross-country airline analysis. *Expert Systems with Applications*, 39(5), 5815–5819. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.11.086>
- Güner, S., Ergüzel, O. Ş., & Cebeci, H. İ. (2019). Uluslararası havalimanlarının operasyonel etkinliğinin değerlendirilmesi: Bölgesel bir karşılaştırma. *Alphanumeric Journal*, 7(3), 37–44. <https://doi.org/10.17093/alphanumeric.499533>
- Halkos, G. E., Tzeremes, N. G., & Kourtzidis, S. A. (2014). A unified classification of two-stage DEA models. *Surveys in operations research and management science*, 19(1), 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.sorms.2013.10.001>
- Hong, J.-D., & Jeong, K.-Y. (2019). Combining data envelopment analysis and multi-objective model for the efficient facility location-allocation decision. *Journal of Industrial Engineering International*, 15(2), 315–331. <https://doi.org/10.1007/s40092-018-0294-2>
- Kao, C. (2017). *Network data envelopment analysis* (Vol. 240). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-31718-2>
- Kao, C., & Hwang, S.-N. N. (2008). Efficiency decomposition in two-stage data envelopment analysis: An application to non-life insurance companies in Taiwan. *European Journal of Operational Research*, 185(1), 418–429. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2006.11.041>
- Kao, C., & Liu, S.-T. (2019). Cross efficiency measurement and decomposition in two basic network systems. *Omega*, 83, 70–79. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2018.02.004>
- Karaoğlu, M. (2014). *Evaluation of Turkish airports efficiencies using data envelopment analysis*. In R. Banker, A. Emrouznejad, H. Bal, İ. Alp, & M. A. Cengiz (Eds.), *Data Envelopment Analysis and Performance Measurement: Proceedings of the 11th International Conference of DEA* (pp. 195–200). <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3353.2966>
- Kıyıldı, R. K., & Karşahin, M. (2006). Türkiye'deki hava alanlarının veri zarflama analizi ile altyapı performansının değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 391–397. <https://doi.org/10.19113/sdufbed.16973>
- Koçak, H. (2011). Efficiency examination of Turkish airports with DEA approach. *International Business Research*, 4(2), 204–209. <https://doi.org/10.5539/ibr.v4n2p204>
- Köçken, K., Timor, M., & Karakaplan, M. U. (2022). COVID-19 Pandemisi öncesinde ve pandemi döneminde Türkiye'deki havalimanı etkinliklerinin üç aşamalı veri zarflama analizi ile belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 35, 643–652. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1085597>
- Lee, M. J., & Kim, C. (2018). A network DEA aeronautical and non-aeronautical production model: An application to South Korea airports. *Journal of Economic Structures*, 7(1), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s40008-018-0130-2>
- Li, Y., Wang, Y., & Cui, Q. (2015). Evaluating airline efficiency: An application of Virtual Frontier Network SBM. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 81, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2015.06.006>
- Liu, D. (2016). Measuring aeronautical service efficiency and commercial service efficiency of East Asia airport companies: An application of Network Data Envelopment Analysis. *Journal of Air Transport Management*, 52, 11–22. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2015.12.001>
- Io Storto, C. (2018). Ownership structure and the technical, cost, and revenue efficiency of Italian airports. *Utilities Policy*, 50, 175–193. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2018.01.003>
- Lovell, C. A. K. (1993). Production frontiers and productive efficiency. In H. O. Fried, C. A. K. Lovell, & S. S. Schmidt (Eds.), *The measurement of productive efficiency: Techniques and applications* (pp. 3–67). Oxford University Press.
- Lozano, S., Gutiérrez, E., & Moreno, P. (2013). Network DEA approach to airports performance assessment considering undesirable outputs. *Applied Mathematical Modelling*, 37(4), 1665–1676. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2012.04.041>
- Lu, W.-M., Hung, S.-W., Kweh, Q. L., Wang, W.-K., & Lu, E.-T. (2014). Production and marketing efficiencies of the U.S. airline industry: A two-stage network DEA approach. In W. Cook & J. Zhu (Eds.), *Data envelopment analysis. international series in operations research & management science* (Vol. 208; pp. 537–568). Springer New York LLC. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8068-7_21
- Maghbouli, M., Amirteimoori, A., & Kordrostami, S. (2014). Two-stage network structures with undesirable outputs: A DEA based approach. *Measurement*, 48(1), 109–118. <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2013.10.032>
- Mallikarjun, S. (2015). Efficiency of US airlines: A strategic operating model. *Journal of Air Transport Management*, 43, 46–56. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.12.004>
- Orhan, M. (2019). Türkiye'deki havalimanlarının etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(4), 1455–1472. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.39243>

- Ömürbek, N., Öksüz Demirgubuz, M., & Tunca, M. Z. (2013). Hizmet sektöründe performans ölçümünde veri zarflama analizinin kullanımı: havalimanları üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), 21–43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23008/246064>
- Özsoy, V. S., & Örkücü, H. H. (2021). Structural and operational management of Turkish airports: a bootstrap data envelopment analysis of efficiency. *Utilities Policy*, 69, 101180. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2021.101180>
- Öztürk, E., Durak, H. A., & Bal, H. (2014). Evaluation of Turkish airport efficiencies using data envelopment analysis and Moora Method. In M. A. C. Rajiv Banker, Ali Emrouznejad, Hasan Bal, Ihsan Alp (Eds.), *Data Envelopment Analysis and Performance Measurement: Proceedings of the 11th International Conference of DEA* (pp. 189–194). <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.3353.2966>
- Peker, İ., & Baki, B. (2009). Veri zarflama analizi ile Türkiye havalimanlarında bir etkinlik ölçümü uygulaması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 72–88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4382/60125>
- Sarkis, J. (2007). Preparing your data for DEA. In *Modeling data irregularities and structural complexities in Data Envelopment Analysis* (pp. 305–320). Springer US. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71607-7_17
- Seiford, L. M., & Zhu, J. (1999). Profitability and marketability of the top 55 U.S. commercial banks. *Management Science*, 45(9), 1270–1288. <https://doi.org/10.1287/mnsc.45.9.1270>
- Sexton, T. R., Silkman, R. H., & Hogan, A. J. (1986). Data envelopment analysis: Critique and extensions. *New Directions for Program Evaluation*, 1986(32), 73–105. <https://doi.org/10.1002/ev.1441>
- Shao, Y., & Sun, C. (2016). Performance evaluation of China's air routes based on network data envelopment analysis approach. *Journal of Air Transport Management*, 55, 67–75. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2016.01.006>
- Tavassoli, M., Faramarzi, G. R., & Farzipoor Saen, R. (2014). Efficiency and effectiveness in airline performance using a SBM-NDEA model in the presence of shared input. *Journal of Air Transport Management*, 34, 146–153. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2013.09.001>
- Ulutaş, B., & Ulutaş, B. (2009, July 29–August 1). *An analytic network process combined data envelopment analysis methodology to evaluate the performance of airports in Turkey* [Paper presentation]. 10th International Symposium on the Analytic Hierarchy Process. University of Pittsburgh, Pennsylvania, United States. https://www.isahp.org/2009Proceedings/Final_Papers/90_Ulutas_DEA_ANP_TurkishAirport_Performance_REV_FI N.pdf
- Ülkü, T. (2015). A comparative efficiency analysis of Spanish and Turkish airports. *Journal of Air Transport Management*, 46, 56–68. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2015.03.014>
- Wanke, P. F. (2013). Physical infrastructure and flight consolidation efficiency drivers in Brazilian airports: A two-stage network-DEA approach. *Journal of Air Transport Management*, 31, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2012.09.001>
- Yavuz, İ. (2003). *Verimlilik ve etkinlik ölçümüne yeni yaklaşımlar ve illere göre imalat sanayiinde etkinlik karşılaştırmaları* (Yayın No. 667). Milli Prodüktivite Merkez Yayınları.
- Yazgan, A. E., & Karkacier, O. (2015). Veri Zarflama Analizi ile etkinlik ölçümleri ve havalimanı işletmeciliği sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(2), 15–28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uaifd/issue/21603/232022>
- Yu, M.-M. (2010). Assessment of airport performance using the SBM-NDEA model. *Omega*, 38(6), 440–452. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2009.11.003>
- Zhu, J. (2011). Airlines performance via two-stage network DEA approach. *Journal of CENTRUM Cathedra: The Business and Economics Research Journal*, 4(2), 260–269. <https://papers.ssrn.com/abstract=1931862>
- Zhu, J. (2014). *Quantitative models for performance evaluation and benchmarking*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-06647-9>

Extended Abstract

Single criterion-based business performance analysis is frequently used as a primary procedure in benchmarking. However, when businesses consist of interacting units, more than one benchmarking criterion must be considered to select the best business. Lovell (1993, p. 4) defines efficiency as one of the performance determinants, comprising a comparison between observed and optimal values of the business inputs and outputs, indicating how well business units utilize their inputs. Multiple criteria efficiency measurement in business units occurs, in fact, in production units considered decision-making units (DMU) within a mathematical programming context. Data Envelopment Analysis (DEA) based on linear programming is frequently cited for such a measurement. In conventional DEA, DMUs are treated as a “black box” that takes exogenous inputs and produces final outputs. However, in real life, production systems are more complex, so the processes transforming inputs into outputs must also be part of the analysis. In this context, Network Data Envelopment Analysis (NDEA) is presented in the sense that internal structures are handled. In NDEA, the production processes of DMUs can be handled in serial, parallel, or hierarchical network structures. The evaluation of each DMU from its viewpoint and that of other DMUs is stated in peer appraisal, namely cross-efficiency. Cross-efficiency NDEA models have also been proposed to rank DMUs for benchmarking.

This study focuses on businesses in the airline sector due to their supporting role in numerous sectors in developing countries. Motivated by the current trend in the airline sector, airports' performance and efficiency measurements have attracted much attention in the literature. When such literature is examined, it is noticeable that the efficiencies of the Turkish airports' activities are generally handled as a single process that takes exogenous inputs and produces final outputs using conventional DEA. On the other hand, it has been observed that traditional DEA is applied to each process separately in studies that decompose the efficiency measurement into more than one process. In this case, sub-processes are treated as independent DMUs, and the relationship between the sub-processes is not taken into account.

In this study, airport efficiency is approached from a managerial point of view, and airports are handled as business units that aim to minimize costs and maximize revenues. In this context, the efficiency of airports has been examined in two sub-processes: conducting operations and generating revenue. The first stage, regarding operational efficiency, aims to measure airports' efficiency in transforming their resources into aviation operations, which are their essential services. Regarding revenue efficiency, the second stage evaluates airports' revenue generation activities based on current passenger, aircraft, and freight traffic demand. Based on the extension of Kao and Hwang's (2008) relational NDEA to rank the efficiency values, a peer appraisal approach was carried out with Kao and Liu's (2019) cross-efficiency NDEA model. The study used data from 27 airports operated by the State Airports Authority (DHMI) with annual passenger traffic of over 400,000 in 2019.

This study yielded no overall efficient airport, considering operations and revenue generation in terms of overall system efficiency. With the direction of this finding, it can be said that none of the Turkish airports are working efficiently to transform their resources and expenses into revenue.

It has been determined that the airport closest to being a relatively overall efficient airport is Antalya Airport. There is a remarkable difference between the efficiency value of Adana Airport, which is in second place in the relative overall efficiency ranking, and the efficiency value of Antalya Airport. As a result, it can be said that Adana Airport operates with very low efficiency in the revenue generation process. Antalya, İstanbul Atatürk, Trabzon, and Adana Airports are in the top five of the overall efficiency ranking. While these airports are generally active in the operational processes, they are not very active in the revenue generation processes. For this reason, it is recommended that these airports focus on transforming traffic volumes into revenue in order to operate efficiently overall.

This page intentionally left blank

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1428209>

Jeopolitik Riskler Savunma Harcamalarını Etkiliyor mu? Panel ARDL Yaklaşımı İle Bir Analiz

Serap Barış*

Abdullah Barış**

Öz

Doğası gereği jeopolitik riskler son derece öngörülemez ve yönetilmesi zor bir risk türüdür. Bu riskler, ticari entegrasyon ve küreselleşmeyle birlikte dünya genelinde her geçen gün daha da artmaktadır. Jeopolitik risklerin artması, ülkeleri güvenlik konusunda endişelendirmekte ve onları silahlanma yarışına itebilmektedir. Böylece küresel ölçekte savunma harcamalarında ciddi artışlar söz konusu olabilmektedir. Bu çalışma, jeopolitik risk ve savunma harcamaları ilişkisini aralarında Türkiye'nin de bulunduğu beş ülkeli bir örneklemede incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda panel ARDL yaklaşımı kullanılarak ilgili ülkelere ait 1993-2021 dönemi verileri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz bulguları, uzun dönemde jeopolitik riskin savunma harcamaları üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre jeopolitik riskin artması, analiz edilen ülkelerde savunma harcamalarını artırmaktadır. Ancak kısa dönemde jeopolitik risklerin savunma harcamaları üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bu sonuçlar dâhilinde egemen ülkelerin gerek komşularla ilişkilerde gerekse bölgesel çıkarlar doğrultusunda sorunlarını barışçıl yollarla çözümlenmeleri, jeopolitik riskleri ve dahi savunma harcamalarını azaltabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik risk, savunma harcamaları, panel ARDL, Türkiye

JEL Kodları: F50, H56, C23

Cite this article: Barış, S., & Barış, A. (2024). Jeopolitik riskler savunma harcamalarını etkiliyor mu? Panel ARDL yaklaşımı ile bir analiz. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 69–85. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1428209>

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisat Bölümü, Tokat, Türkiye (Sorumlu Yazar).

E-posta: serap.baris@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3905-4746>

** Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Maliye Bölümü, Tokat, Türkiye.

E-posta: abdullah.baris@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5637-9126>

Article Information

Bu çalışma, 26-27 Mayıs 2023 tarihlerinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Ekonomi Finans ve İşletme Kongresi EFI 2023"te sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

Received 30 January 2024; Revised 11 March 2024; Accepted 12 March 2024; Available online 30 April 2024

Do Geopolitical Risks Affect Defense Expenditures? An Analysis With Panel ARDL Approach

Abstract

By their nature, geopolitical risks are highly unpredictable and difficult to manage. These risks are increasing day by day around the world with commercial integration and globalization. Increasing geopolitical risks make countries worry about security and may push them into an arms race. This study examines the relationship between geopolitical risk and defense expenditures in a sample of five countries, including Türkiye. A panel ARDL method was used to analyze the 1993–2021 period data of the relevant countries for this purpose. Analysis findings show that geopolitical risk positively affects defense expenditures in the long term. Accordingly, the increase in geopolitical risk increases defense expenditures in the analyzed countries. However, there is no effect in the short term. As a result, sovereign states can reduce geopolitical risks and even defense expenditures if they resolve their problems peacefully, both in relations with their neighbors and in line with regional interests.

Keywords: Geopolitical risk, defense expenditures, Panel ARDL, Türkiye.

JEL Codes: F50, H56, C23

1. Giriş

Savunma harcamaları, bir yandan herhangi bir ülke için barış ve güvenliğin teminatı olarak görülürken, diğer yandan fırsat maliyeti nedeniyle kıt kaynakların israf edilmesine, potansiyel silahlanma yarışlarına veya doğrudan askerî çatışmalara yol açan savurgan bir girişim olarak değerlendirilir (Yakovlev, 2007, s. 317). Nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin, devletlerin birincil önceliği ülkeyi içten ve dıştan gelen her türlü tehdit, saldırı ve risklere karşı koruyarak halkın güvenliğini sağlamaktır. Smith'in dediği gibi ülkeler için "savunma zenginlikten daha önemlidir" (Smith, 1776/1976, s. 464, IV, ii).

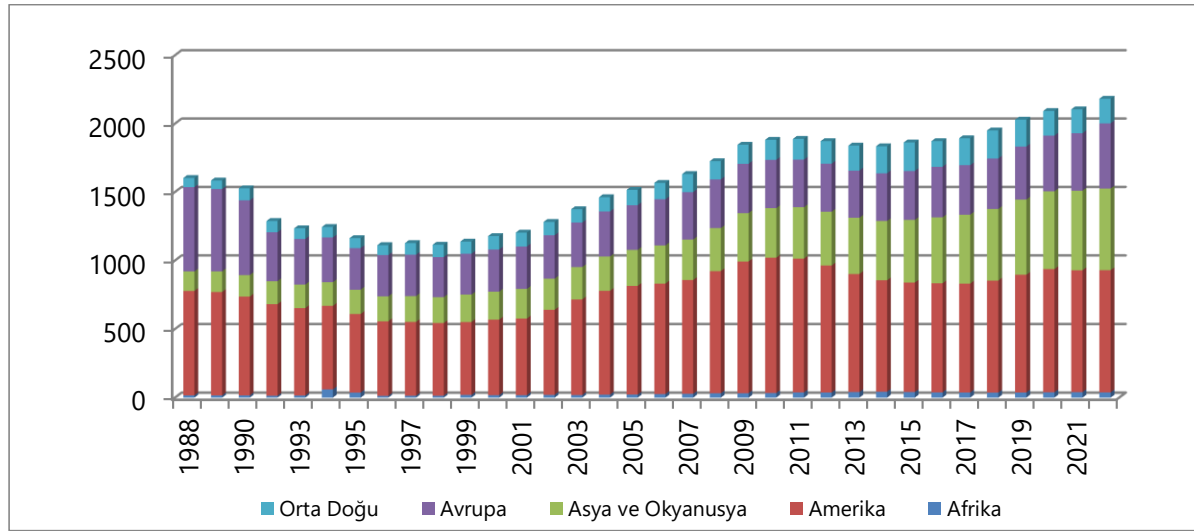
Dünya genelinde 21. yüzyılın daha başlarından itibaren ülkeler için artan saldırı ve riskler (iç ve dış) ile birlikte silahlanma yarışı da artmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra askerî ve ekonomik güç dengelerinin değişmesiyle düşen silahlı çatışmaların sayısı 2010'da 30 civarında iken 2010-2020 arasında 56'ya yükselmiştir. 11 Eylül terör saldırısı, Orta Doğu'da (Irak, Libya, Suriye, Yemen) sürekli artan gerilimler ve savaşlar, Arap Baharı, küresel ticaret anlaşmazlıkları/savaşları (özellikle ABD ve Çin arasında), mülteci krizleri, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve son olarak geçmişte her dönem olduğu gibi yeniden alevlenen İsrail-Filistin çatışması gibi gelişmeler küresel ölçekte jeopolitik riski artırmaktadır. Smith ve diğerlerine (2022) göre bu çatışma ve gerilimlerin sonu oldukça açıktır: Dünya, sakinlerinin büyük bir kısmı için giderek daha az güvenli ve emniyetli bir yer haline gelmektedir. 2022 yılında küresel güvenlik, on yıl öncesine kıyasla daha belirgin bir bozulma göstermiştir. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI]) yayınladığı bir çalışmaya (Tian vd., 2023, s. 1) göre küresel askerî harcamalar, 2022'de 2,2 trilyon ABD Dolarını aşarak, 2000 yılındaki seviyesinin neredeyse iki katına çıkmıştır.¹ Bu, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana en yüksek harcama düzeyidir. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, 2022 yılında bütçelerinin ortalama %6,2'sini yani kişi başına 282 doları orduya harcamışlardır. 2022'de en çok harcama yapan beş ülke ABD, Çin, Hindistan, İngiltere ve

¹ Bir ülkenin askerî harcamalarının GSYH içindeki payı (askerî yük olarak da bilinir), ordunun ülkeye göreceli ekonomik maliyetinin en basit ölçüsüdür.

Rusya'dır. Bu beş ülke birlikte dünya toplam askerî harcamalarının %62'sini oluşturmaktadır (SIPRI, 2023). Askerî harcama verileri bölgesel olarak değerlendirildiğinde, 1988-2022 verilerine göre dünyanın en fazla askerî harcaması Amerika kıtasında yapılmaktadır. Amerika kıtasında en fazla harcama yapan ülke ABD'dir. Son 10 yıl verilerine göre ise ikinci sırada Asya ve Okyanusya, üçüncü sırada Avrupa ve dördüncü sırada Orta Doğu gelmektedir (Şekil 1). Asya bölgesinde en fazla askerî harcama yapan ülkeler Çin, Hindistan ve Japonya'dır. Çin, ABD'den sonra dünyanın ikinci en büyük harcamacısıdır. Orta Doğu'da en büyük harcama yapan ülke Suudi Arabistan iken onu İsrail izlemektedir. En az askerî harcama yapan bölge olan Afrika'da son yıllarda harcamalar daha da azalmıştır. Bölgenin en büyük harcamacı ülkelerindeki düşük ekonomik performans ve doğal afetler, devam eden güvenlik sorunlarına rağmen askerî harcamaların düşmesine yol açmıştır (SIPRI, 2023, ss. 8–9; SIPRI, 2024).

Şekil 1

Bölgelere Göre Dünya Askerî Harcamaları (1988-2022)

Kaynak: SIPRI verilerine dayanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Verilerinden de anlaşıldığı üzere soğuk savaşın bitmesinden 30 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen çeşitli sorunlar nedeniyle ülkeler savunma harcamalarını azaltmamışlardır. Örneğin, SIPRI verilerine göre 2022 yılında dünya genelinde silahlı çatışma yaşayan ülke sayısı 56 olmuştur (SIPRI, 2023). Ülkelerin savunma harcamalarını azaltamamalarının nedenleri arasında ülke içi ve dışı tehditler, jeopolitik konum, terörizm, komşu ülkeleriyle ilişkiler ve nüfus sayılabilir. Bu nedenlerin önemli bir kısmı jeopolitik risk unsurudur. Son yıllarda ülkeler arasında yaşanan birçok olumsuz olay ve gerginlik, küresel ekonomik istikrarı tehdit ederek bu riskin artmasına neden olmaktadır. Caldara ve Iacoviello'ya (2022) göre birçok ekonomik model açısından bakıldığında, olumsuz jeopolitik olaylar ve tehditler makroekonomik değişkenleri, insan hayatının kaybı (beşerî sermaye), sermaye stokunun yok olması, yüksek askerî harcamalar veya artan ihtiyati davranışlar gibi çeşitli kanallar yoluyla etkileyebilir. Literatürde de jeopolitik risklerdeki artışın savunma harcamalarını artırdığı yönünde kanıtlar mevcuttur. Uluslararası terörizmin makroekonomik sonuçlarını inceleyen Blomberg vd. (2004), bu tür olayların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisini belgelerken terörizmin; ekonomik faaliyeti, yatırım harcamalarından savunma ve güvenlik nitelikli kamu harcamalarına yönlendirdiğini

ortaya koymuştur. Ancak jeopolitik risk ile askerî harcamalar arasındaki ilişkinin araştırılması geçtiğimiz dönemde sınırlı kalmıştır. Bunun en önemli nedeni jeopolitik riski geniş çaplı olarak ölçen bir göstergenin olmayışıdır. Son zamanlarda Caldara ve Iacoviello'nun (2018) geliştirdikleri Jeopolitik Risk Endeksi (*Geopolitical Risk Index: GPR*) bilim insanlarını jeopolitik riskin makroekonomik değişkenlerle olan ilişkilerini incelemeye itmiştir. Bu çalışma bu endeksi kullanarak jeopolitik risk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda BRIC-T ülkelerinin (toplam beş ülke) 1993-2021 dönemi verileri kullanılarak panel ARDL metodolojisi süreçleri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel motivasyonu, her geçen gün ulusal ve küresel düzeyde jeopolitik risklerin artmasına rağmen jeopolitik risk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi kompozit bir gösterge ile inceleyen yok denecek kadar az sayıda çalışmanın olmasıdır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde ilerlemektedir: İkinci kısımda jeopolitik ve jeopolitik riske ilişki açıklamalar yer almaktadır. Üçüncü kısım ampirik literatür değerlendirmesinden oluşurken, dördüncü kısım analiz yöntemi ve verilerden oluşmaktadır. Analiz bulguları beşinci kısımda sunulmaktadır. Nihayet altıncı kısımda çalışmanın sonuç ve önerilerine yer verilmiştir.

2. Kavramsal Açıklamalar: Jeopolitik ve Jeopolitik Risk

Jeopolitik (İngilizce: *geopolitics*) kelime anlamı olarak *yer politikası*, *dünya politikası* gibi anlamlara gelmektedir. Türk Dil Kurumu (2023) *Türkçe Sözlük*'te jeopolitiği "Bir devletin saldırgan nitelikteki genişlemesini, ekonomik ve siyasi coğrafya açısından haklı kılmaya yönelik siyasi öğretisi" ve "Bir devlette, bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamalarla jeopolitik, coğrafya ile politikanın birlikteliği, coğrafyanın politikaya verdiği yön şeklinde düşünülebilir.

Disiplinler arası bir kavram olması nedeniyle literatürde jeopolitiğin bugüne kadar pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların hemen hemen hepsinde ortak nokta devlet, coğrafya ve politika sözcüklerinin birlikte kullanılmış olmasıdır. İlhan'a (2002) göre bu üç kavram birlikte kullanılarak yapılacak tanımlamalar bizleri jeopolitiğe ulaştırır. İlhan (1999, s. 19), jeopolitiği etrafıca şu şekilde tanımlamıştır:

Bir milletin, milletler topluluğunun veya bir bölgenin, mevcut coğrafi platform üzerinde değişmeyen (yer, coğrafi karakter, arazi vd.) ve değişen unsurları (sosyo-kültürel yapı, ekonomi, politik ve askerî değerler) dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan (o günkü güçler, güç merkezleri, bölgedeki güçler), hedefleri, hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını araştıran ve belirleyen bir bilim.

Flint'e (2006) göre jeopolitik, beşerî coğrafyanın bir unsuru olduğundan jeopolitiği anlamak için beşerî coğrafyayı iyi anlamak, analiz etmek gerekir. Coğrafyanın da ötesinde Flint'in belirttiği gibi kelime savaş, devlet, egemenlik, politika ve diplomasi kavramlarını anımsatmaktadır (Flint, 2006, s. 13). Jeopolitik bir anlamda, devletlerin toprakları kontrol etme ve rekabet etme uygulamalarını tanımlamak için kullanılmıştır (Caldara & Iacoviello, 2018, s. 6).

Jeopolitik kavramının kapsamının genişletilmesi, jeopolitik risk kavramının da genişlemesini doğurmuştur. Jeopolitik risk, ülkelerin jeopolitik konumlarıyla ilgili olarak uluslararası ilişkilerin

normal ve barışçıl seyrini etkileyen savaşlar, terör eylemleri, devletler arasındaki gerilimler ve benzeri olaylar olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik risk, hem bu olayların meydana gelme riskini hem de mevcut olayların gelecekte artmasıyla ilişkili yeni riskleri içine almaktadır (Caldara & Iacoviello, 2018, s. 6). Dolayısıyla jeopolitik risk sadece bugünü ilgilendiren bir kavram olmayıp, gelecekle de ilişkilidir.

Bugün ya da gelecek açısından jeopolitik riskler, ülkeler için sadece coğrafi (yani toprak bütünlüğü) ve siyasi olarak değil, ekonomik ve finansal açıdan da pek çok sonuç doğurmaktadır. Öyle ki pek çok çalışma jeopolitik risk olarak görülen terör olaylarının ve toplu şiddet eylemlerinin (Blomberg vd., 2004; Çınar, 2017; Gaibullov & Sandler, 2008; Keser vd., 2023; Öcal & Yıldırım, 2010; Shahbaz, Shabbir vd., 2013; Zakaria vd., 2019), politik istikrarsızlığın (Alesina vd., 1996), sivil savaşların (Murdoch & Sandler, 2002; Polachek & Sevastianova, 2012) ülkelerin ekonomik performanslarını ve büyümelerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca jeopolitik risklerin ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımları azalttığını (Bandyopadhyay vd., 2014; Fielding, 2004; Filer & Stanišić, 2016; Shahbaz, Javed vd., 2013; Zakaria vd., 2019) ve turist sayısını düşürerek turizm gelirlerinde bir düşmeye (Feridun, 2011; Yaya, 2009) neden olduğunu da göstermektedir. Tam tersi şekilde jeopolitik risk unsurlarındaki iyileşmelerin bahsedilen türden ekonomik değişkenleri olumlu etkilediğine dair örnekler de literatürde yer almaktadır. Örneğin Gaberli vd. (2022), politik istikrarın sağlanmasının ve şiddet ve terörizmin olmamasının ülkeye gelen turist sayısını olumlu etkilediği yönünde bulgular ortaya koymaktadır.

Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund* [IMF]) Dünya Ekonomik Görünümü Raporu (*World Economic Outlook*) Ekim 2017 sayısında, artan jeopolitik gerilimlerin, küresel piyasa duyarlılığını ve güvenini zedeleyebileceğini ve bunun da daha sıkı finansal koşullara ve daha zayıf varlık fiyatlarına neden olabileceğini belirtmektedir (IMF, 2017, s. 24). Gıda ve enerji gibi emtia fiyatlarının dahi artan jeopolitik risklerden etkilendiği ve fiyatların daha değişken hale geldiği ifade edilmektedir (IMF, 2023, s. 16). Çok sayıda araştırmada da, jeopolitik risklere bağlı belirsizliğin, altın (Baur & Smales, 2020; Gkillas vd., 2020) ve petrol (Bouoiyour vd., 2019; Yilanci & Kilci, 2021) gibi emtia fiyatları ile hisse senedi piyasası (Agoraki vd., 2022; Zhang vd., 2023) ile diğer finansal değişkenleri (Caldara & Iacoviello, 2016; Long vd., 2022) negatif etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca jeopolitik risklerdeki artış kamunun güvenlik amaçlı savunma harcamalarını da artırabilir. Blomberg vd. (2004), bu tür olayların ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisini belgelerken terörizmin; ekonomik faaliyeti, yatırım harcamalarından savunma ve güvenlik nitelikli kamu harcamalarına yönlendirdiğini ortaya koymuştur. Genel olarak bu bulgular, olumsuz jeopolitik olayların bir bütün olarak ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve akademisyenleri jeopolitik riskin olumsuz etkilerini daha fazla incelemeye teşvik ettiğini göstermektedir.

3. Literatür Değerlendirmesi

Kaynakların savunmaya ve ulusal güvenliğe tahsisi hem iç hem de dış birçok faktörden etkilenmektedir. Jeopolitik riskler, ulusların savunma harcamalarının ardındaki nedenlerden biri olarak görülse de jeopolitik risk ile savunma harcamaları arasındaki ilişkinin araştırılması önceki yıllarda oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri çalışmanın ikinci kısmında da belirtildiği gibi jeopolitik riskin çok boyutlu (savaşlar, terör eylemleri, devletler arasındaki

gerilimler, politik istikrarsızlıklar vb.) olması ve jeopolitik risk için iyi tanımlanmış bir göstergenin olmayışıdır. Dolayısıyla önceki dönem çalışmalarında jeopolitik riski temsilen; terör olayları ve toplu şiddet eylemleri (Blomberg vd., 2004; Gaibulloev & Sandler, 2008; Shahbaz, Shabbir vd., 2013; Zakaria vd., 2019), politik istikrarsızlık (Alesina vd., 1996) ve sivil savaş (Murdoch & Sandler, 2002; Polachek & Sevastianova, 2012) gibi değişkenler sıklıkla kullanılmıştır. Burada savunma harcamaları ile ilgili literatür değerlendirmesi yapılırken ilk olarak jeopolitik riski temsilen çeşitli değişkenlerin kullanıldığı çalışmalar ardından da GPR'nin kullanıldığı çalışmalar özetlenip değerlendirilecektir.

Gerek ulusal gerekse ülkeler arası gerilimler, tehditler, çatışmalar ve savaşlar savunma harcamalarını etkilemektedir. Aizenman ve Glick (2006) dış tehditlerin savunma harcamaları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Nordhaous vd. (2009) dış güvenlik ortamının önemine atıfta bulunarak askerî harcamaların belirleyicilerini incelemektedir. Yazarlar, 1950-2000 yılları arasında 165 ülkeden oluşan bir panel veri setiyle yapılan analizlerde, güvenlik ortamının askerî harcamaların güçlü bir belirleyicisi olduğunu bulmuşlardır. Yapılan tahmin sonuçları, ölümcül bir anlaşmazlık olasılığındaki %1 puanlık artışın askerî harcamalarda %3'lük bir artışa yol açtığı yönündedir. Yazarlar sonraki çalışmalarında (Nordhaus vd., 2012) savunma harcamalarının, devletler arası çatışmaların, silahlanma yarışlarının, iç savaşların ve askerî çatışmaların bir fonksiyonu olduğunu ve bulgularının dış tehditlerin savunma harcamalarını güçlü bir şekilde açıkladığını belirtmektedir. Fonfría ve Marín (2012) savunma harcamalarının itici güçlerini NATO ülkeleri için incelemiş ve çatışma riski arttıkça savunma harcamalarının artacağı sonucuna varmıştır. Kollias vd. (2018) 12 Latin Amerika ülkesinden oluşan bir panel ve kantil regresyon analizi kullanarak, 1965-2015 dönemi boyunca askerî harcamalara olan talebi tahmin etmektedir. Sonuçlar, bu tür harcamaların hem iç hem de dış faktörler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir. Birçok Latin Amerika ülkesinin başına bela olan ülke içi çatışmalar, kaynakların savunmaya tahsisinde güçlü bir itici güç olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ortak sınırlara sahip komşu ülkelerin askerî harcamaları, savunma harcamalarına olan talebi etkileyen dış stratejik belirleyicilerdendir.

Literatürde yurtiçi ve yurtdışı terör olayları da savunma harcamalarını etkileyen jeopolitik bir risk olarak görülmektedir. Odehna ve Neubauer (2020), NATO üyesi ülkelerde terörizm riski ile askerî harcamalar arasında pozitif ilişki belirlemiştir. Terör riskinin savunma harcamalarına etkisini çoklu doğrusal regresyon modeli ile inceleyen Özçelik ve Önder (2016), ülkenin terör riskini daha önceki yıllarda meydana gelen terör olaylarını kullanarak göstermiştir. Örneklemine 126 ülkenin 2005-2008 dönemi verilerinin oluşturduğu modelin analiz sonuçları, terör riskindeki artışın savunma harcamalarını artırdığını göstermiştir. Yazarlar, terörizmin üretken ve toplumun refahını arttırmaya yönelik kullanılabilecek kaynakların savunma sanayine aktararak bir kaynak israfına neden olduğunu belirtmektedir. Carter ve Fay (2019) da 1971-2014 dönemini kapsayan ABD askerî faaliyetleri ile sınır ötesi terörizm arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Jeopolitik risk göstergesi olarak terör endeksini kullanmışlar ve terörizmin, askerî harcamaların nedeni olduğunu bulmuşlardır.

Politik istikrarsızlıklar ve siyasi rejim değişiklikleri gibi unsurlar ülkenin ve bölgenin jeopolitik risk düzeyini etkileyerek savunma harcamalarında bir artışa ne olabilmektedir (Barış, 2021, s. 228). Clements vd. (2019) askerî harcamaları belirleyen faktörleri 1970-2018 döneminde 140 ülke için incelemiştir. Jeopolitik riskler için Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri'nden siyasi

istikrar, şiddetin yokluğu ve terörizm göstergeleri gibi farklı göstergeler kullanmışlardır. Clements vd. (2019) daha yüksek siyasi istikrarın gelişmiş ülkelerde yalnızca kısa vadeli askerî harcamaları azalttığını bulmuştur. Njamen Kengdo vd. (2023), kurumların oynadığı rolü göz önünde bulundurarak Afrika'daki askerî harcamaların belirleyicilerine odaklanmıştır. Yolsuzluk, hükümet etkinliği, siyasi istikrar, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve şeffaflık ve hesap verebilirliğin Afrika'daki askerî harcamaları önemli ölçüde azalttığını belirlemiştir.

Jeopolitik riski temsilen GPR'nin kullanıldığı çalışmalar son 5-6 yıldır yapılmaktadır. Caldara ve Iacoviello'nun (2018) çalışması, sonraki versiyonları (Caldara & Iacoviello, 2021; Caldara ve Iacoviello, 2022) da dâhil olmak üzere bilim insanlarına kritik konularda çalışma yapmak üzere uzun bir dönem aralığında veri imkânı sunmuştur. Onların ortaya atmış olduğu bu endeksi kullanan çalışmalardan biri Buzdağlı ve Özdemir'e (2021) aittir. Yazarlar, GPR'nin askerî harcamalara etkisini geliştirmekte olan 17 ülkenin 1993-2018 dönemi verilerini panel veri analizi ile araştırmıştır. GPR ve kişi başı gelir artışlarının ülkelerin askerî harcamalarını artırdığı görülmüştür. Ayrıca askerî harcamalar ile GPR ve kişi başına GSYH arasında kısa dönemli çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Khan vd. (2022), panel bootstrap Granger nedensellik tekniğini kullanarak askerî harcamalar ile jeopolitik risk arasındaki muhtemel ilişkiyi test etmiştir. Örneklemi 1991-2018 dönemini kapsayan 8 ülkeyi içermektedir. Analiz bulguları farklı ülkeler için farklı bulgular ortaya koymuştur. Jeopolitik risk Çin, Hindistan ve Suudi Arabistan'da askerî harcamalara neden olmaktadır. Tersine, askerî harcamalar Güney Kore ve Türkiye'de jeopolitik riskin nedenidir. Bulgular Rusya, İsrail ve Brezilya'da askerî harcamalar ile jeopolitik risk arasında hiçbir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Demir Bingöl ve Emsen (2023), jeopolitik riskin yüksekliğinin daha fazla askerî harcamaya neden olacağı hipotezini diğer çalışmalardan farklı bir yöntemle (kulüp yakınsama yöntemi) incelemiştir. 1993-2021 dönemi için 41 ülkenin verilerinin kullanıldığı araştırmada değişkenler açısından birbirine yakınsayan ülkeler gruplandırılmış olup, GPR açısından beş kulüp ve askerî harcamalar açısından dört kulüp oluşmuştur. Çakışan 15 ülkeye ait bulgular, GPR'si yakınsayan ülkelerin askerî harcama miktarlarının da yakınsadığını göstermiştir. Ancak ampirik bulgular, jeopolitik riskin yüksek olmasının askerî harcamalar üzerindeki etkileri açısından ülkeler arasında farklılıklar olduğunu kanıtlamaktadır.

GPR ve savunma harcamaları ilişkisini tek ülke örneğinde inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Sweidan (2023), ABD'de 1960-2021 dönemi verileri için ARDL metodolojisini ve Toda-Yamamoto nedensellik testini kullanarak bu ilişkiyi araştırmıştır. Sonuçlar, jeopolitik risk ile savunma harcamaları arasındaki ilişkinin savunma harcamalarından jeopolitik riske doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu ilişki kısa ve uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Bu bulguya dayalı olarak yazar, askerî harcamaların, ABD'nin uluslararası hegemonyasının stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlayacak bir araç olduğunu belirtmektedir. Efe ve Aydın (2023) da Türkiye'nin savunma harcamaları ile bazı makroekonomik değişkenler ve GPR arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sweidan'a (2023) benzer metodolojinin kullanıldığı çalışmada savunma harcamaları ile GPR arasında uzun dönemli ilişki bulunamamış ancak GPR'den savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Burada açıklandığı üzere çalışmaların çoğu jeopolitik risk ölçütü olarak tek bir gösterge kullanmışken, az sayıda çalışma GPR'yi kullanmıştır. Ayrıca, jeopolitik riski temsilen GPR'nin kullanıldığı çalışmalarda da maalesef bir görüş birliği yoktur. Bazı çalışmalarda jeopolitik riskten

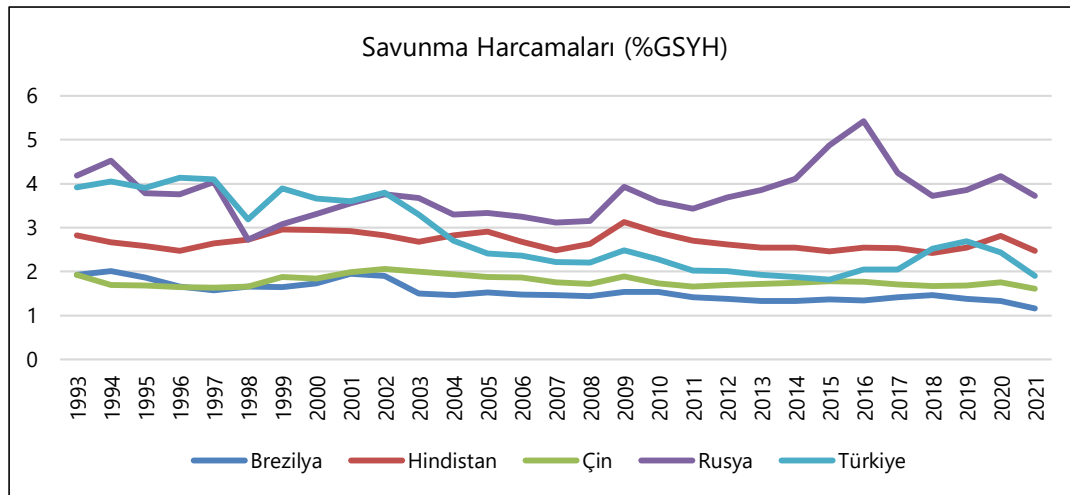
savunma harcamalarına doğru bir ilişki varken bazılarında da tam tersi bir ilişki ya da nedensellik söz konusudur. Birkaç çalışmada ise değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Jeopolitik risk ve savunma harcaması ilişkisinin açıklığa kavuşması için daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç olduğu aşikardır.

4. Veri, Model ve Ekonometrik Yöntem

Konusu jeopolitik risk ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin incelemesi olan bu çalışmanın ampirik analizi 1993-2021 dönemine ve Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye'den oluşan örnekleme dayanmaktadır. Örneklemedeki ülkelerin Brezilya dışında savunma harcamaları (Şekil 2) oldukça yüksektir. Yüksek savunma harcamalarının olası nedenlerinden en önemlisi bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları jeopolitik risklerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, bu ülkeler, dünya siyasi meselelerindeki rollerini artıran önemli jeopolitik konumlara sahip olmuşlardır ve hâkimiyet için rekabet etmelerinin yanı sıra doğal kaynak arayışları da jeopolitik risklerinin artmasına neden olmuştur. Terör örgütleri ve sınır anlaşmazlıkları, silahlanma rekabeti ve bölgesel hâkimiyet hırslarının bir sonucu olarak ortaya çıkan güvenlik sorunları, bu ülkelerin çoğunda savunma harcamalarındaki artışın başlıca itici güçleridir (Khan vd., 2022, s. 47). Hindistan için çatışma, Pakistan ve Kaşmir'deki uzun süreli çatışmanın yanı sıra büyüyen Naksalit hareketinin de eklenmesiyle şiddetlenmiştir. Çin için ABD'nin bölgedeki ezici askerî hâkimiyeti, özellikle Tayvan üzerindeki potansiyel çatışma ile ilgili olarak bir endişe kaynağı iken Hindistan, iki ülkenin sınır anlaşmazlıkları ve Hint Okyanusu bölgesindeki nüfuzunu arttırma rekabeti göz önüne alındığında Çin'in artan askerî gücünden endişe duymaktadır. Rusya ise genişleyen bir NATO'yu mevcut olmasa da potansiyel bir tehdit olarak görmektedir. Bölgesel rekabetin olmadığı durumlarda bile, Brezilya örneğinde olduğu gibi, askerî gücün bir statü kaynağı olarak algılanması motive edici bir faktör olabilir (Zhong vd., 2017, s. 610). Türkiye'de ise ülke içi ve dışından maruz kaldığı terör saldırıları, komşu ülkelerle yaşanan gerilimler, sınır bölgesi güvenlik problemleri, göç dalgaları gibi gelişmeler jeopolitik riski sürekli arttırmaktadır. Bütün bu gelişmeler ise ülkelerin savunma harcamalarında artışa yol açmaktadır.

Şekil 2

Askerî Harcamaların Görünümü

Kaynak: SIPRI verilerine dayanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan savunma harcamaları, toplam savunma harcamalarının GSYH'ye oranıdır ve SIPRI (2023) internet sitesinden alınmıştır. Jeopolitik riski temsilen jeopolitik risk ile ilgili birden fazla unsuru dikkate alarak Caldara ve Iacoviello (2022) tarafından hesaplanan GPR kullanılmıştır. Caldara ve Iacoviello (2022) yayın dili İngilizce olan 10 adet günlük gazetede (*the Chicago Tribune, the Daily Telegraph, the Financial Times, the Globe and Mail, the Guardian, the Los Angeles Times, the New York Times, USA Today, the Wall Street Journal ve the Washington Post*) kendi tanımladıkları jeopolitik risk tanımı kapsamındaki jeopolitik olayları ve riskleri tartışan makalelerin sayısını kullanarak bu endeksi oluşturmuşlardır. Yazarlar, iki endeks hesaplamıştır. Tarihsel endeks 1900'den günümüze, yakın dönem endeksi ise 1985'ten günümüze kadar uzanmaktadır. Her bir endeks, jeopolitik tehditler ve jeopolitik eylemler olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. GPR aylık olarak hesaplanmaktadır. Bu çalışmada aylık endeks değerlerinden hesaplanan yıllık ortalamalar kullanılmıştır. Modelde kontrol değişkeni olarak seçilen ekonomik büyüme (LGDP) Dünya Bankası Gelişme Göstergeleri (*World Development Indicators*) sitesinden elde edilerek analize dâhil edilmiştir. Ekonomik büyümeyi temsilen ülkenin toplam GSYH'si 2015 sabit fiyatları cinsinden ve doğal logaritması alınarak kullanılmıştır. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin özet bilgiler, istatistikler ve veri kaynakları Tablo 1'de birlikte sunulmuştur.

Tablo 1*Analizde Kullanılan Değişkenler ve Özellikleri*

Değişkenler	Sembol	Açıklama	Veri Kaynağı	Ort.	Medyan	Min.	Maks.	St. Sapma
Savunma Harcamaları	DE	Toplam savunma harcamalarının GSYH'ye oranı (%)	SIPRI, 2023	2,522	2,433	1,190	5,425	0,922
Jeopolitik Risk Endeksi	GPR	Jeopolitik Risk Endeksi	Economic Policy Uncertainty	0,313	0,243	0,018	1,140	0,259
Ekonomik büyüme	LGDP	GSYH toplam (2015 sabit fiyatları)	World Development Indicators	12,152	12,113	11,496	13,198	0,377

Belirtilen değişkenleri kullanarak ve daha önceki çalışmaları (Khan vd., 2022; Odehnal & Neubauer, 2020; Sweidan, 2023) takip ederek geliştirilen ampirik model Eşitlik 1'de gösterilmiştir:

$$DE_{it} = \beta_0 + \beta_1 GPR_{it} + \beta_2 LGDP_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de $i = 1,2,3, \dots, N$ yatay kesit sayısını, $t = 1,2,3, \dots, N$ zaman boyutunu, β_0 sabit terimi ve u normal dağılımlı hata terimini temsil etmektedir. β_1 ve β_2 ilgili açıklayıcı değişkenlerin parametre tahminlerini göstermektedir. GPR , DE ve $LGDP$ sırasıyla jeopolitik risk endeksi, savunma harcamaları ve ekonomik büyümeyi temsil etmektedir.

Çalışmada uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin etmek için, Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen havuzlanmış ortalama grup tahmincisi (*Pooled Mean Group: PMG*) kullanılmıştır. Panel gecikmesi dağıtılmış otoregresif (*panel auto-regressive distributed lag: panel ARDL*)

model, uzun dönem katsayılarının aynı olmasını kısıtlar ancak kısa dönem katsayılarının ve hata varyanslarının gruplar arasında farklılık göstermesine izin verir. PMG, ayrı regresyonları ve geleneksel sabit-etki tahmincilerini tahmin etmenin başka bir yolunu sunmaktadır. Kısa dönem dinamik verilerinin, mevcut zaman serisi gözlemlerinin sayısı dikkate alınarak her ülke için belirlenmesini sağlar (Pesaran vd., 1999, s. 621). ARDL yaklaşımı, dinamik tanımlamanın yanı sıra eşbütünleşmenin test edilmesini de sağlamaktadır. Eşbütünleşik zaman serisi sistemi, eşbütünleşme ilişkisindeki değişkenlerin hangilerinin düzeyde I(0) veya birinci farkında I(1) olduğunu belirtmeye gerek kalmadan I(0) veya I(1) olabilme avantajı ile ARDL modeli olarak tahmin edilebilir. Ancak değişkenlerin ikinci farkta I(2) durağan olmaması gerekir (Neubauer & Odehnal, 2018, s. 110). Aynı zamanda ADRL modeli, bağımlı ve bağımsız değişken arasında hem kısa hem de uzun vadeli ilişkilerin tahmin edilmesine olanak sağlar. Bu yaklaşım, açıklayıcı değişkenlerden bağımlı değişkene doğru bir Granger nedenselliği olup olmadığını da gösterir. ARDL tekniği küçük örneklerde iyi çalıştığı için küçük bir veri örneği ile kullanılması şiddetle tavsiye edilir. Bağımlı değişken için p gecikmesini ve bağımsız değişkenler için q gecikmesini içeren ARDL (p, q) yaklaşımı spesifikasyon formu şöyledir (Sweidan, 2023, s. 209):

$$Y_t = \delta + \sum_{k=1}^p \theta Y_{t-k} + \sum_{j=0}^q \gamma W_{t-j} + e_t \quad (2)$$

Denklem 2'de Y_t bağımlı değişkeni temsil etmektedir. W_t açıklayıcı değişkenleri, δ , θ ve γ modelin tahmin edilen katsayılarını ve e_t hata terimini gösterir.

Eşitlik 1, ARDL modeline uygun olarak Eşitlik 3'teki gibi yazılabilir:

$$DE_{it} = \alpha_0 + \phi_i \sum_{j=1}^p \Delta DE_{it-j} + \theta_i \sum_{j=1}^q \Delta GPR_{it-j} + \beta_i \sum_{j=1}^q \Delta LGDP_{it-j} + \pi ECT_{t-1} + \lambda_1 DE_{it-1} + \lambda_2 GPR_{it-1} + \lambda_3 LGDP_{it-1} + u_{it} \quad (3)$$

Burada DE bağımlı değişkeni, GPR ve LGDP açıklayıcı değişkenleri, Δ fark operatörünü, ϕ , θ , β kısa dönem katsayılarını, ECT_{t-1} uzun dönem denge ilişkisinden açıklanan hata düzeltme terimini, λ_1 , λ_2 , λ_3 , uzun dönem katsayılarını, p ve q maksimum gecikme uzunluğunu ve u_{it} hata terimini göstermektedir.

5. Analiz Bulguları

Panel ARDL yöntemini uygulamak için bağımlı değişkenin I(1) ve diğer değişkenlerin I(1) ve I(0) karışımı olması ve modelin bir hata düzeltme mekanizması olarak okunabilmesi için değişkenlerin eşbütünleşik olması istenir. Değişkenlerin eşbütünleşik olması kesin olarak gerekli olmasa da eğer eşbütünleşikse panel ARDL modeli, bir hata düzeltme modeli yorumuna sahiptir ve uzun dönem tahminlerinin tüm ülkeler arasında ortak olduğuna dair daha güçlü bir kanıt vardır; bu da PMG tahmincisine işaret etmektedir (da Silva vd., 2018, s. 49). Bu nedenle, burada önce durağanlık testleri, ardından eşbütünleşmenin varlığı ve son olarak da panel tahmincisi sunulacaktır.

Durağanlık testlerine geçmeden önce uygun durağanlık testini seçmek için panel veri setlerinde söz konusu seriler için yatay kesit bağımlılığı testinin yapılması önemlidir (Pesaran, 2006). Tablo 2, yatay kesit bağımlılık testinin sonuçlarını göstermektedir. Bu yöntemin sonuçlarına göre, yatay kesitsel bağımlılığın olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir (P değerleri $< \%5$). Hem CD-test değeri hem de ilgili testin olasılık değerleri, $\%1$ anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığını ifade etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testinin bulguları, değişkenlerde meydana gelen herhangi bir şok veya değişikliğin panel birimlerinin herhangi birinde de etkili olabileceğini göstermektedir (Azam vd., 2021, s. 1189). Nitekim bir sonraki adımda yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 2

Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Değişken	CD-test değeri	p - değeri
DE	3,38	0,001
GPR	4,4	0,000
LGDP	16,42	0,000

Modeldeki değişkenler için Taylor & Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF, Pesaran'ın (2006) önerdiği CADF ve Im vd. (2003) CIPS birim kök testlerini içeren ikinci nesil durağanlık testleri kullanılmıştır. Bu testlerin sonuçları Tablo 3'te yorumlanmıştır. MADF testinden elde edilen sonuçlara göre, DE ve LGDP değişkenleri kendi seviyesinde durağan değildir (test istatistiği verilen $\%5$ kritik değerden küçük olduğundan) ancak birinci farklarında durağan hale gelmektedir. GPR ise düzeyde durağandır. CADF test sonuçlarına göre, DE ve LGDP birinci farklarında durağanken, GPR'nin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. CIPS testinde yalnızca DE birinci farkında durağan, GPR ve LGDP düzeyde durağandır. Değişkenlerin $I(0)$ ve $I(1)$ şeklinde karışık olması ve hiçbirinin ikinci farkta durağan olmaması panel ARDL analizinin yapılabilişine işaret etmektedir.

Tablo 3

Durağanlık Testi Sonuçları

Değişken	MADF İstatistik		CADF İstatistik		CIPS İstatistik	
	$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$	$I(0)$	$I(1)$
DE	27,369	146,3**	-2,431	-4,215**	-1,905	-4,55**
GPR	46,109**	-	-2,959**	-	-3,068**	-
LGDP	21,404	104,14**	-2,076	-2,44**	-2,847**	-

Not: CADF ve CIPS testleri için $\%5$ anlamlılık düzeyine göre kritik değer -2.33; MADF testi için 28.150'dir. $I(0)$ değişkenin düzey değerini, $I(1)$ ise birinci farkını göstermektedir.

** $p < 0,05$.

Panel ARDL yönteminde Ortalama Grup (*Mean group*: MG) ve PMG tahmincileri arasında tercih yapmak için Hausman testi kullanılmaktadır. PMG ve MG arasında, sıfır hipotezi kabul edilirse, PMG daha etkin olduğu için MG'ye tercih edilir. Hausman test sonucuna göre sıfır hipotezi reddedilerek PMG tahmincisinin ARDL modeli için tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Panel ARDL (2,1,1) PMG tahmin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Analiz bulguları, uzun dönemde GPR ve DE değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. GPR değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde savunma harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahiptir. GPR'deki bir birimlik artış, savunma harcamalarını 1,5 birim artırmaktadır. Kontrol değişkeni olan LGDP, %10 anlamlılık düzeyinde savunma harcamalarını negatif etkilemektedir. LGDP değişkenindeki bir birimlik artış, savunma harcamalarını 0,18 birim azaltmaktadır. Bu bulgular literatürün önceki bulgularıyla örtüşmektedir. Tablo 4 kısa dönem analiz sonuçlarını da göstermektedir. Kısa dönem analizinin sonuçları, hata düzeltme katsayısının (uyum hızı parametresi) negatif (COINTEQ01: -0,4144) ve %5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir; bu da geçen yılki dengesizliğin %41'inin bu yıl düzeltildiği anlamına gelmektedir. Kısa dönem analizine dönecek olursak, PMG tahmininin bulguları uzun dönem katsayılarına kıyasla farklıdır. GPR'nin kısa dönemde savunma harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmazken, LGDP'nin savunma harcamaları üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde negatiftir.

Tablo 4*Panel ARDL Modeli PMG Tahmin Sonuçları*

Değişken	Katsayı	Std. hata	t-istatistik	P değeri
Bağımlı Değişken: D(DE)				
Uzun Dönem				
GPR	1,5643***	0,2782	5,6219	0,000
LGDP	-0,1887*	0,1146	-1,6470	0,102
Kısa Dönem				
COINTEQ01	-0,414452**	0,211405	-1,960464	0,0523
D(DE(-1))	0,149756	0,125526	1,193023	0,2353
D(GPR)	-0,142348	0,408570	-0,348405	0,7282
D(LGDP)	-5,028603*	1,223127	-4,111269	0,0001
C	2,060795	1,012167	2,036023	0,0440
Hausman	1,45			0,4843

Not: * $p < 0,10$. ** $p < 0,05$. *** $p < 0,01$.

6. Sonuç

Savunma harcamaları pek çok ülkenin bütçelerinin önemli harcama kalemlerinden birisidir. Bu harcamaların ülkeye ve zamana göre bütçelerdeki payı değişiklik göstermekle birlikte son dönemlerde daha da arttığı görülmektedir. Bu durumu bizzat NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg 2018 yılında Eski ABD Başkanı Donald Trump ile yaptığı bir görüşmede "Geçmişe göre daha öngörülemez bir dünyada yaşıyoruz ve güçlü bir NATO'ya ve güvenliğimize daha fazla yatırım yapmaya ihtiyacımız var. Zaten tüm müttefiklerimizin savunma bütçelerini arttırdıklarını ve bütçelerine milyarlar eklediklerini görüyoruz" (NATO, 2018) şeklinde vurgulamaktadır. Stoltenberg "geçmişe göre öngörülemez bir dünya" sözü ile jeopolitik riskler

ve neden olduğu belirsizliklere gönderme yapmaktadır. Jeopolitik riskler, terör eylemleri, ülkeler arası gerginlikler, sınır çatışmaları, devrimler, darbeler ve hükümet değişiklikleri gibi olguları içinde barındıran geniş kapsamlı bir kavramdır. Son yıllarda ülkeler arasında yaşanan birçok olumsuz olay ve gerginlik küresel ekonomik istikrarı tehdit ederek bu riskin ve dolayısıyla savunma harcamalarının artmasına neden olduğu konusunda yaygın bir görüş olsa da bazı çalışmalar (Khan vd., 2022; Sweidan, 2023) bu yaygın görüşün tam aksine savunma harcamalarındaki artışın jeopolitik riske neden olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla jeopolitik riskin savunma harcamaları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda bir fikir birliğinden söz etmek zordur. Ayrıca, bu çalışmalarda jeopolitik risk olarak görülen olayları temsilen savaşlar, terör olayları, darbeler gibi genellikle tek bir değişken/gösterge kullanılmıştır. Hâlbuki jeopolitik risk tek bir olayın ötesinde daha kompozit bir kavramdır ve jeopolitik risk kavramına ait tüm riskleri içermektedir. Bütün bu risklerin tümünün ya da en azından birkaçının aynı anda dâhil edilerek hesaplandığı yaygın kabul edilen bir kompozit gösterge ya da endeksin olmayışı geçmişte jeopolitik risk ile ilgili yapılan çalışmaların bir eksikliği olarak değerlendirilebilir. Literatürdeki bu eksiklik jeopolitik risk ile ilgili birden fazla unsuru dikkate alarak Caldara ve Iacoviello (2018) tarafından hesaplanan GPR endeksi ile giderilmeye çalışılmıştır. Ne var ki bu endeksin kullanıldığı çalışma sayısı da son derece kıttır.

Bu çalışmada GPR kullanılarak savunma harcamaları ve jeopolitik risk ilişkisi beş ülke (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) özelinde ampirik olarak incelenmiştir. Panel ARDL analizinin ve 1993-2021 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada analiz bulguları, uzun dönemde jeopolitik riskin savunma harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgu buradaki analizde olduğu gibi jeopolitik riskleri temsilen GPR kullanan Buzdağlı ve Özdemir (2021) ve Khan vd. (2022) ile benzeşmektedir. Efe ve Aydın (2023) da jeopolitik risklerden savunma harcamalarına doğru kısa dönem nedensellik ilişkisi tespit etmiş ancak bu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulamamıştır. Modeldeki diğer değişken olan ekonomik büyümenin uzun dönemde savunma harcamalarını negatif etkilediği görülmüştür. Korkmaz (2015) 10 Akdeniz ülkesinde askerî harcamaların GSYH'den negatif etkilendiğini bulgulamaktadır. Kısa dönem analiz sonuçları, hata düzeltme katsayısının anlamlı olduğunu göstermektedir; bu da herhangi bir dengesizliğin %41'inin bir yıl sonra düzeltildiği anlamına gelmektedir. Kısa dönem PMG tahmininin bulgularının uzun dönem katsayılarından farklılık gösterdiği görülmüştür. GPR'nin kısa dönemde savunma harcamaları üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de ekonomik büyümenin savunma harcamaları üzerindeki etkisi yine negatiftir.

Jeopolitik risklerin uzun dönemde savunma harcamalarını artırdığı şeklinde ulaşılan sonuçlarımız örneklemdeki ülkeler için önemli ipuçları sunmaktadır. Her şeyden önce ülkeler jeopolitik risk ve belirsizleri azaltmak için çaba göstermeleri gerekir. Jeopolitik riskleri en aza indirmek için bu ülkeler örneğin komşu ya da bölgesinde gerilim yaşadığı ülkelerle barışçıl müzakereler yapabilir. Ülkeler birbirlerinin bağımsızlıklarına saygı göstererek güçlü bölgesel birlikler (ekonomik, politik ve sosyal) oluşturabilir. Böylece fırsat maliyeti açısından kıt kaynakların savunma amaçlı olarak israf edilmesi engellenmiş olur.

Bundan sonraki çalışmalarda araştırmacılar için potansiyel araştırma alanları şunlar olabilir: İlk olarak jeopolitik risk ile savunma harcamaları arasındaki ilişki doğrusal olmayan modeller veya rejim değişimine izin veren modeller üzerinden ele alınabilir. İkinci olarak bu çalışmada

göz ardı edilen ve savunma harcamaları ile jeopolitik riskleri etkileyen aracı (moderatör) değişkenler kullanılabilir. Son olarak bu ilişki Sweidan'ın (2023) belirttiği gibi ters yönde yani savunma harcamalarından jeopolitik risklere doğru olabilir ki bu ilişki literatürde yok denecek kadar az incelenmiştir.

TEŞEKKÜR

—

FİNANSAL DESTEK

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Serap Barış Kavram/fikir; Tasarım; Veri toplama/analiz; Taslağın yazımı; Yönetme ve kontrol; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50

Abdullah Barış Literatür taraması; Veri/bulguların yorumu; Eleştirel inceleme; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Aizenman, J., & Glick, R. (2006). Military expenditure, threats, and growth. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 15(2), 129–155. <https://doi.org/10.1080/09638190600689095>
- Agoraki, M. E. K., Kouretas, G. P., & Laopodis, N. T. (2022). Geopolitical risks, uncertainty, and stock market performance. *Economic and Political Studies*, 10(3), 253–265. <https://doi.org/10.1080/20954816.2022.2095749>
- Alesina, A., Özler, S., Roubini, N., & Swagel, P. (1996). Political instability and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 189–211. <https://doi.org/10.1007/BF00138862>
- Azam, A., Rafiq, M., Shafique, M., Ateeq, M., & Yuan, J. (2021). Investigating the impact of renewable electricity consumption on sustainable economic development: A panel ARDL approach. *International Journal of Green Energy*, 18(11), 1185–1192. <https://doi.org/10.1080/15435075.2021.1897825>
- Bandyopadhyay, S., Sandler, T., & Younas, J. (2014). Foreign direct investment, aid, and terrorism. *Oxford Economic Papers*, 66(1), 25–50. <https://doi.org/10.1093/oeq/gpt026>
- Barış, S. (2021). Jeopolitik risk ve ekonomik kalkınma. İçinde H. Erkekoğlu ve K. H. Arıç (Ed.), *2000'li yıllarda dünya ekonomisinde dönüşüm* (ss. 219–246). Ekin Yayınevi.
- Baur, D. G., & Smales, L. A. (2020). Hedging geopolitical risk with precious metals. *Journal of Banking & Finance*, 117, 105823. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2020.105823>
- Blomberg, S. B., Hess, G. D., & Orphanides, A. (2004). The macroeconomic consequences of terrorism. *Journal of Monetary Economics*, 51(5), 1007–1032. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2004.04.001>
- Bouoiyour, J., Selmi, R., Hammoudeh, S., & Wohar, M. E. (2019). What are the categories of geopolitical risks that could drive oil prices higher? Acts or threats? *Energy Economics*, 84, 104523. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.104523>
- Buzdağlı, Ö., & Özdemir, D. (2021). Jeopolitik risk endeksinin askeri harcamalar üzerindeki etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 188–203. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.761633>
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2016). *Measuring geopolitical risk* (Working Paper, 2016). https://www2.bc.edu/matteo-iacoviello/gpr_files/GPR_PAPER.pdf
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2018). *Measuring geopolitical risk*. (International Finance Discussion Paper, 2018/1222). Board of Governors of the Federal Reserve System.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2021, November). *Measuring geopolitical risk* (Working Paper). Board of Governors of the Federal Reserve Board.
- Caldara, D., & Iacoviello, M. (2022). *Measuring geopolitical risk*. *American Economic Review*, 112(4), 1194–1225. <https://doi.org/10.1257/aer.20191823>
- Carter, B., & Fay, E. M. (2019). Responding to terror: An empirical analysis of U.S. military activity, public opinion, and transnational terrorism. *Journal of Applied Security Research*, 14(2), 140–168. <https://doi.org/10.1080/19361610.2019.1581875>

- Clements, B. J., Gupta, S., & Khamidova, S. (2019). *Is military spending converging across countries? An examination of trends and key determinants* (IMF Working Paper, No. 19/196). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/09/20/Is-Military-Spending-Converging-Across-Countries-An-Examination-of-Trends-and-Key-48556>
- Çınar, M. (2017). The effects of terrorism on economic growth: Panel data approach. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business*, 35(1), 97–121. <https://hrcak.srce.hr/file/270555>
- da Silva, P. P., Cerqueira, P. A., & Ogbe, W. (2018). Determinants of renewable energy growth in Sub-Saharan Africa: Evidence from panel ARDL. *Energy*, 156, 45–54. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.05.068>
- Demir Bingöl, N., & Emsen, Ö. S. (2023). Jeopolitik risk endeksi ve askeri harcamalar arasındaki ilişkiler: Kulüp yakınsama analizinden kanıtlar. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(4), 1029–1051. <https://doi.org/10.24988/ije.1295517>
- Efe, E. & Aydın, Ü. (2023). Makroekonomik değişkenlerin ve jeopolitik risk endeksinin savunma harcamalarına etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 692–707. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1317847>
- Feridun, M. (2011). Impact of terrorism on tourism in Turkey: Empirical evidence from Turkey. *Applied Economics*, 43(24), 3349–3354. <https://doi.org/10.1080/00036841003636268>
- Fielding, D. (2004). How does violent conflict affect investment location decisions? Evidence from Israel during the Intifada. *Journal of Peace Research*, 41(4), 465–484. <https://doi.org/10.1177/0022343304044477>
- Filer, R. K., & Stanišić, D. (2016). The effect of terrorist incidents on capital flows. *Review of Development Economics*, 20(2), 502–513. <https://doi.org/10.1111/rode.12246>
- Flint, C. (2006). *Introduction to geopolitics*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203503768>
- Fonfría, A., & Marín, R. (2012). Determinants of the demand for defence expenditure in the NATO countries. *Journal of the Higher School of National Defense Studies*, 12, 9–30.
- Gaberli, Y. C., Gaberli, Ü. & Güler, M. E. (2022). Impact of political stability and absence of violence/terrorism on tourism: A panel co-integration analysis. *Journal of Management and Economics Research*, 20(4), 387–400. <https://doi.org/10.11611/yead.1168124>
- Gaibulloev, K., & Sandler, T. (2008). Growth consequences of terrorism in Western Europe. *Kyklos*, 61(3), 411–424. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2008.00409.x>
- Gkillas, K., Gupta, R., & Pierdzioch, C. (2020). Forecasting realized gold volatility: Is there a role of geopolitical risks? *Finance Research Letters*, 35, 101280. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.028>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- International Monetary Fund. (2017, October). *World economic outlook: Seeking sustainable growth: Short-term recovery, long-term challenges*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/09/19/world-economic-outlook-october-2017>
- International Monetary Fund. (2023, October). *World economic outlook: Navigating global divergences*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/10/10/world-economic-outlook-october-2023>
- İlhan, S. (1999). *Dünya yeniden kuruluyor jeopolitik ve jeokültür tartışmaları*. Ötügen Yayınları.
- İlhan, S. (2002). Jeopolitik kavramı ve unsurları. *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel*, 8(4), 318–322.
- Keser, A., Cutcu, I., Tiwari, S., Eren, M. V., Askar, S. S., & Abouhawwash, M. (2023). How does terrorism hollow out the sustainable economic growth in Big Ten Countries? *International Journal of Emerging Markets*. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-03-2023-0384>
- Khan, K., Su, C. W., & Rizvi, S. K. A. (2022). Guns and blood: A review of geopolitical risk and defence expenditures. *Defence and Peace Economics*, 33(1), 42–58. <https://doi.org/10.1080/10242694.2020.1802836>
- Kollias, C., Paleologou, S. M., Tzeremes, P., & Tzeremes, N. (2018). The demand for military spending in Latin American Countries. *Latin American Economic Review*, 27(1), 11–27. <https://doi.org/10.1186/s40503-018-0059-8>
- Korkmaz, S. (2015). The effect of military spending on economic growth and unemployment in Mediterranean Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273–280. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijefi/issue/31967/352125>
- Long, H., Demir, E., Będowska-Sójka, B., Zaremba, A., & Shahzad, S. J. H. (2022). Is geopolitical risk priced in the cross-section of cryptocurrency returns? *Finance Research Letters*, 49, 103131. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103131>
- Murdoch, J. C., & Sandler, T. (2002). Economic growth, civil wars, and spatial spillovers. *Journal of Conflict Resolution*, 46(1), 91–110. <https://doi.org/10.1177/0022002702046001006>
- NATO. (2018, May 17), *Statements, by NATO Secretary General Jens Stoltenberg and US President Donald Trump in the Oval Office*. North Atlantic Treaty Organization. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_154817.htm
- Neubauer, J., & Odehnal, J. (2018). ARDL models of military spending and its security and economic determinants. *Challenges to National Defence in Contemporary Geopolitical Situation*, 1(1), 109–114. <https://doi.org/10.47459/cndcgs.2018.16>
- Njamen Kengdo, A. A., Nchofoung, T. N., & Kos A. Mougol, A. (2023). Determinants of military spending in Africa: Do institutions matter?. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 29(4), 401–440.

- Nordhaus, W. D., Oneal, J. R., & Russett, B. (2009, October). *The effects of the security environment on military expenditures: Pooled analyses of 165 countries, 1950-2000* (Cowles Foundation Discussion Paper, No. 1707). <https://elischolar.library.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3024&context=cowles-discussion-paper-series>
- Nordhaus, W., Oneal, J. R., & Russett, B. (2012). The effects of the international security environment on national military expenditures: A multicountry study. *International Organization*, 66(3), 491–513. <https://doi.org/10.1017/S0020818312000173>
- Odehnal, J., & Neubauer, J. (2020). Economic, security, and political determinants of military spending in NATO countries. *Defence and Peace Economics*, 31(5), 517–531. <https://doi.org/10.1080/10242694.2018.1544440>
- Öcal, N., & Yildirim, J. (2010). Regional effects of terrorism on economic growth in Turkey: A geographically weighted regression approach. *Journal of Peace Research*, 47(4), 477–489. <https://doi.org/10.1177/0022343310364576>
- Özçelik, Ö. & Önder, H. (2016). Savunma harcamalarına terör riskinin etkisi: Ampirik bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 36–46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/26801/286151>
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967–1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621–634. <https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156>
- Polachek, S. W., & Sevastianova, D. (2012). Does conflict disrupt growth? Evidence of the relationship between political instability and national economic performance. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 21(3), 361–388. <https://doi.org/10.1080/09638191003749783>
- Shahbaz, M., Shabbir, M. S., Malik, M. N., & Wolters, M. E. (2013). An analysis of a causal relationship between economic growth and terrorism in Pakistan. *Economic Modelling*, 35, 21–29. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.06.031>
- Shahbaz, M. A., Javed, A., Dar, A., & Sattar, T. (2013). Impact of terrorism on foreign direct investment in Pakistan. *Archives of Business Research*, 1(1), 1–7. <https://doi.org/10.14738/abr.11.27>
- Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. (Volume 1, Liberty Classics). Oxford University Press. (Original work published 1776).
- Smith, D., Bell, N., Faller, J., Galaz, V., Norström, A., Pattison, C., & Queiroz, C. (2022). *Elements of a planetary emergency: Environment of peace (Part 1)*. Stockholm International Peace Research Institute. <https://doi.org/10.55163/MDEB4357>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2023). *SIPRI Yearbook 2023: Armaments, disarmament and international security*. Oxford University Press. <https://www.sipri.org/yearbook/2023>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2024). *SIPRI Military Expenditure Database*. <https://milex.sipri.org/sipri>
- Sweidan, O. D. (2023). Geopolitical risk and military expenditures: Evidence from the US economy. *Russian Journal of Economics*, 9(2), 201–218. <https://doi.org/10.32609/j.ruje.9.97733>
- Taylor, M. P., & Sarno, L. (1998). The behavior of real exchange rates during the post-Bretton Woods period. *Journal of International Economics*, 46(2), 281–312. [https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00054-8](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00054-8)
- Tian, N., da Silva, D. L., Liang, X., Scarazzato, L., Béraud-Sudreau, L., & de Oliveira Assis, A. C. (2023, April). *Trends in world military expenditure* [SIPRI Fact Sheet]. Stockholm International Peace Research Institute. <https://doi.org/10.55163/PNVP2622>
- Türk Dil Kurumu. (2023). Jeopolitik. In *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Yakovlev, P. (2007). Arms trade, military spending, and economic growth. *Defence and Peace Economics*, 18(4), 317–338. <https://doi.org/10.1080/10242690601099679>
- Yaya, M. E. (2009). Terrorism and tourism: The case of Turkey. *Defence and Peace Economics*, 20(6), 477–497. <https://doi.org/10.1080/10242690903105414>
- Yilanci, V., & Kilci, E. N. (2021). The role of economic policy uncertainty and geopolitical risk in predicting prices of precious metals: Evidence from a time-varying bootstrap causality test. *Resources Policy*, 72, 102039. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102039>
- Zakaria, M., Jun, W., & Ahmed, H. (2019). Effect of terrorism on economic growth in Pakistan: An empirical analysis. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32(1), 1794–1812. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1638290>
- Zhang, Y., He, J., He, M., & Li, S. (2023). Geopolitical risk and stock market volatility: A global perspective. *Finance Research Letters*, 53, 103620. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103620>
- Zhong, M., Chang, T., Goswami, S., Gupta, R., & Lou, T.-W. (2017). The nexus between military expenditures and economic growth in the BRICS and the US: An empirical note. *Defence and Peace Economics*, 28(5), 609–620. <https://doi.org/10.1080/10242694.2016.1144897>

Extended Abstract

Defense expenditures are one of the essential expenditure items in the budgets of many countries. Although the share of these expenditures in budgets varies by country and time, they have increased in recent years. According to the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI, 2023), global military expenditure will exceed US\$2.2 trillion in 2022, almost double its level in 2000. This is the highest level of spending since the end of the Cold War. It is claimed in the literature that geopolitical risks, including terrorist acts, tensions between countries, border conflicts, revolutions, coups, and government changes, may be effective in this increase. In recent years, although there is a widespread view that many negative events and tensions between countries threaten global economic stability and lead to an increase in this risk and thus defense expenditures, some studies have found that, contrary to this view, defense expenditures cause geopolitical risk and even find that there is no relationship between these variables. Therefore, the relationship between geopolitical risk and defense expenditures remains in the literature. Moreover, studies have generally used a single indicator, such as wars, terrorist incidents, and coups to represent geopolitical risk. Geopolitical risk is defined as wars, terrorist acts, tensions between states, and similar events that affect the standard and peaceful course of international relations related to the geopolitical position of countries. The absence of a composite indicator or index that calculates all or at least a few of these risks is a shortcoming of past studies conducted on geopolitical risk. This gap in the literature was tried to be filled with the GPR index calculated by Caldara and Iacoviello (2018), taking into account multiple factors related to geopolitical risk. However, the number of studies using this index is highly scarce. The deficiencies mentioned here constituted the primary motivation sources of this study. The main objective of the study is to investigate whether there is a long-run relationship between geopolitical risk and defense expenditures. For this purpose, an empirical analysis was conducted using the data of five countries, including Türkiye, for 1993–2021. In the analysis process, the panel ARDL technique was employed, taking into account the characteristics of the series. Analysis findings show that geopolitical risk positively affects defense expenditures in the long term. This finding is similar to Buzdağlı and Özdemir (2021) and Khan et al. (2022), who use GPR as a proxy for geopolitical risks, as in the analysis here. Efe and Aydın (2023) also found a short-term causality relationship between geopolitical risks and defense expenditures but could not obtain a long-term relationship between these variables. The other variable in the model, economic growth, has a negative effect on defense expenditures in the long run. Short-run analysis results show that the error correction coefficient is negative and significant. This finding means that 41% of any imbalance in the system is corrected after one year. It is observed that the findings of the short-run PMG estimation differ from the long-run coefficients. GPR has no significant effect on defense expenditures in the short-run. The effect of economic growth on defense expenditures is negative in the short term as well as in the long term.

Our results that geopolitical risks increase defense expenditures, in the long-run, provide important clues for the countries in the sample. First, countries should reduce geopolitical risks and uncertainties. For example, in order to minimize geopolitical risks, these countries can hold peaceful negotiations with neighboring countries or countries with which they experience tension in the region. Countries can form strong regional unions (economic, political, and social) while respecting each other's independence. Thus, regarding opportunity cost, wasting scarce resources for defense purposes is prevented.

This page intentionally left blank

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijisi.1418130>

Ekonomik Büyüme ve Sanayileşmenin Ekolojik Ayak İzine Etkileri: Asimetrik Nedensellik Analizi

Onur Yağış*

Öz

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren sanayileşme adımları devlet desteğiyle birlikte başlamıştır. Ardından meydana gelen İkinci Dünya Savaşı, ekonomi ve sanayi sektörünün olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. 1980’den sonra küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte Türkiye ekonomisi ticari serbestleşme sürecine giriş yapmıştır. Bu yeni ekonomik anlayış globalleşmenin de etkisiyle kentleşme ve sanayileşmeyi beraberinde getirmiştir. Kentleşme ve sanayileşmenin başlamasıyla çevresel tahribat artmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin Ekolojik Ayak İzi (GFN) üzerindeki etkilerini 1968-2022 dönemi için Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi ile araştırmaktır. Araştırmada bu nedenle birim kök testi, uygun gecikme uzunluğu, eş bütünleşme ve söz konusu nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan nedensellik testi bulgularına göre; incelenen dönemde Türkiye’de, ekonomik büyüme ve sanayileşme ile GFN arasında, kentleşmede ve ekonomik büyüme arasında, ekonomik büyüme ve sanayileşme arasında, kentleşme ve GFN arasında, sanayileşme ve kentleşme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bu bağlamda sanayileşmede çevre dostu üretim uygulamaları desteklenmelidir. Türkiye’de ayrıca büyük şehirlerde çarpık kentleşme problemine çözüm sağlayacak uygulamalar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, sanayileşme, kentleşme, ekolojik ayak izi, asimetrik nedensellik analizi

JEL Kodları: O4, O430, Q56

Cite this article: Yağış, O. (2024). Ekonomik büyüme ve sanayileşmenin ekolojik ayak izine etkileri: Asimetrik nedensellik analizi. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 87–104. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1418130>

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Çanakkale, Türkiye.

E-posta: onuryagis@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3457-657X>

Article Information

Received 11 January 2024; Revised 01 April 2024; Accepted 04 April 2024; Available online 30 April 2024

Effects of Economic Growth and Industrialization on Ecological Footprint: Asymmetric Causation Analysis

Abstract

Industrialization in Türkiye began with state support shortly after the establishment of the Republic. The subsequent Second World War had a detrimental effect on both the economy and industrial sector. After 1980, the Turkish economy began to undergo trade liberalization due to the increased pace of globalization. Globalization has led to the emergence of urbanization and industrialization, resulting in a new economic understanding. With the onset of urbanization and industrialization, environmental destruction has increased. The aim of this study is to investigate the effects of economic growth, industrialization, and urbanization on the ecological footprint in Türkiye with Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis for the period 1968–2022. For this reason, a unit root test, appropriate lag length, cointegration, and causality test were performed in the research. Based on the findings of the causality test, it was determined that there is a bidirectional causal relationship between economic growth and industrialization, economic growth and ecological footprint, urbanization and economic growth, urbanization and ecological footprint, and industrialization and urbanization in Türkiye during the analyzed period. In this context, environmentally friendly production practices should be supported in industrialization. In Türkiye, practices should also be implemented to provide solutions to the problem of unplanned urbanization in big cities.

Keywords: Economic growth, industrialization, urbanization, ecological footprint, asymmetric causality analysis

JEL Codes: O4, O430, Q56

1. Giriş

Sanayileşme, emek yoğun üretim olarak adlandırılan tarımsal üretimden mekanik ve kitlesel üretim olarak adlandırılan fabrika modelini esas alan sürece geçilmesidir (Calhoun, 2002, s. 229). Naudé vd. (2013) sanayileşmenin tanımı imalat sektöründe meydana gelen gelişimler olarak yapmıştır. Bu tanımlama Bagchi'nin (1987) tanımlamasıyla benzerlik göstermektedir.

İmalat sektörü ile sanayileşme kavramı ilişkilendirilmektedir. İmalat sektörü mekanik ve kimyasal süreçler vasıtasıyla maddeleri farklı yeni ürünler haline getirebilen işletmelerin tamamını kapsamaktadır (Levinson, 2017, s. 2).

Sanayileşmenin birçok doğrudan makroekonomik etkileri olduğu gibi dolaylı olarak da etkileri bulunmaktadır. Sanayileşme, imalat sektörü gibi katma değeri ve enerji kullanımı fazla olan sektörler için doğru geçişi yansıtmaktadır. Bu bakımdan sanayileşme olgusu tarım gibi sektörlerden ayrılmaktadır (Sadorsky, 2013, s. 54). Sanayileşme, çevresel bozulmanın doğrudan nedenlerinden biri olarak gösterilse de aynı zamanda, ülkedeki en önemli gelişim göstergelerinden birisidir. Sanayileşmenin etkilerinden birisi de kentleşmedir (Varkey, 1984, ss. 83–86). Sanayileşmede meydana gelen gelişimler sonucunda nüfusun şehirlere kayması ve şehir alanlarının genişleme göstermesi süreci *kentleşme* olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020).

Kentleşmenin çevresel yansımaları derişik şehir teorisi, kentsel çevreye geçiş teorisi ve ekolojik modernleşme teorisi olarak üç teoriden oluşmaktadır. Derişik şehir teorisinde kastedilen sürdürülebilir bir şehir şeklidir. Bu anlayışta motor kullanımı yerine, toplu taşıma, yürüme ve bisiklet kullanımını destekleyen bir şehir yapısı söz konusudur. Bu teoriye göre, kentleşme kaynaklı çevresel bozulmalar çarpık kentleşme yerine yoğun ve etkin kentleşme yapısının tercih edilmesiyle ortadan kalkar (Jenks vd., 1996). Kentsel çevreye geçiş teorisine

göre, gelir düzeyleri değiştikçe kentleşmenin çevresel etkilerinde de farklılıklar meydana gelecektir. Gelir düzeyi düşük şehirlerde altyapısal sorunlar meydana gelmekte bu durum da çevresel problemlere yol açmaktadır. Orta gelirli şehirlerde, altyapısal problemler büyük ölçüde halledilmiştir. Sanayi üretimiyle birlikte fosil yakıt kullanımı ve karbondioksit emisyonları artmıştır. Bu durum insan sağlığını üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ayrıca çevresel problemleri beraberinde getirmiştir. Zengin şehirlerde ise altyapısal problemlerin tamamı çözüme kavuşturulmuştur. Ancak küresel çevresel problemler devam etmektedir (Poumanyong & Kaneko, 2010, s. 435). Ekolojik modernleşme teorisine göre, alternatif enerji kaynakları kullanılarak ve çevre dostu geri dönüşüm uygulamaları hayata geçirilerek ekonomik büyümenin çevresel bozulmalara neden olmaması sağlanabilmektedir (Gouldson & Murphy, 1997, s. 2).

Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi Grossman ve Krueger (1991) tarafından literatüre kazandırılmıştır ve IBRD (1992) ile popüler olmaya başlamıştır. Konuyla ilgili diğer önemli çalışmalar da şunlardır: Grossman ve Krueger (1995), Holtz-Eakin ve Selden (1995), Selden ve Song (1994), Shafik ve Bandyopadhyay (1992)'dir. Panayotou (1993) gelir ve çevre ilişkisine dair incelemede bulunmuştur. Bu etki Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi (EKC) ile değerlendirilmiştir. Bu hipoteze göre, kişi başına gelirin çevresel tahribata etkisi ters U biçiminde gösterilmektedir. Diğer bir ifadeyle EKC'ye göre, gelir az seviyede olduğu zaman çevresel tahribat daha az gerçekleşecektir. Sonrasında gelir seviyesi arttıkça çevresel tahribat da artacaktır. Belli bir gelir seviyesinin ardından (dönüm noktası), ekonomideki yapının değişime uğraması ve çevresel duyarlılığın artması gerçekleşecektir. Sonuç olarak, çevresel tahribat gelir düzeyindeki artışın akabinde azalış trendine geçecektir (Kaika & Zervas, 2013, ss. 1393–1394).

Ekolojik Ayak İzi (GFN), bireylerin doğal kaynakları kullanma oranını ve çevresel tahribatı ölçebilen bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem ile bireylerin doğayı ne ölçüde kullandığı ve ne kadar doğaya sahip olduğu incelenebilmektedir. Bu noktadan hareketle bireylerin çevresel talebi hesaplanmakta ve biyolojik kapasite belirlenebilmektedir (Duman, 2023, s. 280).

Türkiye'de 1980 öncesinde sanayileşme, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte devlet desteğiyle başlamıştır. Ardından dünyada meydana gelen İkinci Dünya Savaşı nedeniyle gelişimi istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu durum ekonominin ve sanayi sektörünün olumsuz etkilenmesine neden olmuştur (Petek & Şanlı, 2018, s. 200). Türkiye'de kentleşme, küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1980'li yılların başından itibaren hız kazanmıştır. Kentleşme iktisadi serbestleşme ve tarım odaklı bir yapıdan sanayi odaklı bir yapıya geçiş sonucunda artmaya başlamıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin meydana getirdiği yapısal dönüşümlerle Türkiye ekonomisinin genişleme kaydettiğini söylemek mümkündür (Karasoy, 2021, s. 209). 2000 yılından sonra meydana gelen, Şubat 2001 Krizi ve 2008 Küresel Krizi sonrasında sanayi sektörü küçülmüştür (Petek & Şanlı, 2018, s. 200).

1980 yılında Türkiye'de kişi başına gelir 3.941,58 (2015 sabit ABD doları) olarak gerçekleşmişken 2021 yılında 13.250,6589 (2015 sabit ABD doları) olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayiden elde edilen katma değerde 2021 yılında 1980 yılına kıyasla yaklaşık (2015 sabit ABD doları) 9 kat artış yaşanmıştır. Toplam nüfus içerisinde kentleşme oranı 1980 yılında %43,78 iken 2021 yılında %76,56 oranına yükselmiştir (World Bank, 2023). Türkiye'de kişi başına düşen

birincil enerji tüketiminde 1980 yılına göre 2021 yılında yaklaşık 3 katlık bir artış yaşanmıştır (BP, 2022). Yaşanan bu gelişimler çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin GFN ilgili dönemlerin tümünde artmıştır. Türkiye'de kişi başına düşen ekolojik açık 1980 yılında 0,03 gha (GFN ölçümü) iken 2022 yılında 1.91 gha olmuştur (GFN, 2023). 1980 sonrası ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin artması, GFN'nin artmasına neden olmuştur. Bu açık çevresel bozulmaların bir göstergesi olmakla birlikte açığın artması çevresel problemlerin arttığının işaretidir.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin, GFN üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Diğer bir deyişle çalışmada *Türkiye'de ekonomik büyüme sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerinde etkisi var mı?* sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmada analiz dönemi olarak 1968-2022 zaman aralığı belirlenmiş; analiz yöntemi olarak birim kök, eş bütünleşme ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu test güncel bir teknik olması nedeniyle tercih edilmiştir. Literatür incelendiğinde, GFN ve çeşitli değişkenlere dair araştırmalar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkı ise güncel verilerle Türkiye'de ekonomik büyüme sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerindeki etkilerini incelerken pozitif ve negatif şoklar elde ederek analiz yapılmasıdır. Bu durum çalışmaya yönelik temel motivasyonu oluşturmuştur. Bu açıdan literatürdeki diğer araştırmalardan ayrılmakta ve belirtilen özelliklerle birlikte literatüre katkı sunulması amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle giriş bölümüne yer verilmiştir. Literatür taramasının yapıldığı bölümün ardından ampirik analiz ve bulgular ile devam edilmiştir. Sonuç kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür Taraması

Türkiye'yi ele alan ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerindeki etkilerine dair yapılan ampirik çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Türkiye'nin dâhil edildiği çalışmalarda genellikle ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin çevresel bozulmayı artırıcı bir etken olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, bu araştırmada ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini incelemek için GFN değişkeni kullanılmıştır. Aşağıda ele alınan literatürde konuya dair yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir.

Monfreda vd. (2004), GFN hesaplamalarını incelemiştir. Sonuç olarak ulusların nihai tüketimleri veya ekonomik üretimlerinin GFN'yi analiz etmeye yardımcı olabildiğini bulmuştur.

Jorgenson ve Burns (2007), 1991-2001 zaman aralığını ele alarak gelişmiş ülkelerde GFN ve büyüme arasındaki ilişkiyi tahin etmeye çalışmışlardır. Panel regresyon yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, üretim teorisinin koşu bandı, eşitsiz ekolojik değişim teorisi, ihracat bağımlılığı teorisi ve dünya sistemleri teorisinin temel ilkelerini destekler sonuçlara ulaşılmıştır.

Akıllı vd. (2008), Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri ve çalışanlarının bireysel ekolojik ayak izlerini ele almıştır. Anket çalışmasının yapıldığı araştırmada, GFN'nin ele alınan kişiler arasında farklı sonuçlara neden olduğuna ayrıca gelirin GFN'yi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bagliani vd. (2008), 2001 yılını ele alarak 141 ülkede GFN'nin belirleyicilerini incelemiştir. En küçük kareler (EKK) ve ağırlıklandırılmış en küçük kareler (WLS) testlerinin uygulandığı

çalışmada, kişi başına gelir ve biyo-kapasitenin çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu sonucunu bulmuşlardır. EKC'yi reddetmiştir.

Caviglia-Harris vd. (2009), 146 ülke de gelir ve GFN'yi ele almıştır. 1961-2000 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada en küçük kareler (EKK), iki aşamalı EKK ve GMM testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucunda büyüme ve GFN arasında EKC'nin geçerli olmadığına ulaşılmıştır.

Wang vd. (2013), 150 ülke için 2005 yılı verilerini ele alarak de tüketim ve üretim ile GFN'yi araştırmıştır. Mekânsal ekonometrik tekniğin uygulandığı çalışmada yazarlar, EKC'nin geçerli olmadığı sonucunu bulmuştur.

Al-Mulali vd. (2015), 1980-2008 yıllık verileri ile 99 ülkede gelir, toplam birincil enerji tüketimi, dış ticarete açıklık, şehirleşmiş nüfus, finansal gelişme ve GFN'yi tahmin etmiştir. Genelleştirilmiş momentler metodu yaklaşımının uygulandığı çalışmada, dışa açıklığın çevresel bozulma üzerinde negatif etki yarattığını bulmuştur. Yazarlar ayrıca finansal gelişmenin farklı gelir grubundaki ülkelerde çevresel kaliteye katkı sağladığını vurgulamıştır.

Al-Mulali ve Öztürk (2015), GFN'nin belirleyicilerini 1996-2012 dönemi yıllık verilerini ele alarak araştırmıştır. Panel eş-bütünleşme, panel VECM ve FMOLS yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, siyasi istikrar ve GFN arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Öztürk vd. (2016), 1988-2008 zaman aralığını ele alarak 144 ülkede turizm ve GFN'yi incelemiştir. GMM yaklaşımının uygulandığı çalışmada, EKC'nin tüm gelir gruplarında geçerli olduğunu kanıtlamıştır.

Aşıcı ve Acar (2016), 166 ülke de GFN değişkeninin dâhil edildiği bir modele dair tahminde bulunmuştur. 2004-2008 dönemi yıllık verilerini baz alındığı çalışmada sabit etkiler panel veri analizi yaklaşımının uygulanmıştır. Araştırma sonucunda nüfus artışı ve enerji tüketiminin GFN üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazarlar İthalatın, dış ticaretin ve biyo kapasitenin GFN üzerinde artıcı bir etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Mrabet ve Alsamara (2017), 1980-2011 zaman aralığını ele alarak Katar da karbondioksit emisyonu ve GFN'yi incelemiştir. Eş-bütünleşme testleri ve ARDL yaklaşımının uygulandığı çalışmada, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Rudolph ve Figge (2017), sabit etkiler tahmin edicileri ve uç sınırlar analizi ile 146 ülkede globalleşme ve GFN arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1981-2009 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada, globalleşme, ithalat ve ihracatın Ekolojik Ayak İzleri üzerinde pozitif bir ilişkiye sahip olduğuna ulaşılmıştır.

Charfeddine ve Mrabet (2017), 1975-2007 dönemi verileri ile 15 MENA ülkesi için tahminde bulunmuştur. DOLS, FMOLS ve panel Granger nedensellik yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, enerji tüketimi ve GFN arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca yazarlar EKC'nin geçerli olduğunu belirtmiştir.

Ulucak ve Bilgili (2018), CUP-FM (continuously updated fully modified) ve CUP-BC (continuously updated bias corrected) tekniklerini uygulayarak 45 ülkede GFN belirleyicilerini incelemiştir. 1961-2013 zaman aralığını ele alındığı çalışmada, EKC'nin ele alınan tüm ülkelerde geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Destek vd. (2018), 1980-2013 zaman aralığını ele alarak 15 AB ülkesinde GFN belirleyicilerini incelemiştir. FMOLS, DOLS ve dinamik ortak korelasyonlu etkiler tahmincisinin (DCCE) yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, yazarlar EKC'nin ele alınan tüm ülkelerde geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yazarlar, yenilenebilir enerji ve dışa açıklığın çevresel bozulma üzerinde pozitif, yenilenemez enerji tüketiminin ise negatif bir etkiye sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Doğan vd. (2019), MINT ülkelerinde Ekolojik bozulmanın belirleyicilerini araştırmıştır. 1971-2013 zaman aralığı yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada, ARDL ve VECM yaklaşımları uygulanmıştır. Çalışma sonucunda EKC'nin ele alınan tüm ülkelerde farklı dönüm noktalarında geçerli olduğu belirtilmiştir.

Majeed ve Mazhar (2019), 1971-2017 zaman aralığını ele alarak 131 ülkede GFN kullanarak finansal gelişmenin çevresel etkilerini analiz etmiştir. OLS, FEM, REM, Driscoll Kraay (DK) standart hatalar ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, tüm finansal gelişme göstergelerinin GFN'yi azaltarak çevre kalitesinin iyileştirilmesine önemli ölçüde yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Apaydın (2020), Türkiye'de küreselleşme ve GFN'ye dair inceleme yapmıştır. 1980-2014 dönemi yıllık verileri ile ARDL, FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, küreselleşme ve GFN arasında anlamlı ve uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Kılınç (2021), OECD ülkelerinde enerji Ar-Ge ve demonstrasyon harcamalarının GFN üzerindeki 2002-2016 zaman aralığını ele alarak tahminde bulunmuştur. Panel veri yönteminin uygulandığı çalışmada, yazar enerji Ar-Ge ve gösteri harcamalarının GFN üzerinde negatif, enerji tüketimi ve GSYH ise pozitif etkiler meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Samreen ve Majeed (2022), 1971-2017 zaman aralığını yıllık verileri ile 128 ülkede GFN ve Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) Hipotezinin geçerliliğini araştırmıştır. POLS, FEM, REM, FMOLS, EGLS ve Driscoll Kraay (DK) standart hatalar yaklaşımlarının uygulandığı çalışmada, EKC'nin ele alınan tüm ülkelerde geçerli olduğu belirtilmiştir.

Özbek (2023), ASEAN-5 ülkeleri için GFN'nin belirleyicilerine dair tahminde bulunmuştur. 1980-2018 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı araştırmada Westerlund (2006) panel Eş-bütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Yazar araştırmasının sonucunda, ekonomik büyüme, küreselleşme ve enerji tüketiminin GFN üzerinde artırıcı etkenler olduklarını belirtmiştir.

Kamacı (2024), ABD için küreselleşme, ekonomik büyüme ve hidroelektrik enerjinin karbon emisyonu ve GFN etkilerine yönelik araştırma gerçekleştirmiştir. 1971-2014 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada Fourier ADL eşbütünleşme ve Fourier Toda-Yamamoto nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Yazar araştırmasının sonucunda, hidroelektrik enerjinin CO₂ emisyonu üzerinde negatif, ekonomik büyümenin GFN üzerinde pozitif etkisi bulgusuna ulaşmıştır.

Lu ve Wang (2024), 10 Asya ülkesi için ekonomik küreselleşmenin, ekolojik teknolojideki yeniliklerin, endüstriyel yapıdaki değişimlerin ve GSYH'nin GFN etkilerine yönelik araştırma gerçekleştirmiştir. 1999-2018 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Yazar araştırmasının sonucunda, küreselleşmeden GFN'ye, GFN'den endüstriyel yapı değişikliğine ve GSYH'den endüstriyel yapı değişikliğine doğru tek yönlü nedensellik tespit etmiştir.

3. Ampirik Analiz

Bu bölümde, Türkiye’de ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin çevresel bir gösterge olan GFN üzerindeki etkileri 1968-2022 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmada yıllık veriler kullanılarak Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi yapılmıştır. Öncelikle çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ait şokların (değişkenlerin pozitif ve negatif şokları dikkate alınarak ayrıştırılmıştır. Bu ayrıştırma sonuçları Excel yardımıyla elde edilmiştir) durağanlık düzeylerini ve karakteristik özelliklerini belirlemek için birim kök testi yapılmıştır. Ardından VAR modeli ile uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Yapılan bu çalışmada, Türkiye’de 1968-2022 dönemi için ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerindeki etkileri ilişkin model Denklem 1’de yer almaktadır.

$$GFN_t = \beta_1 + B_2 LNGDP_t + B_3 LNIND_t + B_4 URB_t + u_t \quad (1)$$

şeklinde belirlenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerden, GFN (Tüketimin ekolojik ayak izi, kişi başına, dünya çapında hektar-gha), Küresel Ayak İzi Ağı (GFN) veri tabanından elde edilmiştir. LNGDP (Kişi başına düşen milli gelir, 2015 ABD doları cinsinden), LNIND (Sanayileşme, imalat sektöründe yaratılan katma değer, kişi başına 2015 ABD doları cinsinden) ve URB (Kentleşme, toplam nüfusun %) Dünya Bankasından (World Bank) elde edilmiştir. Sanayileşme ve ekonomik büyüme değişkeninin logaritması alınarak modele dâhil edilmiştir. Tablo 1’de değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri gösterilmiştir.

Tablo 1

Analizde Kullanılan Değişkenler

Sembol	GFN	LNGDP	LNIND	URB
Ortalama	2.532353	8.661362	24.99727	3.280169
Medyan	2.430000	8.608732	25.00601	2.493495
Maksimum	3.530000	9.393230	26.34539	6.201879
Minimum	1.750000	8.088409	23.62471	2.057650
Standart Hata	0.510336	0.376381	0.777034	1.192870
Jarque-Bera	3.515065 (0.000)	2.936268 (0.000)	2.388080 (0.000)	7.474330 (0.000)
Gözlem	55	55	55	55

Tablo 1’e bakıldığında, ortalaması en yüksek seri sanayileşme iken en düşük seri GFN’dir. Maksimum değeri en yüksek seri sanayileşme iken en düşük seri GFN’dir. Minimum değeri en yüksek seri sanayileşme iken en düşük seri GFN’dir. Çalışmada kullanılan seriler normal dağılım sergilemektedir. Model 55 gözlemden oluşmaktadır.

Nedensellik analizlerine dair literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. En bilinen nedensellik analizleri olarak Granger (1969), Toda ve Yamamoto (1995), Hacker ve Hatemi-J (2006) testlerini söylenebilir. Fakat bu testlerde hataların normal dağılmama olasılığı bulunduğundan dolayı Bootstrap yöntemi ile yeni kritik değerler elde edilmektedir. Bu testlerin etkisiz kaldığı bir diğer durum seriye gelen şokları ayrıştıramaması, pozitif ve negatif şokların

aynı etkilere sahip olduğunu kabul etmesidir (Alkın vd., 2019, s. 219; Mert & Çağlar, 2019, ss. 349-350). Hatemi-J (2012, ss. 448–454) nedensellik analizi, piyasa üzerinde meydana gelen şokların birbirinden farklı olacağı ayrıca bu şokların pozitif ve negatif olarak ayrıştırılmasının gerekliliğini kabul etmektedir. Bu testte kullanılan veri seti normal dağılıma sahip olmadığı koşullarda bile testin dağılımında farklı bozulmalar oluşmamaktadır. Hatemi-J (2012) testi ile bu araştırmada değişkenler arasında pozitif ve negatif şokların diğer değişkenler üzerinde ne gibi etkilere yol açtığına tespit edilmesi amaçlanmıştır. Hatemi-J (2012) testinde, γ_{1t} ve γ_{2t} iki farklı bütünleşik seri arasındaki nedensel ilişkinin araştırıldığı durumda aşağıdaki aşamalar takip edilmektedir (Hatemi-J, 2012, ss. 448–449):

$$\gamma_{1t} = \gamma_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = \gamma_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (2)$$

$$\gamma_{2t} = \gamma_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = \gamma_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (3)$$

Burada $t = 1, 2, T$; γ_{10} ve γ_{20} başlangıç değerlerini ε_{1i} ve ε_{2i} ise hata terimlerini ifade etmektedir. Pozitif ve negatif şoklar şu şekilde tanımlanabilir (Bkz. Denklem 4):

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0) \quad (4)$$

Ayrıca $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ şeklinde gösterilmektedir. Böylelikle γ_{1t} ve γ_{2t} 'nin denklemleri şu şekildedir (Bkz. Denklem 5, 6).

$$\gamma_{1t} = \gamma_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = \gamma_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (5)$$

$$\gamma_{2t} = \gamma_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = \gamma_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (6)$$

Son olarak, her bir değişkenin pozitif ve negatif şokları kümülatif bir aşağıdaki şekilde tanımlanabilir (Bkz. Denklem 7):

$$\gamma_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \gamma_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \gamma_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, \gamma_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (7)$$

Bu şoklar arasındaki nedensellik ilişkisi bir sonraki adımda test edilmektedir. Pozitif kümülatif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisi; $\gamma_t^+ = \gamma_{1t}^+, \gamma_{2t}^+$ olduğu varsayıldığında, "p" gecikmeli VAR (p) modeli ile Denklem 8'deki gibi elde edilmektedir:

$$\gamma_t^+ = \nu + A_1 \gamma_{t-1}^+ + \dots + A_p \gamma_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (8)$$

4. Bulgular

Türkiye’de 1968-2022 dönemi için ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerindeki asimetrik ilişkilerin bulgularına geçmeden önce değişkenlerin orijinal seri hallerine, pozitif ve negatif şoklarına dair birim kök bulgularına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2
Birim Kök Sonuçları

Değişkenler		ADF	PP
GFN	I(0)	-0.466228 (0.8888)	-0.937049 (0.7682)
	I(1)	-11.29935 (0.0000)***	-17.14925 (0.0000)***
GFN ⁺	I(0)	-0.599479 (0.8606)	-0.472793 (0.8876)
	I(1)	-8.108235 (0.0000)***	-123.1441 (0.0001)***
GFN ⁻	I(0)	-0.919289 (0.7738)	-0.919289 (0.7738)
	I(1)	-2.852496 (0.0586)*	-2.852496 (0.0586)*
LNGDP	I(0)	0.675291 (0.9904)	0.737186 (0.9918)
	I(1)	-6.812556 (0.0000)***	-6.812474 (0.0000)***
LNGDP ⁺	I(0)	0.864712 (0.8727)	0.956104 (0.3670)
	I(1)	-8.604988 (0.0000)***	-11.62353 (0.0000)***
LNGDP ⁻	I(0)	0.022695 (0.9975)	2.752477 (0.3670)
	I(1)	-5.280719 (0.0000)***	-6.280719 (0.0000)***
LNIND	I(0)	-0.370800 (0.9060)	-0.363598 (0.9072)
	I(1)	-6.112188 (0.0000)***	-6.080468 (0.0000)***
LNIND ⁺	I(0)	-0.096271 (0.7572)	-1.109564 (0.7036)
	I(1)	-5.688049 (0.0000)***	-18.63235 (0.0000)***
LNIND ⁻	I(0)	-0.965022 (0.9997)	3.777524 (0.7036)
	I(1)	-4.218079 (0.0000)***	-4.218079 (0.0000)***
URB	I(0)	-1.877945 (0.3397)	-1.553619 (0.4985)
	I(1)	-4.619328 (0.0005)***	-4.665895 (0.0004)***
URB ⁺	I(0)	-0.965022 (0.9438)	-0.125419 (0.9406)
	I(1)	-33.14592 (0.0001)***	-63.44418 (0.0001)***
URB ⁻	I(0)	-1.854998 (0.7572)	-1.833616 (0.7036)
	I(1)	-7.318556 (0.0000)***	-7.014981 (0.0000)***

Notlar. Parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini + ve - işaretleri pozitif ve negatif şokları ifade etmektedir. *** ve * ise sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeylerini belirtmektedir. %1 için test istatistiği -3,57 %5 için test istatistiği -2,92 ve %10 için test istatistiği -2,59 olarak belirlenmiştir. Sabit sonuçlar tabloda yer almaktadır.

Çalışmada ele alınan değişkenler, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşme değişkenlerinin birim kök testlerine bakıldığında düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fakat serilerin birinci farkları alındığında, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşmenin birim kök sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler pozitif şokları dikkate alınarak ayrıştırıldığında, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşme değişkenlerinin birim kök testlerine bakıldığında düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fakat serilerin birinci farkları alındığında, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşmenin birim kök sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler negatif şokları dikkate alınarak ayrıştırıldığında, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşme değişkenlerinin birim kök testlerine bakıldığında düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fakat serilerin birinci farkları alındığında, GFN, ekonomik büyüme, kentleşme ve sanayileşmenin birim kök sonuçlarına göre %10 ve %1 anlamlılık düzeylerinde durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle değişkenlerin orijinal seri, pozitif ve negatif şoklarının hepsi I(1)'de durağan özellik taşımaktadır.

Bir diğer bulgu da uygun gecikme uzunluklarının elde edilmesidir. Sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3*VAR Modeli Uygun Gecikme Uzunluğu*

Değişkenler	Var Modeli Uygun Gecikme	Uygun Gecikmede Tanısal Testler		
		Otokorelasyon (LM)	Değişen Varyans (White)	Normallik (Jarque-Bera)
URB-LNIND	1	11.96 (0.176)*	23.59 (0.324)*	3.36 (0.516)*
LNIND-GFN	1	5.60 (0.231)*	12.65 (0.894)*	4.32 (0.593)*
URB-GFN	1	20.54 (0.823)*	13.29 (0.647)*	3.40 (0.342)*
LNGDP-GFN	1	4.51 (0.807)*	17.83 (0.271)*	5.25 (0.262)*
LNIND-LNGDP	1	7.61 (0.471)*	17.18 (0.308)*	2.21 (0.545)*
URB-LNGDP	1	15.19 (0.557)*	21.40 (0.124)*	4.60 (0.980)*

Not: Schwarz (SIC) bilgi kriterine göre VAR modelinde uygun gecikme uzunluğu elde edilmiştir. Parantez içerisindeki değerler test istatistiklerinin olasılık değerlerini, * ise %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Uygun gecikme uzunluğu VAR modeli bulgularına göre tümünde 1 olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme nedensellik analizinde 1 olarak kullanılmıştır. Uygun gecikme uzunluğunda bütün tanısal testler koşulları sağlamıştır. Bundan sonraki aşamada Johansen eş bütünleşme testi yapılmıştır. Tablo 4'te söz konusu sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 4*Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları*

Orijinal Seri			
Ho	Trace İstatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	40.55023**	40.17493	0.0458
R≤1	17.20644	24.27596	0.2983
Ho	Maks.-Eigen istatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	24.34379**	24.15921	0.0342
R≤1	9.529351	17.79730	0.5359
Pozitif Şoklar			
Ho	Trace İstatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	219.1678***	39.14937	0.0000
R≤1	21.39564	23.25967	0.1722
Ho	Maks.-Eigen istatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	156.7722***	34.51912	0.0000
R≤1	14.36243	16.77309	0.4685
Negatif Şoklar			
Ho	Trace İstatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	77.22735***	45.14937	0.0000
R≤1	16.65261	18.29675	0.6917
Ho	Maks.-Eigen istatistik Değeri	Kritik Değer (%5)	Olasılık
R=0	46.57474***	35.12159	0.0000
R≤1	12.58232	17.30797	0.7671

Not. ** $p < 0,05$. *** $p < 0,01$.

Orijinal seri, pozitif ve negatif şoklarının eş bütünleşme test sonuçlarına göre H_0 hipotezi, $R=0$ için 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerinden dolayı ve $R \leq 1$ hipotezi kabul edildiğinden dolayı, LNGDP, LNIND, URB ile GFN'nin uzun dönemli bir ilişki içerisinde olduğu sonucu elde edilmiştir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre; ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların GFN'de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, GFN'de gerçekleşen negatif şokların ekonomik büyümedeki gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen negatif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğu, ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır. Sanayileşme gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Tablo 5

Asimetrik Nedensellik Bulguları

Boş Hipotez	Test Değeri	Bootstrap Kritik Değerler			Karar
		%1	%5	%10	
LNGDP ⁺ - GFN ⁺	108.598 ***	24.668	20.179	17.910	Var
LNGDP ⁺ - GFN ⁻	2.453	8.106	3.864	2.791	Yok
LNGDP ⁻ - GFN ⁻	3.063*	14.722	4.098	1.402	Var
LNGDP ⁻ - GFN ⁺	0.085	6.891	3.488	2.470	Yok
LNGDP ⁺ - URB ⁺	51.684***	14.654	10.900	8.944	Var
LNGDP ⁺ - URB ⁻	0.067	13.275	5.040	1.980	Yok
LNGDP ⁻ - URB ⁻	0.248	19.799	8.711	5.384	Yok
LNGDP ⁻ - URB ⁺	1.836	12.775	6.113	2.642	Yok
LNGDP ⁺ - LNIND ⁺	257.409***	78.257	15.374	8.895	Var
LNGDP ⁺ - LNIND ⁻	14.476***	8.599	5.727	4.418	Var
LNGDP ⁻ - LNIND ⁻	102.239***	24.517	19.548	16.999	Var
LNGDP ⁻ - LNIND ⁺	0.816	6.384	3.853	2.819	Yok
GFN ⁻ - LNGDP ⁻	8.086***	1.736	0.213	0.069	Var
GFN ⁻ - LNGDP ⁺	0.066	5.913	3.790	2.856	Yok
URB ⁺ - LNGDP ⁺	12.835**	14.894	10.909	9.201	Var
URB ⁺ - LNGDP ⁻	112.073***	23.919	19.248	17.071	Var
URB ⁻ - LNGDP ⁻	0.136	20.462	8.057	5.091	Yok
URB ⁻ - LNGDP ⁺	112.080***	26.397	20.904	18.041	Var
LNIND ⁺ - LNGDP ⁺	177.928	39.973	22.042	17.401	Var
LNIND ⁺ - LNGDP ⁻	6.957***	5.347	3.568	2.747	Var
LNIND ⁻ - LNGDP ⁻	0.354	29.637	5.417	0.524	Yok
LNIND ⁻ - LNGDP ⁺	1.671	6.140	3.945	2.893	Yok
URB ⁺ - GFN ⁺	10.926***	9.902	5.658	4.473	Var
URB ⁺ - GFN ⁻	65.769***	26.311	21.076	18.575	Var
URB ⁻ - GFN ⁻	1.875	14.195	7.005	4.810	Yok
URB ⁻ - GFN ⁺	24.517***	17.221	5.659	3.899	Var
LNIND ⁺ - GFN ⁺	60.373***	26.615	21.119	19.343	Var
LNIND ⁺ - GFN ⁻	3.252*	7.325	3.916	2.663	Var
LNIND ⁻ - GFN ⁻	2.073	15.558	4.501	1.416	Yok
LNIND ⁻ - GFN ⁺	0.001	7.158	3.399	2.365	Yok
LNIND ⁺ - URB ⁺	46.369***	22.892	18.237	15.554	Var
LNIND ⁺ - URB ⁻	0.033	21.990	10.082	5.532	Yok
LNIND ⁻ - URB ⁻	0.229	16.304	7.334	4.977	Yok
LNIND ⁻ - URB ⁺	6.046**	24.439	9.492	5.766	Var
GFN ⁺ - URB ⁺	7.304**	8.952	5.857	4.653	Var
GFN ⁺ - URB ⁻	2.057**	10.938	4.086	1.913	Var
GFN ⁻ - URB ⁻	2.235	14.700	7.221	5.049	Yok
GFN ⁻ - URB ⁺	0.687	12.205	4.228	2.208	Yok
GFN ⁺ - LNIND ⁺	16.009	26.319	21.143	18.308	Yok
GFN ⁺ - LNIND ⁻	57.575***	28.549	22.230	18.965	Var
GFN ⁻ - LNIND ⁻	0.850	18.135	3.945	1.220	Yok
GFN ⁻ - LNIND ⁺	36.512***	26.802	21.662	18.709	Var
URB ⁺ - LNIND ⁺	24.756***	23.118	18.187	14.942	Var
URB ⁺ - LNIND ⁻	55.239**	26.845	20.888	18.624	Var
URB ⁻ - LNIND ⁻	0.345	18.960	7.830	5.149	Yok
URB ⁻ - LNIND ⁺	46.471***	27.606	22.789	19.777	Var

Notlar. Tabloda yer alan - ifadesi iki değişken arasında nedenselliğin olmadığını ifade etmektedir. + ve - işaretleri pozitif ve negatif şokları göstermektedir.

* $p < 0,10$. ** $p < 0,05$. *** $p < 0,01$.

Kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif ve negatif şokların nedeni olduğuna, kentleşmede gerçekleşen negatif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğuna, GFN’deki gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif ve negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların GFN’de gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna, sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu sonucu bulunmuştur.

Sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğuna, sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif ve negatif şokların bir nedeni olduğuna, Kentleşmede gerçekleşen negatif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu sonuçlardan hareketle ekonomik büyüme ve sanayileşme ile GFN arasında, kentleşmede ve ekonomik büyüme arasında, ekonomik büyüme ve sanayileşme arasında, kentleşme ve GFN arasında, sanayileşme ve kentleşme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

5. Sonuç

Türkiye’de çevre kirliliği, 1980’li yıllardan sonra küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte etkisini artırmıştır. Ekonomik büyüme, sanayileşme, kentleşme, nüfus ve teknolojik gelişmeler gibi farklı unsurlar çevre kalitesine etki edebilmektedir. Çevresel etkileri olan bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’deki ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin GFN’yi nasıl etkilediğinin araştırılması, araştırmacılara ve politikacılara yeni bakış açıları kazandırabilir ve çevresel sürdürülebilirlik politikalarının uygulanması açısından yeni fikirler sunabilir. Türkiye için ekonomik büyüme ve sanayileşmenin sürdürülebilir hedefler olması ve bu hedeflerin artan çevresel sorunlar sebebiyle aksamaması için çevre dostu modellerin araştırılması, çevresel zararları olabilecek üretim tekniklerinin sıkı politika ve kurallarla denetime bağlanması önemli bir uygulama olarak görülebilir.

Türkiye’de sanayi sektörü, Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından devlet desteğiyle gelişmeye başlamıştır. Türkiye’nin tarafsız kaldığı, İkinci Dünya Savaşı sonucunda tüm dünya ekonomileri ekonomik yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum Türkiye’de sanayi sektörünün gelişimine engel olmuştur. 1980’li yıllardan sonra küreselleşmenin hız kazanmaya başlaması ticaretin serbest olmasını sağlamıştır. Bu durumda sanayi sektörünün gelişimini, kentleşme ve ekonomik büyümenin artmasını beraberinde getirmiştir. Kentleşme ve sanayileşmenin başlamasıyla birlikte çevresel tahribat artmıştır. 2021 yılında kişi başına gelir (2015 sabit ABD doları), 1980 yılına göre dört kat artmıştır. İmalat sanayiden elde edilen katma değerde 2021 yılında 1980 yılına kıyasla yaklaşık (2015 sabit ABD doları) 9 kat artış yaşanmıştır. Toplam nüfus içerisinde kentleşme oranı 1980 yılında % 43.78 iken 2021 yılında %76.56 oranına yükselmiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından benimsenen “Milli Teknoloji Güçlü Sanayi” stratejisinin ekonomik büyümenin daha yüksek seviyelere çıkmasına katkı sağlayabileceği umulmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye’de ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin GFN üzerindeki etkileri 1968-2022 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmada Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik analizi kullanılmıştır. Nedensellik analizi bulgularına göre, ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, GFN’de gerçekleşen negatif şokların ekonomik büyümedeki gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen negatif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu, ekonomik büyümede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğu, ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır. Sanayileşme gerçekleşen pozitif şokların ekonomik büyümede gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif ve negatif şokların nedeni olduğuna, kentleşmede gerçekleşen negatif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğuna, GFN’deki gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif ve negatif şokların nedeni olduğuna ulaşılmıştır.

Sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların GFN’de gerçekleşen negatif şokların nedeni olduğuna, sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların GFN’de gerçekleşen pozitif şokların nedeni olduğu sonucu bulunmuştur.

Sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğuna, sanayileşmede gerçekleşen negatif şokların kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğu, kentleşmede gerçekleşen pozitif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif ve negatif şokların bir nedeni olduğuna, Kentleşmede gerçekleşen negatif şokların sanayileşmede gerçekleşen pozitif şokların bir nedeni olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu sonuçlardan hareketle ekonomik büyüme ve sanayileşme ile GFN arasında, kentleşmede ve ekonomik büyüme arasında, ekonomik büyüme ve sanayileşme arasında, kentleşme ve GFN arasında, sanayileşme ve kentleşme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürde; Akıllı vd. (2008), Aşıcı ve Acar (2016), Bagliani vd. (2008), Charfeddine ve Mrabet (2017), Destek vd. (2018), Doğan vd. (2019), Kamacı (2024), Kılınç (2021), Lu ve Wang (2024), Monfreda vd. (2004), Mrabet ve Alsamara (2017), Özbek (2023), Öztürk vd. (2016), Samreen ve Majeed (2022), Ulucak ve Bilgili’nin (2018) çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle GFN’ye etkileri bakımından ekonomik büyüme, sanayileşme ve kentleşmenin etkilerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye’de ekonominin büyümenin çevreye zarar verdiğini ve gelir seviyesinin bireyler arasında çevresel farkındalık oluşturacak düzeye henüz gelmediğini ifade etmektedir. Sanayileşme’ de aynı şekilde çevreye zarar vermektedir. Kullanılan bir diğer bağımsız değişken olan kentleşme’ de çevresel bozulmaya

neden olmuştur. Bu sonuç Türkiye’de kentsel çevreye geçiş teorisinin ileri sürdüğü, orta-gelirli şehirlerin karşılaştığı çevresel sorunların Türkiye’de de yaşandığını doğrulamaktadır. Bu nedenle sanayileşmede çevre dostu üretim uygulamaları desteklenmelidir. Türkiye’de ayrıca büyük şehirlerde çarpık kentleşme problemine çözüm sağlayacak uygulamalar yapılmalıdır. Konutların yapımında enerji verimliliği dikkate alınmalıdır. Böylece sanayileşme ve kentleşmenin çevresel bozulmalara etkisinin ortadan kaldırılması sağlanabilir. Bu bağlamda, eğitim kurumlarında çevresel farkındalığa dair eğitimler verilmelidir. Bu sayede bireyler arasında çevresel bilinç oluşturulabilir. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı önerilmektedir. Bu kullanıma dair teşvik ve politikaların uygulanması çevresel bozulmaları azaltabilir.

TEŞEKKÜR

—

FİNANSAL DESTEK

Yazar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadığını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Onur Yağış Genel katkı düzeyi %100.

Yazar, bu çalışmanın yazarlık koşulunu sağlayan başka bir kişinin olmadığını onaylamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, K., & Polat, F. (2008). Ekolojik Ayak İzinin kavramsal içeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde bireysel GFN hesaplaması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 8(15), 1-25. <https://dergipark.org.tr/en/pub/auibfd/issue/32317/359129>
- Alkın, H., Işık, S. & Çağlar, A. E. (2019). Türkiye’de Taylor Kuralının asimetrik nedensellik testi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 211–225. <https://doi.org/10.30794/pausbed.463288>
- Al-Mulali, U., & Öztürk, I. (2015). The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) Region. *Energy*, 84, 382– 389. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2015.03.004>
- Al-Mulali, U., Weng-Wai, C., Sheau-Ting, L., & Mohammed, A. H. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis by utilizing the ecological footprint as an indicator of environmental degradation. *Ecological Indicators*, 48, 315–323. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2014.08.029>
- Apaydın, Ş. (2020). Küreselleşmenin Ekolojik Ayak İzi üzerindeki etkileri: Türkiye örneği. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 23–42. <https://doi.org/10.30784/epfad.695836>
- Aşıcı, A. A., & Acar, S. (2016). Does income growth relocate ecological footprint? *Ecological Indicators*, 61, 707–714. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.10.022>
- Bagchi, A. K. (1987). Industrialization. In M. Vernengo, E. P. Caldentey & J. R. Jr Barkley (Ed.), *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1152-1
- Bagliani, M., Bravo, G., & Dalmazzone, S. (2008). A consumption-based Approach to Environmental Kuznets Curves using the ecological footprint indicator. *Ecological Economics*, 65(3), 650–661. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.01.010>
- BP. (2022). *Statistical review of world energy*. Retrieved November 21, 2023, from <http://www.bp.com/statisticalreview>
- Calhoun, C. (2002). *Dictionary of the social sciences*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780195123715.001.0001>
- Caviglia-Harris, J. L., Chambers, D., & Kahn, J. R. (2009). Taking the “U” out of Kuznets: a comprehensive analysis of the ekc and environmental degradation. *Ecological Economics*, 68(4), 1149–1159. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.08.006>
- Charfeddine, L., & Mrabet, Z. (2017). The impact of economic development and socialpolitical factors on ecological footprint: A panel data analysis for 15 MENA countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 138–154. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.03.031>

- Destek, M. A., Ulucak, R., & Dogan, E. (2018). Analyzing the environmental Kuznets curve for the EU countries: The role of ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(29), 29387–29396. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-2911-4>
- Doğan, E., Taşpınar, N., & Gökmenoğlu, K. K. (2019). Determinants of ecological footprint in MINT countries. *Energy & Environment*, 30(6), 1065–1086. <https://doi.org/10.1177/0958305X19834279>
- Duman, E. (2023). Seçilmiş ekonomik değişkenlerin Ekolojik Ayak İzine etkisinin analizi: BRICS-T ülkeleri örneği. *Sosyoekonomi*, 31(58), 277–288. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2023.04.14>
- Global Footprint Network. [GFN]. (2023). *Country trends*. Retrieved November 21, 2023, from <https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?type=BCpc,EFCpc&cn=223>
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relationships by econometric models and cross spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424–438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Grossman G. M., & Krueger A. B. (1991). *Environmental impacts of a North American free trade agreement* (Working Paper, No. 3914). National Bureau of Economic Research.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic growth and the environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353–377.
- Gouldson, A., & Murphy, J. (1997). Ecological modernisation: restructuring industrial economies. *Political Quarterly*, 68(B), 74–86. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.00117>
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489–1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447–456. <https://doi.org/10.1007/s00181-011-0484-x>
- Holtz-Eakin, D., & Selden, T. M. (1995). Stoking the fires? CO2 emissions and economic growth. *Journal of Public Economics*, 57(1), 85–101. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(94\)01449-X](https://doi.org/10.1016/0047-2727(94)01449-X)
- International Bank for Reconstruction and Development. [IBRD]. (1992). *World development report 1992: Development and the environment*. World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/995041468323374213/World-development-report-1992-development-and-the-environment>
- Jenks, M., Burton, E., & Williams, K. (1996). *The compact city: A sustainable urban form?* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203362372>
- Jorgenson, A. K., & Burns, T. J. (2007) The political-economic causes of change in the ecological footprints of nations, 1991–2001: a quantitative investigation, *Social Science Research*, 36(2), <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2006.06.003>
- Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The Environmental Kuznets Curve (EKC) theory—Part A: Concept, causes and the CO2 emissions case. *Energy Policy*, 62, 1392–1402. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2013.07.131>
- Kamacı, A. (2024). Küreselleşme, hidroelektrik enerji, ekonomik büyüme, CO2 emisyonları ve Ekolojik Ayak İzi ilişkisinin ABD için analizi: Kesirli Fourier ADL eşbütünleşme yöntemi. *Sosyoekonomi*, 32(59), 249–267. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.01.11>
- Karasoy, A. (2021). Küreselleşme, sanayileşme ve kentleşmenin Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzine etkisinin genişletilmiş ARDL yöntemiyle incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 208–231. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.929092>
- Kılınc, E. C. (2021). Ekolojik ayak izi-enerji Ar-Ge harcamaları ilişkisi: OECD ülkeleri örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 527–541. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.723064>
- Levinson, M. (2017, February 06). *What is manufacturing? Why does the definition matter?* (CRS Report, R44755). Congressional Research Service. <https://www.nist.gov/system/files/documents/2017/02/08/r44755.pdf>
- Lu, W.-C., & Wang, K.-H. (2024). Effects of economic globalization, environment-related technology innovation, and industrial structure change on the ecological footprint of top 10 Asian technological innovation countries. *Journal of Environmental Studies and Sciences*. <https://doi.org/10.1007/s13412-024-00899-0>
- Majeed, M. T., & Mazhar, M. (2019). Financial development and ecological footprint: A global panel data analysis. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 13(2), 487–514. <https://jespk.net/paper.php?paperid=4347>
- Mert, M., & Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss uygulamalı zaman serileri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Monfreda, C., Wackernage, M. L., & Deumling, D. (2004). Establishing national natural capital accounts based on detailed ecological footprint and biological capacity assessments. *Land Use Policy*, 21(3), 231–246. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2003.10.009>
- Mrabet, Z., & Alsamara, M. (2017). Testing the Kuznets Curve hypothesis for Qatar: A comparison between carbon dioxide and ecological footprint. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 1366–1375. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.12.039>
- Naudé, W., Szirmai, A., & Lavopa, A. (2013). *Industrialization lessons from BRICS: A comparative analysis*. (Discussion Papers, No. 7543). IZA Institute of Labor Economics.
- Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme, küreselleşme ve Ekolojik Ayak İzi ilişkisi: ASEAN-5 ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 123–138. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1144317>

- Öztürk, I., Al-Mulali, U., & Saboori, B. (2016). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis: The role of tourism and ecological footprint. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(2), 1916–1928. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5447x>
- Panayotou, T. (1993, January). *Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development* (Working papers, No. WEP2-22/WP.238). International Labour Organization. https://webapps.ilo.org/public/libdoc/ilo/1993/93B09_31_engl.pdf
- Petek, A., & Şanlı, O. (2018). Makro ekonomik değişkenler açısından Türkiye’de sanayi sektörünün gelişimi ve imalat sanayinin teknolojik yapısı. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 185–203. <https://doi.org/10.30803/adusobed.437391>
- Poumanyong, P., & Kaneko, S. (2010). Does urbanization lead to less energy use and lower CO₂ emissions? A cross-country analysis. *Ecological Economics*, 70(2), 434–444. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.09.029>
- Rudolph, A., & Figge, L. (2017). Determinants of ecological footprints: what is the role of globalization? *Ecological Indicators*, 81, 348–361. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2017.04.060>
- Samreen, I., & Majeed, M. T. (2022). Economic development, social–political factors and ecological footprint: A global panel data analysis. *SN Business & Economics*, 2(132). <https://doi.org/10.1007/s43546-022-00320-4>
- Sadorsky, P. (2013). Do urbanization and industrialization affect energy intensity in developing countries? *Energy Economics*, 37, 52–59. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.01.009>
- Selden, T. M. & Song, D. (1994). Environmental quality and development: Is there a Kuznets curve for air pollution emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147–162. <https://doi.org/10.1006/jeem.1994.1031>
- Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). *Economic growth and environmental quality: Time-series and cross-country evidence* (Working Paper, No. WPS904). World Bank Publications. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/833431468739515725/pdf/multi-page.pdf>
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1), 225–250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Türk Dil Kurumu. (2020). *Türk dil kurumu sözlükleri*. 21 Kasım 2023’de erişim adresi <https://sozluk.gov.tr>
- Ulucak, R., & Bilgili, F. (2018). A reinvestigation of EKC model by ecological footprint measurement for high, middle and low income countries. *Journal of Cleaner Production*, 188, 144–157. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.191>
- Varkey, A. M. (1984). Industrialisation and environmental problems. *Cochin University Law Review*, 8, 83–93, <http://dspace.cusat.ac.in/jspui/handle/123456789/10981>
- Wang, Y., Kang, L., Wu, X., & Xiao, Y. (2013). Estimating the environmental Kuznets curve for ecological footprint at the global level: A spatial econometric approach. *Ecological Indicators*, 34, 15–21. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.03.021>
- World Bank (2023). *World development indicators*. Retrieved November 21, 2023, from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Extended Abstract

The aim of this study is to investigate the effects of economic growth, industrialization and urbanization on the ecological footprint in Türkiye with Hatemi-J (2012) asymmetric causality analysis, which takes into account positive and negative shocks for the period 1968–2022. For this reason, a unit root test, appropriate lag length, Johansen cointegration, and causality test were performed in the study.

When the unit root tests of the variables considered in the study—ecological footprint, economic growth, urbanization, and industrialization—were examined, it was concluded that they were not stationary at the level. However, when the first differences of the series were taken, it was concluded that ecological footprint, economic growth, urbanization, and industrialization were stationary at the 1% significance level according to the ADF and PP unit root results.

The appropriate lag length was determined as 1 in all according to the VAR model findings. The appropriate lag was used as 1 in the causality analysis. All diagnostic tests met the conditions at the appropriate delay length.

According to the cointegration test results of the original series, positive and negative shocks it was concluded that LNGDP, LNIND, URB and GFN are in a long-term relationship.

Research has revealed positive shocks in economic growth lead to positive shocks in urbanization, while positive shocks in urbanization lead to positive shocks in economic growth. Conversely, positive shocks in urbanization can also result in negative shocks in economic growth. Additionally, negative shocks in urbanization can lead to positive shocks in economic growth.

It has been found that positive shocks in economic growth cause positive shocks in industrialization, while negative shocks in economic growth cause negative shocks in industrialization. Positive shocks in industrialization have been shown to cause negative shocks in economic growth.

The relationship between urbanization and GFN is complex and interdependent. Positive shocks in urbanization can lead to both positive and negative shocks in GFN, while negative shocks in urbanization can result in positive shocks in GFN. Similarly, positive shocks in GFN can have both positive and negative impacts on urbanization.

It was found that positive shocks in industrialization were the cause of negative shocks in the GFN, and negative shocks in industrialization were the cause of the positive shocks in the GFN.

The research has found that different types of industrialization shocks have different effects on urbanization. For example, positive shocks in urbanization can cause both positive and negative shocks in industrialization. On the other hand, negative shocks in urbanization can cause positive shocks in industrialization.

Based on these results, a bidirectional causality relationship was found between economic growth and industrialization and GFN, between urbanization and economic growth, between economic growth and industrialization, between urbanization and GFN, and between industrialization and urbanization.

The results provide insight into the influence of economic growth, industrialization, and urbanization on GFN. These results indicate that economic growth in Türkiye harms the environment and that the income level has not yet reached a level that creates environmental awareness among individuals. Industrialization also harms the environment in the same way. Another independent variable used, urbanization, also caused environmental degradation. This result confirms that the environmental problems faced by middle-income cities, as suggested by the theory of transition to the urban environment in Türkiye, are also experienced in Türkiye. Therefore, environmentally friendly production practices should be supported in industrialization. In Türkiye, practices should also be implemented to provide solutions to the problem of unplanned urbanization in big cities. Energy efficiency should be taken into account in the construction of houses. Thus, the effects of industrialization and urbanization on environmental degradation can be eliminated. In this context, training on environmental awareness should be given in educational institutions. In this way, environmental awareness can be created among individuals. Additionally, the use of renewable energy sources is recommended. Implementation of incentives and policies regarding this use can reduce environmental degradation.

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi
<https://doi.org/10.37093/ijisi.1339748>

Borsa İstanbul Endekslerinin Dolar, Euro, Altın ve Brent Petrol Değişkenleriyle Birliktelik Analizi

Zehra Berna Aydın*

Edanur Gündoğdu**

Öz

Günümüz rekabet şartlarında verilerden doğru tahminler yapmak yatırımcılar için önemli hale gelmiştir. Bilgi ve teknolojiye gelişmelerle verinin çeşitlilik göstermesi modern istatistik tekniklere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu tekniklerle veri içerisinde bilinmeyen gizli ilişkileri belirleme ve tahmin her geçen gün arttırmaktadır. Veri madenciliği pek çok alanda uygulandığı gibi finans alanında da kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan veri seti 02.01.2018-27.06.2023 dönemleri arasında yayınlanan 1423 işlem gününden oluşmaktadır. Veri madenciliği tanımlayıcı modellerinden birliktelik kuralı analizi Fp Growth Algoritması ile günlük bültenlerde yayınlanan BİST30 Endeksi, BİST100 Endeksi, Dolar Kuru, Euro Kuru, Altın ve Brent Petrol değişkenleri arasındaki birliktelikte değişimi tespit edilmeye çalışılmıştır. Birliktelik analizi sonucunda 20 birliktelik kuralı üretilmiş olup en iyi 10 birliktelik kuralı elde edilmiştir. 0,99 güven ölçütünde PETROL, ALTIN, BİST30, BİST100 değişkenleri, 0,98 güven ölçütünde PETROL, EURO, BİST30, BİST100 değişkenleri, 0,97 güven ölçütünde ise USD, EUR, BİST30, BİST100 ve USD, ALTIN, BİST30, BİST100 ayrıca EUR, BİST30, BİST100 ve USD, BİST30, BİST100 arasında belirgin birliktelik görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Borsa, Menkul Kıymet Borsaları, Veri Madenciliği, Birliktelik Analizi, Fp-Growth Algoritması

JEL Kodları: G11, G15, C80, C82

Cite this article: Aydın, Z. B., & Gündoğdu, E. (2024). Borsa İstanbul endekslerinin dolar, euro, altın ve Brent petrol değişkenleriyle birliktelik analizi. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 105–118. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1339748>

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, İstatistik Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye (Sorumlu Yazar).

E-posta: berna@uludag.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1313-7543>

** Ekonometri Anabilim Dalı, İstatistik Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu, Bursa, Türkiye.

E-posta: edaa-gundogdu@hotmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-5390-901X>

Article Information

Bu makale Prof. Dr. Zehra Berna Aydın'ın danışmanlığında Edanur Gündoğdu tarafından tamamlanan "Veri Madenciliği Çerçevesinde Yapay Sinir Ağları ve Birliktelik Kuralı Analizi Üzerine Borsa İstanbul 30 Endeksinde Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Received 09 August 2023; Revised 31 January 2024; Accepted 01 April 2024; Available online 30 April 2024

Association Rule Analysis of Borsa Istanbul Indices With Dollar, Euro, Gold, and Brent Oil Variables

Abstract

In today's competitive conditions, it has become important for investors to make accurate predictions from data. The diversity of data because of developments in information and technology has led to the need for modern statistical techniques. With these techniques, identifying and estimating unknown hidden relationships in the data is increasing day by day. Data mining is used in many fields, as well as in the field of finance. The data set used in this study consists of 1.423 trading days published between January 2, 2018 and June 27, 2023. The Fp Growth Algorithm was used to determine the co-change between the BIST30 Index, BIST100 Index, Dollar Rate, Euro Rate, Gold, and Brent Oil variables published in the daily bulletins, through association rule analysis, which is a descriptive model in data mining. After conducting the association analysis, a total of 20 association rules were generated, and the top 10 association rules were selected. The study observed a significant association at a confidence criterion of 0.99 among OIL, GOLD, BIST30, and BIST100 variables and 0.98 among OIL, EURO, BIST30, and BIST100 variables. We also observed that all of the following groups show statistically significant association at the 0.97 confidence level: USD, EUR, BIST30, BIST100; USD, GOLD, BIST30, BIST100; EUR, BIST30, BIST100; and USD, BIST30, BIST100.

Keywords: Exchange, Stock Exchanges, Data mining, Association Analysis, Fp-Growth Algorithm

JEL Codes: G11, G15, C80, C82

1. Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte, sürekli olarak artış gösteren büyük veri boyutlarını işleyebilir hale getirmek kolaylaşmış ve beraberinde fayda sağlayan sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda veri madenciliği kavramı ortaya çıkmıştır. Veri madenciliği belirli bir amaç doğrultusunda veriyi işleyebilir hale getirerek çok büyük boyutlu veri yığınlarından bilgi edinme işlemidir. Veri madenciliği istatistik, makine öğrenimi, veritabanı sistemleri ve veri ambarı alanlarında yaygın olarak kullanılırken borsa, bankacılık, sigortacılık, pazarlama gibi finans sektörlerinin yanı sıra tıp, sağlık astronomi gibi alanlarda da kullanılmaktadır. Veri madenciliği teknikleri tanımlayıcı ve tahminleyici modeller olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Tanımlayıcı modeller kümeleme ve birliktelik kuralından oluşurken tahminleyici modeller sınıflama ve regresyondan oluşmaktadır.

Halka açık şirketlerin hisse senetlerinin alım satımının gerçekleştiği kurumsal piyasalara borsa adı verilmektedir. Menkul kıymet borsaları bireysel veya kurumsal yatırımcılara yatırım yapma şansı vermektedir. Menkul kıymetler borsa işlemleri Türkiye'de ilk olarak 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası adıyla başlamıştır. 2013 yılından itibaren Borsa İstanbul (BİST) adıyla anonim şirket olarak devam etmektedir. Borsa İstanbul (BİST), çeşitli endeksler aracılığıyla bünyesinde işlem gören şirketlerin değişimini göstermektedir. Bu endekslerden BİST100 Endeksi en iyi 100 adet payı, BİST30 Endeksi ise en iyi 30 adet payı temsil etmektedir. Nitekim yatırımcılar için yatırıma en uygun sektör ve şirketi seçmek ve doğru yatırım yapmak oldukça önemlidir. Ancak doğru sektör ve şirketi seçmek tek başına yeterli olmayabilir bu yüzden borsa endeks verilerini etkileyen diğer olası faktörleri takip etmek yatırımcılara büyük fayda sağlayacaktır.

Çalışmanın amacı veri madenciliği tanımlayıcı modellerinden birliktelik kuralı analizi Fp Growth Algoritması ile günlük bültenlerde yayınlanan BİST30 Endeksi, BİST100 Endeksi, Dolar

Kuru, Euro Kuru, Altın ve Brent Petrol değişkenleri arasındaki birlikte değişimi belirleyerek yatırımcıların yararına bilgiler sunmaktır.

2. Literatür Taraması

Uluslararası ve ulusal literatür aşağıda verilmiştir: Ting vd. (2006) araştırmalarında altı aylık günlük stok zaman serilerini kullanarak, stok içi ve stoklar arası birliktelik kurallarını bulmayı amaçlamışlardır. Verilerin %70'i eğitim amaçlı %30'u ise test için ayrılmıştır. Eğitim verileri birliktelik kurallarını bulmak ve sonrasında stok fiyat hareketlerini sınıflandırmak için kullanılmıştır. Stok içi ve stoklar arası ilişkisel sınıflandırma sonuçlarına göre destek sayısının oluşturulması gerektiğine varılmıştır (Ting vd., 2006, ss. 29–36).

Na ve Sohn (2011) araştırmalarında Kore Bileşik Hisse Senedi Fiyat Endeksinde (KOSPI) meydana gelen değişimleri tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla çeşitli dünya borsa endekslerini de ele alarak birliktelik kuralı analizi gerçekleştirerek çıkarımlar da bulunmuşlardır. Birliktelik kuralı analizi için minimum destek seviyesi %5, minimum güven seviyesi ise %70 olarak seçilmiştir. Araştırma sonucunda KOSPI endeksi küresel borsa endekslerinden ABD ve Avrupa'daki endeksler ile aynı yönde hareket ederken, Doğu Asya ülkelerinde ise ters yönde hareket ettiği bulunmuştur.

Argiddi ve Apte (2012) araştırmalarında birliktelik kuralı analizini kullanarak, altı adet şirket payı verilerini First Intra Then Inter (FITI) algoritmasıyla Hindistan Borsasında gelecek tahminini yapmak adına kullanmışlardır.

Gemici (2012) tarafından hazırlanan tez çalışmasında İMKB'de işlem gören 10 hisse senedinin aralarındaki birlikteliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 63 günlük işlem günü verileri için minimum güven seviyesi %80 ve minimum destek seviyesi de %35 olarak seçilmiştir. Analizde kullanılan birliktelik kuralı algoritmalarından apriori algoritması sonuçlarına göre belirlenen destek ve güven seviyelerine göre 9 birliktelik kuralı üretilmiştir.

Liao ve Chou (2013) çalışmalarında Tayvan ve Çin (Hong Kong) arasında 29 Haziran 2010'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Çerçeve Anlaşması (ECFA) kapsamında Tayvan ve Çin borsalarının ortak hareketlerinin incelenmesini amaçlamışlardır. Çalışmada veri madenciliği tekniklerinden birliktelik kuralı analizi ve kümeleme analizi kullanılmıştır. Anlaşma kapsamında ele alınan 30 adet endeks arasında sektörel olarak birlikte değişimler tespit edilmiştir.

Arafah ve Mukhlash (2015) araştırmalarında Endonezya borsasında işlem gören hisse senetleri arasında birliktelik kurallarını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Analizde 5 yıllık veri seti ile çalışılarak Bulanık Apriori algoritması kullanılmıştır. Analiz sonucunda Endonezya borsasında işlem gören hisse senetlerinin birlikte hareketi tespit edilmiştir.

Jalpa ve Rustom (2017) araştırmalarında Hindistan borsasındaki farklı hisse senetleri arasındaki ortak hareketleri tespit etmek ve yatırımcılara fayda sağlamayı amaçlamışlardır. Analizde birliktelik kuralı algoritmalarından Apriori ve Fp-Growth algoritmasını kullanmışlardır. Analiz sonucunda Fp-Growth algoritmasının daha iyi sonuçlara ulaştığı kanısına varılmıştır.

Islamiyah vd. (2019) araştırmalarında birliktelik kuralı algoritmalarından Apriori ve Fp-Growth algoritmasını kullanarak tüketici satın alma davranışını belirlemeyi amaçlamışlardır.

Analiz sonucunda Apriori ve Fp-Growth algoritmasını karşılaştırarak Fp-Growth algoritmasının daha hızlı sonuçlara ulaştığını ortaya koymuşlardır.

Ünsal (2020) araştırmasında 2019 yılına ait BİST endeksi kapanış verilerini kullanarak endekste yer alan şirketlerin birbirleri ile ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda günlük olarak elde edilen verileri veri madenciliği yöntemlerinden biri olan k-means kümeleme tekniği ile kümelere ayırarak ardından oluşturulan kümelere apriori algoritması uygulayarak çeşitli birliktelik kuralları oluşturmuştur. Araştırma sonucunda 249 işlem günü için 4 adet küme oluşturulmuş, oluşturulan bu kümeler ile güvenilirlik oranı en yüksek 10 birliktelik kuralı üretilmiştir. Böylece günlük fiyat değişimlerini ele alarak birbiriyle etkileşimli bir başka ifade ile en çok hareket eden hisse senetlerine ulaşılmıştır.

Kocabıyık vd. (2021) araştırmalarında BİST' de işlem gören şirketlerin yer aldığı endekslerin birlikte hareketleri incelenmiştir. Araştırmada iki ayrı veri seti kullanılmıştır. İlk olarak 2014-2021 yılları arasında 30 farklı temel ve sektörel endekse ait verilerin birlikteliği tespit edilirken ikinci olarak 5 farklı sektör endekslerinin birbirleri ile hareketliliği tespit edilmiştir. Sonuç olarak ilk veri setinde yer alan temel ve sektörel endeksler arasında 703 birliktelik kuralları tespit edilmiş ve %99 güven düzeyi göz önüne alındığında ise 101 birliktelik kuralı bulunmuştur. İkinci olarak sektörel endekslerin yer aldığı veri setinde ise 45 birliktelik kuralı tespit edilmiştir.

Karaatlı vd. (2021) araştırmalarında piyasanın yönünü ve alternatif yatırım araçlarını tespit etmek amacıyla BİST-30da işlem gören şirketlerin makroekonomik değişkenler ile ilişkisini ortaya koymayı amaçlamışlardır. 2014-2019 yılları arasını kapsayan bu araştırmada birliktelik kuralı analizinden Fp-Growth algoritması kullanılmıştır. Birinci grup veri setinde BİST-30 da yer alan tüm paylara ve makroekonomik değişkenlere yer verilerek 81 birliktelik kuralı bulunmuştur. Bulunan bu kuralların 77'si BIST-30 endeksinde yer alan bankacılık sektörüne ait hisselerini içermektedir. Ardından bankacılık endeksi analiz dışı bırakılarak ikinci bir veri grubu ile analiz yapılmış olup 76 birliktelik kuralı bulunmuştur. Bulunan bu kuralların 71'i altın değişkenini içermektedir. Sonuç olarak bankacılık endeksi analiz dışında tutulduğunda aynı sektörde yer alan payların ortak hareketi söz konusu olduğu ve makroekonomik değişkenlerden altın değişkeninin BİST-30 endeksi ile büyük ölçüde birlikte değişim gösterdiği bulunmuştur.

İnce ve Alan (2022) yatırımcıların karar verme süreçlerinde etkili olabilecek bir araştırma ortaya koymuşlardır. Araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren 102 holding seçilerek yatırım alanları sektöre göre sınıflandırılmıştır. Ardından veri madenciliği tekniklerinden birliktelik kuralı analizinde yer alan apriori algoritması kullanılarak %50 güven seviyesinde 35 adet kural üretilmiştir. Üretilen kurallar doğrultusunda yatırımcı şirketlere yatırım alanları hakkında bilgiler sunulmuştur.

3. Veri Madenciliği

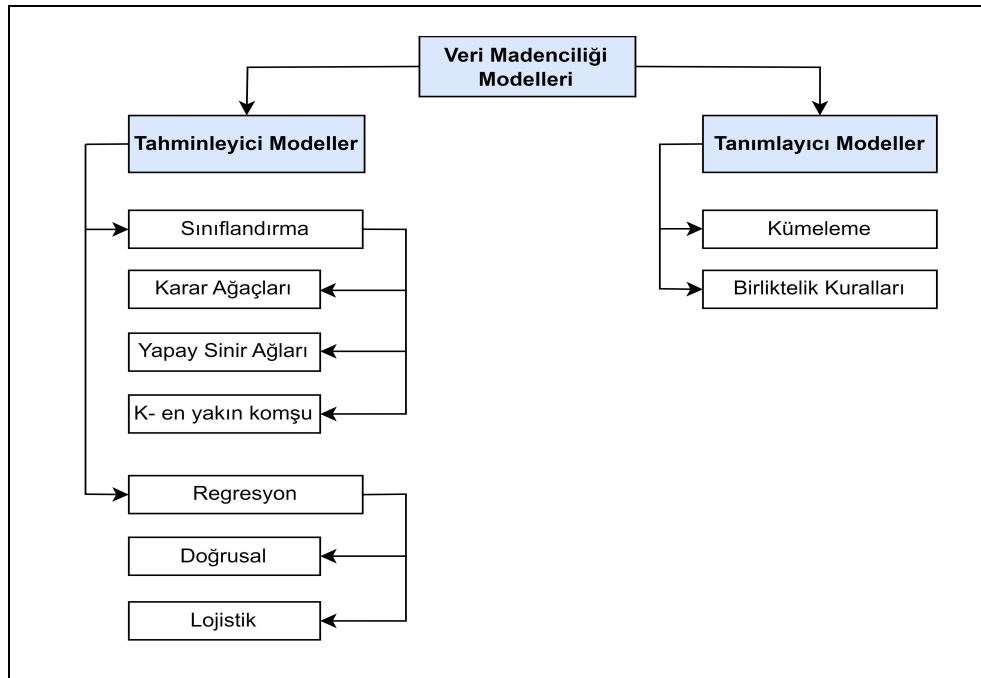
Veri madenciliği istatistik bilimine farklı bakış açıları getiren, sınırlarını yeniden çizen yapay zeka ve makine öğrenimi desteğiyle, değerli kullanılabilir bilgilerin büyük veriler içerisinde seçilmesi işlemidir (Koyuncugil, 2008, ss. 1-2). Veri madenciliği büyük veri yığınları içerisinde anlamlı bilgiler keşfetme sürecini oluştururken aynı zamanda büyük veri yığınlarından keşfedilen bilgiler ışığında var olan mevcut sistemlerin, aksaklıklarını eksiklerini tespit etmeyi ve gidermeyi

amaçlayarak daha iyi performans gösterecek sistemler oluşturmaktadır. Bu nedenle veri madenciliği birçok alanı benimseyerek geniş kullanım alanı yaratmıştır (Özbay, 2015, s. 264).

Veri madenciliği modelleri kullanılan algoritmalar ve tekniklere göre tahminleyici ve tanımlayıcı modeller olmak üzere iki gruba ayrılır (Silahtaroglu, 2016, s. 49). Tahminleyici modeller önceden bilinen veriler için tahmin edici bir model oluşturarak bu modelin sonuçlarının, bilinmeyen araştırma konumuzun tahmini için kullanılmasını sağlamaktadır (Aydın, 2007, s. 10). Tanımlayıcı modeller ilgili veri setiyle betimlemeler yaparak veri setindeki özellikleri tespit edip birbiriyle ilişkili örüntüler sunmaktadır (Bozkurt Uzan vd., 2021, s. 3470). Aşağıda veri madenciliği modelleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1

Veri Madenciliği Modelleri

Kaynak: Polat, 2022, s. 7.

Veri madenciliği kullanım alanları pazarlama, bankacılık, sigortacılık, risk yönetimi ve dolandırıcılık saptama, tıp, biyoloji, spor alanları, astronomi, borsa, arama motorları, web sitesi analizleri sıralanabilir (Aktürk & Korukoğlu, 2008, s. 114; Baykal, 2006, s. 97; Silahtaroglu, 2016, ss. 15–16).

3.1 Birliktelik Kuralı Analizi

Olayların birlikte gerçekleşme olasılıklarını ortaya koyan veri madenciliği modelleri birliktelik kuralları olarak adlandırılır (Özkan, 2020, s. 217). Birliktelik kuralları ilk olarak sık geçen öğeleri bularak bu öğeler arasındaki birliktelikleri ortaya koyar ve belirlenen destek ve güven seviyelerine göre kurallar üretir (Ünsal, 2020, s. 109). Birliktelik kuralı analizinde amaç ele alınan veri setindeki, birlikte artan veya birlikte azalan değerleri tespit ederek birbiriyle ilişkilendirmektir (Özkan & Boran, 2014, s. 65). Sınıflandırma analizi ile benzerlik gösteren birliktelik kuralları analizi sınıflandırma analizinde olduğu gibi yalnızca sınıfı belirlemek ile

kalmayıp, kurallar doğrultusunda verilerin özellikleri ile ilgili de çıkarımlar yapmaktadır. Üstelik birliktelik kurallarında küme olarak birlikte kullanılması söz konusu olmamaktadır. Birliktelik kuralları farklı kurallar üreterek veri kümesinin altında yatan farklı düzenlilikleri ifade etmekte ve çok küçük veri kümesinden dahi birçok birliktelik kuralı üretilebilmektedir (Witten vd., 2011, s. 72). Birliktelik kuralı analizinde kuralların türetilmesi ile sol ve sağ olmak üzere iki kısım oluşmaktadır. Sol taraf öncül veya başka bir deyişle koşulu ifade ederken sağ taraf ise bu koşula bağlı olduğunu gösteren bağlı koşulu ifade etmektedir. Sol taraf ve sağ taraf birbirine bağlı hareket ettiği için sol taraf doğruyu gösterirken sağ tarafta aynı şekilde doğruyu göstermektedir. Buna göre birliktelik kuralının genel formu Eşitlik 1'de yer almaktadır (Şentürk, 2006, s. 19):

$$\text{IF } \langle \text{ön koşul} \rangle \text{ THEN } \langle \text{bağlı koşul} \rangle \quad (1)$$

Burada ön koşul bir ya da birden fazla girdi verisinin değerini veya değer aralığını gösterirken bağlı koşul ise, bir ya da birden fazla çıktı verisinin değerini göstermektedir (Şentürk, 2006, s. 19). Birliktelik kuralları analizinde kurallar hakkında çıkarımlar yapabilmek için aşağıdaki değerlere ihtiyaç duyulmaktadır (Altunkaynak, 2017, s. 120):

Destek (Support): İlgilenilen seçeneğin ya da seçenekler kümesinin klasik olasılığını gösteren destek değeri, ilgili seçeneğin ya da seçenekler kümesinin bütün gözlemler içindeki oranını göstermekte ve Eşitlik 2 ve 3'de olduğu gibi hesaplanmaktadır:

$$P(x) = \frac{N(x)}{n} \quad (2)$$

$$P(X, Y) = \frac{N(X, Y)}{n} \quad (3)$$

Bu eşitliklerde; n = Gözlem sayısı, $N(X)$ = X seçeneğinin görülme sayısı, $N(X, Y)$ = X, Y seçenek kümesinin birlikte görülme sayısını gösterirken; X seçeneği için destek değeri (x) = $\frac{N(x)}{n}$; X ve Y seçenek kümesi için destek değeri ise $P(X, Y) = \frac{N(X, Y)}{n}$ olmaktadır.

Birliktelik kuralını oluşturabilmek için D ile sembolize edilen minimum destek seviyesinin önceden belirlenmesi gerekmektedir ve minimum destek seviyesi $0 \leq D \leq 1$ arasında değer almaktadır. Araştırmacılar tarafından uygulamalarda genellikle 0.30 alınan minimum destek değeri 0'a yaklaştığında daha fazla birliktelik kuralı üretmekte ve birlikteliklerin sayısı artmakta, 1'e yaklaştığında ise daha az birliktelik kuralı üretmekte ve birliktelik bulma azalmaktadır.

Güven (Confidence): İlgilenilen veri kümesinde X seçeneğini seçenlerin aynı zamanda Y seçeneğini de seçme olasılığını gösteren koşullu olasılık değeri olarak tanımlanmaktadır. Bu değer Eşitlik 4 ve 5'te olduğu gibi hesaplanmaktadır:

$$P(Y|X) = \frac{N(X, Y)}{N(X)} \quad (4)$$

$$P(Y|X) = \frac{P(X, Y)}{P(X)} \quad (5)$$

G ile sembolize edilen güven değeri $0 \leq G \leq 1$ arasında değer almaktadır. Birliktelik kuralı analiz sonuçlarını yorumlamak için güven değeri kullanılan oldukça önemli bir değerdir. Güven değeri olarak araştırmacılar, uygulamalarda genellikle 0.50 veya 0.50'den daha büyük değerler seçmektedirler.

Kaldıraç (Lift): İstenilen bir X seçeneğinin B yerine A içinde aranmasının yani A'nın B'nin alt kümesi $A(A \subset B)$ olması durumunda o özellik ile karşılaşma olasılığının kaç defa arttırılacağını göstermektedir. K ile sembolize edilen kaldıraç değeri ilgilenilen veri setinden elde edilen destek değerinin güven değerine bölünmesi ile bulunmaktadır ve Eşitlik 6'da olduğu gibi hesaplanmaktadır:

$$K(X) = \frac{P(X|Y)}{P(X)} \quad (6)$$

Yukarıda yer alan değerlendirme ölçütleri temel alındığında, birliktelik kuralı analiz istenen destek ve güven değerlerinin yüksek olduğu sonuçlar elde etmektir (Köse, 2018, s. 188). Birliktelik kuralı analizinde en çok bilinen algoritma Apriori algoritması olmakla birlikte AIS, SETM, Apriori-Hybrid, Fp-Growth gibi algoritmalarda kullanılmaktadır. Aşağıda bu çalışmada kullanılan Fp-Growth algoritmasına yer verilmiştir.

3.2 Fp-Growth Algoritması

Fp-Growth algoritması böl ve yönet stratejisini benimseyerek adından da anlaşıldığı üzere sık model büyümesi yani Fp büyümesi gerçekleştirmektedir. Algoritma ilk olarak sık öğeleri temsil eden veritabanını, öğe kümesi ilişkilendirme bilgilerini içeren Fp ağacına bir başka deyişle sık model ağacına sıkıştırılmaktadır. Ardından sıkıştırılmış veritabanını, her biri sık kullanılan öğe ile ilişkili bir dizi koşullu veri tabanına bölerek her veri tabanını ayrı ayrı incelemektedir. Her bir öğe için yalnızca ilişkili veri setlerini inceleyen bu algoritma modellerin büyümesi ile birlikte aranacak veri setlerinin boyutunu da önemli ölçüde azaltmaktadır (Han vd., 2012, s. 257). Fp - Growth algoritması, özellik-değer çiftlerinin eşleşmesini sayarak başlamaktadır. Bu ilk geçiş işleminden sonra, ikinci geçişte başlangıçta boş olan ancak geçişten sonra oluşan bir ağaç yapısı görüntüsü meydana gelmektedir. Algoritma büyük öğe kümelerini bularak hızlı bir şekilde ağacı oluşturmak için her durumdaki öğeleri eklemeyen önce ilk geçişte kaydedilmiş olan veri kümesindeki oluşma sıklıklarını temel alarak azalan düzeyde sıralamaktadır. Böylece minimum destek eşiği şartını sağlamayan her örnekteki ayrı öğeler ağaca dâhil edilmeyerek veri kümesinden kaldırılmaktadır (Witten vd., 2011, s. 216).

Fp-Growth algoritmasında oluşturulan Fp ağacında öğe setleri aynı örnek yolunu paylaştığı için avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla veri seti bilgileri büyük ölçüde sıkıştırılırken veri kümesi yalnızca iki kez taranmakta ve aday öğe kümesine ihtiyaç duymamaktadır (Wu vd., 2008, s. 1100).

4. Uygulama

Ülkemizde yerli ve yabancı yatırımcılar Borsa İstanbul'da işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Çalışmada birliktelik kuralı analizi Fp-Growth Algoritması ile günlük bültenlerde yayınlanan BİST30 Endeksi, BİST100 Endeksi, Dolar Kuru, Euro Kuru, Altın ve Brent Petrol değişkenleri arasındaki birliktelikte değişimi tespit edilmesi amaçlanmıştır. Birlikte hareket eden endeks ve makroekonomik değişkenlerin tespit edilmesi yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi yaparken portföy riskini azaltmak için pozisyon almasında etkili olacaktır. Çalışmada 02.01.2018-27.06.2023 dönemleri arasında yayınlanan 1.423 adet günlük veri ile çalışılmıştır. Tablo 1'de çalışmada kullanılan veri seti yer almaktadır:

Tablo 1

Çalışmada Kullanılan Veri Seti

Sıra	Değişkenler	Kısaltması	Kaynak
1	Borsa İstanbul 100 Endeksi	BIST100	
2	Borsa İstanbul 30 Endeksi	BIST30	
3	Altın ONS Fiyatı	ALTIN	www.investing.com
4	Brent Petrol	PETROL	
5	Euro Kuru	EUR	
6	Dolar Kuru	USD	

4.1 Metodoloji

Çalışmada veri madenciliği tekniklerinden birliktelik kuralı analizi adı altında yer alan Fp-Growth algoritması kullanılmıştır. Veriler 02.01.2018-27.06.2023 tarihleri arasında günlük olarak investing.com sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan analiz WEKA 3.8.5 programında gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesi ele alınan veri seti bir önceki günün kapanış fiyatına göre değerlendirilerek, ilgili günün kapanış fiyatı, bir önceki günün kapanış fiyatına göre artış göstermesi durumunda 1, azalış göstermesi durumunda 0 olarak nominal olarak düzenlenmiştir. Tablo 2'de ilgili veri setine ait düzenlemeleri gösteren bir kesit verilmiştir.

Tablo 2

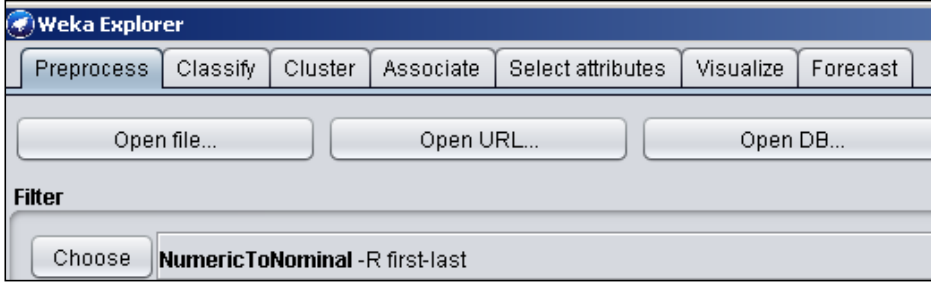
Birliktelik Kuralı Analizine Ait Veri Seti Kesiti

	A	B	C	D	E	F
1	BIST30	ALTIN	BRENT	EUR	USD	BIST100
2	1	1	0	1	1	1
3	0	1	1	0	0	0
4	0	1	1	1	0	0
5	1	1	0	0	0	1
6	0	0	1	1	0	0
7	0	0	1	0	0	0
8	0	1	1	0	0	0
9	1	1	1	0	1	1
10	0	1	1	1	1	0
11	0	1	1	1	1	0
12	1	1	0	1	0	1
13	1	0	1	1	0	1
14	1	0	0	1	1	1
15	0	1	0	0	0	0
16	1	0	1	0	0	1
17	1	1	1	0	0	1

Daha sonra veriler WEKA programına yüklenerek veriler birliktelik kuralı analizine uygun hale getirilmiştir. Burada unutulmaması gereken birliktelik kuralı analizine ait algoritmaları uygulayabilmek için değişken tipinin nominal olması gerektiğidir. Şekil 2’de ilgili filtrenin WEKA programındaki arayüzüne yer verilmiştir:

Şekil 2

NumerictoNominal Filtresinin WEKA Programındaki Seçimi

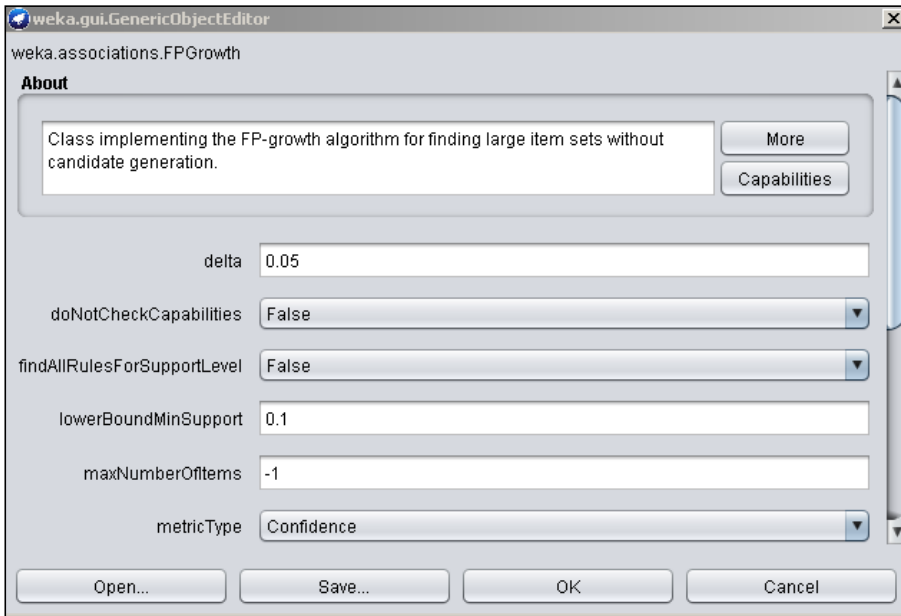
Çalışmada birliktelik kurallarının güven (confidence) düzeyine göre sıralanması istenmiştir ve güven düzeyi %95 olarak seçilmiştir.

4.2 Bulgular

Fp-Growth algoritması kullanılarak %95 güven düzeyinde 20 birliktelik kuralı üretilmiştir. Üretilen birliktelik kurallarına ait arayüz Şekil 3’te ve bu kurallara Tablo 3’te yer verilmiştir.

Şekil 3

Birliktelik Kurallarına Ait Arayüz

Tablo 3*Birliktelik Kuralı Analizi Sonuçları*

	Birliktelik Kuralları	Conf.	Lift.	Lev.	Conv.
1	PETROL=1,ALTIN=1,BİST30=1:232 ==> BİST100=1: 229	0.99	1.79	0.07	26.09
2	PETROL=1, EUR=1, BİST30=1: 225 ==> BİST100=1: 220	0.98	1.78	0.07	16.87
3	USD=1, EUR=1, BİST30=1: 263 ==> BİST100=1: 256	0.97	1.77	0.08	14.79
4	USD=1,ALTIN=1,BİST30=1:234==>BİST100=1:227	0.97	1.76	0.07	13.16
5	PETROL=1, BİST30=1:425==> BİST100=1: 412	0.97	1.76	0.13	13.65
6	EUR=1, BİST30=1: 423 ==> BİST100=1: 410	0.97	1.76	0.12	13.59
7	USD=1, BİST30=1: 453 ==> BİST100=1: 439	0.97	1.76	0.13	13.58
8	ALTIN=1, BİST30=1: 388 ==> BİST100=1: 376	0.97	1.76	0.11	13.42
9	USD=1, PETROL=1, BİST30=1: 257 ==> BİST100=1: 249	0.97	1.76	0.08	12.84
10	BİST30=1: 743 ==> BİST100=1: 718	0.97	1.76	0.22	12.85
11	BİST100=1, EUR=1: 434 ==> BİST30=1: 410	0.94	1.81	0.13	8.3
12	USD=1, BİST100=1, EUR=1: 271 ==> BİST30=1: 256	0.94	1.81	0.08	8.09
13	PETROL=1, BİST100=1, EUR=1: 233 ==> BİST30=1: 220	0.94	1.81	0.07	7.95
14	PETROL=1, BİST100=1, ALTIN=1: 244 ==> BİST30=1: 229	0.94	1.80	0.07	7.29
15	USD=1, BİST100=1, ALTIN=1: 242 ==> BİST30=1: 227	0.94	1.80	0.07	7.23
16	BİST100=1, ALTIN=1: 404 ==> BİST30=1: 376	0.93	1.78	0.12	6.66
17	USD=1, BİST100=1: 477 ==> BİST30=1: 439	0.92	1.76	0.13	5.84
18	USD=1, PETROL=1, BİST100=1: 271 ==> BİST30=1: 249	0.92	1.76	0.08	5.63
19	BİST100=1: 783 ==> BİST30=1: 718	0.92	1.76	0.22	5.67
20	PETROL=1, BİST100=1: 450 ==> BİST30=1: 412	0.92	1.75	0.12	5.51

Tablo 3'te Conf. güven düzeyini, Lift. birlikte hareket etme katsayısını, Lev. kaldıraç etkisini ve Conv. ise ilişki düzeyini göstermektedir. (Karaatlı vd., 2021, s. 564). Tablodan görüldüğü üzere 0,99, 098 ve 0,97 güven düzeyinde 10 birliktelik kuralı elde edilmiştir. Bu kurallara ilişkin yorumlar aşağıda yer almaktadır:

KURAL1: 1453 işlem günü içerisinde PETROL, ALTIN, BİST30 değişkenleri 232 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 229 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 229/232 işlemi sonucunda 0.99 olarak hesaplanmıştır.

KURAL2: 1453 işlem günü içerisinde PETROL, EURO, BİST30 değişkenleri 225 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 220 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 220/225 işlemi sonucunda 0.98 olarak hesaplanmıştır.

KURAL3: 1453 işlem günü içerisinde USD, EUR, BİST30 değişkenleri 263 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 256 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 256/263 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL4: 1453 işlem günü içerisinde USD, ALTIN, BİST30 değişkenleri 234 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 227 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 227/234 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL5: 1453 işlem günü içerisinde PETROL, BİST30 değişkenleri 427 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 412 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 412/427 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL6: 1453 işlem günü içerisinde EUR, BİST30 değişkenleri 423 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 410 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 410/423 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL7: 1453 işlem günü içerisinde USD, BİST30 değişkenleri 453 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 439 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 439/453 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL8: 1453 işlem günü içerisinde ALTIN, BİST30 değişkenleri 388 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 376 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 376/388 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL9: 1453 işlem günü içerisinde USD, PETROL, BİST30 değişkenleri 257 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 249 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 249/257 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

KURAL10: 1453 işlem günü içerisinde BİST30 değişkeni 743 kez hareket ederken BİST100 değişkeni 718 kez bu harekete katılım sağlamıştır. Bu kuralın güven ölçütü 718/743 işlemi sonucunda 0.97 olarak hesaplanmıştır.

5. Sonuç

Teknolojinin gelişmesiyle artık veriye ulaşmak günümüzde kolaylaşmıştır. Rekabet ortamında yığınlar halindeki verilerden doğru tahminler yapmak yatırımcılar için önemlidir. Yığın halindeki veri setlerinde veri madenciliği tekniklerinin kullanımı da her geçen gün artmaktadır. Veri madenciliği çeşitli modelleme teknikleri ile veri içerisindeki gizli ilişkileri ortaya koyarak tahminlerde bulunmaktadır. Ayrıca bu teknikler klasik istatistiksel yöntemlerin aksine esnek yapıları nedeniyle araştırmacılara birtakım avantaj sağladığı için araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Veri madenciliğinin geniş uygulama alanına sahip olması nedeniyle finans alanında da bu teknikler kullanılmaktadır. Borsa verileri ülkemizde Borsa İstanbul tarafından açıklanmaktadır.

Ülkemizde hisse senetlerine ilişkin yatırımlar giderek artmaktadır. Yatırımcılar düşük fiyattan hisse senedi satın alarak bu senetlerin satışını yüksek fiyattan satmaları durumunda yüksek kazanç elde ederler. Bu bağlamda hisse senetlerinin birlikte hareket ettikleri makroekonomik değişkenleri bilmek yatırımcılar için önemlidir. Borsa endeks verilerinin enflasyon, faiz, euro, dolar, petrol fiyatları ve para arzı gibi çeşitli makroekonomik değişkenler ile ilişkisinin ortaya konulması endeksin olası yükseliş ve düşüşlerinin belirlenmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada

birliktelik kuralı analizi ile günlük bültenlerde yayınlanan BİST30 Endeksi, BİST100 Endeksi, Dolar Kuru, Euro Kuru, Altın ve Brent Petrol değişkenleri arasındaki birlikte değişimi tespit edilmesi amaçlanmıştır. Birliktelik kuralı analiziyle ulaşılan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

- Analiz sonucunda %95 güven düzeyinde 20 birliktelik kuralına ulaşılmıştır.
- Maksimum güven ölçütüne sahip olan kural PETROL, ALTIN, BİST30 ve BİST100 Endeksi arasında gerçekleşmiştir. 1453 işlem günü içerisinde PETROL, ALTIN, BİST30 değişkenleri 232 kez aynı yönde birlikte hareket etmişlerdir. BİST100 değişkeni de bu değişkenlerin beraber yer aldığı kümelerde 229 kez yer alarak birliktelik hareketine katılmıştır. Bu kuralın güven ölçütü 229/232 işlemi sonucunda 0.99 olarak hesaplanmıştır.

Literatürde araştırma bulgularıyla uyumlu bulgular elde eden çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin Karaatlı vd. (2021) araştırmalarında BİST-30'da işlem gören şirketler ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi Fp-Growth algoritmasını kullanarak 81 birliktelik kuralı tespit etmişlerdir. Gemici (2012) araştırmasında İMKB'de işlem gören 10 hisse senedi arasındaki ilişkiyi birliktelik kuralı ile incelemiş hisse senetleri arasında 9 birliktelik kuralı tespit etmiştir. Na ve Sohn (2011) araştırmalarında çeşitli dünya borsa endekslerini ele alarak birliktelik kuralı analizi uygulamışlar, KOSPI endeksi küresel borsa endekslerinden ABD ve Avrupa'daki endeksler ile aynı yönde, Doğu Asya ülkelerinde ise ters yönde hareket ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda birlikte hareket eden endeks ve makroekonomik değişkenlerin tespit edilmesi yatırımcıların portföy çeşitlendirmesi yaparken portföy riskini azaltmak için pozisyon almasında etkili olacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki yatırım kararı alacak olan yatırımcılar yalnızca tespit edilen kurallar doğrultusunda değil, çeşitli teknik analiz desteğini ve diğer ekstrem noktaları da göz önüne almalıdır.

TEŞEKKÜR

—

FINANSAL DESTEK

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Zehra Berna Aydın | Kavram/fikir; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Yönetme ve kontrol; Eleştirel inceleme; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50.

Edanur Gündoğdu | Kavram/fikir; Literatür taraması; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Eleştirel inceleme; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %50.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Aktürk, H., & Korukoğlu, S. (2008). Veri madenciliği teknolojisini kullanarak fiyat değişimlerinde paralellik gösteren hisse senetlerinin bulunması ve risk azaltılması. İçinde M. Akgül, E. Derman, U. Çağlayan, N. Yücel, A. Özgüt (Ed.), *Akademik Bilişim '08 Bildiriler* 30 Ocak – 1 Şubat 2008 (ss. 113–119). İnternet Teknolojileri Derneği.
- Altunkaynak, B. (2017). Veri madenciliği yöntemleri ve R uygulamaları. Seçkin Yayıncılık.
- Arafah, A. A., & Mukhlash, I. (2015). The application of Fuzzy Association Rule on co-movement analyze of Indonesian Stock Price. *Procedia Computer Science*, 59, 235–243. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.07.541>
- Argiddi, R. V., & Apte, S. S. (2012). Future trend prediction of Indian IT Stock Market using association rule mining of transaction data. *International Journal of Computer Applications*, 39(10), 30–34. <https://doi.org/10.5120/4858-7132>
- Aydın, S. (2007). *Veri madenciliği ve Anadolu Üniversitesi uzaktan eğitim sisteminde bir uygulama* (Yayın No. 220873) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Baykal, A. (2006). Veri madenciliği uygulama alanları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 95–107. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/zggedf/issue/47963/606848>
- Bozkurt Uzan, Ş., & Özçığağlayan, M. Ö. (2021). Turizm sektöründe veri madenciliği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3465–3485. <https://www.tutad.org/index.php/tutad/article/view/368>
- Gemici, B. (2012). *Veri madenciliği ve bir uygulaması* (Yayın No. 351031) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Han, J., Kamber, M., & Pei, J. (2012). *Data mining: concepts and techniques*. Elsevier.
- İslamiyah, Ginting, P. L., Dengen, N., & Taruk, M. (2019). Comparison of Priori and FP-Growth Algorithms in Determining Association Rules. In *2019 International Conference on Electrical, Electronics and Information Engineering (ICEEIE)*, (pp. 320–323). Denpasar, Indonesia. <https://doi.org/10.1109/ICEEIE47180.2019.8981438>
- İnce, A. R., & Alan, M. A. (2022). A study on the use of data mining in the planning of investment field. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 7(1), 1–15. <https://doi.org/10.30784/epfad.1003459>
- Jalpa, P., & Rustom, M. (2017). A novel hybrid method for generating association rules for stock market data. *International Journal of Latest Technology in Engineering, Management & Applied Science: 3rd Special Issue on Engineering and Technology*, 6(7), 6–15. <https://www.ijltemas.in/DigitalLibrary/Vol.6Issue7S/06-15.pdf>
- Karaatlı, M., Kocabyık, T., Yalçın Çal, D., & Çolak, M. (2021). BIST-30 Endeksinde yer alan payların ortak hareketlerinin veri madenciliği kapsamında birliktelik kuralı ile incelenmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 548–571. <https://doi.org/10.14784/marufacd.976609>
- Kocabyık, T., Dağ, O., & Karaatlı, M. (2021). Borsa İstanbul endekslerinin birlikte hareketi: FP Growth Algoritması ile bir uygulama. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi (IJBEMP)*, 5(2), 659–672. <http://dx.doi.org/10.29228/ijbemp.52518>
- Koyuncuğil, A. S., & Özgülbaş, N. (2008). İMKB’de işlem gören KOBİ’lerin güçlü ve zayıf yönleri: Chaid Karar Ağacı uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1–21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuibfd/issue/22743/242745>
- Köse, İ. (2018). Veri madenciliği teori uygulama ve felsefesi. Papatya Yayıncılık Eğitim A.Ş.
- Liao, S.-H., & Chou, S.-Y. (2013). Data mining investigation of co-movements on the Taiwan and China stock markets for future investment portfolio. *Expert Systems with Applications*, 40(5), 1542–1554. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.08.075>
- Na, S. H., & Sohn, S. Y. (2011). Forecasting changes in Korea Composite Stock Price Index (KOSPI) using association rules. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 9046–9049. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.01.025>
- Özbay, Ö. (2015). Veri madenciliği kavramı ve eğitimde veri madenciliği uygulamaları. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(5), 262–272. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inesj/issue/40015/475764>
- Özkan, M., & Boran, L. (2014). Veri madenciliğinin finansal kararlarda kullanımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 59–82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuibfd/issue/32902/365502>
- Özkan, Y. (2020). *Veri madenciliği yöntemleri* (Güncellenmiş ve Genişletilmiş, 4. bs.). Papatya Bilim Üniversite Yayıncılığı.
- Polat, E. D. (2022). *Beyaz eşya sektöründe satış tahmini: Bir veri madenciliği uygulaması* [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <http://hdl.handle.net/11452/26450>
- Silahtaröğlü, G. (2016). *Veri madenciliği kavram ve algoritmaları*. Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Şentürk, A. (2006). *Veri madenciliği kavram ve teknikler*. Ekin Yayınevi.
- Ting, J., Fu, T.-c., & Chung, F.-l. (2006). Mining of Stock Data: Intra – and Inter-Stock Pattern Associative Classification. In *Proceedings of the 2006 International Conference on Data Mining DMIN 2006* (pp. 29–36). Las Vegas, Nevada, USA.
- Ünsal, Ö. (2020). Veri madenciliği teknikleri ile hisse senetleri arasındaki fiyat etkileşimlerinin belirlenmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(5) 106–112. <https://doi.org/10.21923/jesd.834105>
- Witten, I. H., Frank, E., & Hall, M. A. (2011). *Data mining: Practical machine learning tools and techniques* (3rd edition). Morgan Kaufmann.
- Wu, B., Zhang, D., Lan, Q., & Zheng, J. (2008). An efficient frequent patterns mining algorithm based on apriori algorithm and the FP-tree structure. In *Third 2008 International Conference on Convergence and Hybrid Information Technology* (pp. 1099–1102). Busan, Korea (South), Institute of Electrical and Electronics Engineers.

Extended Abstract

Today, with the development of technology, it has become easier to process the constantly increasing large data sets, and beneficial results have been achieved. In this context, the concept of data mining has emerged. Data mining makes predictions by revealing hidden relationships in data through various modeling techniques. Association rule analysis, one of the data mining methods, is an analysis that establishes a relationship between variables by producing results within the framework of certain rules. In this analysis, the values in the data set considered to be increasing or decreasing together are determined and correlated with each other. Association rules are produced according to certain support and trust levels. In addition, these techniques have become the focus of attention among researchers because they provide some advantages due to their flexible structure, unlike classical statistical methods. While data mining is widely used in the fields of statistics, machine learning, database systems, and data warehousing, it is also used in fields such as medicine, health, and astronomy, as well as financial sectors such as the stock market, banking, insurance, and marketing. Borsa Istanbul (BIST) shows the change of companies traded within its body through various indices. Among these indices, the BIST100 Index represents the best 100 shares, and the BIST30 Index represents the best 30 shares. The data set used in this study consists of 1423 trading days published between January 2, 2018 and June 27, 2023. Association rule analysis, one of the descriptive models of data mining, has been tried to determine the co-variance between Fp Growth Algorithm and BIST30 Index, BIST100 Index, Dollar Rate, Euro Rate, Gold and Brent Petrol variables published in daily bulletins. The results obtained by association rule analysis are as follows:

- 20 association rules were reached at a 95% confidence level, and the best 10 association rules were obtained.
- The rule with the maximum confidence criterion was realized between OIL, GOLD, BIST30 and BIST100 Index. Within 1453 trading days, OIL, GOLD, BIST30 variables moved together in the same direction 232 times. The BIST100 variable also participated in the unity movement by appearing 229 times in the clusters where these variables are located together. The confidence criterion of this rule was calculated as 0.99 as a result of the 229/232 process.

When the research findings were compared with the literature, it was seen that they were compatible with the following studies: Using the Fp-Growth algorithm, Karaatlı et al. (2021) found 81 rules that describe the connections between companies traded on BIST-30 and macroeconomic variables. In his research, Gemici (2012) examined the relationship between 10 stocks traded on the Istanbul Stock Exchange using the association rule and identified nine association rules among the stocks. Na and Sohn (2011) applied association rule analysis by considering various world stock market indices in their research, and they concluded that the KOSPI index moves in the same direction as the global stock market indices in the USA and Europe and in the opposite direction in East Asian countries.

Determining the index and macroeconomic variables that act together in line with the results obtained in the study will be effective in taking a position for investors to reduce portfolio risk while diversifying their portfolios. In the study, different associations can be determined by analyzing the association rule with various macroeconomic variables by considering other indices other than BIST30 Index and BIST100 Index. In addition, the joint movement of variables can be examined by applying different algorithms and confidence levels other than the Fp-Growth algorithm for BIST30, BIST50 and BIST100 indices. However, it should not be forgotten that the money that the investment will receive is not only within the framework of the determined rules, various technical analysis options and other extreme points should also be taken into consideration.

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi
<https://doi.org/10.37093/ijisi.1372866>

Türçülük ve Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Arasındaki İlişkide Hayvanlarla Empatinin Rolünün Sorgulanması

Emine Yücel*

Hüseyin Haluk Yıldırım**

Mevlüt Şemsettin Ceylan***

Öz

İnsan dışı varlıklara zihin atfetmek onlara çeşitli haklar tanınması ve insanların onlara karşı ahlaki sorumluluk hissetmesi açısından kritiktir. Bununla birlikte insan türünün çıkarlarını insan dışı türlerinden üstün tutmaya karşılık gelen türçülük insanın ahlaki sorumluluk alanını türe üyeliğe göre sınırlandırır. Bu çalışmada türçülük ve hayvanlara zihin atfının hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle olan ilişkisinde hayvanlarla empatinin dolaylı rolü incelenmiştir. Çalışma örneklemini yaşları ranji 18 ile 61 arasında değişen ($M_{yaş} = 25,56$, $SD = 7,80$), 196 kadın ve 103 erkek oluşturmaktadır. Katılımcılara demografik bilgi formu ile türçülük, hayvanlara zihin (duyum ve akıl kapasitesi) atfı, hayvanlarla empati ve hayvan hakları için kolektif eylemlere katılım yönelimini değerlendirmeye yönelik ölçekler uygulanmıştır. Bulgulara göre hayvanlarla duygusal ve bilişsel empati kurma, türçülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklamaktadır. Hayvanlarla duygusal empati kurma ayrıca hayvanların duyum kapasitesine ilişkin atıflar ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklamıştır. Bulgular hayvan hakları için kolektif eylem yöneliminde hayvanlara yönelik empatiyle bağlantılı mekanizmaların önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: türçülük, hayvanlarla empati, hayvan hakları, kolektif eylem

Cite this article: Yücel, E., Yıldırım, H. H., & Ceylan, M. Ş. (2024). Türçülük ve hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla empatinin rolünün sorgulanması. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 119–140. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1372866>

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Sosyal Psikoloji ABD, Konya, Türkiye (Sorumlu Yazar).
E-posta: ey.emineyucel@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3663-6003>

** Psikolog, Akçakale Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Şanlıurfa, Türkiye.
E-posta: hy.huseyinyildirim99@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0009-0006-7380-6197>

*** Psikolog, Tokat, Türkiye.
E-posta: mevlut25ceylan@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0009-0002-0449-5832>

Article Information

Bu makale 25-26 Kasım 2023 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından, çevrim içi olarak düzenlenen II. Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu'nda sunulan ve kısa özeti yayımlanan tebliğden üretilmiştir.

Received 08 October 2023; Revised 07 January 2024; Accepted 16 January 2024; Available online 30 April 2024

Questioning the Role of Empathy with Animals on the Relationship Between Speciesism and Collective Action Orientation for Animal Rights

Abstract

People must attribute minds to non-human beings in order to accord them various rights and feel moral responsibility toward them. Speciesism, on the other hand, limits human moral responsibility to species membership by prioritizing the interests of human species over those of non-human species. The current study examined the role of empathy with animals on the associations of speciesism and mind attribution to animals with collective action orientation for animal rights. The sample consisted of 196 females and 103 males, whose ages ranged between 18 and 61 ($M_{Age} = 25.56$, $SD = 7.80$). Participants were given a socio-demographic information form as well as scales of speciesism, mind attribution to animals (sensation and intellect capacity), empathy with animals, and collective action orientation for animal rights. According to the results, emotional and cognitive empathy with animals indirectly explained the link between speciesism and collective action orientation. Moreover, emotional empathy with animals also indirectly explained the relationship between perceived sensation capacity of animals and collective action orientation. The findings highlight the importance of animal empathy-related mechanisms in collective action orientation for animal rights.

Keywords: speciesism, animal empathy, animal rights, collective action

1. Giriş

Binlerce yıllık bir arada yaşama geçmişi nedeniyle insanlar ile diğer türler arasında oldukça güçlü bir karşılıklı bağıllık mevcuttur (de Waal, 2009) ve hayvanlar da insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Hayvanlar insanların beslenme, giyim, eğlence gibi ihtiyaçlarını gidermede işlevsel olabilirken aynı zamanda insanlara duygusal destek de sunabilmektedir (Amiot & Bastian, 2017). Serpell'e (2009) göre hayvanlar doğaları itibarıyla "insan"ların dünyası ile hissiz nesnelere ya da "şeyler"in dünyası arasında bir ara bölgeyi işgal eder. Hayvanların doğasına ilişkin bu belirsizlik insanların ceza almadan pek çok hayvanı sömürmesine izin verirken aynı zamanda insanların bazı hayvanlarla dostluk kurmasını mümkün kılar. Hayvanların insan hayatındaki yerini belirlemeye ve onların çıkarlarını ve yaşam alanlarını korumaya yönelik toplumsal hareketler gittikçe güçlenmektedir (Pinker, 2011). Hayvan sömürsünü ve istismarını engellemek üzere hayvanların acı çekmeme ve yaşamlarını istedikleri gibi sürdürme gibi çıkarlarını korumaya yönelik hayvan hakları çalışmaları yürütülmektedir (La Fondation Droit Animal, Éthique et Sciences, 2018). Bununla birlikte insanların hayvanlarla kurduğu ilişki aynı zamanda bir tür baskınlık ve gruplar, yani türler arası çatışma ile karakterizedir (Plous, 2003). İnsanların çıkarlarını hayvanlarından üstün tutmaya karşılık gelen "türcülük" alan yazında hayvanlara karşı bir ön yargı formu olarak kabul edilmektedir (Dhont vd., 2016; Horta, 2010). Ayrıca hayvanların duyumsama, düşünme, duygulanma gibi zihinsel yeterliliklerden yoksun olduğuna ilişkin algılar hayvan istismarını meşrulaştırmada bir araç olarak kullanılabilir (Bastian vd., 2012; Bratanova vd., 2011; Loughnan vd., 2010). Buna karşılık hayvanlarla empati ve onlara bağıllık, hayvan hakları aktivizmi ve hayvanlar adına kolektif eylemlerle yakından ilişkilidir (Amiot & Bastian, 2017; Hills, 1993; Plous, 1991; Urquiza-Haas & Kotrschal, 2015; Wuensch vd., 1991). Mevcut çalışmada türcülüğün ve hayvanlara zihin atfının hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle olan ilişkisinde hayvanlarla empatinin açıklayıcı rolünün sorgulanması hedeflenmiştir.

1.1 Türçülük ve İnsan-Hayvan İlişkileri

Ön yargı bir grubun üyelerine karşı açıktan ya da üstü kapalı biçimde olumsuzluk ya da antipati içeren her tür tutum, duygu ya da davranış olarak tanımlanmaktadır (Brown, 2010). İnsanların cinsiyetine ya da ırkına göre ön yargı ve ayrımcılığa maruz kalması sırasıyla *cinsiyetçilik* ve *ırkçılık* olarak isimlendirilirken insanların diğer türleri sistematik olarak kötüye kullanımı ise *türçülük* olarak adlandırılmaktadır (Dhont vd., 2016; Horta, 2010). Bu terim ilk defa 1970 yılında Richard Ryder'in hazırladığı, araştırma laboratuvarlarında hayvanlar üzerinde deneyler yapılmasına karşı çıkan bir bildiriye kullanılmış; bildiriye deney hayvanlarına insan türünün çıkarı doğrultusunda kötü muamele edilmesinin rasyonel değil türçü bir yaklaşım olduğu öne sürülmüştür (Ryder, 2004). İnsanlar, insan yararına olacaksa insanlar yerine hayvanlara zarar verilmesini ahlaki açıdan daha kabul edilebilir bulmaktadır (Caviola vd., 2021). Bu noktada türçülüğü, varlıkların ahlaki önem derecesinin türe üyeliğe göre belirlendiği bir dünya görüşü olarak yeniden tanımlamak mümkündür (Caviola vd., 2019; Singer, 1975). Türçülük yalnızca insan-hayvan ilişkisinde değil; aynı zamanda iki hayvan türü arasında yapılan ayrımcılıkta da gözlenebilmektedir. Örneğin, evcil hayvan kategorisine giren köpek, at gibi hayvanların etinin yenmesi düşünülmezken beden boyutu açısından onlara benzeyen kuzu, dana gibi hayvanların eti genelde sorgulanmaksızın tüketilmektedir. Ya da nesli tükenmekte olan kuş türleri için avlanma yasağı talep eden, yani bu kuş türlerinin istismarına karşı çıkan bazı insanlar tavuk tüketmeyi sürdürerek başka bir kuş türünün sömürüsüne sessiz kalabilmektedir. Haklar, çıkarların korunmasını sağlayan hukuki araçlardır (Francione, 2010). Singer'e (1981) göre insanlar dâhil tüm hayvanlar, acı çekmeme ya da yaşamlarını devam ettirme çıkarları bakımından eşittir; bu açıdan bakıldığında türçü bakış açısı nedeniyle diğer türlere göre daha aşağı ya da değersiz görülen türlerin haklar hiyerarşisinde dezavantajlı konuma geldiği söylenebilir.

Caviola ve diğerleri (2019) tarafından Amerika'da yürütülen bir araştırmada katılımcılardan 100 doları, insanlara ya da hayvanlara yardım eden iki dernek arasında paylaşırması talep edilmiş; onlara bağışladıkları her 10 doların, bir insanı ya da bir hayvanı bir günlük acı ya da ızdıraptan kurtaracağı bilgisi verilmiştir. Söz konusu çalışmada türçülük puanı yüksek katılımcıların "üstün" görülen türün üyelerine yardım eden kuruluşa, "daha aşağı" görülen türün üyelerine yardım eden kuruluşa göre daha fazla bağış yapacağı öngörülmüştür. Deney sonucunda katılımcıların ortalama 68 doları insani yardım kuruluşuna, 32 doları ise hayvanlara yardım eden kuruluşa pay ettiği görülmüştür. Bu bulgu; katılımcıların bir insanın acısını ya da ızdırabını, bir hayvaninkinden iki kat daha değerli bulduğuna işaret etmektedir. Bulgular ayrıca insan ve hayvanlar için ayrılan parasal yardım arasındaki farkın çalışma hipoteziyle uyumlu olarak özellikle daha türçü katılımcılarda daha yüksek olduğunu göstermiştir. Pek çok insan için insan türünün hayvanlara göre daha ileri bilişsel becerilere ve acı çekme kapasitesine sahip olduğu görüşü hayvanların bu çerçevede değersizleştirilmesini meşrulaştırabilir. Buna karşılık hayvanların insanlarınki gibi oldukça zengin bilişsel ve duygusal yaşamlara sahip olduğunu ortaya koyan bilimsel bulgulara rastlanmaktadır (de Waal, 2017). Caviola ve diğerleri (2019) yukarıda sözü edilen çalışmalarının devamında katılımcılardan şempanzeler ile ileri düzeyde zihinsel engele sahip bireylerin zekâ düzeylerini ve acı çekme kapasitesini puanlamasını istemiştir. Sonuçta katılımcılar şempanzeleri daha zeki bulsa da iki grubun acı çekme kapasitesi bakımından benzer olduğunu ifade etmiştir. Eğer üstün bilişsel yeteneklere sahip olmak farklı

türlere farklı (ayrımcı) muamele biçimlerini meşrulaştıran bir olgu olsaydı katılımcıların şempanzeleri destekleyen yardım kuruluşuna zihinsel engelli bireyleri destekleyen kuruluşa göre daha fazla para ayırması beklenirdi. Ancak araştırma bulguları bunun aksini göstermiş; katılımcıların 100 dolarlık toplam bütçenin ortalama 72 dolarını zihinsel engelli bireylere, 28 dolarını ise şempanzelere bağışladığı görülmüştür. Bu bulgular insanlara ayrıcalıklı muamele edilmesinin insanların bilişsel gelişmişliğinden ziyade yalnızca "üstün" görülen türe üye olmasıyla ilgili olduğunu öne süren türcülük hipotezi (Caviola, 2019) ile uyumludur.

İnsanlardan oluşan sosyal gruplar arasındaki eşitsizlikleri aleni bir şekilde desteklemek çoğu zaman mümkün olmayabilir; söz gelimi belli bir etnik grubun ya da yaş grubunun diğer etnik ya da yaş temelli gruplara göre daha aşağı ya da önemsiz olduğu görüşünü çok az insan açıkça dile getirebilir (Kteily vd., 2012). Buna karşılık pek çok insanın bir hayvanın yaşamının bir insaninkinden daha az değerli olduğu görüşüne açıkça katılması, yani insanların hayvanlardan üstün olduğu görüşünü alenen ifade etmesi çok daha kolaydır (Dhont & Hodson, 2014). Dolayısıyla diğer düşük statülü gruplara kıyasla türcülüğün hedefi olan hayvanların tartışmasız, en tipik düşük statülü grubu temsil ettiği ileri sürülebilir (Dhont vd., 2020). Singer'e (1981) göre ahlak çemberi hangi varlıkların ahlaki ilgiye değer olup olmadığını belirleyen sınırlara karşılık gelmektedir. Ahlaki ilginin derecesi bir varlığın haklarının ve refahının diğer her şeyin üstünde olduğuna inanmak ile bu varlığın ihtiyaçlarının ve haklarının öncelikli bir mesele olmadığını düşünmek arasında değişkenlik gösterebilir (Crimston vd., 2016). Başkalarına zarar vermemenin gerekliliği evrensel olarak benimsenen yaygın ahlaki inançlardandır (Graham vd., 2009; Gray vd., 2012). Buna karşılık yapılan araştırmalar, insanın üstünlüğüne ilişkin inançlar ile türcülüğün daha fazla et tüketimi ile, ayrıca hayvanların endüstriyel çiftçiliklerde, kürk üretiminde, kozmetik testlerde ya da sirk, rodeo gibi eğlence sektöründe insanın çıkarı doğrultusunda kullanımını destekleme ile ilişkili olduğunu göstermektedir (Caviola vd., 2019; Dhont & Hodson, 2014). Herrewijn ve diğerlerinin (2021) çalışmasında omnivor katılımcılara et üretimi yapılan domuz çiftliklerinde domuzların çiftlikteki yaşamından mezbahadaki ölümüne kadar olan yaşam döngüsünü anlatan bir sanal gerçeklik videosu izletildiğinde katılımcıların türcülük düzeyi artmış ve sonuçta da hayvanların acısıyla empati kurma eğilimleri düşmüştür. Bu noktada katılımcıların türcülüğü daha fazla benimseyerek sanal gerçeklik deneyiminin uyandırdığı olumsuz duygularla baş etmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Caviola ve diğerleri (2021) ise yürüttükleri bir dizi deneysel çalışmada katılımcıların çok sayıda insanı kurtarmak için az sayıda insan yerine az sayıda hayvana zarar verilmesini ahlaki açıdan daha kabul edilebilir gördüğünü ortaya koymuştur. İnsanlardansa hayvanlara verilen zararı ahlaki açıdan daha kabul edilebilir görme eğiliminin katılımcıların türcülük düzeyleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle türcülüğün, insanın ahlaki sorumluluk alanını insan türüyle sınırlandıran, hayvanların ızdırabına karşı empatik ilgiyi azaltan ve dolayısıyla insan türüne karşı işlenmesi hiçbir şekilde kabul edilebilir olmayan türden zararların hayvanlara verilebilmesini kolaylaştıran bir mekanizma olduğu ileri sürülebilir (Everett vd., 2019).

1.2 Hayvanlara Zihin Atfı ve İnsan-Hayvan İlişkileri

Hayvanların zihinsel kapasitelerine ilişkin algılar da hayvanlara yönelik ahlaki tutum ve davranışlar üzerinde belirleyicidir (Piazza & Loughnan, 2016). Hayvan zihnine inanç (*belief in animal mind*) hayvanların farkındalıkları, düşünceleri ve duygularının varlığına ilişkin görüşleri

kapsamaktadır (Hills, 1995). Gray ve diğerlerine (2007) göre varlıkların zihni "deneyim" (*experience*) ve "özelik" (*agency*) olmak iki temel boyutta algılanmaktadır. Deneyim boyutu; varlıkların açlık, korku, acı, haz gibi duyum kapasitesi ile hislerine ilişkin algılara karşılık gelir. Özelik boyutu ise varlıkların öz kontrol, yargılama, iletişim, düşünce, bellek gibi niyet etme ve eyleme geçme kapasitesine ilişkin algılardır. Deneyim kapasitesi; varlıkları iyilikten yarar sağlamaya ve kötülükten zarar görmeye açık hâle getirirken, özelik kapasitesi ise onların iyilik ya da kötülük yapma potansiyeli olduğuna işaret eder. Bu akıl yürütmeye paralel olarak deneyim algısı, varlıklara ahlaki haklar tanıma ile, özelik algısı ise onlara ahlaki sorumluluklar yükleme ile ilişkili bulunmuştur (Gray vd., 2007, 2012). Hayvanlar genel olarak deneyim boyutunda yüksek, özelik boyutunda düşük algılanır (Gray vd., 2007); bu algı sonucunda hayvanlara daha düşük ahlaki sorumluluk yüklenirken daha fazla ahlaki hak tanınması beklenebilir. Deneyim kapasitesiyle ilgili bir kavram olan duyumsama bilinci (*sentience*), yani acı çekebilme ya da acı çektiğini hissedebilme kapasitesi "hayvan refahı" (*animal welfare*) ve "hayvan hakları" (*animal rights*) olarak ikiye ayrılabilir farklı hayvan savunuculuğu pozisyonları ile yakından ilişkilidir (Thovex, 2022). Hayvanları insandan daha aşağı gören hayvan refahı yaklaşımı, insanca muamele edildiği ve gereksiz acı çektilmediği müddetçe hayvanların insan yararına kullanımının meşru olduğunu savunur ve hayvan kullanımının onlara eziyet etmeme ilkesine göre düzenlenmesini talep eder (Francione, 2010). Hayvan hakları yaklaşımına göre ise acı çekme bilincine sahip olan tüm canlılar, hayvan ya da insan olmasından bağımsız, eşit ve özgür yaşama hakkına sahip olmalıdır (Thovex, 2022); dolayısıyla hayvanların insan çıkarı için kullanımı durdurulmalıdır.

İnsanların hayvan zihnine ilişkin algıları oldukça esnek ve değişkendir (Bastian vd., 2012). Kimi insanlar hayvanlara insani özellikler yakıştırarak (antropomorfizm) hayvanların zihin kapasitesini abartırken (Burghardt, 2004) kimileri ise hayvan zihnini tamamen reddetmektedir (Singer, 1975). İnsanlar kendi yalnızlıklarını dindirmek için evcil hayvanları duygulu / duygulanabilen varlıklar olarak algılayabilir (Epley vd., 2008). Bununla birlikte dünya üzerindeki insanların çoğu et tüketmektedir ve et tüketimi hayvan besiciliğini ve her yıl milyonlarca hayvanın öldürölmesini gerektirmektedir (Joy, 2020). Ancak et tüketenler de dâhil pek çok insan hayvanların acı çekmesini yanlış ve duygusal açıdan rahatsız edici bulmaktadır (Cornish vd., 2016). İnsanların et tüketimi tercihleri ile hayvan ızdırabına yönelik ahlaki tepkileri arasındaki psikolojik gerilim "et ikilemi" olarak isimlendirilmektedir (Bastian & Loughnan, 2017). Et yemeyi sürdüren insanların bu eylemlerini ahlaki açıdan daha az çelişkili hâle getirmesinin yollarından biri hayvanların zihin kapasitesini azımsamak ya da reddetmektir (Singer, 1981). Zihin "duyum" (*sensation*) ve "akıl" (*intellect*) kapasitesi olarak kavramsallaştırıldığında bu melekelerden özellikle duyum ya da duyumsama varlıkların acı çekmesi için gerekli bir özelliktir (Loughnan vd., 2010). Deneysel bir araştırmada et ikram edilen katılımcıların kontrol grubuna göre genel olarak hayvanlara ve tükettikleri hayvana (yani ineklere) karşı ahlaki endişeleri azalmış; buna paralel olarak aynı katılımcılar tükettikleri hayvanın duyum kapasitesini de daha düşük algılamıştır (Loughnan vd., 2010). Ayrıca katılımcılara kendi kültürlerinde yenilebilir olan ve olmayan hayvanların zekâ düzeyinin yüksek ya da düşük olduğuna ilişkin bilgi verildiğinde (Piazza & Loughnan, 2016); bu bilgi, yenilebilir hayvanlara verilen ahlaki önem derecesinde bir farklılaşmaya yol açmamıştır. Buna karşılık yenilemeyen hayvanların zekâsının yüksek olarak tanımlandığı durumda düşük zekâ koşuluna göre insanların bu hayvanlara kötü muamele

edilmesinden daha fazla rahatsızlık duyduğu görülmüştür. Bilewicz ve diğerleri (2011) tarafından yürütülen çalışmada ise omnivor katılımcıların kendi kültürlerinde yenilemeyen hayvanlara (köpeklere) yenilebilir hayvanlara (domuzlara) göre daha fazla duygu atfettiği, buna karşılık vejetaryen katılımcılarda bu farkın gözlenmediği tespit edilmiştir. Ayrıca hayvanların insan çıkarı doğrultusunda kullanımını ahlaki açıdan kabul edilebilir bulan kişilerin hayvanlara daha düşük duyum ve biliş kapasitesi atfettiği görülmüştür (Caviola vd., 2021). Bu bulgular ışığında insanların, hayvanların insan çıkarı doğrultusunda zarar görmesini ya da öldürülmesini meşrulaştırmak ve bu eylemlerden kaynaklı suçluluk duygusunu ya da ahlaki çekincelerini azaltmak için bazı hayvanları hissiz, akılsız ya da duygusuz olarak algılamaya başladığı söylenebilir.

Buna karşılık insanlar hayvanları acıyı deneyimleyebilen ve zihinsel karmaşıklığa sahip varlıklar olarak algıladığı nispete onların çıkarlarına karşı daha hassas hâle gelmektedir. Görgül araştırmalar, hayvanların bir zihne sahip olduğu inancının onlara yönelik artan empati düzeyleri (Hills, 1995) ve hayvanların deney, eğitsel, süs, eğlence ya da finansal kazanç maksatlı kullanımına karşı çıkma eğilimiyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Knight vd., 2004). Bununla birlikte hayvan zihni inancı; hayvan refahı savunucularında, genel halka ya da bilim adamlarına göre daha yüksektir (Knight vd., 2009). Benzer şekilde hayvan refahı hassasiyeti ile hayvan zihni inancı arasında pozitif korelasyon olduğu görülmüştür (Kupsala vd., 2016). Çocuklarla yapılan bir diğer çalışmada da hayvan zihnine inanç, hayvanlara insanca ve şefkatli muamele tarzı ile ve hayvanlara kasıtlı / kasıtsız eziyet edilmesine ya da hayvan ihmaline karşı çıkma ile ilişkili bulunmuştur (Hawkins & Williams, 2016). Bu bulgular, hayvanlara zihin atfının hayvanların insanın ahlaki sorumluluk alanına girmesi bakımından önemli olduğuna işaret etmektedir.

1.3 Hayvanlarla Empati Kurma ve İnsan-Hayvan İlişkileri

Empati de ahlaki ilgi sınırlarının insan türünü aşarak hayvanları kapsayacak şekilde genişlemesine yardımcı olabilir (Kristjánsson, 2004; Verducci, 2000). *Empati*, bireyin karşısındakinin duygusal durumuyla hızlı ve otomatik şekilde bağ kurması olarak tanımlanmaktadır (de Waal, 2008). Empati, diğerinin duygularını fark etme ve anlama ya da onun zor durumundaki bakış açısını hayal edebilmeye karşılık gelen *bilişsel empati*, kişinin diğerinin duygularından etkilenme derecesine karşılık gelen *duygusal empati* ve zor durumda olan diğerine yardım etme isteğine karşılık gelen *davranışsal empati* ya da *empatik ilgi* olmak üzere üç alt türde ele alınabilir (Davis, 1983; Reid vd., 2013). İnsanlara yönelik empati ile hayvanlara yönelik tutumların ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırmalara rastlanmaktadır. Örneğin, Taylor ve Signal'in (2005) çalışmasında empatik ilginin hayvanların refahına yönelik tutumlarla ilişkili olduğu görülmüştür. Furnham ve diğerlerinin (2003) çalışmasında ise hayvanların tıbbi ve psikolojik araştırmalarda kullanımına ilişkin tutumlar empatik ilgi ve kişisel sıkıntıyla ilişkili iken, bilişsel empati ile ilişkili değildir. Yürütülen bir diğer çalışmada (Signal & Taylor, 2007) hayvan haklarını koruma alanında çalışan bireylerin genel halktan bireylere kıyasla hem insanlara yönelik empati düzeylerinin hem de hayvan refahı yanlısı tutumlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca insanlara yönelik empati ile hayvan refahı yanlısı tutumlar arasındaki pozitif ilişki özellikle hayvan haklarını koruma alanında çalışan katılımcı grubunda daha yüksek çıkmıştır.

İnsanlara yönelik empatiden farklı olarak hayvanlarla empati kurma bir hayvanın acı çekmesi durumunda uyanan duygusal durumdur (Rothgerber & Mican, 2014). İnsanlar ile insan dışı varlıklar arasındaki farklılıklara ilişkin algılanan sınırların esnemesini sağlayan antropomorfizm (yani diğer varlıklara insanî özellikler atfetme), insanların bu varlıklarla empati kurmasını kolaylaştıran bir mekanizma olarak öne sürülmüştür (Tam, 2015; Waytz vd., 2010). Zira insanlar ve insan dışı varlıklar arasında algılanan benzerlikler, insanların zihin durumları ve duygularına ilişkin sahip olunan bilgilerin hayvanların davranışlarına ilişkin çıkarım yapmada kullanılabilmesini, böylelikle hayvanlarla daha kolay empati kurmayı mümkün kılabılır (Niemyjska vd., 2018). Myers (2007) hayvanlarla empati kurmayı kolaylaştıran ipuçları arasında hayvanların aynı insanlar gibi hareket etme, yemek yeme, oyun oynama ya da sosyal rolleriyle uyumlu eylemler sergileyerek özneye dönüşmesinin ve duygularını gösterebilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Yürütülen araştırmalar insanların, insanla benzerliği yüksek olan hayvanlara karşı daha yüksek empati ve ilgi gösterdiğini ortaya koymuştur (Plous, 1993). Romanya'daki bir çevre örgütünün sosyal medya takipçileriyle yürütülen oldukça büyük örneklemlerli bir araştırmada ($N = 2.638$) hayvanlara zihin atfının, hayvanlara yönelik empatik ilgi ve bilişsel empatiyle ilişkili olduğu; iki empati puanı ile antropomorfik inançların ise hayvanlara olumsuz muamele edilmesine karşı hassasiyeti açıkladığı görülmüştür (Apostol vd., 2013). Hayvanlara yönelik empati aynı zamanda katılımcıların türcülük düzeyinde (Herrewijn vd., 2021) ve et yeme isteğindeki düşüş ile ilişkilidir (Rothgerber & Mican, 2014).

Empati, toplumda güçsüz grupların refahını ve haklarını önemseme ve onların istismar edilmemesi ilkesini benimseme ile yakından ilişkilidir (Batson vd., 2002). Kolektif eylemler, toplumsal eşitsizlikler ve adaletsizliklere karşı sosyal değişimin kilit mekanizmalarından biri olarak kabul edilmektedir (van Zomeren & Iyer, 2009). İnsanlar, etnisite ya da toplumsal cinsiyet temelli sistemsel ayrımcılıkla mücadele etmek için kolektif eyleme geçebileceği gibi hayvanlar adına da kolektif eylemler gerçekleştirebilir (Amiot & Bastian, 2017). Gösterilere katılma gibi kitlesel politik eylemler kadar dilekçe imzalama ya da oy verme gibi birey düzeyindeki eylemler de kolektif eylem olarak sınıflandırılmaktadır (Brady, 1994). Ayrıca insanlar, kolektif eylemleri yönetmek ve daha fazla insanın kendilerini desteklemesini sağlamak üzere toplumsal hareket örgütleri kurarak da toplumsal değişime ön ayak olabilir (Klandermans, 1997). Hayvanların duygularını, deneyimlerini ya da ihtiyaçlarını anlamak ya da hissetmek onların ihtiyaçlarının karşılanmadığı ya da hayatlarını iyileştirme şansının olabileceği durumları empatik şekilde fark etmeyi kolaylaştırabilir (Young vd., 2018). Bu akıl yürütmeye paralel olarak hayvanlarla kurulan empati, hayvanların gördüğü eziyet ve zorluklara ilişkin farkındalık ve hayvan haklarının ve refahının artırılmasına yönelik ilgi ve destekle yakından ilişkilidir (Hills, 1993; Plous, 1991; Urquiza-Haas & Kotrschal, 2015; Wuensch vd., 1991). Benzer şekilde bir hayvanla empati kurmaya teşvik edilen üniversite öğrencilerinin, okul komitesinin diğer toplumsal sorumluluk projeleri yerine özellikle çevreci örgütlere daha fazla parasal kaynak aktarmasını desteklediği görülmüştür (Berenguer, 2007). Ayrıca hayvanlarla empati ile yakından ilişkili bir kavram olan hayvanlara bağlılık düzeyinin de boylamsal olarak hayvan hakları aktivizmi ile hayvanlar adına kolektif eyleme geçme niyetiyle ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur (Amiot & Bastian, 2017).

1.4 Mevcut Çalışma

Bir dış grup üyesine karşı empati hissetmek, dış gruba yönelik daha olumlu tutumlarla ve dolayısıyla hedef dış grup üyesine ve genel olarak dış gruba yönelik yardım etme davranışıyla ilişkilidir (Batson vd., 1997; Taylor vd., 2020). Dış gruba yönelik toplum yanlısı davranışlar, belli bir grup üyesine fayda sağlayan paylaşma, rahatlatma ve yardım etme gibi *kişiler arası yardım*, dış grubun üyeleri kadar daha geniş toplumsal kesimlerin iyiliğini hedefleyen *sivil ya da siyasal katılım* ya da dış grubun toplumdaki şartlarını iyileştirmeye yönelik *kolektif eylem* formunu alabilir (Taylor & McKeown, 2021). Bu çalışmada hayvanların yaşam şartlarının sistemsel /hukuki olarak değiştirilmesine katkı sunabilecek hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle ilişkili değişkenlerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Türcü inançlar, hayvanlara yönelik ayrımcı muamelenin ahlaki açıdan bir sorun teşkil etmediğini ima ederken, buna paralel olarak hayvanlara karşı ahlaki ilginin azalmasına sebep olmaktadır (Caviola vd., 2019; Herrewijn vd., 2021). Dolayısıyla türcülük hayvanlarla empati kurmayı zorlaştırarak (Everett vd., 2019) hayvan hakları için kolektif eylem yönelimindeki düşüş ile ilişkili olabilir. Bu doğrultuda mevcut çalışmada test edilen ilk hipotez (H₁) şu şekildedir:

H₁: Hayvanlarla empati kurma, türcülük ile hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklar.

Hayvan zihnini yok sayma, türcülüğün en temel özelliği olarak kabul edilmektedir (Caviola vd., 2019) ve zihin atfı, hayvanların ahlaki açıdan ne kadar önemsendiği ile yakından ilişkilidir (Piazza & Loughnan, 2016). Bu çalışmada hayvanların zihin kapasitesi "duyum" ve "akıl" kapasitesi olmak üzere iki boyutta değerlendirilmiştir. Hayvanların duyum kapasitesine ilişkin atıflar hayvan haklarına kolektif hassasiyetle doğrudan ilişkili olabilir; zira bu kapasite hayvanların acıyı hissedebilmesi için gerekli bir özelliktir (Loughnan vd., 2010) ve hayvanların hissetme ya da acı çekme potansiyeline ilişkin algılar, hayvanlara olumsuz muamele edilmesine karşı duyarlılık geliştirme ve hayvanlara karşı ahlaki sorumluluk üstlenme açısından merkezî bir rol üstlenir (Bentham, 2000; Epley & Waytz, 2009; Gray vd., 2007; Gray & Wegner, 2009). Bununla birlikte Haslam ve diğerlerine (2008) göre hayvanların antropomorfize edilmesinde yani insanlara benzetilerek algılanmasında en önemli unsur, onlara atfedilen zekâ ya da akıl kapasitesidir. Antropomorfizm ya da insan-hayvan benzerliğine ilişkin algılar, hayvanlarla empati kurma açısından kritik bir unsur olarak kabul edilmiştir (Niemyjska vd., 2018). Bu noktada hayvanların hem duyum hem de akıl kapasitesine ilişkin atıflar onlarla empati kurmayı kolaylaştırarak (Eddy vd., 1993) hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle dolaylı bir ilişki gösterebilir. Bu doğrultuda çalışmada test edilen ikinci hipotez (H₂) şu şekildedir:

H₂: Hayvanlarla empati kurma, hayvanların duyum ve akıl kapasitesine ilişkin atıflar ile hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklar.

Hayvanların endüstride, tıbbi araştırmalarda ve zirai alanlarda kullanımı, hayvanların hakları ve refahına ilişkin tartışmaları alevlendirmiştir (Dhont vd., 2019; Singer, 1975) ve insan-hayvan ilişkileri, günümüzde türcülükle mücadele üzerinden yeniden tanımlanmıştır (Dhont vd., 2020). Bu noktada türcülük ve hayvanlara zihin atfı gibi kavramları ele alan mevcut çalışmanın, hayvan hakları için kolektif olarak harekete geçme süreçlerinin ardındaki psikolojik mekanizmaların anlaşılmasına katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca türcülüğün ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi diğer

ön yargılarla psikolojik açıdan ilişkili olduğu (Dhont vd., 2020) göz önüne alındığında, hayvan hakları için kolektif eylem yönelimini anlamayı hedefleyen mevcut çalışmanın aynı zamanda toplumsal yaşamdaki diğer eşitsizliklerin giderilmesini hedefleyen kolektif eylemleri öngörebilmek açısından dış gruplarla empatinin rolü hakkında bilgilendirici olabileceği düşünülmektedir.

2. Yöntem

2.1 Katılımcılar

Bujang ve diğerlerine (2017) göre dolaylı etkileri sınamaya dayalı hipotezler en az 300 kişilik örneklerle test edilmelidir. Bu doğrultuda, korelasyonel desene sahip mevcut araştırma için elverişlilik örnekleme yöntemi kullanılarak gönüllülük esasına göre 300 katılımcıya erişilmiştir. Ancak 18 yaş altında olduğu tespit edilen bir katılımcı veri setinden çıkartılmıştır. Analiz seti 196 kadın ve 103 erkek katılımcıdan oluşmaktadır ($N = 299$). Yaş ranjı 18 ila 61 arasında değişen örneklemin yaş ortalaması 25,56'dır ($SD = 7,80$). Lisans öğrencileri, katılımcıların %59'unu oluşturmaktadır. Örnekleme hâlihazırda bir evcil hayvanı olduğunu beyan eden katılımcıların oranı %31'dir.

2.2 Veri Toplama Araçları

2.2.1 Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formu yardımıyla katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve hâlihazırda bir evcil hayvana sahip olup olmadıkları hakkında bilgi alınmıştır.

2.2.2 Türçülük Ölçeği

Katılımcıların türçülük ideolojisini ne düzeyde benimsediğini değerlendirmek üzere Caviola ve diğerlerinin (2019) geliştirdiği ve Altınal'ın (2019) Türkçeye çevirerek psikometrik özelliklerini sınavdığı Türçülük Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek altı maddeden oluşmaktadır (ör. "Hayvanların birer eşya gibi alınıp satılabilmeleri ahlaken kabul edilebilir."). Maddelerin puanlanmasında 7'li Likert dereceleme ölçeği kullanılmaktadır (1 = *kesinlikle katılmıyorum*; 7 = *kesinlikle katılıyorum*). Ters kodlanan 5. madde ("Şempanzeler yaşama hakkı ya da işkence görmeme hakkı gibi temel insan haklarına sahip olabilmelidir.") düşük madde-toplam korelasyonu ($r = 0,14$) gösterdiğinden mevcut çalışmada ortalama ölçek puanlarının ($\alpha = 0,61$) hesaplanmasında bu madde dışarıda tutulmuştur.

2.2.3 Hayvanlara Zihin Atfı Ölçeği

Hayvan türlerini; insanlarla nasıl bir ilişkiye sahip olduğu, toplumda ne tür işlevler gördüğü ya da nasıl algılandığına göre "dost hayvanlar" (ör., kedi, köpek), "yenilebilir hayvanlar" (ör., inek, tavuk), "itici vahşi hayvanlar" (ör., yılan, kurbağa) ve "çekici vahşi hayvanlar" (ör., yunus, şempanze) olmak üzere dörde ayırmak mümkündür (Leite vd., 2019). Zihin kapasitesine ilişkin değerlendirmeler katılımcıların hangi hayvana odaklandığına göre değişkenlik

göstereceğinden (Bastian vd., 2012; Gray vd., 2007) mevcut çalışmada ölçme tutarlılığını artırmak üzere katılımcılardan genel olarak hayvanlar yerine belli bir hayvan türünün zihin kapasitesini değerlendirmesi talep edilmiştir. Önceki çalışmalar, katılımcıların "dost" ve "çekici vahşi" hayvan kategorilerine en yüksek düzeyde, "itici vahşi" hayvanlara ise en düşük düzeyde zihinsel kapasite atfettiğini ortaya koymuştur (Bastian vd., 2012; Gray vd., 2007). Buna karşılık "yenilebilir" hayvanlara ise orta düzeyde zihinsel kapasite atfedildiği görülmüştür (Bastian vd., 2012). Mevcut çalışmada hayvanların zihin kapasitesine ilişkin alınan ölçümde yeterli düzeyde değişkenlik elde etmek için katılımcıların "yenilebilir" hayvan kategorisinde yer alan ineklerin zihin kapasitesini değerlendirmesi istenmiştir. Her ne kadar omnivor bireylere et üretimi ile hayvan ızdırabı arasındaki bağlantı hatırlatıldığında katılımcılar yaşadıkları ahlaki çelişkiyi durumsal olarak azaltmak için ineklere düşük zihin atfetse de (Bastian vd., 2012), geniş örneklerle yürütülen araştırmalarda ineklerin duyum kapasitesi kadar akıl kapasitesine de sahip varlıklar olarak algılandığı tespit edilmiştir. Örneğin, Kupsala ve diğerlerinin (2016) temsili bir Fin örneklemeyle ($N = 1.824$) yürüttüğü çalışmada katılımcılar sekiz farklı hayvan arasından köpekten sonra en yüksek zihin kapasitesine sahip tür olarak ineği belirtmiştir. Aynı katılımcıların %79'u ineklerin acı, ağrı ve duyu hissedebildiğini ve kendi türünün üyelerini ayırt edebildiğini, ayrıca %56-70'i ise ineklerin düşünebildiğini ve ölümü anlayabildiğini ifade etmiştir. Knight ve diğerlerinin (2009) çalışmasında ise ineklerin yüksek duyumsama bilincine ve orta düzeyde zekâ kapasitesine sahip varlıklar olarak algılandığı görülmüştür.

D'Andrade'a (1987) göre zihinsel durumları ve süreçleri algılar, istekler, düşünceler, niyetler ve duygular olmak üzere beşe ayırmak mümkündür. Bu doğrultuda Haslam ve diğerleri (2008) D'Andrade'ın önerdiği farklı süreçlerin tamamını kapsayacak şekilde 37 maddelik bir zihinsel yeterlikler listesi oluşturmuştur. Daha sonra Loughnan ve diğerleri (2010) bu listeden 18 maddeyi seçerek zihinsel özellikleri "duyum" ve "akıl" kapasitesi olmak üzere iki boyuta indirgemıştır. Mevcut çalışmada katılımcıların bir ineğe ne ölçüde zihin atfettiğini değerlendirmek üzere Loughnan ve diğerlerinin (2010) oluşturduğu bu 18 farklı zihinsel yeterliği içeren liste, ileri çeviri tekniği (Gregoire, 2018) ile Türkçeleştirilerek kullanılmıştır. Duyum kapasitesine karşılık gelen zihinsel yeterlikler "görme, işitme, tat alma, ağrı, açlık, haz, korku, mutluluk ve öfke" iken akıl kapasitesine karşılık gelen zihinsel yeterlikler ise "düşünme, hayal etme, isteme, ihtiyaç duyma, arzulama, niyet etme, planlama, seçim yapma ve akıl yürütme"dir. Katılımcılardan listelenen bu zihinsel durumları bir ineğin deneyimliyor olma derecesini 1 = *kesinlikle deneyimlemiyordur* ile 7 = *kesinlikle deneyimliyordur* arasında değişkenlik gösteren 7'li Likert ölçeğe puanlaması talep edilmiştir. Katılımcılar önce duyum, ardından akıl kapasitesi değerlendirmesi yapmıştır.

Hayvanların zihin kapasitesine ilişkin ölçek puanlarını hesaplamadan önce faktör çıkarma tekniği olarak temel eksen faktörleştirilmesi, eğik döndürme yöntemi olarak Oblimin tekniği kullanılarak bir açımlayıcı faktör analizi yürütülmüştür. Sonuçta maddelerin iki faktörlü bir yapı gösterdiği ve tüm farklı zihinsel özelliklerin hedef alt faktörüne yük verdiği görülmüştür. "Duyum Kapasitesi" alt faktörü için madde yükleri 0,54 ile 0,88 arasında, "Akıl Kapasitesi" alt faktörü için ise 0,47 ile 0,80 arasında değişmiştir. Madde değişkenliğinin yaklaşık %37'si ilk faktör, %23'ü ise ikinci faktör tarafından açıklanmıştır. Ölçekten gelen puanlar duyum ($\alpha = 0,92$) ve akıl kapasitesini ($\alpha = 0,89$) temsil eden zihinsel özelliklerin ortalaması alınarak analize dâhil edilmiştir.

2.2.4 Hayvan Empati Ölçeği

Katılımcıların hayvanlarla ne ölçüde empati kurabildiğini değerlendirmek için Paul'un (2000) geliştirdiği 22 maddelik Hayvan Empati Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, ilk olarak mevcut araştırmacılar tarafından ileri çeviri tekniğiyle (Gregoire, 2018) Türkçeye çevrilmiş; ardından madde çevirilerinin uygunluğunun evcil hayvan psikolojisi ve hayvan hakları savunuculuğu konularında bilgi ve deneyim sahibi bir sosyal psikolog tarafından kontrol edilmesi sağlanarak ölçeğin Türkçe formuna nihai şekli verilmiştir. Maddelerin puanlanmasında 7'li Likert dereceleme ölçeğinden yararlanılmıştır (1 = *tamamen katılmıyorum*; 7 = *tamamen katılıyorum*). Ölçekte 11 madde empatik duyguları, 11 madde ise empatik olmayan duyguları ifade etmektedir. Ölçek puanı hesaplanırken empatik olmayan duygulara ilişkin maddeler ters kodlanarak tek faktörlü genel empati puanı elde edilmektedir (Paul, 2000).

Mevcut Türkçe form ilk kez bu araştırmada kullanıldığından ölçek puanı hesaplanmadan önce madde puanları üzerinde faktör çıkarma tekniği olarak temel bileşenler analizi ile dik döndürme yaklaşımı olarak Varimax yönteminin kullanıldığı bir açımlayıcı faktör analizi yürütölmüştür. Öz değeri 1,00'i aşan dört faktör olsa da yamaç grafiğine göre madde puanlarını iki faktöre zorlamanın daha uygun olduğuna kanaat edilmiştir. Faktör çözünürlüğünün tutumluluğunu sağlamak için bir faktöre verdiği yük 0,40'ın altında kalan iki madde, farklı faktörlere verdiği yükler arası fark 0,15'ten küçük olan iki madde ile ilk faktördeki maddelerle anlamsal açıdan uyumsuz olan iki madde elenerek nihai iki faktörlü çözünürlük elde edilmiştir. Açığa çıkan faktörler "Duygusal Empati" (ör.; "Yardıma muhtaç yaşlı hayvanlar gördüğümde üzülrüm.", "Hayvanlara eziyet edildiğini gördüğümde çok sinirlerim.") ve "Bilişsel Empati" (ör.; "Yalnız kaldıklarında havlayıp uluyan köpeklerle sinir olurum.", "Birçok insan evcil hayvanlarına haddinden fazla sevgi göstermektedir.") olarak isimlendirilmiştir; zira ilk faktör hayvanların acı çekmesine karşı hassasiyet ile ilgili maddeleri kapsarken, ikinci faktör ise hayvanların fiziksel ya da duygusal ihtiyaçları olmasını ya da insanlar tarafından sevilmesini anlamama ya da önemsememe ile ilişkili maddeleri içermektedir. Madde puanlarındaki değişkenliğin yaklaşık %32'sini açıklayan ilk faktör ($\alpha = 0,86$) için madde yükleri 0,67 ile 0,83 arasında, madde değişkenliğinin %16'sını açıklayan ikinci faktör ($\alpha = 0,80$) için ise madde yükleri 0,52 ile 0,74 arasında değişmiştir. Bilişsel empati puanı hesaplanırken bu faktöre yük veren maddeler ters kodlanmış; katılımcıların ortalama duygusal ve bilişsel empati puanları arttıça onların hayvanlarla daha yüksek empati kurduğu varsayılmıştır.

Bu araştırmada empatinin dolaylı etkisine ilişkin hipotezler hayvanlarla genel empati değişkeni esas alınarak yazılmış olsa da mevcut faktör analizi sonuçlarının açığa çıkardığı "duygusal empati" ve "bilişsel empati" hipotez testi esnasında iki ayrı dolaylı etki mekanizması olarak analize dâhil edilmiştir. Böylelikle hayvanlarla empatinin farklı biçimlerinin çalışmadaki bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamada nasıl bir rol oynadığına ilişkin karşılaştırmalı bir anlayış elde edilmesi hedeflenmiştir.

2.2.5 Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Ölçeği

Katılımcıların hayvan hakları için kolektif eylemlere katılım yönelimini belirlemek amacıyla Bağci ve Turnuklu (2019), akal ve diğerleri (2016) ile Özkan'ın (2014) alışmalarından yararlanılarak yedi maddelik bir ölçüm aracı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda dilekçe imzalama, sosyal

sorumluluk projesine katılma, barışçıl gösteriye katılma, derneğe üye olma, bağış yapma, köşe yazısı yazarak ya da kongre /sempozyum düzenleyerek insanları bilinçlendirme olmak üzere yedi farklı kolektif eylem formu seçilmiş; katılımcıların hayvan haklarının korunması, hayvan hakları konusunda farkındalık oluşturma, hayvan hakkı ihlallerinin önlenmesi ya da hayvanların yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik bu farklı kolektif eylem biçimlerine katılım yönelimini değerlendirmek üzere maddeler hazırlanmıştır. Maddelerin (ör. "Hayvan haklarının korunması için bir dilekçe imzalamak isterim.") puanlanmasında 7'li Likert dereceleme ölçekleri kullanılmıştır (1 = kesinlikle katılmıyorum; 7 = kesinlikle katılıyorum). Açıklayıcı faktör analizi ölçeğin tek faktörlü bir yapıda olduğunu göstermiştir. Madde yükleri 0,78 ile 0,90 arasında değişen bu faktör, madde puanlarındaki değişkenliğin yaklaşık %75'inden sorumludur. Kolektif eylem yönelimi puanları ($\alpha = 0,94$) yedi maddeye ait puanların ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

2.3 İşlem

Araştırma öncesinde Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kuruluna başvuru yapılarak çalışmanın etik kurul onayı alınmıştır (Karar tarihi: 27.01.2023, Karar no: 2023/003). Google Forms aracılığıyla çevrim içi ortamda yürütülen bu anket çalışmasının başlangıcında katılımcılara çalışmanın amacı ve araştırma katılım /geri çekilme koşulları hakkında bilgi verilerek onam prosedürü uygulanmıştır. Ardından katılımcılardan demografik bilgi formu ile türcülük, hayvanlara zihin atfı, hayvan empati ve hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi ölçeklerini yanıtlaması istenmiştir. Yaklaşık on dakika süren anket uygulamasının sonunda katılımcılara teşekkür edilerek araştırma sonrası bilgilendirme formu sunulmuş, çalışma hakkında daha fazla bilgi almak isteyen katılımcılar için araştırmacı irtibat bilgileri hatırlatılmıştır.

3. Bulgular

Çalışma değişkenlerine ilişkin betimsel istatistikler ve iki değişkenli korelasyonlar Tablo 1'de yer almaktadır. Hem dolaylı etki mekanizmaları ile hem de bağımlı değişkenle istatistiki açıdan anlamlı ilişki gösteren cinsiyet, yaş ve bir evcil hayvanı olup olmama durumu sonraki analizlere kontrol değişkenleri olarak dâhil edilmiştir.

Tablo 1

Betimsel İstatistikler ve Değişkenler Arası İkili Korelasyonlar

	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Yaş	25,56	7,80	-	-0,04	-0,02	0,03	-0,10	-0,04	0,09	-0,11	-0,12 [*]
2. Cinsiyet ^a	-	-	-	-	0,00	-0,35 ^{**}	0,05	-0,02	0,21 ^{**}	0,24 ^{**}	0,20 ^{**}
3. Evcil hayvanı var – yok ^b	-	-	-	-	-	-0,12 [*]	0,02	0,14 [*]	0,13 [*]	0,21 ^{**}	0,20 ^{**}
4. Türcülük	1,87	0,91	-	-	-	-	-0,05	0,04	-0,27 ^{**}	-0,41 ^{**}	-0,20 ^{**}
5. Zihin atfı – Duyum Kapasitesi	5,87	1,20	-	-	-	-	-	0,30 ^{**}	0,42 ^{**}	0,15 [*]	0,25 ^{**}
6. Zihin atfı – Akıl Kapasitesi	3,40	1,34	-	-	-	-	-	-	0,15 ^{**}	0,04	0,18 ^{**}
7. Empati – Duygusal Empati	5,97	1,13	-	-	-	-	-	-	-	0,35 ^{**}	0,47 ^{**}
8. Empati – Bilişsel Empati	5,20	1,15	-	-	-	-	-	-	-	-	0,42 ^{**}
9. Kolektif Eylem Yönelimi	5,03	1,67	-	-	-	-	-	-	-	-	-

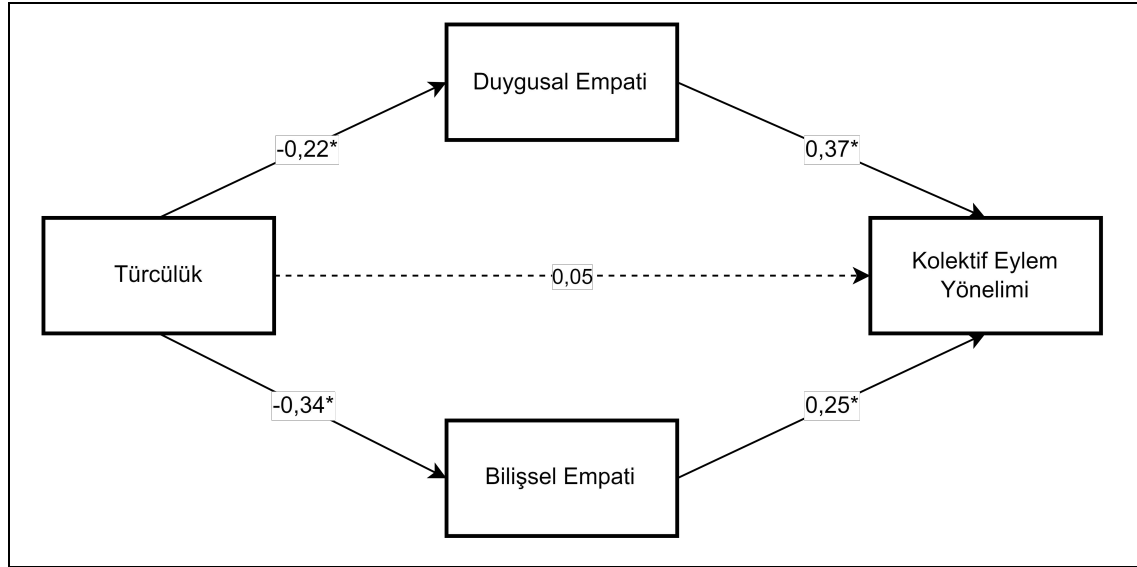
Notlar. N = 299. ^aCinsiyet: Erkek = 0, Kadın = 1. ^bEvcil hayvanı yok = 0, var = 1.

* $p < 0,05$. ** $p < 0,01$.

Hipoteze edilen dolaylı etkiler IBM SPSS Statistics 23.0 paket programında PROCESS MACRO eklentisi (4. Model, Preacher & Hayes, 2004) kullanılarak test edilmiştir. Bu etkilerin geçerliğini sınamak üzere 5.000 bootstrap örnekleme yardımıyla her bir dolaylı etki için %95 güven aralığı (Confidence Interval [CI]) elde edilmiştir. Hesaplanan güven aralığının sıfır (0) içermemesi durumunda gözlemlenen etkinin istatistiki açıdan anlamlı olduğuna kanaat edilmiştir. İlk modelde türçülük ve hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide duygusal ve bilişsel empati değişkenlerinin dolaylı rolü sınanmıştır (bkz. Şekil 1). Bu model istatistiki açıdan anlamlıdır: $F(6, 292) = 22,78, p < 0,001, R^2 = 0,32$. Modele göre türçülük; duygusal empati: $b = -0,27, CI [-0,42, -0,13]$ ve bilişsel empati: $b = -0,44, CI [-0,58, -0,30]$ ile negatif yönde ilişkilidir. Ayrıca duygusal empati: $b = 0,55, CI [0,40, 0,70]$ ve bilişsel empati: $b = 0,36, CI [0,20, 0,52]$ puanları, kolektif eylem yönelimiyle pozitif yönde ilişkilidir. Türçülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki doğrudan ilişki anlamlı değildir: $b = 0,09, CI [-0,11, 0,29]$. Buna karşılık hem duygusal: $b = -0,15, CI [-0,24, -0,06]$ hem de bilişsel empatinin: $b = -0,16, CI [-0,27, -0,08]$, türçülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıkladığı görülmüştür. Bu çalışmanın birinci hipotezi hayvanlarla empati kurmanın, türçülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklayacağını öne sürmüştür. Bulgulara göre türçülük ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişki Hipotez-1 ile tam uyumlu şekilde hem duygusal hem bilişsel empati puanlarındaki düşüş tarafından dolaylı olarak açıklanmıştır.

Şekil 1

Türçülük ile Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Arasındaki Doğrudan ve Dolaylı İlişkiler İçin Standardize Yol Katsayıları

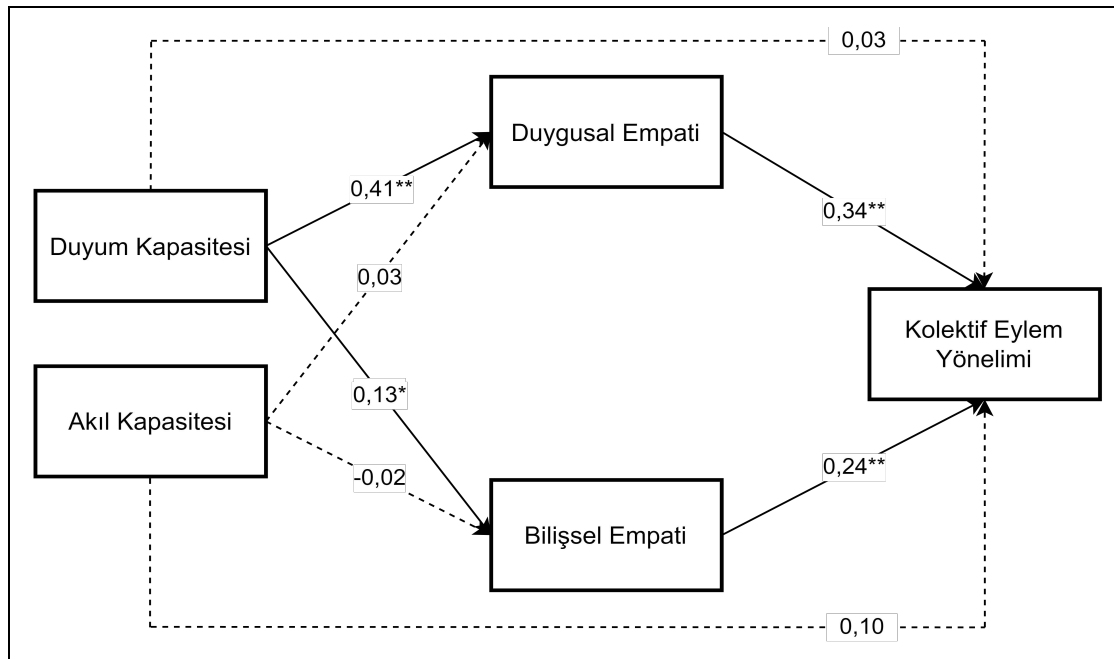
Not. Düz çizgiler istatistiki açıdan anlamlı, kesikli çizgiler ise istatistiki açıdan anlamsız ilişkileri göstermektedir.
* $p < 0,001$.

İkinci modelde ise hayvanlarla duygusal ve bilişsel empati kurmanın, hayvanlara atfedilen zihin kapasitesi ile hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi açıklamadaki dolaylı rolü sınanmıştır (bkz. Şekil 2). Test edilen bu model de istatistiki açıdan anlamlıdır: $F(7, 291) = 20,26, p < 0,001, R^2 = 0,33$. Modele göre hayvanların duyum kapasitesine ilişkin atıflar hayvanlarla duygusal: $b = 0,39, CI [0,29, 0,49]$ ve bilişsel empati kurma: $b = 0,12, CI [0,01, 0,23]$ ile pozitif yönde ilişkilidir. Buna karşılık hayvanların akıl kapasitesine ilişkin atıfların duygusal: b

= 0,02, CI [-0,07, 0,11] ya da bilişsel empati: $b = -0,02$, CI [-0,12, 0,08] ile olan ilişkisi istatistiki açıdan anlamlı değildir. Bununla birlikte duygusal: $b = 0,50$, CI [0,33, 0,67] ve bilişsel empati: $b = 0,35$, CI [0,19, 0,50] puanları, kolektif eylem yönelimiyle pozitif yönde ilişkilidir. Hayvanların duyum: $b = 0,04$, CI [-0,11, 0,19] ya da akıl kapasitesine: $b = 0,12$, CI [-0,01, 0,24] ilişkin atıflar kolektif eylemlere katılım yönelimiyle doğrudan ilişkili değildir. Ancak duygusal empatinin dolaylı etkisi yardımıyla hayvanların duyum kapasitesine ilişkin atıflar ile kolektif eylem yönelimi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır: $b = 0,19$, CI [0,09, 0,33]. Buna karşılık bilişsel empati bu iki değişken arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklamamıştır: $b = 0,04$, CI [-0,00, 0,11]. Benzer şekilde ne duygusal: $b = 0,01$, CI [-0,04, 0,06] ne de bilişsel empati: $b = -0,01$, CI [-0,04, 0,03] hayvanların akıl kapasitesine ilişkin atıflar ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide dolaylı bir rol üstlenmemiştir. Araştırmanın ikinci hipotezine (H_2) göre hayvanlarla empati kurmanın, hayvanların duyum ve akıl kapasitesine ilişkin atıflar ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklayacağı öne sürülmüştür. Bulgular artan duygusal empati puanlarının hayvanların duyum kapasitesine ilişkin atıflar ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıkladığını göstermiştir. Buna karşılık bilişsel empati puanları, iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklayıcı bir rol üstlenmediğinden duyum kapasitesiyle bağlantılı olarak tespit edilen dolaylı etkiler Hipotez-2'yi kısmen desteklemiştir. Ancak duygusal empati ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide bilişsel empatinin dolaylı etkisini gösteren güven aralığının alt limiti neredeyse sıfır (0) olduğundan bu etkiye ilişkin yapılan çıkarımın istikrarsız olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte mevcut bulgular ne duygusal ne de bilişsel empatinin hayvanlara akıl atfı ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi dolaylı olarak açıklamadığına işaret etmektedir. Akıl kapasitesiyle bağlantılı dolaylı etkiler istatistiki açıdan anlamlı olmadığından bu bulgular Hipotez-2 ile uyumsuzdur.

Şekil 2

Hayvanların Duyum ve Akıl Kapasitesine İlişkin Atıflar ile Hayvan Hakları İçin Kolektif Eylem Yönelimi Arasındaki Doğrudan ve Dolaylı İlişkiler İçin Standardize Yol Katsayıları

Not. Düz çizgiler istatistiki açıdan anlamlı, kesikli çizgiler ise istatistiki açıdan anlamsız ilişkileri göstermektedir.

* $p < 0,05$. ** $p < 0,001$.

4. Tartışma

De Waal (2017) Darwin'in görüşleri doğrultusunda insanlar ve hayvanlar arasındaki zihinsel farklılıkların türsel bir ayırmadan ziyade bir derece meselesi olduğuna dikkat çekerek insan-hayvan ayırımına ilişkin sınırları bulanıklaştırmayı önerir. Mevcut çalışmada insan-hayvan ayırımını belirginleştiren türçülük ile bu farklılıkları bulanıklaştıran hayvanlara zihin atfının hayvan hakları için kolektif eylemlere katılım yönelimiyle olan ilişkisi incelenmiştir. İki farklı modelde hayvanlara yönelik empati bu ilişkileri açıklayan dolaylı etki mekanizması olarak sınanmıştır.

Bulgular hayvanlarla duygusal ve bilişsel empati kurmanın türçülüğün hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle olan ilişkisini dolaylı şekilde açıkladığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, hayvanlarla duygusal ve bilişsel empati kurmayı zorlaştırabilen türçülüğün kolektif eylem yönelimini sekteye uğratabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda insanların ahlaki ilgi alanını yalnızca insan türüyle sınırlandıran türçülüğün (Caviola vd., 2019, 2021; Singer, 1975) hayvanların ızdırabına kayıtsız kalma ve onların bakış açısını almayı zorlaştırma yoluyla insanların hayvan hakları konusunda kolektif sorumluluk üstlenmesini zorlaştırabileceği ileri sürülebilir.

Çalışmada zihin kapasitesiyle hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla duygusal ve bilişsel empati kurmanın dolaylı etkisi de sınanmıştır. Zihin kapasitesi "duyum" ve "akıl" kapasitesi olarak kavramsallaştırıldığında (Loughnan vd., 2010) duyum kapasitesi ile hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide özellikle hayvanlara yönelik duygusal empatinin açıklayıcı bir rol üstlendiği görülmüştür. Duyum kapasitesi ile hayvanlara yönelik bilişsel empati arasındaki ikili ilişki doğrulanmış olsa da (bkz. Şekil 2), duyum kapasitesi ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide bilişsel empatinin dolaylı etkisi doğrulanamamıştır. Bu bulgu bilişsel empatidense duygusal empatinin hayvanlara ilişkin tutumlar üzerinde daha belirleyici olduğunu ortaya koyan çalışmalarla (Furnham vd., 2003; Taylor & Signal, 2005) uyumlu olsa da ilgili dolaylı etkinin daha geniş örneklerle yeniden sınanması bilişsel empatinin duyum kapasitesi ile kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiyi açıklayıcı rolüne dair daha istikrarlı sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilir. Zira test edilen modelde "duyum kapasitesi → bilişsel empati → kolektif eylem yönelimi" yoluna ait dolaylı etkinin güven aralığının alt limiti neredeyse sıfır (0) olduğundan bilişsel empatiyle bağlantılı dolaylı etkinin duygusal empatiyle bağlantılı dolaylı etkiye göre daha istikrarsız olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada test edilen bir diğer zihin boyutu olan "akıl kapasitesi"yle bağlantılı hiçbir dolaylı etki çalışma beklentilerinin aksine doğrulanamamıştır. Zira hayvanların akıl kapasitesine ilişkin atıflar empati boyutlarıyla ilişkili olmadığından kolektif eylem yönelimiyle dolaylı olarak ilişki göstermemiştir. Hayvanlara zihin atfı ile empati puanları arasındaki ilişkinin yalnızca şehirde yaşayanlar ve hayvan hakları savunucuları için geçerli olması, buna karşılık çiftçilerde bu ilişkinin gözlenmemesinden hareketle Hills (1995) hayvan zihnine ilişkin inançların her zaman güçlü empati duyguları için yeterli olmayabileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte insanların hayvanların bilişsel gelişmişliklerine ilişkin bilimsel bilgilere maruz kaldıklarında bu bilgilere dayalı olarak hayvan zihnine ilişkin önceki algılarını değiştirmede daha şüpheli ve isteksiz olduğu görülmüştür (Leach vd., 2023). Her ne kadar antropomorfizm hayvanlarla empati

kurmayı kolaylaştıran bir mekanizma olarak öne sürülmüş olsa da (Niemyjska vd., 2018), insan-hayvan benzerliğinin hangi boyutta algılandığı insanlar tarafından şüphe uyandırıcı görülebileceğinden mevcut çalışmada hayvanlara akıl atfının empatiyle öngörülen ilişkisi doğrulanmamış olabilir. Ayrıca Bentham'a (2000) göre bir varlığa eziyet etmenin ahlaki açıdan kabul edilebilir olup olmadığı konusunda asıl cevaplanması gereken soru bu varlığın düşünülmesi ya da konuşabilmesi değil, onun acı çekip çekemediğidir. Gray ve diğerlerinin (2007) zihin algısına ilişkin yürüttüğü çalışma varlıkları özne kılan ahlak, bellek, düşünce, iletişim gibi kapasitelerinden onları acıkma, korku, haz, ağrı gibi deneyim alanına giren kapasitelerinin bu varlıklara tanınan ahlaki haklarla daha ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında mevcut çalışmada hayvanların özellikle duyum kapasitesine ilişkin atıfların onların acıları karşısında duygusal empati geliştirebilmekle daha ilişkili olması ve buna bağlı olarak hayvan hakları için kolektif eylem yöneliminin güçlenmesi anlaşılabilir bir bulgu olabilir.

Bu çalışmada test edilen dolaylı etki modellerinde, insan-hayvan ayırımına ilişkin algıları şekillendiren ya da bunların bir yansıması olan türçülük ile hayvanların zihin kapasitesine ilişkin atıflar empatinin öncülü olarak ele alınmıştır. Ancak Urquiza-Haas ve Kotrschal (2015), bunun aksine, empatinin antropomorfizmin öncülü olduğunu ileri sürmüştür; öyle ki hayvanlara yönelik empati onların zihin durumlarını anlamayı kolaylaştıran (Harrison & Hall, 2010), dolayısıyla insan-hayvan benzerlik algısını kuvvetlendiren bir olgu olarak da değerlendirilebilir. Buna paralel olarak Dhont ve diğerleri (2020) çiftlik hayvanları ile dostluk ya da duygusal bağlar kurmanın onların bilişsel becerileri ve acı çekme kapasitesi hakkındaki farkındalığı artırarak et üretimi için hayvanların zarar görmesine ya da öldürülmesine karşı çıkmayı sağlayabileceğini öne sürmüştür. Mevcut çalışma kesitsel bir desene sahip olduğundan değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymada yetersizdir. Bu doğrultuda empati ve insan-hayvan benzerliği arasındaki olası iki yönlü ilişkilerin gelecekte deneysel ya da boylamsal çalışmalar yardımıyla sınanması hayvan hakları için kolektif eylem yöneliminin ardındaki psikolojik mekanizmaların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Ayrıca bu çalışma kapsamında hayvan hakları genel bir olgu olarak ele alınmıştır; ancak sonraki araştırmalarda bireylerin spesifik olarak hayvanların deneylerde kullanımına ya da hayvanlara eziyet edilmesine karşı geliştirdikleri tepkileri anlamak üzere de benzer modeller test edilebilir. Bu çalışmada Türkçeye çevrilerek kullanılan Paul'un (2000) "Hayvan Empati Ölçeği" empatiden daha fazlasını ölçüyor olması, söz gelimi hayvanlar hakkında bilgi sahibi olma ("Kediler aç olmadıklarında bile yiyecek bir şeyler için miyavlayıp insana rahat vermez."), sosyal tutumlar ("Birçok insan evcil hayvanlarına haddinden fazla sevgi göstermektedir.") ve alışkanlıklar ("Kuşları yemek kırıntılarıyla beslemekten hoşlanırım.") gibi empatiyle görece uzaktan ilişkili olabilecek maddeleri içermesi bakımından eleştirilmektedir. Her ne kadar bu araştırmada çalışma değişkenleri arasındaki ilişkiler beklenen yönde çıkmış olsa da gelecekte hayvanlarla empatinin alternatif ölçeklerle (ör., Niemyjska vd., 2018) değerlendirilmesi, empatinin hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle olan ilişkisine dair görgül bulguların artmasını sağlayabilir.

Bu çalışmada hayvanların akıl ve duyum kapasitesine ilişkin ölçümler yalnızca inek türü esas alınarak yapılmıştır. Ancak türçülük insanların yalnızca genel olarak hayvanlara olumsuz muamele biçimlerini değil, aynı zamanda onların belli hayvan türlerine karşı diğer hayvan türlerine kıyasla daha acımasız davranmasını da açıklayan bir olgudur (Dhont vd., 2020). Farklı hayvan türleriyle kurulan sosyal ve kültürel ilişki, yani bu hayvanların insanlar için sağladığı

işlevler (örneğin yenilebilir olup olmaması), nasıl görüldüğü (örneğin sevimli, çirkin veya insanlara benzer ya da onlardan farklı) ya da davranışlarının nasıl algılandığı ya da betimlendiği (örneğin tehlikeli ya da tehdit edici) gibi unsurlar farklı hayvan gruplarının maruz kaldığı farklı muamele biçimleri ile yakından ilişkilidir (Bratanova vd., 2011; Herzog, 2010). Leite ve diğerleri (2019) katılımcılardan köpek, kedi, at gibi "dost hayvanlar", inek, tavuk, kimi kültürlerde besin olarak tüketilen domuz gibi "yenilebilir hayvanlar", yılan, kurbağa, timsah gibi "çekici olmayan hayvanlar" ile şempanze, ayı, yunus gibi "yüksek statülü hayvanlar"dan hangilerine karşı ahlaki sorumluluk hissettiklerini belirtmesini istemiştir. Katılımcıların diğer hayvan kategorilerinden özellikle dost hayvanların refahı ve çıkarları için daha fazla ahlaki sorumluluk hissettiği görülmüştür. Bunu, yüksek statülü vahşi hayvanlar takip etmiş; ancak yenilebilir ya da sevimsiz görülen hayvan grupları için hissedilen ahlaki sorumluluk %50 oranında azalmıştır. Caviola ve diğerlerinin (2019) çalışmasında da katılımcıların toplam 100 dolarlık bir bütçeden köpeklere yardım eden bir kuruluşa ortalama 69 dolar, (çalışmanın yürütüldüğü kültürde yenilebilir olan) domuzlara yardım eden bir kuruluşa ise yalnızca 31 dolar ayırdığı görülmüştür. İnekler genel olarak yenilebilir hayvan kategorisinde ele alındığından mevcut katılımcıların onların akıl kapasitesinden dolayı duyum (ya da acı çekme) kapasitesi üzerinden hayvanlarla empati kurması daha fazla mümkün olmuş olabilir. Buna karşılık zihin atfı ölçümü insanların dost addettiği köpek, kedi ya da at gibi hayvanlar esas alınarak elde edilmiş olsaydı hayvanlara atfedilen akıl kapasitesi ile hayvanlarla empati kurmanın ve dolayısıyla hayvan hakları için kolektif eylem yöneliminin ilişkili çıkması mümkün olabilirdi. Buradan hareketle sonraki araştırmacıların farklı hayvan gruplarına atfedilen zihin kapasitesini karşılaştırmalı olarak ele alması hayvan hakları için kolektif eylem yöneliminin temellerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında hayvanlara yönelik ahlaki tutumlar ve eylemler üzerinde belirleyici olan türçülük ve hayvanların zihin kapasitesine ilişkin atıflarla hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Mevcut bulgular ışığında hayvanlarla empati kurmanın, türçülüğün ve hayvanlara duyum kapasitesi atfının hayvan hakları için kolektif eylem yönelimiyle olan ilişkisinde dolaylı bir mekanizma işlevi gösterdiği ileri sürülebilir. Buradan hareketle insan-hayvan ilişkilerini hayvanların çıkar ve haklarının gözetildiği bir zemine taşımayı hedefleyen psikososyal stratejiler tasarlanırken türçülüğün insanın ahlaki sorumluluk alanını daraltan olumsuz etkilerine ve hayvanların da bir can taşıdığına, dolayısıyla acı çekebilme potansiyeline vurgu yapmanın önemine dikkat çekilebilir. Empati temelli psiko-eğitim programlarına (örnek bir çalışma için bkz. Angantyr vd., 2016) pek çok insanın çoğu zaman farkında olmadan benimsediği hayvanlara ilişkin üstünlükçü algıları (insan-hayvan ayrımı inancı, türçülük, hayvanların zihin kapasitesini yok sayma) hakkındaki farkındalığı artırmaya yönelik içeriklerin eklenmesi faydalı olabilir. Dhont ve diğerlerine (2020) göre hayvanlara ilişkin inançları değiştirmede insanların hayvanlarla psikolojik olarak bağ kurmasına olanak tanıyan deneyim ve davranış temelli müdahaleler oldukça önemlidir. Empatinin hayvanlarla psikolojik bağ kurmaya olanak tanıyan bir mekanizma olduğu düşünüldüğünde (Amiot & Bastian, 2017), mevcut bulgular çerçevesinde türçülüğün ya da hayvan zihnini reddetmenin bu deneyimi zorlaştıracığı ileri sürülebilir. Bu noktada insanların hayvanlara ilişkin bakış açısını hayvanlarla doğrudan

temas ya da hayalî, sanal, medya kanalları ya da hikâyelere dayalı temas yardımıyla geliştirmeye çalışmak ve hayvanları sömürüye dayalı toplumsal alışkanlıklara meydan okumak da türcü ya da insanmerkezci (antroposantrist) görüşlerin insan-hayvan dostluğunu engellemesinin önüne geçilebilir. Veganlar ya da hayvan hakları aktivistleri açısından bir insan ile bir hayvanın hayatının ya da acısının eşit öneme sahip olduğu fikri makul olsa da pek çok insanın insan yaşamına hayvan yaşamına, özellikle de yenilebilir hayvanların yaşamına göre daha fazla değer verdiği bilinmektedir (Dhont vd., 2020). Mevcut bulgular hayvanların duyum kapasitesine, dolayısıyla acı çekme potansiyeline ilişkin algıların özellikle hayvanlarla duygusal empatiyi kolaylaştırarak insanların hayvan hakları için kolektif eylem yönelimini artırabileceğini göstermektedir. Her ne kadar liberaller muhafazakârlara göre acıya ve zarara ahlaki açıdan daha hassas olsalar da farklı siyasal kanatlardan bireylere aynı anda hitap eden (hayvanlara) "zarar vermeme" çağrısı (Graham vd., 2009) türler arasında daha yapıcı ilişkiler temin edilebilmesi açısından önemli bir ahlaki çerçeveye sunabilir.

TEŞEKKÜR

—

FİNANSAL DESTEK

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir. Bu araştırma için Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kuruluna başvuru yapılarak çalışmanın etik kurul onayı alınmıştır (Karar tarihi: 27.01.2023, Karar no: 2023/003).

YAZAR KATKI BEYANI

Emine Yücel Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Eleştirel inceleme; Yönetme ve kontrol; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %55

Hüseyin Haluk Yıldırım Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Taslağın yazımı; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %25

Mevlüt Şemsettin Ceylan Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Taslağın yazımı; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %20

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Altınal, B. E. (2019). *Hayvanların türcülük bağlamında ötekileştirilmesi* (Yayın no. 566064) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Amiot, C. E., & Bastian, B. (2017). Solidarity with animals: Assessing a relevant dimension of social identification with animals. *PLOS ONE*, 12(1), e0168184. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0168184>
- Angantyr, M., Hansen, E. M., Eklund, J. H., & Malm, K. (2016). Reducing sex differences in children's empathy for animals through a training intervention. *Journal of Research in Childhood Education*, 30(3), 273–281. <https://doi.org/10.1080/02568543.2016.1178198>
- Apostol, L., Rebeaga, O. L., & Miclea, M. (2013). Psychological and socio-demographic predictors of attitudes toward animals. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 78, 521–525. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.04.343>
- Bagci, S. C., & Turnuklu, A. (2019). Intended, unintended, and unknown consequences of contact: The role of positive-negative contact on outgroup attitudes, collective action tendencies, and psychological well-being. *Social Psychology*, 50(1), 7–23. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000355>
- Bastian, B., & Loughnan, S. (2017). Resolving the meat-paradox: A motivational account of morally troublesome behavior and its maintenance. *Personality and Social Psychology Review*, 21(3), 278–299. <https://doi.org/10.1177/1088868316647562>
- Bastian, B., Loughnan, S., Haslam, N., & Radke, H. R. M. (2012). Don't mind meat? The denial of mind to animals used for human consumption. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(2), 247–256. <https://doi.org/10.1177/0146167211424291>

- Batson, C. D., Ahmad, N., & Tsang, J.-a. (2002). Four motives for community involvement. *Journal of Social Issues*, 58(3), 429–445. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00269>
- Batson, C. D., Polycarpou, M. P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., Klein, T. R., & Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group? *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 105–118. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.1.105>
- Bentham, J. (2000). *An introduction to the principles of morality and legislation*. Batoche Books.
- Berenguer, J. (2007). The effect of empathy in proenvironmental attitudes and behaviors. *Environment and Behavior*, 39(2), 269–283. <https://doi.org/10.1177/0013916506292937>
- Bilewicz, M., Imhoff, R., & Drogoz, M. (2011). The humanity of what we eat: Conceptions of human uniqueness among vegetarians and omnivores. *European Journal of Social Psychology*, 41(2), 201–209. <https://doi.org/10.1002/ejsp.766>
- Brady, H. E. (1994). Political participation. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Ed.), *Measures of political attitudes* (pp. 737 – 801). Academic Press.
- Bratanova, B., Loughnan, S., & Bastian, B. (2011). The effect of categorization as food on the perceived moral standing of animals. *Appetite*, 57(1), 193–196. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.04.020>
- Brown, R. (2010). *Prejudice: Its social psychology*. John Wiley & Sons.
- Bujang, M. A., Sa'at, N., & Sidik, T. M. I. T. A. B. (2017). Determination of minimum sample size requirement for multiple linear regression and analysis of covariance based on experimental and non-experimental studies. *Epidemiology Biostatistics and Public Health* 14(3), e12117-1-e12117-9. <https://doi.org/10.2427/12117>
- Burghardt, G. M. (2004). Ground rules for dealing with anthropomorphism. *Nature*, 430(6995), 15. <https://doi.org/10.1038/430015b>
- Caviola, L. (2019). *How we value animals: The psychology of animals*. [Dissertation, University of Oxford]. Oxford University Research Archive. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:9000a8be-b6dc-4c63-88e8-974b9daaa83a>
- Caviola, L., Everett, J. A. C., & Faber, N. S. (2019). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(6), 1011–1029. <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>
- Caviola, L., Kahane, G., Everett, J. A. C., Teperman, E., Savulescu, J., & Faber, N. S. (2021). Utilitarianism for animals, Kantianism for people? Harming animals and humans for the greater good. *Journal of Experimental Psychology*, 150(5), 1008–1039. <https://doi.org/10.1037/xge0000988>
- Cornish, A., Raubenheimer, D., & McGreevy, P. (2016). What we know about the public's level of concern for farm animal welfare in food production in developed countries. *Animals*, 6, 74. <https://doi.org/10.3390/ani6110074>
- Crimston, C. R., Bain, P. G., Hornsey, M. J., & Bastian, B. (2016). Moral expansiveness: Examining variability in the extension of the moral world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(4), 636–653. <https://doi.org/10.1037/pspp0000086>
- Çakal, H., Hewstone, M., Güler, M., & Heath, A. (2016). Predicting support for collective action in the conflict between Turks and Kurds: Perceived threats as a mediator of intergroup contact and social identity. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(6), 732–752. <https://doi.org/10.1177/1368430216641303>
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113–126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>
- D'Andrade, R. (1987). The folk model of the mind. In D. Holland & N. Quinn (Ed.), *Cultural models in language and thought* (pp. 112–148). Cambridge University Press.
- de Waal, F. B. M. (2008). Putting the altruism back into altruism: The evolution of empathy. *Annual Review of Psychology*, 59(1), 279–300. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.59.103006.093625>
- de Waal, F. B. M. (2009). *The age of empathy: Nature's lessons for a kinder society*. McClelland & Stewart.
- de Waal, F. B. M. (2017). *Are we smart enough to know how smart animals are?* Copernicus Center Press.
- Dhont, K., & Hodson, G. (2014). Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption? *Personality and Individual Differences*, 64, 12–17. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.002>
- Dhont, K., Hodson, G., & Leite, A. C. (2016). Common ideological roots of speciesism and generalized ethnic prejudice: The social dominance human-animal relations model (sd-harm). *European Journal of Personality*, 30(6), 507–522. <https://doi.org/10.1002/per.2069>
- Dhont, K., Hodson, G., Leite, A. C., & Salmen, A. (2020). The psychology of speciesism. İnde K. Dhont & G. Hodson (Ed.), *Why people love and exploit animals: Bridging insights from academia and advocacy* (ss. 29–49). Routledge.
- Dhont, K., Hodson, G., Loughnan, S., & Amiot, C. E. (2019). Rethinking human-animal relations: The critical role of social psychology. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(6), 769–784. <https://doi.org/10.1177/1368430219864455>
- Eddy, T. J., Gallup, G. G., & Povinelli, D. J. (1993). Attribution of cognitive states to animals: Anthropomorphism in comparative perspective. *Journal of Social Issues*, 49(1), 87–101. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1993.tb00910.x>
- Epley, N., Akalis, S., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2008). Creating social connection through inferential reproduction: Loneliness and perceived agency in gadgets, gods, and greyhounds. *Psychological Science*, 19(2), 114–120. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02056.x>

- Epley, N., & Waytz, A. (2009). Mind perception. In S. T. Fiske, D. T. Gilbert, & G. Lindsay (Ed.), *The handbook of social psychology* (5th Ed., pp. 498–541). Wiley.
- Everett, J. A. C., Caviola, L., Savulescu, J., & Faber, N. S. (2019). Speciesism, generalized prejudice, and perceptions of prejudiced others. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(6), 785–803. <https://doi.org/10.1177/1368430218816962>
- Francione, G. L. (2010). Animal welfare and the moral value of nonhuman animals. *Law, Culture and the Humanities*, 6(1), 24–36. <https://doi.org/10.1177/1743872109348989>
- Furnham, A., McManus, C., & Scott, D. (2003). Personality, empathy and attitudes to animal welfare. *Anthrozoös*, 16(2), 135–146. <https://doi.org/10.2752/089279303786992260>
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Gray, H. M., Gray, K., & Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science*, 315(5812), 619. <https://doi.org/10.1126/science.1134475>
- Gray, K., Young, L., & Waytz, A. (2012). Mind perception is the essence of morality. *Psychological Inquiry*, 23(2), 101–124. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2012.651387>
- Gray, K., & Wegner, D. M. (2009). Moral typecasting: Divergent perceptions of moral agents and moral patients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 505–520. <https://doi.org/10.1037/a0013748>
- Gregoire, J. (2018). ITC guidelines for translating and adapting tests (Second edition). *International Journal of Testing*, 18(2), 101–134. <https://doi.org/10.1080/15305058.2017.1398166>
- Harrison, M. A., & Hall, A. E. (2010). Anthropomorphism, empathy, and perceived communicative ability vary with phylogenetic relatedness to humans. *Journal of Social, Evolutionary & Cultural Psychology*, 4(1), 34–48. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1037/h0099303>
- Haslam, N., Kashima, Y., Loughnan, S., Shi, J., & Suitner, C. (2008). Subhuman, inhuman, and superhuman. Contrasting humans with non-humans in three cultures. *Social Cognition*, 26(2), 248–258. <https://doi.org/10.1521/soco.2008.26.2.248>
- Hawkins, R. D., & Williams, J. M. (2016). Children's beliefs about animal minds (Child-BAM): Associations with positive and negative child–animal interactions. *Anthrozoös*, 29(3), 503–519. <https://doi.org/10.1080/08927936.2016.1189749>
- Herrewijn, L., De Groeve, B., Cauberghe, V., & Hudders, L. (2021). VR outreach and meat reduction advocacy: The role of presence, empathic concern and speciesism in predicting meat reduction intentions. *Appetite*, 166, 105455. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2021.105455>
- Herzog, H. (2010). *Some we love, some we hate, some we eat: Why it's so hard to think straight about animals*. HarperCollins.
- Hills, A. M. (1993). The motivational bases of attitudes toward animals. *Society & Animals: Journal of Human-Animal Studies*, 1(2), 111–128. <https://doi.org/10.1163/156853093X00028>
- Hills, A. M. (1995). Empathy and belief in the mental experiences of animals. *Anthrozoös*, 8(3), 132–142. <https://doi.org/10.2752/089279395787156347>
- Horta, O. (2010). What is speciesism? *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 23(3), 243–266. <https://doi.org/10.1007/s10806-009-9205-2>
- Joy, M. (2020). *Why we love dogs, eat pigs, and wear cows: An introduction to carnism*. Red Wheel Weiser.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Basic Blackwell.
- Knight, S., Vrij, A., Bard, K., & Brandon, D. (2009). Science versus human welfare? Understanding attitudes toward animal use. *Journal of Social Issues*, 65(3), 463–483. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01609.x>
- Knight, S., Vrij, A., Cherryman, J., & Nunkeosing, K. (2004). Attitudes towards animal use and belief in animal mind. *Anthrozoös*, 17(1), 43–62. <https://doi.org/10.2752/089279304786991945>
- Kristjánsson, K. (2004). Empathy, sympathy, justice and the child. *Journal of Moral Education*, 33(3), 291–305. <https://doi.org/10.1080/0305724042000733064>
- Kteily, N., Ho, A. K., & Sidanius, J. (2012). Hierarchy in the mind: The predictive power of social dominance orientation across social contexts and domains. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(2), 543–549. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.11.007>
- Kupsala, S., Vinnari, M., Jokinen, P., & Räsänen, P. (2016). Public perceptions of mental capacities of nonhuman animals: Finnish population survey. *Society & Animals*, 24(5), 445–466. <https://doi.org/10.1163/15685306-12341423>
- La Fondation Droit Animal, Éthique et Sciences. (2018). *Declaration of animal rights*. <https://www.fondation-droit-animal.org/la-fondation/declaration-des-droits-de-lanimal/declaration-of-animal-rights-en>
- Leach, S., Sutton, R. M., Dhont, K., Douglas, K. M., & Bergström, Z. M. (2023). Changing minds about minds: Evidence that people are too sceptical about animal sentience. *Cognition*, 230, 105263. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2022.105263>
- Leite, A. C., Dhont, K., & Hodson, G. (2019). Longitudinal effects of human supremacy beliefs and vegetarian threat on moral exclusion (vs. inclusion) of animals. *European Journal of Social Psychology*, 49, 179–189. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2497>
- Loughnan, S., Haslam, N., & Bastian, B. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite*, 55(1), 156–159. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.05.043>

- Myers, G. (2007). *The significance of children and animals: Social development and our connections to other species* (2nd Ed.). Purdue University Press.
- Niemyjska, A., Cantarero, K., Byrka, K., & Bilewicz, M. (2018). Too humanlike to increase my appetite: Disposition to anthropomorphize animals relates to decreased meat consumption through empathic concern. *Appetite*, 127, 21–27. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.04.012>
- Özkan, K. (2014). *Kadınların kolektif eylem yöneliminin yordayıcıları: Kültürel benlik kurguları, kadın kimliği ile özdeşleşme, kadınların sosyal baskınlık yönelimi ve sistemi meşrulaştırma eğilimi* (Yayın no. 363758) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.
- Paul, E. (2000). Empathy with animals and with humans: Are they linked? *Anthrozoös*, 13(4), 194–202. <https://doi.org/10.2752/089279300786999699>
- Piazza, J., & Loughnan, S. (2016). When meat gets personal, animals' minds matter less: Motivated use of intelligence information in judgments of moral standing. *Social Psychological and Personality Science*, 7(8), 867–874. <https://doi.org/10.1177/1948550616660159>
- Pinker, S. (2011). *The better angels of our nature: Why violence has declined*. Penguin.
- Plous, S. (1991). An attitude survey of animal rights activists. *Psychological Science*, 2(3), 194–196. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1991.tb00131.x>
- Plous, S. (1993). Psychological mechanisms in the human use of animals. *Journal of Social Issues*, 49(1), 11–52. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1993.tb00907.x>
- Plous S. (2003). Is there such a thing as prejudice toward animals? In S. Plous (Ed.), *Understanding prejudice and discrimination* (pp. 509–528). McGraw-Hill.
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments & Computers*, 36(4), 717–731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Reid, C., Davis, H., Horlin, C., Anderson, M., Baughman, N., & Campbell, C. (2013). The Kids' Empathic Development Scale (KEDS): A multi-dimensional measure of empathy in primary school-aged children. *British Journal of Developmental Psychology*, 31(2), 231–256. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12002>
- Rothgerber, H., & Mican, F. (2014). Childhood pet ownership, attachment to pets, and subsequent meat avoidance: The mediating role of empathy toward animals. *Appetite*, 79, 11–17. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2014.03.032>
- Ryder, R. D. (2004). Speciesism revisited. *Think*, 2(06), 83–92. <https://doi.org/10.1017/s1477175600002840>
- Serpell, J. A. (2009). Having our dogs and eating them too: Why animals are a social issue. *Journal of Social Issues*, 65(3), 633–644. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01617.x>
- Signal, T. D., & Taylor, N. (2007). Attitude to animals and empathy: Comparing animal protection and general community samples. *Anthrozoös*, 20(2), 125–130. <https://doi.org/10.2752/175303707X207918>
- Singer, P. (1975). *Animal liberation: A new ethics for our treatment of animals*. New York Review.
- Singer, P. (1981). *The expanding circle: Ethics and sociobiology*. Farrar, Straus & Giroux.
- Tam, K.-P. (2015). Mind attribution to nature and proenvironmental behavior. *Ecopsychology*, 7(2), 87–95. <https://doi.org/10.1089/eco.2014.0054>
- Taylor, L. K., O'Driscoll, D., Dautel, J. B., & McKeown, S. (2020). Empathy to action: Child and adolescent out-group attitudes and prosocial behaviors in a setting of intergroup conflict. *Social Development*, 29(2), 461–477. <https://doi.org/10.1111/sode.12421>
- Taylor, L. K., & McKeown, S. (2021). Adolescent outgroup helping, collective action, and political activism in a setting of protracted conflict. *International Journal of Intercultural Relations*, 85, 37–46. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.09.001>
- Taylor, N., & Signal, T. D. (2005). Empathy and attitudes to animals. *Anthrozoös*, 18(1), 18–27. <https://doi.org/10.2752/089279305785594342>
- Thovex, L. (2022). *Anti speciesism. Challenges for a fair relationship between humans and other sensitive species in the face of political liberalism* [Master's thesis, University of Geneva]. The Archive Ouverte UNIGE. <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:164716>
- Urquiza-Haas, E. G., & Kotschal, K. (2015). The mind behind anthropomorphic thinking: Attribution of mental states to other species. *Animal Behaviour*, 109, 167–176. <https://doi.org/10.1016/j.anbehav.2015.08.011>
- van Zomeren, M., & Iyer, A. (2009). Introduction to the social and psychological dynamics of collective action. *Journal of Social Issues*, 65(4), 645–660. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01618.x>
- Verducci, S. (2000). A moral method? Thoughts on cultivating empathy through method acting. *Journal of Moral Education*, 29(1), 87–99. <https://doi.org/10.1080/030572400102952>
- Waytz, A., Cacioppo, J., & Epley, N. (2010). Who sees human? The stability and importance of individual differences in anthropomorphism. *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 219–232. <https://doi.org/10.1177/1745691610369336>
- Wuensch, K., Poteat, G., & Jernigan, L. (1991, June). *Support for animal rights and perceived similarity between humans and other animals* [Conference session]. The Annual Meeting of the Animal Behavior Society, Wilmington, NC, United States. <https://core.ecu.edu/wuensch/Animals/ABS91.htm>
- Young, A., Khalil, K., & Wharton, J. (2018). Empathy for animals: A review of the existing literature. *Curator: The Museum Journal*, 61(2), 327–343. <https://doi.org/10.1111/CURA.12257>

Extended Abstract

Introduction. Two key elements influence people's moral attitudes toward animals: speciesism and mind attribution to animals. Speciesism is a worldview in which human moral responsibility is restricted based on species membership (Caviola et al., 2019; Singer, 1975). Animal mind attribution is defined by Hills (1995) as ideas regarding the nature of animals' consciousness, thoughts, and emotions. Previous research suggests that endorsing speciesism and ignoring animal mind can contribute to people's indifference to mistreatment of animals (e.g., Caviola et al., 2019; Dhont & Hodson, 2014; Loughnan et al., 2010). However, empathy can help individuals widen the scope of their moral obligations to include non-human species (Kristjánsson, 2004; Verducci, 2000). Empathy with animals is the emotional condition elicited when an animal suffers (Rothgerber & Mican, 2014). Anthropomorphism has been proposed as a means for assisting people in empathizing with non-human beings by allowing individuals to blur the differences between humans and non-human beings (Tam, 2015; Waytz et al., 2010). While speciesism makes it harder to empathize with animals (Everett et al., 2019), mind attribution to animals, which is closely linked to perceived human-animal similarities (Eddy et al., 1993), can increase animal empathy. The present study examined the roles of speciesism and animal mind attributions in collective action orientation for animal rights while considering the indirect effect of empathy with animals.

Method. Using the convenience sampling approach, a sample of 196 women and 103 men ($M_{age} = 25.56$) was obtained. An online survey asked participants on their socio-demographic characteristics, speciesism, mind attributions to animals (i.e., sensation and intellect capacity), empathy with animals, and collective action orientation for animal rights. Participants were asked to express informed consent at the outset of the study. The SPSS PROCESS MACRO plug-in was used to assess the proposed indirect effects.

Results. Emotional, $b = -.15$, CI [-.24, -.06], and cognitive empathy, $b = -.16$, CI [-.27, -.08], both indirectly explained the connection between speciesism and collective action orientation. Furthermore, through the indirect effect of emotional empathy, attributions of sensation capacity (but not intellect capacity) to animals were linked with collective action orientation for animal rights, $b = .19$, CI [.09, .33]. However, animal intellect attributions were not found to be connected with collective action orientation, either directly or indirectly through empathy.

Discussion. In light of the current findings, it may be stated that speciesism is related with failing to embrace collective responsibility for animal rights by increasing indifference to animal suffering and making it difficult to understand animals' viewpoint. On the other hand, animals' perceived sensation capacity appears to enhance collective action orientation by promoting emotional, but not cognitive, empathy with animals. Previous studies have shown that in attitudes toward animals, emotional empathy is more relevant than cognitive empathy (Furnham et al., 2003; Taylor & Signal, 2005). Animal intellect capacity, however, did not show an indirect link with collective action orientation since it was not associated to either emotional or cognitive empathy toward animals. This finding might imply the superiority of animals' perceived sensation capacity over their intellect capacity in shaping moral attitudes toward animals (Gray et al., 2007; Singer, 1975). In this study, speciesism and animal mind attribution were evaluated as antecedents of empathy. However, being able to empathize with non-human beings, according to Urquiza-Haas and Kotrschal (2015), may be a prelude to anthropomorphism or beliefs about human-animal similarity. Because the current study is cross-sectional, no judgments concerning the directionality of the relationships between variables can be reached. Future experimental or longitudinal studies that look into the possibility of a two-way relationship between empathy and human-animal similarity may provide a better understanding of the psychological mechanisms at work in animal rights advocacy. Furthermore, the Animal Empathy Scale established by Paul (2000) has been criticized for including some items that may be indirectly related to empathy with animals. Future studies using alternative scales to assess empathy with animals (e.g., Niemyjska et al., 2018) will contribute to the expansion of empirical knowledge on the relationship between empathy and collective action orientation for animal rights.

Conclusion. According to the present research, empathy with animals has been confirmed an indirect mechanism in the associations of speciesism and animal sensation capacity with collective action orientation for animal rights. When developing psychosocial strategies to foster more positive human-animal relationships, consideration should be given to the negative effects of speciesism as well as the importance of emphasizing the fact that animals have lives and thus have a potential to suffer.

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijsi.1344585>

Spotify'da 2022 Yılı'nın Türkçe Popüler Şarkılarının İçerik Analizi: Aşk ve Benmerkezcilik Arasında Salınan Güncel Müziğin Dili

Orçun Girgin*

Ömer Küçük**

Onur Uca***

Öz

Bu makalede, 2022 yılında Spotify'da en çok dinlenen Türkçe şarkılar listesi üzerinden günümüz popüler müziğinin dili analiz edilmiştir. Teorik çerçeve olarak, popüler kültüre iki alternatif yaklaşım olan Frankfurt Okulu'nun manipülasyon aracı olarak kitle kültürü teorisinden ve kültürel çalışmalar ekolünün direniş alanı olarak popüler kültür teorisinden yararlanılmıştır. Çalışmada söz konusu listedeki 50 şarkının sözlerine içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinde araştırılan izlekler; sosyal-politik eleştiri, yabancılaşma (suça yönelim, benmerkezcilik ve sosyal ilişkilere uzaklık kategorileri aracılığıyla), sosyal değişim ve gelecek tasavvuru, tüketim kültürü/metalara ilişkiler, argo kullanımı, eril bakış açısı ve gelenek (dini inanç ve nostalji kategorileri aracılığıyla) izlekleri olmuştur. İçerik analizinden elde edilen bulgular, incelenen popüler Türkçe şarkılarda aşk ve duygusal ilişkilerin asli tema olarak öne çıktığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin eski popüler kültür formu olan arabeskle bir yakınlığı çağrıştırmaktadır. Günümüz popüler müziğinin söylemi, semantik açıdan arabeskten daha yalın kat görünmektedir. Arabeskin aksine, günümüz popüler Türkçe müziğinde sosyal-politik eleştiri öğeleri yok denecek kadar azdır. Şarkı sözlerinin öznesi, tüketim kültürünün sunduğu metalara gömülmüş durumdadır. Bu nedenle, günümüz popüler müziğindeki bireysel yönelimi "benmerkezci bireycilik" olarak adlandırmanın mümkün olduğu ileri sürülmüştür. Son olarak, tüketime ve bedensel hazlara yönelik taleplerin direnişe yönelik içerimleri sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Popüler kültür, kitle kültürü, Türkçe popüler müzik, şarkı sözü analizi, benmerkezci bireycilik

Cite this article: Girgin, O., Küçük, Ö., & Uca, O. (2024). Spotify'da 2022 yılının Türkçe popüler şarkılarının içerik analizi: Aşk ve benmerkezcilik arasında salınan güncel müziğin dili. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 141–163. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1344585>

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye.

E-posta: orcungirgin@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7038-4124>

** Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye (Sorumlu Yazar).

E-posta: omerkucuk@balikesir.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3912-3206>

*** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Sosyometri Anabilim Dalı, Mersin, Türkiye.

E-posta: onuruca@mersin.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5624-044X>

Article Information

Received 21 August 2023; Revised 09 March 2024; Accepted 14 March 2024; Available online 30 April 2024

Content Analysis of Turkish Popular Songs of 2022 on Spotify: The Language of Contemporary Music Between Love and Egocentrism

Abstract

This article examines the discourse of current popular music by analyzing the list of the most-listened Turkish songs on Spotify in 2022. Two competing theories about popular culture serve as the theoretical basis for this article: one from the Frankfurt School, which views mass culture as a means of manipulation, and the other from the Birmingham Center for Cultural Studies, which views popular culture as a field of submission and resistance. The study applies content analysis to the lyrics of fifty songs on the most-listened list. The themes investigated in the content analysis are social-political criticism, alienation (through sub-themes of criminal tendency, egocentrism, and distance from social relations), social change and vision of the future, consumption culture, use of slang, masculine point of view and tradition (through sub-themes of religious belief and nostalgia). The findings obtained from the content analysis show that love and emotional relationships are the main themes in today's popular Turkish music. This situation evokes an affinity with arabesque, the older popular culture form of Türkiye. The discourse of today's popular music seems semantically simpler than arabesque. Unlike arabesque, there are almost no elements of social-political criticism in today's popular Turkish music. The subject of the lyrics is embedded in the commodities offered by consumer culture. Hence, it is proposed that the prevailing individualistic tendency in today's popular music can be called "egocentric individualism." Finally, the implications of consumption for sociopolitical resistance are questioned.

Keywords: Popular culture, mass culture, Turkish popular music, lyrical analysis, egocentric individualism

1. Giriş

İnsani duyguların dışı vurumu olduğu kadar bireysel ve kolektif yaşamın estetik bir temsilî olarak müzik, insanlık tarihi kadar eski bir sanat formudur. Aydınlanma dönemi ile birlikte özerk bir alana dönüşen müzik, 20. yüzyılda gerçekleşen teknolojik atılımlar ve müzik endüstrisinin gelişimiyle bir eğlence aracı olarak da kabul edilmeye başlanmış ve kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde müzik her ne kadar kültür endüstrisinin içinde konumlanan bir alan olsa da müzisyenlerin görece bağımsızlığından da söz edilebilmektedir. Özellikle *streaming* servislerinin¹ yaygınlaşmasıyla müzisyenler, eserlerini yayımlama sürecinde müzik şirketlerine bağımlılıklarından bir nebze de olsa kurtulmakta ve yayımcı şirketlerin ticari dayatmalarından özgürleşmektedirler. Böylece müzisyenler, eser üretme sürecinde "aracısız" olmanın avantajına sahip olarak kendilerini gerçekleştirme fırsatı bulmaktadırlar. Üretim sürecinin bu yeni imkânları, müzisyen-dinleyici ilişkisini de dönüştürerek eser-alımlayıcı arasında dolaysız ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır.

Müzik sektöründe *streaming* servislerinin günümüzde en popülerlerinden biri, *Spotify* uygulamasıdır. *Spotify* ücretli/ücretsiz seçenekler çerçevesinde dinleyicilere dünyadaki pek çok müzik eserini istedikleri an dinleme imkânı sunmaktadır. Ayrıca, son yıllarda *Spotify*, abonelerine bireysel/genel kategorilerde yılın en çok dinlenen sanatçıları/şarkıları/müzik türleri ve dinleme süreleriyle ilgili istatistikler aktarmaktadır. Bu çalışmada *Spotify*'in en son yayımladığı 2022 istatistikleri doğrultusunda, Türkiye'de yılın en çok dinlenen 50 Türkçe şarkısını içeren "Yılın Şarkıları 2022" adlı listenin analizi yapılmaktadır. Şarkı sözlerinin analizi odağında gerçekleştirilen çalışmada müzik eserlerinde verilen mesajlar incelenmektedir. Bu bağlamda,

¹ Film, dizi, kitap, oyun ya da müzik eserleri gibi verilerin paylaşıldığı veri akışı ortamlarına verilen isim.

çalışmanın amacı, müzisyenin şarkılarında verdiği mesajın içeriğini araştırmak ve buradan hareketle popüler kültüre ilişkin yorumlar geliştirmektir.

Araştırma, güncel toplumsal eğilimleri araştırmak üzere oluşturulan belli izleklere dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. İçerik analizi kapsamında incelenen izlekler sıklık, yoğunluk ve yönelim ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. *Spotify*'da 2022 yılının Türkiye'de en çok dinlenen 50 Türkçe şarkısının tematik analizlerini yaptığımızda ulaştığımız sonuç, bireyci bir anlayışın ön plana çıktığıdır. Bireyci eğilimlere içkin olarak "aşk", dinleyicilerin en çok tercih ettiği izlek olarak göze çarparken, "benmerkezcilik" teması da popüler müzik eserlerinde anlamlı oranlarda karşılık bulmaktadır. Öte yandan, argo kullanımının yoğunluğu ve metalara yapılan vurgu da günümüz popüler şarkılarının geçmiş dönemlerin şarkılarından bir kopuşunu ortaya koymaktadır.

Günümüz toplumunda yeni bir bireycilik anlayışının yükselişte olduğu açıktır. Bu yeni bireycilik, neoliberalizmin getirdiği dönüşümlere bağlı olarak, klasik modernliğin ahlaki bireyciliğinin yerini alan "benmerkezci" bir bireyciliktir. Akıl temelinde kendisini inşa eden ve hak ve sorumluluklarının bilincinde olan özneleri ortaya çıkaran ahlaki bireycilik anlayışı, geç kapitalizm koşullarında tahrip edilmiştir. Kültürel sahada hedonist eğilimleri teşvik eden çağdaş kapitalizm, toplumsal kimlikleri aşındırarak öznelerin merkezsizleşmesine yol açmaktadır. Kültürün metalaştığı koşullarda bireylerin küresel değişimler çerçevesinde kendisini yeniden oluşturduğu gözlemlenmektedir. Toplumsal değişimlerden sanat alanının ve özelde müzik eserlerinin de etkilenmesi kaçınılmazdır. Neoliberal kapitalizmin çekim alanlarından biri olan Türkiye'de de popüler müzik eserlerinin analizlerinin bize gösterdiği gibi müzik, eleştirel işlevlerinden uzaklaşarak, benmerkezci kültürün temsilciliğine soyunmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de *Spotify*'da en çok dinlenen şarkılar üzerinden, güncel kültürel eğilimler ve müzik arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Popüler Kültür: Kitlelerin Afyonu mu, Direniş Olanığı mı?

Çalışmamız popüler müzik üzerine olduğu için öncelikle popüler kültür kavramını tanımlamamız ve popüler müzik üzerine temel sosyolojik teorilerden kısaca söz etmemiz gerekmektedir. Popüler kültür kavramını tanımlama görevi bizi, ilkin "yüksek kültür" ile "halk kültürü" arasındaki meşhur dikotomiye açıklamaya götürür; zira popüler kültür, yüksek kültürle karşıtlık içinde tanımlanmaktadır. Popüler kültür ile yüksek sanat arasındaki dikotominin kökleri on dokuzuncu yüzyıla, Alman Romantiklerine dek gider. O dönemdeki sanat ve estetik felsefesi, idealleştirilmiş bir sanat kavramının şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Söz gelimi Schelling'e göre sanatın kutsallığı ve saflığı, onun tensel haz, fayda ve ahlakilik gibi dışsal amaçlardan bağımsızlığında yatmaktadır. O ezeli-ebedî idelerin idrak edilışıdır (Hartmann, 1960/2021, s. 51). İnsani bir faaliyet olarak sanatın tüm dış amaçlardan ve maddilikten ne dereceye dek bağımsızlaştırılabileceği kendi içinde tartışmaya açıktır. Ancak popüler kültür, pazar mekanizmasına ve kitle tüketimine göbekten bağlı bir endüstri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Popüler kültüre ilişkin sosyolojik araştırmalar, Marksist ideoloji eleştirisini derinleştiren düşünsel geleneklerden doğmuştur. Marksist analiz, kültürü üst yapının bir parçası olarak kavramlaştırmakta ve onu, alt yapının yani üretim biçimlerinin ve ekonominin bir yansımasına indirgemektedir. Marksist gelenekten gelen Fransız düşünür Althusser ve Frankfurt Okulu'nun

üyesi Adorno, farklı güzergâhlardan ilerleyerek, ekonomik determinizm eleştirilerine yanıtlar üretmiştir. Althusser (1965/2015), "(ekonomik) üretim tarzının son kertede belirleyiciliği" ve "üstyapıların görece özerkliği ve özgül etkinlikleri" fikirlerini teorik bir çerçevede etraflıca geliştirir (s. 140, italikler orijinalde). Adorno (1966/2016) ise felsefi başyapıtı *Negatif Diyalektik*'te, diyalektik "dolayım" kavramından yola çıkarak dolayımın önceliği ve aşılmazlığı kavrayışlarını savunur. Dolayım kavramının ikili bir rolü olacaktır; ilk aşamada, felsefi, edebî ya da müzikal, tüm kültürel öğelerin sosyal hayatın maddi ve pratik koşullarının dolayımı olduğu kabul edilmesi; ikinci aşamada, dolayımın dolayım oldukları şeyden içsel farklılığının ve indirgenemezliğinin teslim edilmesi. Kendi koşullanmışlığının üzerini örtmede en usta biçimlerden biri olan felsefe hakkında Adorno (2017) şöyle yazar: "Felsefenin kendisi bir kültür parçasıdır, kültüre boğulmuştur; ayrıca sanki kendisini kültürün üstüne çıkararak kimi sözde ilk sorular tarafından dolaysızlaştırılmış gibi davranması, onu kendi koşullarına körleştirir..." (ss. 212–213). Ancak Adorno (1966/2016), Mannheim'ın bilgi sosyolojisi gibi felsefeyi bütünüyle sosyal işlevlerine indirgeyen düşünce biçimlerine de karşı çıkar; zira bu indirgeyici anlayış, felsefi eserlerdeki "hakikat içeriğini" göz ardı etmektedir (s. 184). Hakikat içeriği, hiç değilse "yüksek kültüre" ait kimi eserlerde, toplumsal hayata dair gizli özelemlerin ve ıstırapların dile geliyor oluşunun teslim edilmesidir. Kültürel eserler bu açıdan ütopyacı ve eleştirel bir boyut barındırır ve egemen ideolojiye karşı bir direniş olanağı dillendirir.

Adorno, kurduğu bu teorik çerçeve doğrultusunda, müzik, edebiyat ve felsefe üzerine sayısız inceleme yazısı yazar. Marx'ın yeterince kavramsallaştıramadığı ve yeterince mercek altına alamadığı kültür, artık başlı başına bir inceleme alanı haline gelmiştir. Ancak Adorno'nun incelemeleri daha ziyade "yüksek sanat ve felsefe" üzerine incelemelerdir ve eleştirel bir olanak bulunduğu eserler de Kafka (Adorno, 1970/2002a, s. 314), Beckett (Adorno, 1965/1992, s. 90), Schönberg (Adorno, 1967/1982, ss. 149–172) gibi modernist sanatçıların eserleridir. Caz gibi popüler müzik formlarını incelerken Adorno (2002b) alabildiğine eleştireldir; ona göre caz müzik görünüşteki yenilikçiliğinin ve doğaçlama karakterinin ardında yaratıcı olmaktan uzak standartlaşmış ritimler saklamaktadır (ss. 496–499).

Adorno ile Frankfurt Okulu'nun diğer önemli temsilcisi Horkheimer, birlikte yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde (Adorno & Horkheimer, 2014), "kitle kültürü" adı altında popüler kültürü inceleme konusu haline getirirler. Adorno ve Horkheimer'a göre popüler kültür, modern dönemde asli olarak kapitalist pazar ve tahakküm mekanizmalarının bir aparatı haline gelmiştir. Adorno ve Horkheimer, bu nedenle artık popüler kültürü "kitle kültürü" ya da "kültür endüstrisi" adıyla anmaya başlar. Kültür endüstrisinin temel amacı, kitleleri manipüle ederek zihinleri uyuşturmadır (Adorno, 2014, ss. 69–75). Kitle kültürü, bireyi edilgenleştirir ve yabancılaştırır; bir caz salonunda müzik eşliğinde dans eden kitleler başka bir dünya ve başka bir toplum hayal edemez hale gelene dek kendinden geçer. Kitle kültürü ürünleri, izleyicisinin eleştirel bir mesafe almasına izin vermez, dolayısıyla kitle kültürü özgünlük, yenilik ve değişim karşıtıdır. Frankfurt Okulu düşünürlerinin incelemeleriyle, kökleri Alman romantizmine dek sürülebilecek yüksek sanat-popüler kültür dikotomisi iyice derinleşir. Frankfurt Okulu'nun yaklaşımı kimi zaman tek boyutlu ve seçkin olmakla itham edilmiş, popüler kültürün muhalefet ve direniş olanakları barındıran boyutlarını gözden kaçırdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Marksist sınıf izleğini kültürel biçimlerin ve beğeni tarzlarının sosyolojisi çerçevesinde devreye sokan Pierre Bourdieu'nün ampirik çalışmaları, popüler kültür incelemelerinde bir

başka eleştirel damarı oluşturur. Bourdieu, dışsal toplumsal etkileri ancak bir prizma gibi kırarak içeri yansıtan, görece özerk bir mikrokozmos olarak "alan" kavramıyla, sosyolojik indirgemecilik türlerine yöneltilen eleştirileri bertaraf eder. Kültürel biçimler, kendilerine has işleyiş kurallarına ve normlarına sahip görece özerk alt evrenler olan alanlarda üretilmektedir (Bourdieu, 1994/2006, ss. 62–66).

Bourdieu, yüksek kültürü eleştirel merceğe almasıyla Frankfurt Okulu'nun seçkin bakış açısına bir karşı ağırlık noktası oluşturur. Alain Darbel'le birlikte yazdıkları *Sanat Sevdası*'nda (Bourdieu & Darbel, 1966/2011), kültürel eserlere erişimin kültürlü sınıfın bir ayrıcalığı olduğunu, müzelere gitme sıklığı üzerine yaptıkları istatistiksel bir araştırma temelinde ortaya koyarlar (ss. 56–57). Bourdieu (1979/2015), *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi* adlı klasik eserinde, Fransız toplumunda sosyoekonomik hiyerarşilerle kültürel beğeniler arasındaki müteakabiliyetleri zengin ampirik bulgular çerçevesinde sunar. Bourdieu (1979/2015), Kant'ın estetik felsefesinde dile getirilen çıkarısız saf bakış olarak yüksek estetik beğenin ve buna dayanan meşru kültürün, ancak ekonomik zorunluluğa ve pratik hayatın aciliyetlerine mesafe alabilecek koşullara sahip olan burjuva sınıfı tarafından içselleştirilebileceğini ileri sürer (ss. 68–87). Böylece meşru kültürün üstünlüğünü dayatmak, aynı zamanda burjuvanın bir sınıf olarak kendi üstünlüğünü dayatmasının bir aracına dönüşür.

1950'lerden sonra popüler kültür incelemelerine damgasını vuran bir başka ekol de "kültürel incelemeler" ekolüdür. Kültürel incelemeler ekolü, 1960'larda Birmingham'da kurulan Çağdaş Kültürel İncelemeler Merkezi (*Centre for Contemporary Cultural Studies*) çerçevesinde gelişmiştir. Ekolün öncüleri, Raymond Williams ve E. P. Thompson gibi bir önceki kuşaktan araştırmacılarıdır. Williams ve Thompson da bir yandan kültürü ekonomik hayatın bir değişkenine indirgeyen yaklaşıma karşı çıkarken bir yandan da halk sınıflarının egemen kültüre direniş biçimleri üzerinde dururlar (Mattelart & Neveu, 2007, s. 25). Merkezin kurucusu, aslen edebî incelemeler alanından gelen Richard Hoggart, 1957'de ünlü eseri *Okuryazarlığın Kullanımları: İşçi Sınıfı Yaşamının Veçheleri*'ni yayımlar. Hoggart, akademik seçkinciliği reddederek alt sınıf kültürüne küçümsemeden yaklaşır ve kültür endüstrisinin ürünlerinin halk sınıfları üzerindeki etkisinin gereğinden fazla vurgulandığını ileri sürer. Halk sınıfından insanlar edilgin tüketiciler değildir, medya araçlarının mesajlarına direnmektedirler (Mattelart & Neveu, 2007, ss. 24–37). Hoggart'tan sonra merkezin ikinci yöneticisi, Oxford'da edebiyat eğitimi almış Jameika asıllı bir teorisyen olan Stuart Hall olacaktır. Hall, Gramsci'nin ekonomik ve siyasal olduğu kadar ideolojik ve kültürel ilişkileri de kapsayan hegemonya teorisinden esinlenir. Hegemonya, egemen sınıfların tabi sınıflarda rıza oluşturma girişimlerinin bütünü olarak, kültürel sahayı da kapsar. Ancak hegemonya basitçe ekonomi tarafından belirlenen bir gölge-fenomen olmadığı gibi yukarıdan dayatılan ve tekyönlü olarak işleyen bir süreç de değildir; sınıf içi ve sınıflar arası kültürel mücadeleler içerisinde şekillenir (Hall vd., 1985, ss. 12–24). Böylece kültürel saha kendi başına bir inceleme nesnesi hüviyeti kazanmış olur.

Kültürel incelemeler ekolünden araştırmacıların temel ilgi alanlarından biri gençlik altkültürleri olmuştur. Hippiler, modlar, punklar, rockçılar, skinheadler, teddy-boylar gibi birçok altkültür grubu üzerine sayısız araştırma yapmışlardır. Araştırmaların teorik odak noktası, birey ve grupların kimliklerini egemen kültüre direniş çerçevesinde yapılandırma süreçleri ve soy, kuşak, etnisite, sınıf, cinsellik gibi değişkenlerin bu süreçlerdeki rolü gibi meseleler olmuştur (Mattelart & Neveu, 2007, ss. 38–46). Çalışmalarda alt kültürlerin egemen kültüre karşı

muhalefeti ve direniş izleği her daim devrededir. Kültürel incelemeler ekölü, Frankfurt Okulu'nun manipölasyon olarak kitle kültürü kavramının tam tersi olan olumlayıcı bir direniş ve muhalefet olarak popüler kültür kavrayışının oluşmasını sağlamıştır. Bir parantez açarak, Frankfurt Okulu'nun marjinal bir üyesi olan Walter Benjamin'in (1982/2001), *Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı* gibi önemli bir yazısında, teknik yeniden üretim olanaklarıyla sanat eserinin biricikliğinin ve özel aurasının ortadan kaldırılmasında sanatın daha geniş kitlelere açılması yönünde demokratikleştirici bir eğilim gördüğünü de not etmek gerekir (s. 55).

Kültürel incelemeler ekölünün önde gelen isimlerinden John Fiske (1989/2012), popüler kültürü şu şekilde tanımlar: "Popüler kültür tüketim değildir, kültürdür –toplumsal bir sistem içerisinde anlamları ve hazları yaratan, onları dolaşıma sokan etkin bir süreçtir: Kültür, endüstrileştirilmiş de olsa, metaların alınıp satılması çerçevesinde öyle adamakıllı betimlenemez" (s. 35). Fiske, bir anlamda kültürün antropolojik tanımına geri dönmektedir. Bu bakış açısında kültür, dışarıdan ya da yukarıdan dayatılan bir şey değil, yaşayan, canlı bir süreçtir. Kültürü üreten halk, "sahip oldukları tek bilinç yanlış bilinç olan tek boyutlu kişiler toplamı" olarak görülemez ve köleleştirilmiş kültürel budalalar olarak kavramlaştırılmaz (Fiske, 1989/2012, s. 36). Halk oluşumları, yukarıdan kendilerine dayatılan formları sorgusuz sualsiz benimseyen boyun eğmiş kitleler değildir; kültürel metaları kendi dünyalarıyla ilişkilendirerek ve saptırarak yorumlayan etkin aktörlerdir. Sözelimi, Avustralya yerlileri, televizyonda kendilerine sunulan Western filmleri izlerken, sistemin amaçladığının tam aksine, kendilerini Kızılderililerle özdeşleştirmekte ve trene ya da çiftliğe saldıran Kızılderilileri alkışlamaktadır.

Popüler kültür ürünleri, tamamlanmış ve işlenmesi sona ermiş ürünler olmaktan ziyade, halk sınıflarının kendi kültürlerini yaratmak için yararlandığı, işlemeye devam ettiği "hammaddelerdir" (Fiske, 1989/2012, s. 49). Halk sınıflarından gruplar, kültürel metaları gerilla taktikleriyle, amacından saptırarak, hilekârlıkla ve yaratıcı uyarlamalarla, üretken bir şekilde tüketir. Kapitalizm, malları daha ayartıcı kılmak için kolayca erişilebilir vitrinlerde sergiler; ancak alt sınıftan gençler için bu durum, dükkânlardan hırsızlık yapmayı kolaylaştırır (Fiske, 1989/2012, s. 54). Alışveriş merkezleri büyüdükçe, alt sınıflar orada alışveriş yapmaktan ziyade serbestçe dolaşmak, spor amaçlı yürüyüş yapmak için yeni olanaklar keşfeder, iktidarın mekânını kendi uzamlarına dönüştürmenin yeni yollarını yaratır. Bu tür analizler bir yandan da kültürel incelemeler ekölünün Marksist kapitalizm karşıtı tutumu derinden bir şekilde sürdürdüğünün işaretleridir.

Kültürel incelemeler ekölüyle birlikte artık popüler kültüre seçkinci yaklaşım rafa kaldırılmıştır. Ancak burada beliren yeni tehlike, alt kültür oluşumlarının yüceltilip kutsanmasına yol açan bir sosyolojik popülizmdir. Frankfurt Okulu ve kültürel incelemeler ekölü, dikkatli olunması gereken iki karşıt kutbu gösterir. Bu iki kutup; popüler kültüre eleştirel yaklaşmak isterken halk sınıflarının faillliğini küçümsemek ve seçkinci kültürü yüceltmek ile seçkincilikten ve aşırı yapısalcılıktan kaçınmak isterken popüler formları yüceltmek ve eleştirel mesafeyi yitirmek olarak betimlenebilir.

3. Arabeskten Rap'e Türkiye'de Popüler Kültürün ve Müziğin Gelişimi ve Asli İzlekler Olarak Aşk ve Bireycilik

Popüler müzik türlerinin belirli alt kültürlerle ilişkili olarak gelişim ve yayılımı, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla popüler müzik türlerinin içerikleri, egemen kültürle ilişkileri ve konumlanışları ülke sınırlarını aşan kimi ortak özellikler sergilese de bu müzik türlerinin unsurları her toplumda kendine özgü dinamikleri çerçevesinde çözümlenmelidir. Bu nedenle öncelikle kısaca Türkiye bağlamında popüler müziğin gelişim evrelerinin önemli dönemeçlerini ele almamız gerekmektedir.

Türk popüler müziğinin yaygın trendlerinden biri, 1950'lerden 1990'lara dek revaçta olan arabesk müziktir. Daha sonrasında arabesk pop müzikle (Ayas, 2019, ss. 2114–2115), hatta 2000'lerden itibaren rap müzikle eklenerek Türk müziğinde yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla arabeskin oldukça direşken bir kültürel öge olduğu söylenebilir. Arabesk üzerine yapılan araştırmalar, arabeskin bir alt kültür olarak doğduğunun ve tarihsel süreçte ana akım kültüre eklenerek popülerleştiğinin altını çizer (Taydaş & Sert, 2021, s. 215). Ali Akay ve Orhan Tekelioğlu gibi sosyologlar, arabeski "merkez-çevre" ilişkileri açısından analiz etmiş ve onun "çevreden" başlayan hareketinin "merkeze" ulaşıp orada yerleşmekle son bulduğunu ortaya koymuşlardır (Yılmaz, 2017, s. 519).

Arabesk müzik, başlangıcından itibaren, Türkiye'de modernleştirici yönetici seçkinler ve kültürel seçkinler tarafından büyük eleştirilere maruz kalmış ve yok sayılmak, hatta bastırılmak istenmiştir. Modernleşme sürecine, ister istemez bir "Batılılaşma" da eşlik etmektedir ve müzik alanında bu durum, Batılı müzik normlarının ülkede yaygınlaştırılmaya çalışılması şeklinde vuku bulmuştur. Yerli gelenekler bütünüyle yok sayılmaz; bu dönemde Türk halk müziği modernleştirilmek istenir söz gelimi (Özbek, 2013, ss. 138–139). Ancak "arabesk" olarak adlandırılan "düşük" müzik türündeki müzikal ve sözel çağrışımlar; modernliğin akılcı düşünme, ilerleme, özgürlük, dinamizm, çalışkanlık, mutluluk gibi değerlerine uygun görülmemektedir (Ayas, 2019, s. 2095). Arabesk, doğru ya da yanlış olarak "Şark"la özdeşleştirilen irrasyonel bir duygusallık, kadercilik, durağanlık, tembellik, "iniltili" bir ağırlıklı gibi özelliklerin taşıyıcısı olarak görülür. Dolayısıyla arabesk müzik, "Araplara özgü müzik" anlamında "arabesk" olarak damgalanır. Zira eski toplum biçiminin temel harcı olan Arap ve İslam kültürü, bir anlamda Türk modernleşmesinin asli ötekisidir. Böylece arabesk de bu soğuk hissiyattan payını almıştır. Hâlbuki arabeskin, müzikal açıdan Doğulu etkiler de taşımakla birlikte Türkiye'ye özgü sentetik bir tür olarak geliştiği ortaya konmuştur (Ayas, 2019, ss. 2105–2106).

Arabeskin şehrin çeperlerinde, iç göçle gecekondu mahallelere yerleşmiş kır kökenli nüfusun kültürü olarak geliştiği belirtilmiştir (Özbek, 2013, ss. 15–28). Kültürel seçkinler arabeski şehre uyum sağlayamayan kır kökenli nüfusun geleneksel değerler temelinde şehirli kültüre karşı geliştirdiği husumetin ifadesi olarak görmüştür. Arabesk, bu açıdan yozlaşmış ve yabancılaşmış bir kültürel form olarak damgalanmıştır. Özbek (2013), arabeske karşı daha ılımlı olan kendi çalışmasında, arabeskin bu şekilde değerlendirilmesinin ardında modern-geleneksel dikotomisine yaslanan işlevselci modernleşme teorisinin yattığını belirtmiştir (ss. 31–42). Stuart Hall'un popüler kültürün hem bir boyun eğme hem de bir direniş alanı olduğunu ileri süren görüşüne dayanan Özbek, arabesk müziği iç göçle şehre gelen kır kökenli kesimin şehre uyum sağlayamamasının bir ifadesi olmaktan ziyade, çevreye uyum sağlamanın ve hayatta kalmanın

bir aracı olarak görmüştür. Haddizatında arabesk ne geleneksel ne de modern ideal tiplere uymaktadır; o hem şarkı sözleri hem de müzikal yapısıyla karışık ve melez bir nitelik sunmaktadır.

1980'lerden itibaren arabesk, dönüşüm geçirerek merkeze, hegemonik kültüre eklenmeye başlar (Taydaş & Sert, 2021, s. 215). Bu yıllarda merkezin kendisi de dönüşmekte, yeni yönetici seçkinler zuhur etmektedir. Özal'la birlikte arabesk Başbakanlık konutuna, Cumhurbaşkanlığı makam aracına kadar girer. Popülist siyaset, arabeski seçmenlerin gönlünü kazanmak için bir aksesuar gibi kullanır. Orhan Gencebay ve Kibariye, resmi yasakları sürse de TRT'de yılbaşı programlarında sahne alır. Fakat arabesk, popüler kültüre entegre olurken muhalif imaları da çözülmektedir (Taydaş & Sert, 2021, s. 216). Gencebay'ın naif ve ağırbaşlı isyanı, İbrahim Tatlıses'in yabancılara kafa tutan, dili bozan "yırtık ve yırtılmış ses"ine dönüşür (Gürbilek, 2001, s. 99'dan akt. Taydaş & Sert, 2021, s. 219). Nihayet 1990'lardan sonra arabesk, diğer türlerle eklenerek "pop-arabesk" denebilecek melez bir forma evrilir. Katettiği yol boyunca, arabesk tüm sınıfsal anlamlarından ve direnişi ima eden tüm vasıflarından sıyrılıp standardize bir tüketim kültürü metası haline gelmiştir. Yerli ve yabancı rock müzik şarkıcılarının şarkılarını yeniden yorumlayan Müslüm Gürses'in 2000'lerdeki dönüşümü bunun bir yansıması olarak görülebilir.

Özbek, arabesk müzikte direniş imkânını, arabeskin "seçkini" olarak görülebilecek Orhan Gencebay'ın eserlerinde buluyordu. Erken dönem arabeskin önemli temsilcilerinden Orhan Gencebay'ın şarkı sözlerini ve müzikal yapısını analiz eden Özbek, Gencebay'ın şarkılarında duygusal bir ikilik teşhis eder. Şarkıların asli teması olan aşk üzerine ifadeler; bir yandan dert ve acıyla, diğer yanda mutlulukla birleşen çelişkili bir bütün oluşturur (Özbek, 2013, ss. 102–106). Özgürlük ve mutluluk arzusu, bir sarhoşluk deneyimi içinde derin bir yönelimsizlik, güvensizlik ve dert hissiyle birleşmiştir. Aşk, Gencebay şarkılarının merkezî temasıdır. Aşk, yaşama hakkından kadere isyana dek tüm kavramları birleştirmiş; her şey aşk filtresinden geçirilerek ifade edilmiştir. Yine de, burada dünyayla rasyonel bir ilişki değil, duygusal ve bir parça patolojik bir ilişki bulunduğu not edilmelidir. Arabeske, bir duygusallık pathosu hâkimdir. Arabeskin isyanı ve kaçıışı da, duygusal bir isyan ve kaçış düzeyinde kalmaktadır.

Bilgin ve Sarıcı (2018), arabesk şarkı sözlerinde varoluşçu felsefe ve terapideki temel izlekleri bulgulamaktadır: Yaşam, ölüm, varoluş, umutsuzluk, kaygı, farkındalık... Arabesk, hayatın ve acıların anlamına dair bir sorgulama içermektedir. Hayatın içinden gelen ve bir yaşam tarzı olan arabesk, bir hayat felsefesi de barındırmaktadır içinde (Bilgin & Sarıcı, 2018, s. 207). Barındırdığı hayat felsefesi kabullenilmese bile benliğe ve hayata dair düşünümsel boyutun, arabeskin "derinlikli" yönünü oluşturduğu teslim edilebilir. Arabesk felsefe acıların, yoksulluğun, talihsizliğin sitemkâr bir şekilde kabullenilişi üzerine kuruludur daha ziyade, belki de alt sınıftan insanlara olanca adaletsizliğine karşın hayatı kabullenme ve göğüsleme gücü vermektedir. Arabesk, gelişmekte olan bir ülkenin yoksul insanlarına terapötik bir destek sağlamaktadır bir anlamda.

Günümüzde, rock ve rap müzikal temellere sahip şarkılar, popüler müziğe damga vurmaktadır. Fakat tıpkı arabeskin popüler kültüre angaje olurken muhalif ve isyankâr tonunu yitirmesi gibi, rock ve rap de ilk ortaya çıktıklarında sahip oldukları sert ve köşeli formu yitirerek, büyük oranda başkalaşarak popüler hale gelmektedir. Türkiye'de son yıllarda popüler kültüre hâkim olan rap müziğe bir parantez açmak yerinde olur; zira bir anlamda rap, yoksul

mahallelerde arabeskin yerini almıştır. Hatta zamanla rap müzik, arabeskle melezlenerek “arabesk rap” denen bir alt türün doğumuna tanıklık etmiştir (Arıcan, 2021, s. 62). Hip Hop kültürü ve rap müzik ilk kez Amerika Birleşik Devletleri’nde siyahların yaşadığı gettolarda ortaya çıkar. 1970’lerde Birleşik Devletler’de artan işsizlik ve beyazlar tarafından dışlanma sonucunda, genç siyah nüfus arasında suç, şiddet, uyuşturucu ve çete savaşları yükselişe geçer. Siyah gençlerin bu sorunlardan uzaklaşmak için verdikleri partilerde rap müzik ortaya çıkar (Kodal, 2023, s. 110). Yoksul siyah gettolarındaki yaşam tarzı, rap şarkı sözlerinde tüm çıplaklığıyla kendini açığa vurur. Batı yakasında doğmuş olan “gangster rap”, yasa dışı işlerle uğraşan çetelerin şiddet dolu yaşamından ilham alır. Onun içinden doğan “trap” ise, *auto tune* denen ses işleme tekniği ile *trance* ve tekno müzik öğelerinin rap’le harmanlanmasıyla ortaya çıkar ve daha ziyade uyuşturucu kullananların yaşamlarını anlatır (Karanfil, 2023, s. 59).

Türkçe rap müzik, Türkiye’de değil Almanya’da, göçmen Türk mahallerinde 1990’larda ortaya çıkar; Türkiye’ye girişi ise 1995 yılınca Cartel grubuyla olur (Karanfil, 2023, s. 61). Almanya’daki göçmen karşıtlığı ve dışlanma, Birleşik Devletler’dekine benzer bir bağlam yaratmış, rap’in gelişimi için uygun koşulları hazırlamış görünmektedir. Yoksul muhitlerdeki gençler, rap’i sosyoekonomik dışlanma karşısındaki bunalımı anlatmanın bir aracı olarak görmektedir. Sınıfsal açıdan bu gençleri, işçi sınıfının da altında konumlanan sınıf-altı bir gruba mensup olarak tanımlamak mümkündür. Ancak gettonun yeni sakinleri artık arabesk kültürde olduğu gibi kaderlerine ve dışlanmışlığa razı olmak ve boyun eğmek bir yana, yükselmek ve sınıf atlamak, lüks bir hayata ulaşmak için formel ya da enformel her yolu denemeye hazırdır (Karanfil, 2023, s. 63). Müzikal olarak arabeske nazaran daha hareketli, tempolu ve hızlı bir müzik olan rap’te, sözler de artık daha haşin, yırtıcı ve öfke doludur. Kodal (2023), rap şarkı sözlerinde argo, küfür, yabancı sözcük, sözdizim bozukluğu ve bunların yanı sıra söz sanatlarının yoğun olarak bulunduğunu saptamıştır (ss. 106–107). Ancak dönemden döneme ve müzisyenden müzisyene farklılıklar vardır. Sagopa Kajmer’in şarkı sözleri üzerine yaptığı incelemede Çetin (2019), deyimlerin yoğun bir kullanımını bulgulamıştır. Deyim yoğunluğu, Çetin’e (2019) göre, yerli kültüre ve geleneğe bağlılığın bir işaretidir (ss. 355–356). Bunlar çoğu zaman olumsuz anlamdaki deyimlerdir; Çetin, bu durumu, rap müzikte çoğunlukla eleştirel bir anlamın iletilmek istenmesine bağlar. Kültürel öğeler, rap şarkılarda yeni bir bağlama taşınarak, değiştirilerek ve yenilenerek kullanılmaktadır.

Kendi araştırmamızda güncel popüler müziğin sözlerini içerik analizine tabi tuttuğumuzda, aşk temasının açık ara farkla asli tema olmayı sürdürdüğünü gözlemledik. Aşka eşlik eden temalar yine aşk acısı, gelgitli ruh halleri ve sevilen kişinin sadakatsizliğine yönelik olumsuz duygulardır. Ancak arabeskte görülen semantik çok katlılık yok olmuş gibidir. Sosyopolitik eleştiri öğeleri yok denecek kadar azdır. Bunun yerine, para kazanma ve harcama odaklı bir meta kültürü geçmiştir. Müzikal yapıda arabeske benzer hüznü melodiler rap ya da rock müzik esinli alt yapılar içerisinde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bu açılardan Türk popüler müziğinde arabeskten günümüze bazı süreklilikler saptanabilse de, yalınkat hale gelme yönünde bir eğilimin yükselişe geçtiği söylenebilir. Şarkılarda bir bireysellik eğilimi barizdir; ancak bu bireysellik, meta kültüre yönelimli olduğu için derinlikli bir bireycilik değil, benmerkezci bir bireycilik olarak adlandırılabilir. Bu meseleleri biraz daha açmak için önce bireysellik ve bireycilik kavramına, daha sonra da popüler şarkı sözlerinin içerik analizine daha yakından bakılacaktır.

4. Modern Bireyciliğin Gelişimi ve Yeni Bireycilik

Müzik eserlerinde yoğun olarak gözlemlenen bireysellik temasına ilişkin yapılacak bir değerlendirme, bireycilik kavramının tarihsel bir analizine ihtiyaç duymaktadır. Bireycilik, Aydınlanma düşüncesinin asli ideallerinden biri olarak gelişen bir toplumsal yaşam kavrayışını ifade eder. Birey, kilise söyleminin baskın olduğu Orta Çağ'ın düşünsel atmosferinde uzunca bir dönem boyunca Tanrısal düzen fikri içinde eritilmiş ve özerk bir varlık olarak kabul edilmemiştir. Doğanın bir parçası olarak insanın yaşamdaki amacı, Tanrının kurallarına uymak ve kendisi için belirlenmiş kadere teslim olmaktır: "Geleneksel Hıristiyan düşüncesi, insan davranışını yöneten kuralları Tanrı iradesine ya da (bu görüşün yarı ussallaştırılmış biçiminde olduğu gibi) Tanrı tarafından insan ruhuna aşıl原因an doğal akla dayandırır" (Goldmann, 1999, s. 43). İnsanın uyması gereken bu kurallar kilise aracılığıyla tebliğ edilmektedir. Dolayısıyla, Orta Çağ boyunca bireyin yaşamını kendi kontrolü altında idame ettirmesi söz konusu değildir. Ancak hümanist düşüncenin geliştiği Rönesans döneminde varlığı fark edilmeye başlanan birey, Reform döneminde kilise otoritesinin sarsılmaya başlamasıyla yükselişe geçmiştir. Bireyin dönüştürücü güce sahip bir varlık olduğu söylemine ise esas olarak Aydınlanma felsefesi içinde ulaşılabilmektedir.

Bireyin kendisi dışındaki otoritelerden özerkleşmesi, Aydınlanma düşüncesinin yaygın görüşünü oluşturmaktadır. Aydınlanmanın Avrupa'da Orta Çağ boyunca egemen olan kilisenin doğaüstü hakikat anlayışı ve metafizik kurgulara karşı yürüttüğü mücadeleye, insanın kendisini geleneklerden, tasarımlar ve önyargılardan, bağımlılık ve vesayetlerden kurtararak yaşamını kendisinin düzenlemesi düşüncesi üzerinde yükselmektedir (Bozkurt, 2013). Doğa, dinsel otorite, siyasal otorite ya da yerleşik değerler sistemi karşısında birey, kendi yaşamını yönetebilme kapasitesine sahiptir ve bu kapasitenin temeli, bireye içkin olan "akıl" unsurunda bulunabilir. Aydınlanma böylece akıllı bireyin kendisini gerçekleştirmesini sağlayacak kılavuz olarak deklare etmektedir. Dolayısıyla bireyin doğuşu akıl yetisi ile kurduğu bir birlikteliğe dayanmaktadır. Bu temel üzerinde yükselen Aydınlanma düşüncesinin pratik sonucu ise, akıl ve öznenin tamamlayıcılık ilişkisi içinde inşa edilen modern toplum olmuştur.

Touraine'in (1992/2002) kavramsallaştırdığı modernliğin klasik formu akıl ve özne ilkelerine dayanmaktadır. Modern bireyin ilk biçimi, modernliğin erken dönemindeki akılcı-özne modeli içinde karşılığını bulmuştur. Akıl ile iradenin uyumu doğrultusunda kendisini inşa eden birey, yerel gelenek ve aidiyetlerinden sıyrılarak evrensel bir biçime bürünürken, aynı zamanda özgürleşmektedir. Klasik modern toplumda akıl, üretim ile kişisel yaşam, bilimsel bir kültürle özgür bireyler arasında bir denklik ilişkisinin kurulmasını sağlar. Dolayısıyla, "klasik modernlik anlayışının ana izleği, ister bilimsel ve teknik aklın utkusu, ister bireylerin gereksinim ve isteklerine toplumun verdiği akılcı yanıtlarla olsun, toplumsal edimcinin yapıtlarıyla, ürettiğiyle özdeşleştirilmesidir" (Touraine, 1992/2002, s. 45). Bireyin bir yandan özgür, bir yandan da içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluk sahibi olarak tanımlandığı bireyciliğin bu erken görünümü, "ahlaki bireycilik" düşüncesinde ifadesini bulur. Ahlaki bireycilik, kurumsal, siyasal ve hukuksal bir bireşim içinde anlam kazanmaktadır. Klasik modernlik akılcılaştırma, ahlaki bireycilik ve kurumların işlevselliği içinde biçimlenmekte, bu bağlamda, birey kamusal yaşamdaki "yurttaş" kimliğiyle ahlaki bir içeriğe sahip olmaktadır. Böylece insan, ortak yaşama katılarak ve toplumun işleyişine katkıda bulunarak bireye dönüşmektedir (Touraine, 1997/2011).

Bu bağlamda, klasik modern dönemde bireyselleşme, toplumsallık düşüncesinden ayrılamaz. Bireyselleşme, ortak olarak paylaştığımız dolayimler alanından kendimiz için eşsiz bir kimlik yaratma girişimidir. Ortak var oluş zemininde kendimiz için yarattığımız bir özerklik alanı olarak bireysellik, toplumsal karşılıklı bağımlılığa alternatif olmaktan çok, bu bağımlılığın bir işlevidir (Eagleton, 2003/2006, s. 165). İlgili dönemin büyük düşünürleri Marx ve Engels de bireyselliğin gelişimi için toplumsal var oluşun altını çizmektedir: "Her birey ancak topluluk içinde yeteneklerini her yönde ve tam anlamıyla geliştirme olanağına sahiptir. O halde kişisel özgürlük ancak topluluk içinde mümkün olabilir" (Marx & Engels, 1932/2013, s. 72).

Öte yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin egemenlik kurmaya başlaması, ahlaki bireyciliğin aşınmasına yol açmıştır. Ekonomik güçlerin devletlerin kontrolünden uzaklaşmaya başlaması, pazarların hareket alanının genişlemesi ve sınıf çatışmalarının yoğunlaşması, toplumsal düzenin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ekonomi politikasının kamu hukukunun yerini alması, bireyin kendisini ahlaki bir formda kurma imkânını zora sokmuştur (Touraine, 1997/2011, s. 39). 20. yüzyıla gelindiğinde, kapitalizm bir ekonomik sistem olmanın ötesine geçip toplumsal bir düzen halini almış, bireysellik de meta kültürünün içinde anlam kazanmaya başlamıştır. Kapitalizmin kültürel alan ve gündelik yaşamdaki etkilerini kültür endüstrisi kavramı ile açıklayan Frankfurt Okulu düşünürleri kapitalizmin kültürü metalaştırdığı bu dönemde insanın gerçek bireysel özelliklerini kaybettiğini ileri sürmektedir. Horkheimer'a göre, bireyselliğin gelişmesi anlık doyumlardan ruhsal ve maddi varlığın zenginleşmesi adına yapılmış fedakârlıklara bağlıdır. Öte yandan, kapitalizmin ilerleme gerekçesi altında kültürü şekillendirmeye başlamasıyla birlikte, bireyin yaşamını kendisinin örgütlemesini sağlayan aklın işlevleri çağın büyük ekonomik ve toplumsal güçleri tarafından devralınmaktadır. Kültür endüstrisinin sunduğu bütün araçlar ve kolaylıklar, bireyi kitle kültürüyle uyum sağlamaya yönlendirmekte ve bunun sonucunda aklın bireysel öznesi giderek sönerken, birey eskiden gerçeklik içindeki fiilî konumunu aşmasını sağlayan zihinsel işlevlerini kullanmayı da unutmaktadır. Böylece, bireysellik üzerindeki toplumsal baskılar artarken, bireyin direnme imkânı da kitle kültürünün atomize edici işleyişi içinde elinden alınmaktadır (Horkheimer, 1947/1998, ss. 146–166).

Frankfurt Okulu yeni bir "demir kafes" in oluşumundan söz etse de, söz konusu değişimlerin çok yönlü sonuçları olmuştur. Konformist bir kültürün ortaya çıkmasıyla beliren kamusal ruh hali değişikliği karşısında, ortak çıkara ve iyi toplum imgelerine duyulan ilgide bir azalma, siyasal mücadelenin popülerliğinde bir düşüş ve hedonist "önce ben" duygularında bir yükselişin varlığı ortadadır (Bauman, 2001/2005, s. 127). Ancak, esas olarak bireyin dönüşümü, uzun vadede ve yeni bir uluslararası konjonktürün ortaya çıkmasıyla gerçeklik kazanmaktadır. Dünya ekonomi politikaındaki kırılma bu noktada en önemli rolü oynamıştır. Batı toplumlarında 1970'lerden itibaren Keynesçi uzlaşının terk edilmesi ve neoliberal ekonomi politikaın kabulü, bireyin yeniden önem kazanmasını beraberinde getirmiştir. İki kutuplu dünyanın sona erdiği bu dönemde piyasa güçlerinin ulus-devletlerin yetkilerini devralmaya başlaması özel girişimin merkeze alındığı yeni bir dünya kurmuş, bu gelişmeye teknolojik atılımların da eşlik etmesiyle küreselleşme süreci başlamıştır. Her şeyden önce pazarların küreselleşmesi şeklinde gelişen bu süreç yeni ekonomik gelişmeler karşısında hem üretici hem de tüketici olarak yeni tür bireylerin oluşumunu sağlamaktadır.

Yeni bireysellik iş yaşamında üç önemli sosyo-ekonomik görünüm içinde anlam kazanmaktadır. Birincisi, yaşamın hızlı akışına bağlı olarak, bireylerin bağımsız bir bağlılık eğilimi sergilemesidir. Bireyin bu özelliği, çalışmanın dönüşümüyle birlikte esnek bir yapıya bürünmüş iş koşullarına uyum sağlama sürecinde karşımıza çıkar. Bir iletişim ağından diğerine hızlı ve kıvrak bir şekilde geçmek mesleki ve kişisel başarının anahtarı olmuştur. İkincisi, sorumluluk değişimleridir. Günümüzün hareketlilik odaklı organizasyonlarında uzun dönemli kariyer anlayışı yerini akışkan yönelimlere bırakmaktadır. Bunun sonucunda, bireylerin görev tanımları sabit olmaktan ziyade kompleks ve geçişken hale gelmiştir. Üçüncüsü, hareketlilik hızıdır. Küreselleşmeyle birlikte birey sürekli bir hareket yeteneği kazanmış durumdadır. Böylece, bireylerin kimlikleri statik ve kalıcı olmaktan uzaklaşarak hareketlerinin yoğunluğu ve genişliğine göre sürekli yeniden tanımlanmaktadır (Elliott & Lemert, 2005/2011, ss. 18–20).

Öte yandan, ekonominin küreselleşmesi tüketim olanaklarının yerkürenin her alanında artışı sağlamış ve bir tüketim kültürünü ortaya çıkarmıştır. Tüketim kültüründe bireyin yaşam alanı metalarla kuşatılırken, bireyler tüketici rolleriyle tanımlanmaya başlamıştır. Tüketim kültüründe tüketimin sembolik yönü ön plana çıkmaktadır. Bu sistemde tüketim ürünleri temel ihtiyaçların karşılanmasından ziyade bir farklılaşma aracı olarak işlev görmektedir. Tüketici bireyler, tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve saygınlık getirdiğine inanmaktadır. Böylece, birey bir yandan nesnelere ve göstergeler üzerinden belirli bir hiyerarşi içinde bir statü kazanırken, bir yandan da tüketim toplumuyla bütünleşmektedir. Bunun sonucunda, tüketmek birey için bir etkinlik alanı ve aynı zamanda alışkanlığın bir parçası olmaktadır (Baudrillard'dan akt. Nar, 2015).

Bireylerin üretici ve tüketici rollerinde gözlemlenen bu değişimler ile birlikte yeni bireyciliğin temel özellikleri netlik kazanmaktadır. Her şeyden önce "benmerkezci" bir görünüm içinde karşımıza çıkan bireyler, kısa vadeli ve geçici toplumsal ilişkiler, istikrarsız kimlikler ve meta odaklı bir yaşam tarzı ile karakterize olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, benmerkezci bireyin salt haz, arzu, zevk ve çıkarlarının peşine düşmüş, "bencil" bireyler olmadığıdır. Günümüzde esnek bir yapıya bürünen ve sürekli hareket halinde olmayı gerektiren iş yaşamı bireyleri yeni bir sorumluluk duygusu ile donatmıştır. Ama aynı zamanda küreselleşme koşullarında bağımsızlık düşüncesinin de radikalleştiği dikkate alındığında, benmerkezciğin ikili bir karakter sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla benmerkezci bireycilik, ahlaki bireyciliğin tam karşıtı olmadığı gibi, bireyselliğin çok katmanlı yapısını gözler önüne sermektedir. Üretim ve tüketim alanlarında bireylerin sahip olduğu ve birbiriyle çelişebilen çoğul kimlikler, bireyin eylemlerinde çoğul olasılıkları değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

5. Araştırmanın Yöntemi ve Bulgular

Araştırmada, *Spotify* 2022 yılı en çok dinlenen şarkılar Türkiye listesinden ilk 50 şarkının sözleri, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Metnin sembolik içeriğini nesnel ve sistematik sayma ve kaydetme işlemlerine dayanan içerik analizi, üstünkörü gözlemlerle farkına varılması zor olan öğeleri açığa çıkarabilir (Neuman, 2010, ss. 466–467). İçerik analizinde, şarkı sözlerindeki altta yatan, örtülü anlamları ve izlekleri ortaya çıkarmaya dönük anlambilimsel analiz, diğer adıyla örtük kodlama tekniği uygulanmıştır (Neuman, 2010, ss. 470–471). Örtük kodlama, kodlayıcının dil ve toplumsal anlam bilgisine ve semantik öğeleri yorumlamasına dayandığı için daha az

güvenilir olma eğilimindedir. Bu nedenle araştırmacılar birbirinden bağımsız olarak aynı şarkı sözlerini kodlamış ve tutarlılığı kontrol ederek kodlayıcılar arası güvenilirliği sağlamıştır. Popüler kültürle ilgili teorilerdeki asli kavramsal izlekler ve şarkı sözlerine yönelik pilot çalışma sonunda belirlenen şu dokuz izlek, şarkı sözlerinde geçme sıklığı, yoğunluğu ve yönelimi (olumlu-olumsuz) açısından incelenmiştir: (1) Konu, (2) Sosyal-politik eleştiri, (3) Yabancılaşma, (4) Aşk/sevgi ilişkisi, (5) Eril bakış açısı, (6) Sosyal-politik değişim, (7) Argo, (8) Meta unsurları ve (9) Gelenek. Yabancılaşma gibi soyut bir izlek; suç, benmerkezcilik, sosyal ilişkilerden kaçma gibi daha somut düzeydeki izlekler çerçevesinde incelenmiştir. Gelenek izleği ise dinî inanç öğeleri ve nostalji öğeleri gibi iki alt izlek çerçevesinde incelenmiştir.

İçerik analizinin yanı sıra, araştırma verilerinin elde edilmesi, düzenlenmesi, çözümlenmesi ve görselleştirilmesinde Python yazılım dili ve Python yazılım diline ait kütüphanelerden yararlanılmıştır. Bu kütüphaneler arasında Selenium ve Beautiful Soup kütüphaneleri yer almaktadır. Verileri elde ettikten sonra içerik analizinde kullanılan izleklerin belirlenmesinde yardımcı olması için bir doğal dil işleme (*natural language processing*) tekniği olan konu modelleme (*topic modeling*) tekniği kullanılmıştır. Bu aşamada Python ile Latent Dirichlet Allocation (LDA) kullanılmıştır. LDA bir dizi belgede tartışılan konuları belirlemek için kullanılan olasılıksal bir istatistiksel modeldir. LDA sonrasında ortaya çıkan konular araştırmacıların inisiyatifi ile belirli izleklere dönüştürülmüş ve sınıflandırılmıştır.

Şarkı sözlerinde en sık kullanılan kelimeler, genel duruma dair bir sezgi vermesi açısından yararlıdır. Şarkı sözlerinde en sık kullanılan kelimeler Tablo 1'de; şarkı sözlerinin içerisinde en çok geçen kelimelerin birinci şarkıdan ellinci şarkıya dek şarkı sözlerine dağılımı ise Şekil 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Şarkı Sözlerinde En Sık Geçen Kelimeler

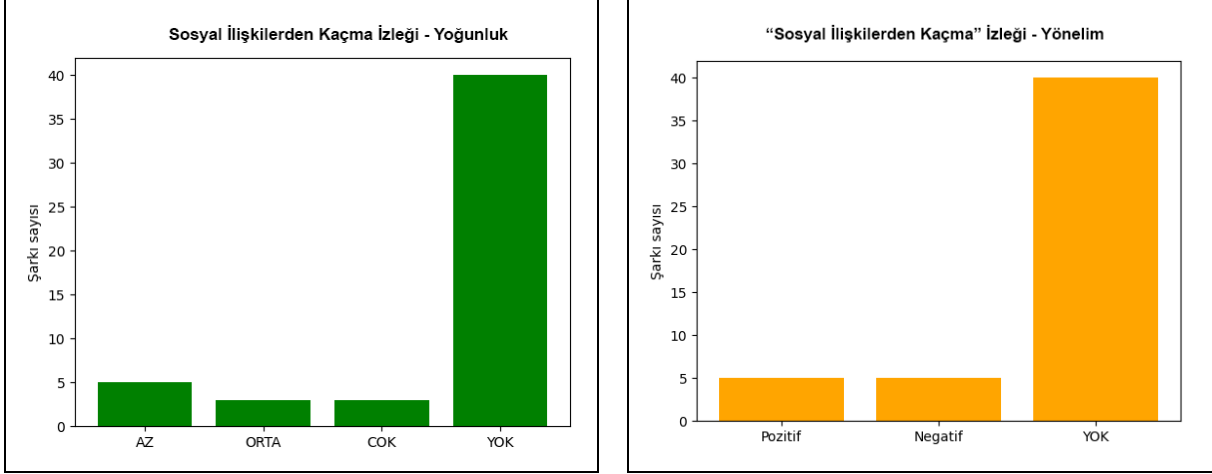
No	Kelime	Frekans ^a	No	Kelime	Frekans ^a	No	Kelime	Frekans ^a
1	Ben	108	18	Gibi	42	35	Şu	25
2	Yana	88	19	Para	42	36	Ah	25
3	Bir	83	20	Çok	41	37	Zaman	25
4	Beni	78	21	Sana	38	38	Numara	25
5	O	77	22	Biri	38	39	My	25
6	Daha	74	23	Benden	37	40	Güzel	24
7	Bana	73	24	Yarım	35	41	Love	23
8	Sen	57	25	An	34	42	Aşk	23
9	Ne	56	26	Yara	34	43	Night	23
10	Seni	54	27	Hep	33	44	Olur	22
11	The	53	28	Bilir	33	45	Benim	21
12	Her	50	29	Gece	32	46	Gün	20
13	Yok	48	30	Kim	32	47	Kimlerlesin	20
14	Artık	48	31	Ara	31	48	Olsun	20
15	Hiç	44	32	Kadar	28	49	Another	20
16	Yine	44	33	Gel	26			
17	Ve	43	34	Bak	26			

Not. ^a Kelimenin kullanım sayısı.

Şarkı sözlerinde yeni bireyciliği temsil eden bir diğer önemli izlek, "sosyal ilişkilerden kaçma"dır. Sosyal ilişkilerden kaçma izleği, günümüz bireylerinin geçici toplumsal ilişkilere sahip olma özelliğiyle örtüşmektedir. 2022'nin liste başı şarkılarında %20 civarında bir oranda görünürlük kazanan bu izlek, işlendiği şarkıların yaklaşık yarısında olumlu olarak görülmektedir.

Şekil 3

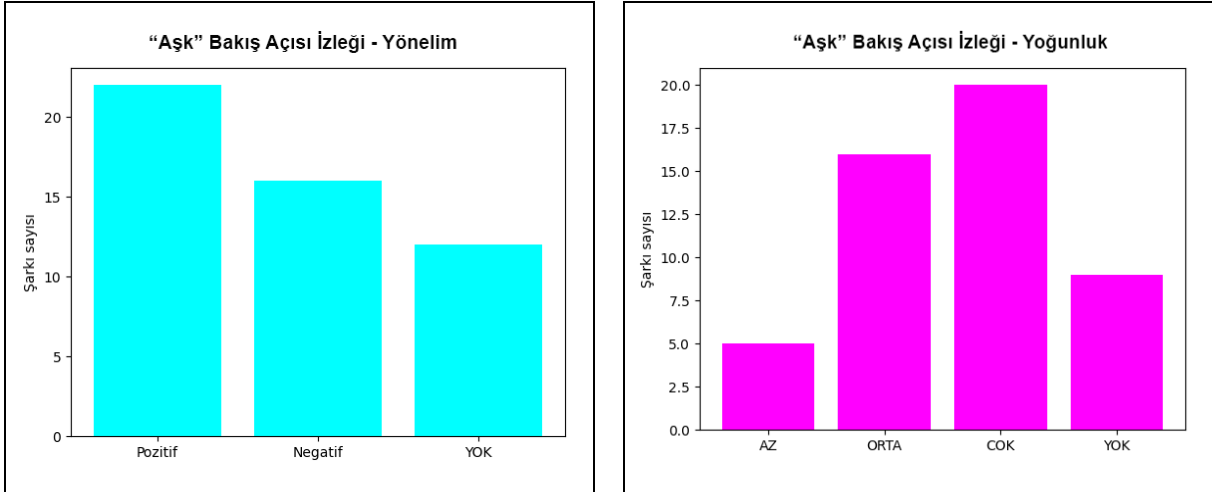
Sosyal İlişkilerden Kaçma Temasının Yoğunluk ve Yönelim Oranları

Şarkılarda işlenen konu tespit edilmiş ve tematik olarak sınıflandırılmıştır. Şarkıların yaklaşık %80'inde işlenen ana konunun aşk olduğu görülmüştür. Yeni bireyciliğin bağımsızlık ve bağıllık arasındaki kompleks ilişkilerini yansıtan bu izleğin, konusunu oluşturduğu şarkıların yarıdan fazlasında olumlu olarak ele alındığı görülmektedir (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4

Şarkılarda En Çok Ele Alınan Aşk Konusunun Grafikleri

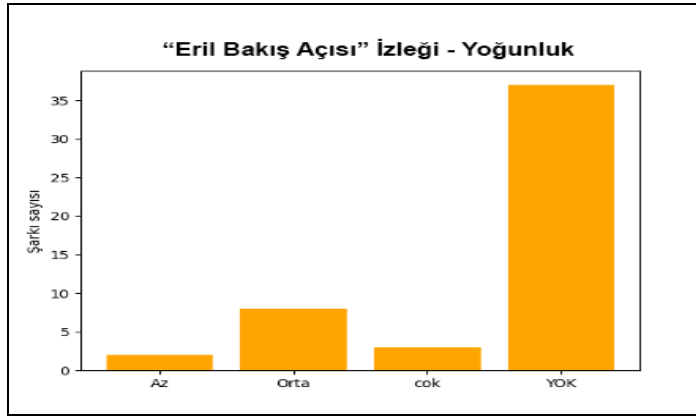
dek kullanmakta ve fiyatı yüksek ürünlerin alıcısı olmakla övünmekte, diğer yandan da dünyanın para etrafında dönmesinden yakınmaktadır.

Şarkı sözlerinin yaklaşık olarak %70'inde hiçbir sosyal ve politik eleştiri ögesi tespit edilememiştir. Yine de başka izlekler içerisinde örtük halde bulunan bir gelecek ütopyasından söz edilebilir. Bu ütopyik gelecek tasavvuru tıpkı arabesk müzikteki gibi aşk izleğinin içerisine sarmalanmıştır. Şarkıların büyük bölümünde asli tema; aşk, aşk acısı ve karşı tarafın sadakatsizliğidir. Örtük olarak hayal edilen gelecek, insanların birbirlerine daha sadık kalabildiği ilişkileri içermektedir.

İnsanlar arası ilişkiler bağlamda araştırmada ortaya çıkan önemli ve son izlek ise eril bakış açısı izleğinin sonuçlarıdır. Eril bakış açısı 50 adet şarkının yaklaşık 15 tanesinde az-orta-çok yoğunluklarda tespit edilmiştir (Bkz. (Şekil 7).

Şekil 7

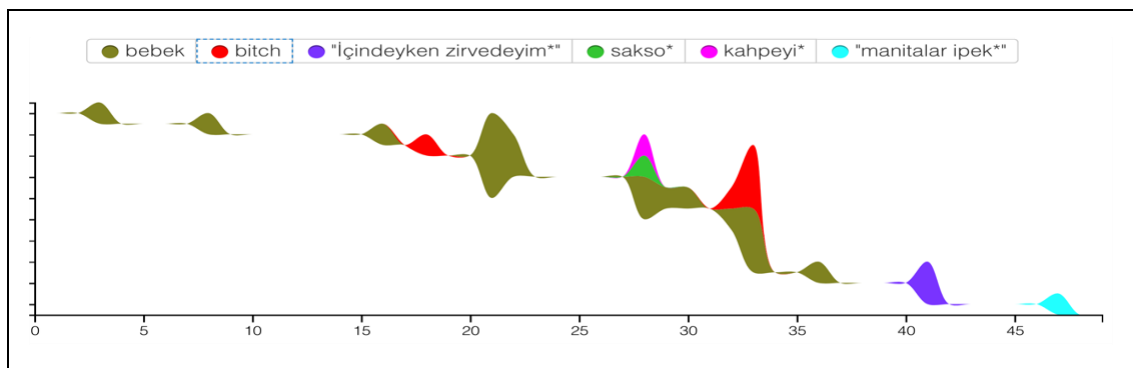
Şarkı Sözlerindeki Eril Dilin Şarkılara Göre Dağılımı ve Yoğunluğu

Eril bakış açısında kullanılan argo ve cinsiyetçi kelimelerin 1. şarkıdan 50. şarkıya dağılımına baktığımızda eril dil kullanan şarkıların listede çok yükselmediğini görmekteyiz. En yaygın bulgularan eril dil ögesi, kadının bebeğe benzetilmesi; en sert eril dil ifadesi ise "kahpe" kelimesi olarak tespit edilmiştir. Şekil 8'deki akış grafiğinde görüldüğü gibi "bebek" kelimesi en yaygın kullanılan eril ifade olmuştur. En sert eril ifadeler ise sıralamada 20. şarkıdan sonra gelmektedir.

Şekil 8

Şarkı Sözlerindeki Eril Dile Ait Ögelerin Birinci Şarkıdan Ellinci Şarkıya Dek Şarkı Sözlerine Dağılımı

6. Bulguların Yorumlanması ve Tartışma

Öncelikle çalışmamızın kısıtlılıklarından söz etmek gerekmektedir. Spotify'da 2022 yılının Türkiye'de en çok dinlenen 50 şarkısının sözlerinin içerik analizine dayanan araştırmamız, Türkiye'deki popüler kültürün genel görünümünü temsil etme iddiasında değildir. Ayrıca şarkıların müzikal değil yalnızca sözel içeriklerinin analizi gerçekleştirilmiştir. Sözel içeriklerin yanı sıra müzikal biçimleri de odağına alan yeni araştırmalar, alt kültür olarak ortaya çıkan müzik biçimlerinin popüler hale gelirken yaşadığı dönüşümleri daha ayrıntılı olarak ortaya koyabilir. Zira arabesk ve rap gibi müzik türleri üzerine yapılan araştırmalar -gördüğümüz üzere- alt kültürler içinde ortaya çıkan ve muhalif tınıları yüksek olan bu müziklerin popüler hale geldikçe muhalif içeriklerini yitirdiklerini ortaya koymaktadır (Taydaş & Sert, 2021, ss. 215–216). Spotify'da 2022 yılında en çok dinlenen müzikler arasında da arabesk, rap ve rock gibi müzik türlerinin tınıları hissedilmektedir. Ancak araştırma bulgularımız bize bu popüler müzik şarkılarının sözlerinde muhalif sosyal ve politik öğelerin büyük oranda törpülenmiş olduğunu göstermektedir. Aşk, aşk acısı, meta kültürüne ilişkin öğeler gibi izlekler, incelenen şarkılarda en yoğun ve sık karşılaşılan izlekler olmuştur. Dolayısıyla, literatürde belirtildiği gibi, popüler şarkı sözlerinin içeriklerinde çatışma izleklerinin esas itibarıyla ergenlerin sorunları, aşk ve cinsellik ilişkilerinin yarattığı stres gibi konular olduğu ortaya çıkmaktadır (Lull, 1992/2000, s. 14).

Günümüz popüler müzik öğelerini ülkemizdeki önceki dönemlerin popüler müzik akımlarıyla karşılaştırmak yararlı olabilir. Bu nedenle arabesk ve rap müziğinin Türkiye'de popüler hale gelişlerinin öyküsüne üçüncü bölümde kısaca değindik. Gördüğümüz üzere kimi araştırmacılar, arabesk müzik eserlerinin sözlerinde semantik bir çokkatmanlılık saptamıştır. Bilgin ve Sarıcı (2018), bazı arabesk şarkıların sözlerinde varoluşçu terapiyle karşılaştırılabilecek öğeler bulgulamıştır. Özbek (2013), Orhan Gencebay şarkılarında hayata karşı belirli bir duruşu yansıtan semantik öğeler bulgulamıştır. Spotify en çok dinlenenler listesine yansıdığı kadarıyla günümüz popüler şarkıların sözlerinde ise hayatla ilişkiyi belirleyen en önemli öğe, meta kültürüne yönelim olarak belirmektedir. Kimi şarkı sözlerinde, lüks metaların tüketimi ve bunlara erişebilir olmak bir övünç kaynağı olarak olumlanmaktadır.

Şarkı sözlerinin içerik analizinden çıkan sonuç, günümüz popüler müziğinde aşk, metalar ve lüks bir yaşam gibi bedensel arzuların tatminine yönelik izleklerin revaçta olduğudur. Şarkı sözlerinin öznesi, benmerkezci bir özne olarak belirmektedir. Bütün bunlar bizi, popüler kültür incelemelerinde kötümser kutupta konumlanan Frankfurt Okulu'nun çözümlenmelerine hak vermeye yönlendirmektedir. Günümüz popüler müziği, şarkı sözleri itibarıyla, ahlaki bireyciliğin erozyonunun ve yeni, hazzı ve benmerkezci bir bireyciliğin yükselişinin bir işareti olarak görülebilir mi? Dördüncü bölümde, popüler müziği ekonomik ve sosyal süreçlerle bağlantılandırma çabası çerçevesinde, bireyciliğin modern dönemde gelişim tarihini kısaca ele aldık. Bireycilik, modern toplumun önemli bir öğesi ve değeri olarak karşımıza çıkar. Aydınlanma felsefesi çerçevesinde formüle edilen birey anlayışı, bireyin topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olarak özerk gelişimini sürdürdüğü bir "ahlaki bireycilik"tir. Ahlaki bireycilik anlayışında birey, aynı zamanda birincil ve anlık hazlarının doyumundan feragat ederek kendisini toplumsal olarak geçerli bilim, sanat, felsefe gibi alanlarda geliştiren, zihinsel yetilerini derinleştiren bir varlıktır. Günümüz popüler kültüründe topluma karşı sorumluluk sahibi, özgecil, kendisini anlık bedensel haz ve arzuların tatminine kaptırmak yerine zihinsel

gelişimini gözeten bu bireyin yerini benmerkezci, hazcı, zihinsel olarak derinliksiz bir birey mi almaktadır?

Günümüz popüler şarkılarının analizinden çıkan sonuç, ilk elde bizi bu soruya olumlu bir yanıt vermeye itmektedir. Kapitalizmin 20. yüzyıldaki gelişimi ve neoliberal politikalar, alt kültürlerin muhalif öğelerini bile tüketim toplumunun yozlaşmış metalarına dönüştürerek hazcı ve benmerkezci bir bireyciliğin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte, popüler kültür literatüründeki kimi teoriler ve ampirik araştırmalar, popüler kültür ürünlerine dair Frankfurt Okulu’nun kimi üyelerinde karşımıza çıkan bu fazlasıyla olumsuz, kötümser ve bir anlamda tek yanlı yorumlara karşı ihtiyatlı olmak gerektiği çağrısında bulunur. İlk olarak, tüketiciliğin kendisini bütünüyle olumsuz bir durum olarak görmek zordur; zira popüler kültür incelemeleri ekolünden Fiske’nin (1989/2012) de belirttiği üzere tüketim, “yaşam kaynaklarını ele geçirmenin tek yoludur” ve tüketimden bütünüyle kaçınmak bu anlamda mümkün değildir (s. 49). Yine Fiske, her türlü tüketim faaliyetinin aynı zamanda kültürel bir üretim faaliyetini de içerdiğini incelemelerinde ortaya koymaya çalışır. Kültürel metalara erişim arzusu, alt sınıflardan gençlerin bu erişim aracılığıyla sınıfsal olarak yükselme, daha iyi hayat koşullarına kavuşma arzularının da bir dışı vurumu olarak yorumlanabilir. Arabesk müziğin kadenci ve kabullenici tutumuna zıt olarak, yeni yükselen rap gibi popüler müzik türlerinde halk sınıflarından gelen gençlerin ne pahasına olursa olsun yoksul mahallelerinden kurtulma ve sınıfsal olarak yükselme taleplerini dile getirdiklerine değinilmişti (Karanfil, 2023, s. 63). Bu çerçevede, günümüz popüler şarkılarındaki tüketimci eğilimlerin de halk sınıflarından gençlerin daha iyi bir hayata dair taleplerinin bir ifadesi olarak olumlu şekilde yorumlanması mümkündür.

Değer bağımsızlığı aksiyomu, bilimsel bir girişim olarak sosyolojinin önemli bir ögesidir. Dolayısıyla, popüler kültür öğelerinin yorumlanmasında sakınlı olmak gerekmektedir. Arıcan (2021), alt kültürler ve müzik kültürleri üzerine çalışan araştırmacılarını kültürel ürünlerdeki direniş ve muhalefet öğelerini öne çıkarırken müzik türlerini “yüceltme” riskine karşı uyarır (s. 56). Değer yönelimleri açısından şeffaf olmanın en iyi yollarından biri, araştırma bulgularının yorumlanışını yönlendiren olası değer yargılarını açık kılmaya çalışmak, sorgulamaya açmaktır.

Tüketimin ve tüketiciliğin yanı sıra, bedensel hazlara verilen önemin nasıl yorumlanabileceği de değer yargılarını devreye sokar. İncelediğimiz şarkı sözlerinde aşk, cinsellik ve tüketim metaları açısından zengin, bedensel hazların tatmininin ön planda olduğu bir hayata dair özelemler dile gelmektedir. Fiske (1989/2012), Kant ve Schopenhauer gibilerin bedeni yanlış ya da bayağı hazın kaynağı olarak gördüklerini, oysa Barthes ya da Bakhtin gibilerin bedensel hazlarda olumlu değerler bulduklarına dikkat çeker (s. 66). Kant’a göre bedensel hazlar kaba ve zorbadır, insan ancak estetik derin düşünme aracılığıyla özgürleşebilir. Bakhtin ise karnavalesk biçimlerde karşımıza çıkan aşırı bedensel hazların egemen hiyerarşileri alaşağı eden potansiyelini fark eder. Fiske, hegemonyacı hazlarla toplumsal dayanışmadan doğan popüler hazlar arasında yeni bir ayırım önerir. Söz gelimi, incelediğimiz şarkı sözlerinde saptadığımız eril dil, kadınlar üzerinde tahakküm kurmaktan kaynaklanan hegemonik hazları dışı vurur. Ancak kimi bedensel arzular, toplumsal olarak yasaklanmış haz biçimlerine yönelerek denetime karşı çıkan bir muhalifliği açığa vurur. Sonuç olarak, tüketim kültürünün sunduğu metaları talep etmek, Kantçı anlamda yüksek zihinsel mutluluk araçlarından –ki Bourdieu’nün analizleri çerçevesinde bunların kültürel sermaye sahibi eğitimli üst sınıfların tekelinde olduğundan söz etmiştik– yoksun bırakılmış alt sınıftan gençlerin yaşam kaynaklarını ele

geçirme ve sınıfsal olarak yükselme yönündeki taleplerinin birincil dışa vurumu olarak da yorumlanabilir. Bu tür bir varsayımın, popüler şarkı sözlerinin analizinden bu şarkıları tüketen gençlerin kültürel pratiklerine doğru uzanan ileriki araştırmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

7. Sonuç

Popüler kültür, 20. yüzyılın ortalarından itibaren giderek tartışmalı bir kavram haline gelmiştir. Kapitalizmin yaşam dünyasını istila ederek kültürel ürünleri ekonomik pazarın bir parçası haline getirmesinden sonra, artık popüler kültür basitçe otantik halk kültürü anlamına gelmemektedir. Frankfurt Okulu'nun formüle ettiği üzere, popüler kültür artık kültür endüstrisinin ve kitlelerin manipüle edilmesinin bir aracıdır. Yine de Frankfurt Okulu'nun manipülasyon aracı olarak kitle kültürü kavramlaştırması fazla katı ve tek yönlü bulunarak eleştirilmiştir. Birmingham Kültürel Çalışmalar Merkezi çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalar, popüler kültürün bir boyun eğme, fakat aynı zamanda bir direniş alanı olarak görülebileceğini ortaya koymuştur. Aynı şekilde kültürel biçimler kendi içlerinde karşıt öğeler barındırırlar ve onların anlamı daha ziyade ilişkiye girdikleri sosyal grup ve ortamlar, eklemlendikleri sosyal pratikler tarafından belirlenir.

Bu çalışmada, popüler kültüre dair çeşitli teorilerden hareketle, bir *streaming* servisi olan Spotify'dan elde edilen verilere göre Türkiye'de 2022 yılında en çok dinlenen şarkıların sözleri analiz edilerek çeşitli sosyal ve politik içerimleri sorgulanmıştır. Şarkı sözlerine uygulanan içerik analizi, günümüz popüler müziğinin en başat izleğinin aşk ve duygusal ilişkiler olduğunu göstermektedir. Aşk izleğine aşk acısı, gelgitli ruh halleri ve sevilen kişinin sadakatsizliğine yönelik olumsuz duygular eşlik etmektedir. Bu açıdan günümüz popüler müziği Türk popüler kültürünün başat bir yönelimi olan arabeskle bazı paralellikler sergilemektedir. Arabeskte de başat izlek aşktır ve yaşama dair tüm duygular, insanlara ve topluma yönelik tüm tutumlar aşk filtresinden geçirilerek ifade edilmektedir. Ancak günümüz popüler müziği semantik açıdan arabeskten daha yalınkat görünmektedir; sosyal ve politik eleştiri öğeleri yok denecek kadar azdır, para kazanma ve harcama odaklı bir meta kültürü övgüyle karşılanmaktadır. Şarkı sözlerinde bireyci bir eğilim aşikârdır, ancak bu bireycilik meta kültürene yönelimli olduğu için ahlaki bir bireycilik değil, benmerkezci bir bireycilik gibi görünmektedir.

Aydınlanma'nın bir ürünü olarak doğan bireycilik, modernliğin tarihinde iki farklı biçimde var olmuştur. Politikanın ekonomiden özerk olduğu erken modern dönemde siyasal kurumların işlevselliği içinde gelişen ahlaki bireycilik, kamusal düşünceye içkin olarak "yurttaşlık" anlayışı içinde karşılık bulmuştur. Haklar ve sorumluluklar arasında bir dengenin kurulması, ahlaki bireyciliğe anlamını kazandırmaktadır. Öte yandan, kapitalizmin kurumsallaşmasıyla birlikte ahlaki bireyciliğin sönmüldüğü görülmektedir. Kapitalizmin kültürel alanı ve gündelik yaşamı biçimlendirmeye başlaması, bireyciliğin dönüşüm sürecini başlatmıştır. Kültür endüstrisinin ürettiği kitle kültürünün konformist yapısı, bireyi yeniden inşa etmeye yönelirken, esas olarak küreselleşme sürecinin başlaması, kendine özgü niteliklere sahip yeni bir bireycilik anlayışına yön vermiştir. Neoliberal küresel konjonktür paralelinde ortaya çıkan bu yeni birey anlayışı, benmerkezci bireyciliği ifade etmektedir. Yeni bireycilik, geçici toplumsal ilişkiler, değişken kimlikler ve metalarla kuşatılmış bir gündelik yaşam ile görünürlük kazanmaktadır. Toplumsal yaşamın hızlanmasına koşut olarak, bireylerin sahip olduğu üretici ve tüketici rolleri de kompleks hale gelmiştir.

Kültürel alanın bir parçası olan müzik, benmerkezci bireyciliğin etkisi altındadır. Müzik eserlerinde özellikle tüketim kültürünün izlerine yaygın biçimde rastlamak mümkündür. Günümüz şarkıları bireyin her şeyin önünde yer aldığı, metaların bireyselleşmenin önemli araçlarından biri olarak sunulduğu, bireyler arası ilişkilerin gelip geçici olarak resmedildiği ve cinsiyetçi bakış açısına sahip, argo kullanımı yoğun, suça eğilimli ve uçarı bireyin yüceltiği bir içeriğe sahip görünmektedir. Şarkılardaki bağımsız birey kurgusunun tek istisnai teması aşktır. Ancak, ben merkezlilik, aşk duygusunu da sarmalamış durumdadır. Bir yandan bir bağlılık duygusu etrafında işlenen aşk teması bir yandan da geçmişte sevilen kişiden kurtulmuş olmanın mutluluğu ya da kıymet bilmeyen kişinin pişmanlığını izlemenin verdiği zafer duygusunun ifadesine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla, geçmişten farklı olarak, günümüz şarkılarında aşkın öznelerinin metalaşma eğilimi sergilediği söylenebilir.

TEŞEKKÜR

—

FİNANSAL DESTEK

Yazarlar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

Orçun Girgin | Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Yönetme ve kontrol; Finansman; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %40

Ömer Küçük | Kavram/fikir; Literatür taraması; Tasarım; Veri toplama/analiz; Veri/bulguların yorumu; Taslağın yazımı; Yönetme ve kontrol; Finansman; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %30

Onur Uca | Kavram/fikir; Tasarım; Veri toplama/analiz; Taslağın yazımı; Eleştirel inceleme; Yönetme ve kontrol; Finansman; Son onay ve sorumluluk. Genel katkı düzeyi %30

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (1982). *Prisms* (Samuel & Shierry Weber, Çev.). The MIT Press. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1967).
- Adorno, T. W. (1992). *Notes to literature, Vol. 2* (S. W. Nicholson, Çev.). Columbia University Press. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1965).
- Adorno, T. W. (2002a). *Aesthetic theory* (R. Hullot-Kentor, Çev.). Continuum. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1970).
- Adorno, T. W. (2002b). *Essays on music* (S. H. Gillespie, Çev.). University of California Press.
- Adorno, T. W. (2014). *Kültür endüstrisi: Kültür yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel & E. Gen, Çev.; 9. bs.). İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1966).
- Adorno, T. W. (2017). *Metafizik: Kavram ve sorunlar* (İ. Serin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği: felsefi fragmanlar* (N. Ülner & E. Ö. Karadoğan, Çev.). Kabalıcı Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1944).
- Althusser, L. (2015). *Marx için* (I. Ergüden, Çev.). İthaki Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1965).
- Arcan, T. (2021). Türkçe rap'in dönüşüm evrelerinde geçişkenlikler: Direniş, marjinalleşme ve tarz. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (18), 53–69, <https://doi.org/10.31722/ejmd.956687>
- Ayas, G. (2019). Türk oryantalizminin arabesk tartışmalarına etkisi: Kendini şarkılaşdırma, garbiyatçı fantezi ve arabesk müzik. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 7(2), 2091–2121. <https://dergipark.org.tr/pub/rastmd/issue/57350/812774>
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum* (Y. Alogan, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 2001).
- Benjamin, W. (2001). *Pasajlar* (A. Cemal, Çev.; 3. bs.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1982).
- Bilgin, O., & Sarıcı, H. (2018). Türk arabesk müziğinin varoluşçu terapinin temel kavramları açısından incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 201–208.
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik nedenler: Eylem kuramı üzerine* (H. U. Tannöver, Çev.). Hil Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1994).

- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. F. Şennan & A. G. Berkurt, Çev.). Heretik Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1979).
- Bourdieu, P., & Darbel, A. (2011). *Sanat sevdası: Avrupa sanat müzeleri ve ziyaretçi kitlesi* (S. Canbolat, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1966).
- Bozkurt, N. (2013). *Eleştiri ve aydınlanma: Felsefe araştırmaları*. Sentez Yayıncılık.
- Çetin, N. (2019). Rap müzikte deyimlerin kullanımının Sagopa Kajmer örneği üzerinden metinlerarasılık bağlamında değerlendirilmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), 344–358. <https://doi.org/10.12981/mahder.562657>
- Eagleton, T. (2006). *Kuramdan sonra* (U. Abacı, Çev.). Literatür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).
- Elliott, A., & Lemert, C. (2011). *Yeni bireycilik: Küreselleşmenin duygusal bedelleri* (B. Kıcı, Çev.). Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 2005).
- Fiske, J. (2012). *Popüler kültürü anlamak* (S. İrvan, Çev.). Parşömen Yayıncılık. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1989).
- Goldmann, L. (1999). *Aydınlanma felsefesi* (E. Arslan, Çev.). Doruk Yayınları.
- Hall, S., Lumley, B., & McLennan, G. (1985). *Siyaset ve ideoloji: Gramsci* (S. Emrealp, Çev.). Birey ve Toplum Yayınları.
- Hartmann, N. (2021). *Schelling: Doğa, özgürlük, mitoloji* (S. Günenç, Çev.). Fol Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1960).
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl tutulması* (O. Koçak, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1947).
- Karanfil, İ. (2023). Türkiye’de gangster ve trap hip hop müzik: Yeni nesil rap müziğin “mahalle”si. *Journal of Economy Culture and Society*, (66), 55-72. <https://doi.org/10.26650/JECS2021-994962>
- Kodal, M. N. (2023). Popüler kültür ögesi olarak rap müzik parçalarının dilbilimsel açıdan incelemesi. İçinde G. E. Gönül (Ed.), *Söylem 2. uluslararası filoloji sempozyumu: Bildiri tam metinleri* (ss. 106–122). Günce Yayınları.
- Lull, J. (2000). *Popüler müzik ve iletişim* (T. İblağ, Çev.). Çiviyazıları Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (T. Ok & O. Geridönmez, Çev.). Evrensel Basım Yayın. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1932).
- Mattelart, A., & Neveu, É. (2007). *Kültürel incelemelere giriş* (H. Dilli, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2015). Küreselleşmenin tüketim kültürü üzerindeki etkisi: Teknoloji tüketimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 941–954.
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri. Nitel ve nicel yaklaşımlar. Cilt 2* (S. Özge, Çev.; 4. bs.). Yayıncılık.
- Özbek, M. (2013). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski* (11. bs.). İletişim Yayınları.
- Taydaş, O., & Sert, H. (2021). Bir popüler kültür ögesi olarak arabesk müziğin çevreden merkeze yolculuğu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 210–222. <https://doi.org/10.52642/susbed.899282>
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi* (H. Tufan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).
- Touraine, A. (2011). *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?* (O. Kunal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışmanın yayımlanma tarihi 1997).
- Yılmaz, Ö. (2017). Türkiye’de modernleşme, popüler kültür ve arabesk. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (58), 511–522. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7200>

Extended Abstract

This study analyzes the “Songs of the Year 2022” list prepared by Spotify, which includes the 50 most-listened Turkish songs of the year in Türkiye. Focusing on the lyrics of the songs on this list, this study aims to develop interpretations on popular culture based on the messages given in the songs. First of all, the question of how we should understand popular culture is tried to be answered based on sociological theories. Popular culture has become an increasingly controversial concept since the mid-twentieth century. After capitalism invaded the life world and made cultural products part of the economic market, popular culture no longer simply means authentic folk culture. The Frankfurt School sees popular culture as a tool of the culture industry and the manipulation of the masses. On the other hand, studies carried out within the framework of the Birmingham Center for Cultural Studies have shown that popular culture can be seen as a site of submission but also as a site of resistance. In this context, cultural forms contain contradictory elements within themselves, and their meaning is rather determined by the social groups and environments with which they interact. The article utilizes both of these approaches as the theoretical framework.

The study then examines the development of popular music in Türkiye within the framework of arabesque and rap music and traces love and individualism as the main themes of these musics. Arabesque is a music based on the reproachful acceptance of pain, poverty and misfortune. Arabesque music, which was popular from the 1950s to the 1990s, was born as a subculture and developed as the culture of the rural population that had settled in shantytowns on the outskirts of the city as a result of internal migration. Turkish rap music, on the other hand, began to be performed in Türkiye in the 1990s and emerged as a means of expressing the depression of young people in poor

neighborhoods in the face of socioeconomic exclusion. Over time, rap music hybridized with arabesque to create a sub-genre called "arabesque rap." Our analysis of lyrics reveals that although some continuities from arabesque to rap can be detected in Turkish popular music, there is a rising trend towards leaner lyrics. It is revealed that a theme of individualism is at the forefront in the songs, but it is observed that this individualism is an egocentric individualism because it is oriented towards commodity culture.

In order to analyse the theme of individualism in songs, it is important to focus on the historical development of individualism. In this framework, it has been revealed that individualism has existed in two different forms in the history of modernity. In the early modern period, when politics was autonomous from economics, individualism emerged as moral individualism based on the functionality of political institutions. As capitalism began to shape the cultural sphere and everyday life, individualism underwent a transformation. The conformist structure of mass culture produced by the culture industry has tended to reconstruct the individual, and the onset of the globalization process has led to a new understanding of individualism. This new understanding of the individual that emerged in parallel with the neoliberal global conjuncture refers to self-centered individualism.

Our research reveals that music, which is a part of the cultural sphere, is under the influence of egocentric individualism. The content analysis applied to the lyrics of the fifty songs on the list was carried out within the framework of frequency, intensity and orientation criteria. The themes of socio-political criticism, alienation, social change and future vision, consumer culture, slang use, masculine perspective and tradition were analyzed. Our research findings show that the oppositional social and political elements in the lyrics of today's popular songs have been largely diluted. The result of the content analysis of the lyrics is that in contemporary popular music, themes such as love, commodities and a luxurious life are popular for the satisfaction of carnal desires. Today's songs seem to have a content in which the individual is prioritized above all else, commodities are presented as one of the important means of individualization, interpersonal relationships are portrayed as transient, and the individual with a sexist perspective, intense use of slang, crime-prone and flighty is glorified. The only exceptional theme related to the independent individual in the songs is love. However, self-centeredness has also enveloped the feeling of love. On the one hand, the theme of love, which is processed around a sense of attachment, can also turn into an expression of the happiness of getting rid of the person who was loved in the past or the feeling of triumph of watching the regret of the unappreciative person. Therefore, unlike in the past, it can be said that the subjects of love in today's songs tend to be commodified.

This page intentionally left blank

RESEARCH ARTICLE / Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.37093/ijisi.1424111>

“Yabancılarla” Dolu Bir Dünyada Beraber Yaşama Pratikleri Üzerine Bauman Bize Ne Söylüyor? Göç Olgusu Üzerinden Bir Değerlendirme

İbrahim Oğulcan Erayman*

Öz

Bu çalışma; savaşlar, kıtlık, iklim değişikliği gibi pek çok değişkenin zorlayıcı etkisiyle yerinden olan ve olacak milyonlarca kişiye yönelik sürdürülebilir beraber yaşama pratikleri geliştirmenin zorunluluğunu vurgulama kaygısıyla yazılmıştır. Çalışmanın bu temel kaygısıyla da bağlantılı olarak teorik arka plan olarak Bauman'ın düşünceleri merkeze alınmıştır çünkü Baumancı düşünce bakımından kapasitesinin sınırlarına dayanmış bir dünyada ötekine, bizden olmayana alerji duymadan beraber yaşamanın imkânlarını soruşturmak en temel meselelerden birisidir. Baumancı düşüncenin sunmuş olduğu teorik imkânları değerlendirerek çalışma, göçmenlerle sürdürülebilir beraber yaşam pratiklerini geliştirmenin günümüzde yalnızca ahlaki bir sorumluluk meselesi değil, aynı zamanda pratik bir ihtiyaç olarak da önümüzde durduğu sonucuna ulaşmıştır. Öyle ki, istenilsin ya da istenilmesin yaşam alanlarımızı göçmen, mülteci sığınmacı gibi yabancılarla paylaşmak artık çağımızın kaçınılmaz bir gerçeğidir.

Anahtar Kelimeler: Zygmunt Bauman, Göçmen, Yabancı, Beraberlik, İçin-olma.

Cite this article: Erayman, İ. O. (2024). “Yabancılarla” dolu bir dünyada beraber yaşama pratikleri üzerine Bauman bize ne söylüyor? Göç olgusu üzerinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 165–176. <https://doi.org/10.37093/ijisi.1424111>

* Dr., Bursa, Türkiye.

E-posta: ibrahim.erayman@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6687-9973>

Article Information

Received 23 January 2024; Revised 09 April 2024; Accepted 25 April 2024; Available online 30 April 2024

What Does Bauman Tell Us About the Forms of Togetherness in a World Full of "Strangers"? An Evaluation of the Migration Phenomenon

Abstract

This study has been written to emphasize the necessity of developing sustainable togetherness practices for millions of displaced people due to the compelling effects of many variables such as war, famine, and climate change. In connection with this main concern of the study, Baumanian thought is taken as the theoretical background. This is because, in terms of Baumanian thought, investigating the possibilities of living together without being allergic to the other in a world that has reached the limits of its capacity is one of the most fundamental issues. By evaluating the theoretical possibilities offered by Baumanian thought, the study concludes that developing sustainable togetherness practices with migrants today is not only a matter of moral responsibility but also a practical need. So much so that whether we want to or not, sharing our living spaces with strangers such as migrants, refugees, and asylum seekers is an inevitable reality of our age.

Keywords: Zygmunt Bauman, Immigrant, Stranger, Togetherness, Being-for

1. Giriş

Bauman'ın çalışmalarında en sık rastlanan motiflerden birisi yabancılarla dolu bir dünyada beraber yaşama pratiklerinin geliştirilmesinin ahlaki ve pratik açıdan zorunluluğudur. Bu temanın Bauman'ın eserlerinde merkezi rol oynamasının temel sebeplerinden birisi Kant'ın (1991) er ya da geç dünyanın bir gün kapasitesinin sınırlarına ulaşacağı uyarısıdır. Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme* (1991) adlı eserinde, yıllar öncesinden -1795-, kaynak ve yerleşim kapasitesi açısından limitlerine erişen bir dünyada barış ve huzur içinde nasıl birlikte yaşanabileceğini sorgulamıştır. Bauman için genelde bu eser, özde ise dünyanın kaynak, yerleşim ve nüfus bakımından sınırlarına dayanacak olması vurgusu oldukça kritik önem taşımaktadır. Öyle ki, Bauman'a göre Kant'ın uyarıları nihayetinde gerçekliğe dönüşmüş ve dünyamız kaynak, yerleşim ve nüfus bakımından kendi sınırlarına ulaşmış, "boş" alanı kalmayan "dolu" bir mekân haline gelmiştir (Bauman, 2016a, ss. 154-156; Bauman, 2018a, s.17). Hal böyle olunca Bauman için istesek de istemesek daha önce hiç olmadığı kadar "yabancılarla" temas halinde olma durumu çağımızın en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Tam da bu nedenle göçmenler ve mülteciler gibi yabancılarla "beraber" yaşama imkânlarının soruşturulması da düşünsel bir zorunluluk olarak önümüzde durmaktadır. Bauman'ın tüm dünya için kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak gördüğü beraberlik pratiklerinin geliştirilmesi, Türkiye için bilhassa kritik önem arz etmektedir. Öyle ki Türkiye, Suriye iç savaşında sonra yoğun bir göçe maruz kalmış ve göçmenlerle beraber yaşama pratikleri geliştirme ya da böylesi pratiklerin geliştirilememesinden kaynaklı problemleri deneyimleme en önemli tartışma sahalarından birini teşkil etmiştir. Örneğin, Türkiye'deki Suriyelilerin epistemik adaletsizliğe uğrayıp uğramadığını soruşturan bir çalışmanın (Çağlar vd., 2023) çarpıcı sonuçlarından birisi, Bursa-Altıparmak mahallesi gibi temasın neredeyse kaçınılmaz olduğu sıkışık bir mekânda yerli nüfusun ve Suriyeli nüfusun neredeyse izole denebilecek sosyo-kültürel ve ekonomik bir yaşam tercih etmesi olarak belirtilmiştir. Yine farklı bir çalışmada (Diker & Karan, 2021), Suriyeli karışıklığının ve Suriyelilere yönelik olumsuz algıların temelinde, kamusal alanlardaki karşılaşmaların artmasının etkisinin büyük olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer çalışmada ise (Özdemir, 2017), Suriyelilerin başlangıçta misafir olarak görülmeleri ancak Suriye iç savaşının uzaması ve bölgedeki istikrarsızlığın sürmesi sebebiyle Türkiye'de kalıcılaşmaları, ev sahibi

topluluk tarafından Suriyelilere yönelik olumsuz algı ve yaklaşımların temeli olarak gösterilmiştir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki çalışmamız analiz birimi olarak Türkiye'deki Suriyelileri merkeze almamaktadır. Buna rağmen yukarıdaki örnekleri vermemizin temel sebebi, Türkiye bakımından Suriyeliler özelinde taraflar arası izole denebilecek yaşam pratiklerinin benimsenmesinde; kamusal alandaki karşılaşmaların olumsuz algıları tetiklemede ve misafirlikten kalıcılığa geçişin yerli nüfus nezdinde rahatsızlıkla karşılanmasında önemli faktörlerden birisinin (kuşkusuz ekonomik, kültürel vs. başka pek çok faktörün de önemini kabul etmekle birlikte) ileride açacağımız Bauman'ı beraberlik tiplerinden "için-olma" kipindeki beraberlik pratiklerinin taraflarca yerine getiril(e)memesinden ileri geldiğini düşünmemizdir. Bu bağlamda çalışmanın en önemli amacı, Bauman'ın tartıştığı beraberlik formlarının ve bu formlar içerisinde göçmen, mülteci, sığınmacı gibi "yabancı"lara "alerji"¹ duymayan beraberlik formlarının genelde göç çalışmalarına özelde ise göçmenlere yönelik politika, yaklaşım ve tutumlara önemli bir teorik arka plan oluşturma vasfına sahip olduğunu göstermektir. Çalışmanın en önemli kaygısı ise, savaşlar, kıtlık, iklim değişikliği gibi pek çok değişkenin zorlayıcı etkisiyle yerinden olan ve olacak milyonlarca kişiye yönelik sürdürülebilir beraber yaşama pratikleri geliştirmenin zorunluluğunu vurgulamadır.

Bu temel amaç ve kaygıyla yazılan çalışmada ilk olarak, tüm çalışma boyunca kullanılacak göç, göçmen, mülteci, sığınmacı ve yabancı gibi anahtar kavramlar birbirleriyle ilişkileri ve farkları dâhil edilerek açıklanacaktır. Daha sonra çalışmanın teorik dayanağını oluşturan Bauman'ı "beraberlik" formları üzerine bir değerlendirme yapılacaktır; devamında, beraber yaşama pratikleri geliştirmenin neden hayati olduğu ahlaki sorumluluk, beraberlik ve göç olgusu ilişkisi etrafında tartışılacaktır. Nihayetinde ise yaşadığımız çağın kendine has dinamiklerinin beraber yaşama pratiklerini geliştirmeyi (sınırları da gözetilerek), yalnızca ahlaki bir sorumluluk olarak değil, pratik bir ihtiyaç olarak da dayattığı ileri sürülecektir.

2. Kavramsal Çerçeve: Göçmen, Mülteci, Sığınmacı

Literatürde göç ile ilgili kavramsal haritalamayı derinlemesine analiz eden pek çok çalışma bulunmaktadır.² Çalışmanın temel niyetlerinden biri göçün kavramsal analizi olmamakla birlikte çalışma boyunca, göç, göçmen, mülteci, sığınmacı gibi kavramlara sık sık atıfta bulunulacağından kabaca da olsa bu kavramların tam olarak neye karşılık geldiğinin paylaşılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) göç şu şekilde tanımlanmaktadır:

İnsanların grup halinde veya bireysel olarak uluslararası bir sınırı geçmeleri veya yaşadıkları ülke içinde yer değiştirmeleri hareketi göç olarak tanımlanmaktadır. Göç, süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Bu nüfus hareketlerine mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, ekonomik ve diğer farklı amaçlarla göç eden kişiler de dâhil edilmektedir. (Akt. Özdal & Tutan, 2018, s. 7).

¹ Bu kavram Levinas felsefesindeki anlamıyla kullanılmıştır. Levinas'a göre, "Batı felsefesinin Başka'ya tahammülsüzlüğüne rağmen, öteki ile ilişki, alerjik olmayan bir ilişki, etik bir ilişkidir." (Levinas, 1991, s. 51.)

² Göç olgusunun kavramsal değerlendirmesine yönelik derinlemesine tartışmalar için bkz. Çiçekli ve Demir (2013), Özdal ve Tutan (2018), Özel (2018).

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi, "göç olgusu, mültecilik durumunu da kapsayan nüfus hareketlerinin genel adıdır" (Erayman, 2022, s. 27). Bu bakımdan "her mülteci göçmandır, ancak her göçmen mülteci değildir" (Yardım, 2015, s. 135).

Yer değiştirmenin nedenin (ya da gönüllü olup olmaması), nüfus hareketlerinin öznelere birbirlerinden ayırmada en kritik ölçüt olduğunu söylemek mümkündür. "Buna göre, mülteci ve sığınmacılar zorunlu bir göç nedeniyle bu statüye sahipken, göçmen statüsü ise temel anlamda "kendi isteği" ile göç eden kişilere verilmektedir" (Köşk & Özbek, 2017, s. 250). Bu açıklamalardan hareketle göçmen ve mültecilik durumlarının temelde yer değiştirme eyleminin gönüllülüğü üzerinden şekillendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte bu açıklamalardan göçmenleri yer değiştirmeye zorlayan hiçbir etmen olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Şüphesiz göçmenleri de yer değiştirmeyi iten zorlayıcı sebepler (ekonomik faktörler gibi) bulunmaktadır ancak nihayetinde göçmenler, göç hareketinin zamanını, biçimini ve yerini kendileri belirleyebilme imkânına sahiptir. Mülteciler ve sığınmacılar için yer değiştirmenin kendisi ekseriyetle hayata tutunma çabasının kendisine karşılık gelmektedir. Bu minvalde düşündüğümüzde, mülteci statüsünü alması gereken kişilerin, ekonomik göçmen kategorisi çerçevesinde değerlendirilmeleri "basit bir kullanım hatası olarak kalmamakta, canları pahasına da olsa Akdeniz'i geçmek zorunda kalanlara göçmen muamelesi yapılmasına yol açabilmektedir" (Yardım, 2015, s. 135). Bu açıklamalardan sonra, göçmen kategorisi ile kıyas halinde değerlendirdiğimiz mülteci ve sığınmacı kategorilerinin birbirleri arasında ne gibi farklar olduğuna da değinmek yerinde olacaktır.

Sığınmacı, "kendi ülkesini terk ederek, üçüncü bir ülkeye gidip orada sığınma talebinde bulunan kişiyi ifade etmektedir" (Ergüven & Özturanlı, 2013, s. 1019). "Uluslararası Göç Örgütü ise, ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde herhangi bir devlete "mülteci" olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yapmış olduğu başvurunun sonucunu bekleyen kişileri sığınmacı olarak tanımlamaktadır" (Özdal & Tutan, 2018, s. 13). Bununla birlikte sığınma başvurusunun olumlu sonuçlanacağına garanti yoktur. Başvuru "olumsuz olarak sonuçlanırsa bu kişiler ülkeyi terk etmek durumunda kalacak, bu kişilere insani ya da diğer gerekçelerle ülkede kalma izni verilmemiş ise bu kişiler ülkede düzensiz bir biçimde bulunan diğer yabancılar gibi sınır dışı edilebileceklerdir" (Özdal & Tutan, 2018, s. 13).

Mülteci ise "1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde" şu şekilde tanımlanmıştır:

1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs. (Barkın, 2014, s. 331).

Bu tanımlamalar ışığında mülteci ve sığınmacı statülerinin arasındaki temel farkın açıklığa kavuşturulduğunu ifade edebiliriz: "Devletin taraf olduğu anlaşma ve sözleşmelerin kendisine özel statü ve hukuki koruma sağladığı kişiler mülteci; böyle bir sığınma hakkını ve korumayı talep eden, ancak henüz bu korumadan faydalanamayan kişiler ise sığınmacı olarak tanımlanmaktadır" (Ergüven & Özturanlı, 2013, s. 1020).

Göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramlarını birbirleriyle karşılaştırarak "ne"liğini açıkladıktan sonra, Bauman'ı "yabancı" kavramının da üzerinde durup, çalışmada bu kavramının açılmasının neden hayati önemi bulunduğuna yönelik bir değerlendirmede bulunacağız.

3. Müphem Bir Kategori Olarak "Yabancı"

Çalışmamız Bauman'ı düşünceyi merkeze aldığından dolayı, yukarıda tanımlanan "göçmen", "mülteci", "sığınmacı" gibi kavramlardan belki de daha merkezi olan kavram "yabancı" kavramıdır. Öyle ki Bauman çeşitli çalışmalarında yabancıyı, göçmen ve mülteciyi de kapsayan çatı bir kavram olarak kullanmaktadır. Yabancı'nın hukuki olarak tanımlanmasında da paralel bir yaklaşımın olduğunu ifade etmek mümkündür. Öyle ki, "Hukuk sistemlerinde yabancı olmayı nitelendirmek için farklı kavramlar kullanılmaktadır ve yabancı devlet vatandaşları, vatansız kişiler, göçmenler, mülteciler yabancı kategorisine girebilmektedir" (Asar, 2018, s. 17). Bununla birlikte Bauman, göçmen ya da mülteci ayrımı yapmaksızın, "yabancı"nın hukuki statüsünden ziyade sosyal statüsüne; sosyal statüsünün tanınmamasından doğan muhtelif ayrımcılık ve dışlama mekanizmalarına odaklanmaktadır (Erayman, 2022, ss. 31-46). Öyle ki ona göre "yabancı", hep "biz"e rahatsızlık veren, "düzen"in kendisini sürekli sorgulatan (Bauman, 2010a, ss. 65-66), kategorilere sığmayan bir "müphemlik" kavramıdır (Bauman, 2017a, ss. 83-91). Öyle ki Bauman yabancı'nın bir müphemlik kavramı olmasını, kategorize edilememesiyle bağlantılı görmektedir. Bauman için "biz" ve "onlar", "dost" ve "düşman" gibi kategoriler ancak zıtlıklarıyla var olabilmekte, anlam kazanabilmektedir (Bauman, 2010a, s. 65). Bununla birlikte yabancı kategorisi böylesi zıtlık kategorilerinin tümüne meydan okumaktadır. Yabancı kategorisi "dost ve düşman", "biz ve onlar kategorilerinin" çerçevesini çizdiği ve bu çerçeve dışında hiçbir fark imkânı tanımayan mekanizmaya tehdit oluşturmaktadır. Çünkü yabancı ne dost ne düşmandır; ancak aynı anda hem dost hem de düşmandır (Bauman, 2017a, s. 83).

Bauman'a göre, bir müphemlik kavramı olarak yabancı, yerli durumun doğallığı karşısında her zaman dikkatleri üzerine çekme gibi bir meseleyle yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu bakımdan yabancı belli bir anda kabul görse dahi sınavı, göz önünde olma hali neredeyse hiç son bulmamaktadır. Bizden biri olduğunun kabul edilmesi o denli zordur ki her daim kendini ispatlamak durumunda kalmakta, ancak en nihayetinde kendisinin sadakatine çoğunlukla kuşkucu ve temkinli bir biçimde yaklaşmaktadır (Bauman, 2017a, s. 114). Yabancı'nın sürekli "sınavda olması" ve "sadakatinin" her daim şüphe götürmesi durumu Sennett'in, *Yabancı* adlı çalışmasının "Venedik'te Yahudi Gettosu: Sürgünler Yuva Kuruyor" adlı bölümünde çarpıcı şekilde gösterdiği gibi daha trajik sonuçlara da sebebiyet verebilmektedir. Öyle ki, böylesi bir sürekli şüphe duyulma hali yabancıyı artık bilinmeyen, spekülasyonun öznese kıldığı gibi, yabancı'nın gerçek yaşamından önce çeşitli fantazmalarla, mistifikasyonlar ile yaşam-dünyada anılma tehlikesini beraberinde getirmektedir (Sennett, 2017).

Bununla birlikte yabancı, yalnızca bir yanlış bilinme öznesi, hep aramızda olan ama biz-den olamayan bir kategori değil ilaveten Simmel'in vurguladığı gibi "bugün gelip yarın giden gezgin gibi değil, bugün gelip yarın kalan insan" gibidir (Simmel, 2009, s. 149). Bauman da Simmelci vurguyu paylaşır ve yabancı'nın, "uzak diyarlarda sınırlı kalmayı da geldiği yerden gitmeyi de reddeden" bir kategori olduğunun altını çizer. Böylece yaşam-dünyamıza dâhil olan yabancı, ister dost olarak ele alınsın ister düşman artık bir anlam kazanmaktadır. Hayatlarımıza bir anda ve izinsiz girişi düşmanlık kategorisinin izlerini taşımaktadır ancak yabancı, diğer bariz

düşmanlardan farklı olarak, dostun bilinen özelliklerinden olan sorumluluğu alınması gereken kişi de olabilmektedir (Bauman, 2017a, s. 90). Yabancı'nın yaşam-dünyamıza girişiyle başlayan müphem durumlar, yabancı'nın sınırlara hapsedilemeyen ve karar-verilemez doğası, Bauman'a göre yabancı'nın yerli nüfus tarafından belirsizliğin ve güvensizliğin kaynağı olarak görülmesine de sebebiyet verebilmektedir (Bauman, 2019, ss. 42-45). Bauman, yabancıların varlığının, "dinmek bilmeyen ve her an su yüzüne çıkabilecek yoğun bir gerilimin işareti olduğunu" vurgulamaktadır (Bauman, 2012, s. 169).

Yukarıdaki açıklamalar, Bauman'ın yabancıyı bir müphemlik kategorisi olarak ele aldığını (kendisinin beslendiği Simmel ve Sennett gibi düşünürleri de tartışmaya dâhil ederek) göstermeyi amaçlamıştır. Tüm bunlarla birlikte özellikle altını çizmek istiyoruz ki Bauman yabancı'nın müphemliğine olumsuz bir değer atfetmez. Öyle ki, Bauman'ın birçok çalışmasını kuşatan temel motiflerden birisi, yabancı'nın müphemliğini bir tehdit ve "düşmanlık" kategorisi görmekten farklı alternatif bir vizyon ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan kendisi müphemliğin "sosyal yaşamın asli unsuru olduğunu kabul eder ve bir sosyolog ve düşünür olarak her fırsatta insanları bu çeşitlilikle bir arada yaşamaya" (Öztürk, 2020, ss. 97-98), bunun mümkün yollarını aramaya davet eder. Takip eden başlıkla birlikte ilk olarak genel anlamıyla beraber yaşama tiplerine, akabindeyse yabancılarla bir arada yaşamının anahtarı olabilecek beraberlik pratiklerine yönelik Baumancı teorik arka planın imkânları açılmaya çalışılacaktır.

4. Teorik Arka Plan: Baumancı Beraberlik Pratiklerinin Çerçevesi

Fenomenologlar beraberliğe atıfta bulduklarında, genellikle başkalarıyla fiziksel olarak birlikte olmamızı ya da onlarla ortak bir mekânı paylaşmamızı değil; başkalarıyla beraberlik duygusunu deneyimlememizi merkeze almaktadır. Hatta başkalarıyla fiziksel olarak birlikte olmak, onlarla beraberlik duygusu hissetmek için gerekli bir koşul bile sayılmamaktadır (Osler, 2022, s. 149). Bu bakımdan Sarıbay'ın, "beraber olma" (togetherness) ve "bir arada olma" (coexistence) ayrımı büyük önem arz etmektedir. Sarıbay, "beraber olma'nın aidiyet esasına dayalı bir duruma karşılık geldiğini ve anlamlı bir ilişkiyi ifade ettiğini vurgulamaktadır. Böylesi bir ilişki "bir arada olma"dan oldukça farklıdır. Öyle ki "bir arada olma"da amaç vardır ancak aidiyet eksiktir (Sarıbay, 2020, s. 158). Beraberliği düşünürken Bauman'ın değerlendirmelerinden yola çıkan, ancak belirgin bir şekilde Levinasçı kavramların yanı sıra psikanaliz tarafından öne sürülen önermelerden de yararlanan (ancak bunu yaparken görüşleri bütünleştirmeye çalışmak yerine yan yana koyan) Sharon Todd ise, beraberliği geniş anlamda yani sosyal adalet talebine ve bu taleplerin öğretilmesine atıfta bulunarak soruşturur (Kębłowska-Ławniczak, 2014, ss. 133-134). Akkaş ise "bir arada olma/yaşama"nın farklı bir anlamına dikkati çeker. Buna göre, İspanyolca "convivencia" kelimesinin karşılığı olan ve İngilizcede "coexistence" kelimesi ile karşılanan "bir arada yaşama", "farklılıklardan daha ziyade ortak zemin oluşturma gayesi taşımaktadır" (Akkaş, 2022, s. 204). Tüm bu açıklamalarla birlikte, Bauman'ın "beraber olma" ve "bir arada olma" (beraber yaşama ve bir arada yaşama) arasında herhangi bir ayrım ve kıyaslama yapmadan, "beraber olma" ya da "beraber yaşama" anlamında "togetherness" kelimesini kullandığını vurgulamada fayda görüyoruz. Beraber yaşama pratiklerini derinlemesine incelediği kitabı *Life in Fragments: Essay in Postmodern Morality*'de Bauman, "Forms of Togetherness" başlığı altında "beraber yaşama" pratiklerinin biçimleri üzerine etraflı bir soruşturma gerçekleştirmiştir (Bauman, 1995, ss. 45-71). Beraberlik

(togetherness) kavramının literatürde kültürel çalışmalardan (Bakardjieva, 2003), psikanalize (Sholes, 2005) değin farklı kullanım ve tartışma sahaları olsa da çalışmamız Baumancı düşüncüyü merkeze aldığından devam eden kısımlarda odağımız Baumancı "beraberlik" pratiklerinin detaylı bir analizine yönelik olacaktır.

Kębłowska-Ławniczak'a göre, sosyolog ve filozof Bauman, beraberlik (togetherness) tartışmasını açarken, bu kavramın birçok biçimi olduğunu kabul etmiştir ve bu kabul kavramın doğasında yatan çeşitliliği yakalamıştır. Bauman, *Postmodern Etik*'te (2016b) keşfedilen temaların bir devamı niteliğinde olan bu kavramla ilgili etraflı değerlendirmelerini *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri* (2014) adlı eserinde toplamıştır (Kębłowska-Ławniczak, 2014, s. 133). Hemen aşağıda bu beraberlik biçimlerini açıklamaya gayret edeceğiz.

Bauman için beraberliğin pek çok biçimi bulunmaktadır. Kalabalık caddeleri ya da alışveriş merkezleri gibi mekânları paylaşmanın şekli verdiği beraberlik biçimini, "mobil beraberlik" olarak adlandırılmıştır. Bu beraberlik biçiminde yabancıyla temas etmekten (zorunda kalmadıkça) özellikle kaçınılır (Bauman, 2014, ss. 66-67). Öyle ki Bauman, bu durumu müşahhas hale getirmek için tam olarak şunu söylemektedir: "Tecrübeli (ve şanslı) bir yaya hiç kimseyle karşılaşmadan ve hiç kimsenin gözüne ilişmeden bir yerden öbür yere geçebilir" (Bauman, 2014, s. 67). Çok benzer şekilde "cadde" türü beraberlikte de yabancı bir engeldir, bu engele takılmak ya da rast gelmek ise bir gecikme, zaman kaybıdır. Bauman, böylesi bir kaçınmanın (yabancıdan, onun iletişim ihtimalinden) büyük önem arz ettiği diğer bir beraberlik türünü ise "istasyon" tipi beraberlik olarak adlandırmaktadır. Bu tarz bir beraberlikte, kişiler bir müddet sonra ayrılacakları, herkesin kendi yoluna, kendi işine gideceği ve büyük bir ihtimalle bir daha hiç rastlaşmayacakları (ya da rastlaşsalar bile farkında olmayacaklarını) bir mekânda ve anda beraberdir. Bununla birlikte bu kişiler "ayrılmadan önce burada ve şimdi içinde buldukları mekânı paylaşmak zorunda olduklarını bilmektedirler" (Bauman, 2014, ss. 67-68).

Bauman'ın üzerinde durduğu bir diğer beraberlik biçimi ise, iş yerleri ya da fabrikalarda gözlenebilecek "ölçülü ve tavında" beraberliktir. Bu beraberlik amaçlı bir beraberliktir ancak insanları bir araya getiren amaçlar birbirlerinden farklı olabilir. Bu beraberliğin amacının ne olduğundan bağımsız olarak, beraber olmak bu amaca ulaşmanın ön şartıdır. Bu amaca ulaşmanın başka bir yolu olmadığı için de bu beraberliğin amacı, beraberliğin alması gereken biçimini belirlemektedir (Bauman, 2014, s. 69).

Farklı bir beraberlik biçimi ise bir gösteri yürüyüşünde, futbol maçında ya da eğlence mekânında somut haline rastlayabileceğimiz "aşikâr" beraberliktir. Bu beraberliğin amacı beraber olmak fakat kalabalıklar halinde beraber olmaktır. Bauman son bir beraberlik biçimi olarak ise, her zaman yurtsamanın -homesickness-³ teşvik ettiği bir imgelemin eseri olan "koyutlanmış" beraberliği (uluslar, sınıflar gibi) gösterir. Aşikâr beraberliğin çekici yönü, katılanlarını karşılaşmalardan kurtarmasıyken; koyutlanmış beraberliğin çekici yönü ise, henüz içine girilmemişken bile öncesinden tamamlanmışlıkları garanti edilen sıcak karşılaşmalar vaat etmesidir (Bauman, 2014, ss. 71-72).

Yukarıda açıklanan bu beraberlik formlarının tamamı "yanında-olma" kipindedir. "Yanında-olma" kipindeki beraberlik, "arkalarında süregelen bir karşılıklı haklar ve/veya yükümlülükler mirası bırakmama anlamında sonuçsal olmama eğilimindedir" (Bauman, 2014, ss. 74-75). Bu

³ Yurtsama, -nostaljik özlemden farklı olarak- "uzaktayken evi yaşamak", kişinin kendisini yurdunda, evinde hissetmesi, çevresindekileri tanıması ve buraya ait olması yönündeki bir dürtüdür." (Bauman, 2014, s. 71.)

tarz bir beraberlik kipinde, ilişkide veya yanında bulunulana yönelik herhangi bir sorumluluktan bahsetmek mümkün değildir. Beraberlik boyunca odak hiçbir zaman kişide değil, beraberliğe olanak sağlayan olayda ya da eylemedir (Bauman, 2014, ss. 74-75). Ancak beraberliğin tek biçimi "yanında-olma" değildir. Seçilen ya da ayrımsanan bazı kişiler, yabancılar "yanında olma" kipinden "ile olma" kipine geçmektedir. Bu kişiler artık kendileri olarak dikkat nesnesi olabilmektedir. Bu noktada "artık temasta bulunulan kişi görüş alanına girmekte, güncel ilgi kazanmakta ve düşünme ve karar nesnesi olabilmektedir" (Bauman, 2014, s. 75). Bununla birlikte "ile-olma" kipindeki beraberlikte yabancı, dikkat ve ilgi nesnesi olabilmektedir ancak bu ilgi sadece güncelle sınırlıdır. "Genel olarak söz konusu ilgiyi/ilgiliği hem yaratan hem de sınırlayan şimdiki bir konu, *ad hoc* bir meseledir" (Bauman, 2014, s. 75).

Güncellik, kişiler arası ilişkiyi, diyalogu ya da teması şimdiki bir mesele ile sınırlamaktadır. Hal böyle olunca yabancıyla kurulacak ilişkinin ile-olma kipindeki beraberlikten farklı olması gerekmektedir. Bauman için böylesi bir ilişki türü sadece "için-olma" kipindeki beraberlik formudur. "İçin-olma"; "yanında-olma" ve "ile-olma" türündeki beraberlik formlarının, parçalı (epizodik), güncelle, şimdiyle sınırlanan mahiyetini ortadan kaldırmaktadır. "İçin-olma" tipi beraberliğe yabancıya eşsizliğini, başkılığını muhafaza etmek ve savunmak için girilmektedir. "İçin-olma" ahlaki sorumluluktan bağımsız düşünülemez, ahlaki sorumluluğun ona şeklini verdiği bir ilişkidir. Tam da bu sebeple, sebeple "için-olma", yabancıya, ötekinin, bene benzemeyenin eşsiz ötekiliğini koruyan ve savunan ne kadar çok kişi olursa olsun, kişinin kendisini sorumluluk alanını dışında görmediği bir ilişki tipidir (Bauman, 2014, ss. 75-77). Bauman'a göre, "için olma alanı ile özdeşleştirildikten sonra ahlak alanı artık Öteki'ne karşı sempati, ona hizmet etme istekliliği, onun için iyilik yapma ve kişinin kendi kendisini feda etmesi"ni dahi sağlayabilecek bir dayanışma alanı haline gelecektir (Bauman, 2014, s. 88).

5. Ahlaki Sorumluluk, Beraberlik ve Göç Olgusu İlişkisi: İmkanlar ve Sınırlar

Bauman'a göre, öteki "için olmak" toplumun bir ürünü değil, bir başlangıç noktasıdır ve ötekiyle, yabancıyla girilecek tüm ilişkilerde belirleyici olan ahlaki sorumluluktur (Bauman, 2016b, s. 26). Baumancı bakış açısından dünyayı Öteki ile paylaşmak, bir yabancıya önceden verilmiş bir sosyal kategoriden ahlaki bir varlığa dönüştürüldüğü ahlaki bir yakınlık ilişkisidir. Yakınlık olmadan insani beraberlik olmaz, ancak yabancıya ahlaki varlıklar olarak yaklaşım yaklaşmamak "ben"den başka hiç kimseye bağlı değildir. Bu bakımdan ahlaki potansiyelimizden tamamen kendimiz sorumluyuzdur (Månsson, 2008, s. 169). Ayrıca ahlaki sorumluluğa dayanan yabancıya yönelik "için olma" tipi beraberlik anlayışı insanlığın yapması gereken önemli bir tercihin şıklarından biridir. Buna göre, "yapacağımız tercih, şehirlerimizi yabancılardan korkulan ve onlara güvenilmeyen kaygı dolu mekânlara dönüştürmek" ya da "için-olma" kipinde beraberliğin şeklini verdiği pratikleri hayata geçirebilmektir (Bauman, 2018b, s. 152). Bauman'a göre şıkların ikincisi bir fırsat ve ayrıca da ihtiyaçtır. Fırsat olması yabancıya ahlaki sorumluluğa dayanan bir ilişkinin insanlık için daha önce aşılmamış bir eşiği temsil etmesinden ileri gelmekteyken; ihtiyaç olması ise, bunun gerçekten bir yaşam ve ölüm meselesi olmasından ileri gelmektedir. Ona göre, ya hepimiz karşılıklı olarak birbirimize öğretecek ve birbirimizden öğrenecek ya da yabancılarla dolu dünyamız ötekine tahammülsüzlükten dolayı bir savaş alanına dönecektir (Bauman & Franklin, 2003, s. 215).

Bununla birlikte diğer insanların refahı ve esenliği için ahlaki sorumluluğumuzu yerine getirmeyi başarıp başaramayacağımız kesin değildir, çünkü ahlaki potansiyelimizi genişletmenin önünde önemli engeller de vardır (Månsson, 2008, s. 169). Bu engellerin ve muhtelif zorlukların ete kemiğe bürünmüş görünümünü göç meselesinde bulmak mümkündür.

Bauman, son zamanlarda meydana gelen mülteci ve sığınmacı trajedilerini, Avrupa değerlerinin yozlaşmasının (2018b, ss. 27-32), Avrupalının tarih boyunca özgül avantajı olmuş olan, "yabancılarla birlikte yaşamayı öğrenme ve bunu uygulayabilmenin sönümlenmesinin" (2010b, s. 202) en sarıh gösterenleri olduğunu vurgulamaktadır. Alain Morice, Hollanda hükümetinin 26.000 sığınmacıyı sınır dışı etme kararını örnek göstererek, Avrupalı devletlerin zorlayıcı koşullar altında (kıtık, yoksulluk ve savaşlar gibi) yer değiştirmek durumunda kalmış kişilere gösterdiği muameleyi "sığınma hakkının ölümü" olarak değerlendirmiştir (akt. Bauman, 2018b, s.114). Bauman ise Morice'in "sığınma hakkının ölümü" olarak nitelediği yaklaşımları, "sığınmacılara uygun görülmeyle "salt ekonomik göçe" çıkmış kişilere yönelik uygulamaların arasındaki farkın bütünüyle kaybolması" olarak yorumlamıştır. Öyle ki Bauman'a göre Avrupa devletlerinin sığınmacı politikalarının temelini, mevcut sığınmacıların mülteci statüsünü almalarını zorlaştırmak, potansiyel sığınmacıların ise Avrupa topraklarına erişimini engellemek oluşturmaktadır (2018b, ss. 114-115). Bauman için bilhassa Avrupa'da, mülteci ve sığınmacılar gibi ahlaki sorumluluğunu duymamız ve için olma kipli beraberlik pratiklerini işler hale getirmemiz gereken kişilere yönelik yaklaşımların temelini engelleme ve dışlama mantığı oluşturmaktadır. Baumancı perspektiften bu durum mülteci ve sığınmacı gibi yabancıların ahlaki ve insani sorumluluk alanının dışında tutulması/görülmesi ile doğrudan bağlantılıdır.

Bauman, ahlaki alanın, hukukun ve nihayetinde insani değerlendirmenin dışında görülen sığınmacı ve mültecilere yönelik dehumanize edici eylem ve tutumların örneklerine hiç olmadığı kadar sık rastlanıldığını belirtmektedir (Bauman, 2018d, s.70). Ahlaki sorumluluk sahasının dışında tutulmak, bu muameleye maruz kalan birey ya da gruplar bakımından insan öznelliğinden mahrum bırakılıp nesneleştirilmelerine de sebebiyet verebilmektedir (Bauman, 2018e, ss. 77-78). Bauman tam da bu yönüyle düzensiz göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin "kadim çağlardaki *homo sacer* kurumunun modern reenkarnasyonu olarak değerlendirilebileceğini" belirtmektedir (2016a, s. 154). Bu kişilerin yaşamları, ahlaki sorumluluk alanından ve hak mefhumunun kendisinden (dolayısıyla hukuki statüden) soyutlandığı için çıplak hayata indirgenmiştir (Bauman, 2017b, s. 53). Hakları, öznellikleri ve en nihayetinde yaşamları askıya alınabilen kişilerin Agambenci bir karşılığı olan "homo sacer" gibi, günümüzde mülteci ve sığınmacılar da en temel hakları bile yok sayılabilen ve pek çok şiddet biçimine diğer insanlara göre daha açık olan kişiler olarak görülmektedir (Bauman, 2018a, ss. 46-47).

Tüm bunlarla birlikte, Bauman'ın özellikle altını çizdiği gibi göçmen ve mültecilerin her türlü kötülüğü evimize kadar getiren ve doğrudan suçla, düzensizlikle özdeşleştirilen kişiler olarak damgalanmaları ve ahlaki sorumluluk alanının dışında tutulmaları her ne kadar nesnel dayanağı olmayan argüman ve söylemlere sırtını dayasa da misyonunu layığıyla yerine getirmiş gözükmektedir. Bauman bu misyonu şu şekilde açıklamaktadır: "bir zamanlar şefkat duygusu uyandıran, yardım etme güdüsünü harekete geçiren "sığınmacı figürü" nün saflığı bozulmuş, kirletilmiş; uygarlığın onuru olan "sığınma kavramı" bölünmüş ve suç derecesinde bir sorumsuzluğun rezilane bir karışımı olarak yeniden tanımlanmıştır." (Bauman, 2018a, s. 73). Buna rağmen hâlen en kötü senaryoyu deneyimlemedik. Öyle ki, insanları yer değiştirmeye

zorlayan etkenleri kontrol etmek bir yana, bu etkenler her geçen gün daha da şiddetlenmekte, hatta iklim değişikliği olgusu göz önüne alındığında bunların daha da kontrol alanımızın dışına çıktığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Hal böyle olunca, Bauman'ın çağrısında yatan imkânlar, yine kendisinin vurguladığı (göçmenlere yönelik önleyici ve dışlayıcı politikalar gibi) tüm sınırlara rağmen elimizdeki en önemli seçeneklerden biri gibi gözükmemektedir.

6. Sonuç

Bauman'a göre, diğer insanların refahının nihai kökeni Öteki ile buluşmaya dayanır ve "insani beraberlik şansı, kimin -devletin ya da kabilenin- yabancı olduğuna kimin karar vereceği sorusuna değil, yabancıların haklarına bağlıdır" (Bauman, 2019, s. 52). "İnsani beraberlik" şansı, kolektif kimliğimizden vazgeçmemiz gerektiğini göstermez. Daha ziyade, bir yabancıyı sürekli olarak yersiz yurtsuz istenmeyen bir tuhaflık olarak görmek yerine, onu kendisinin bir temsili olarak kucaklamaya istekli olmakla ilgilidir. Yabancılarla yaşamak ikircikli yaşamak anlamına geldiği için bu oldukça zorlu bir uğraştır, ancak Bauman'ın insanlığa sunduğu meydan okuma tam da budur (Månsson, 2008, ss. 169-170). Bununla birlikte günümüzde Bauman'ın beraber yaşama pratiklerini geliştirmeye yönelik ahlaki ve pratik çağrısına sınır oluşturan faktörleri (hemen yukarıda yine Bauman'dan hareketle açıldığı gibi) göç(men) meselesinde görmek mümkündür. Öyle ki, göç meselesi politikayla, popülist söylemlerle ve güvenlikleştirmece retorikle artık kontaminedir ve bunu geri çevirmek de güç gözükmemektedir. Çarpıcıdır ki, bu durum sadece göç karşıtlığı boyutunda vuku bulmamakta, göç meselesine yönelik altı dolu kaygıların dile getirildiği argümanların da "ırkçılık" potasında eritilebildiği görülmektedir. Kısaca mesele (göç), çok az öznesiyle ilgili (göçmen) hale gelmiştir. Bu bakımdan, "insanlığın bütünleşmesini bütün insanlık seviyesinde gerçekleştirmek" (Bauman, 2018c, s. 163), tamamlaması oldukça külfetli ve zorlu bir görev gibi durmaktadır. Bununla birlikte göç dinamiklerinin gittikçe müphemleştiği akışkan yaşam dinamiklerinde yabancılara yönelik bir alerji olmadan, sürdürülebilir beraber yaşama pratiklerini geliştirmek günümüzde yalnızca ahlaki bir sorumluluk olarak değil, pratik bir ihtiyaç olarak da önümüzde durmaktadır. Dahası bu durumu dışlayıcı ve önleyici uygulama ve pratiklerle perdelemenin meselenin çözümüne herhangi bir katkı sağlamadığı aşikârdır. Zira yabancıları sınırlarımızdan uzak tutmaya yönelik tüm çabalarımıza rağmen, bu kişilerin nispeten dünyanın daha yaşanabilir yerlerine doğru hareketlerini engellemek pek mümkün gözükmemektedir.

TEŞEKKÜR

—

FINANSAL DESTEK

Yazar bu çalışma için herhangi bir finansal destek almadığını beyan etmiştir.

ETİK

Bu çalışmada etik ilke ve standartlara uyulduğu beyan edilmiştir.

YAZAR KATKI BEYANI

İbrahim Oğulcan Erayman Genel katkı düzeyi %100.

Yazar, bu çalışmanın yazarlık koşulunu sağlayan başka bir kişinin olmadığını onaylamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Kaynakça

- Akkaş, R. (2022). İstanbul örneğinden hareketle bir arada yaşama kültürü üzerine kavramsal bir çerçeve. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 202-219. <https://dergipark.org.tr/en/pub/neusbf/issue/74770/1212590>
- Asar, A. (2018). *Yabancılar hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Bakardjieva, M. (2003). Virtual togetherness: an everyday-life perspective. *Media, Culture & Society*, 25(3), 291-313. <https://doi.org/10.1177/0163443703025003001>
- Barkın, E. (2014). 1951 Tarihli mülteciliğin önlenmesi sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (1), 331-360. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abd/issue/33815/374463>
- Bauman, Z. (1995). *Life in fragments: Essays in postmodern morality*. Blackwell Publishing.
- Bauman, Z. (2010a). *Sosyolojik Düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2010b). *Etiğin tüketiciler dünyasında bir şansı var mı?* (F. Çoban ve İ. Katırcı, Çev.). De Ki Basım Yayın.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup* (P. Sıral, Çev.). Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış hayat: Postmodern ahlak denemeleri* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016a). *Kuşatılmış toplum* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016b). *Postmodern etik* (A. Türker, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017a). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017b). *Kimlik* (M. Hazır, Çev.). Heretik Yayınları.
- Bauman, Z. (2018a). *İskarta hayatlar: Modernite ve safraları* (O. Yener, Çev.). Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2018b). *Avrupa: Bitmemiş bir macera* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Bauman, Z. (2018c). *Retrotopya* (A. Karatay, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2018d). *Kapımızdaki yabancılar* (E. Barca, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018e). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: Küresel çağda sosyal eşitsizlik* (F. D. Ergun, Çev.). Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Postmodernite ve hoşnutsuzlukları* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınevi.
- Bauman, Z., & Franklin, A. (2003). The tourist syndrome: An interview with Zygmunt Bauman. *Tourist Studies*, 3(2), 205-217. <https://doi.org/10.1177/1468797603041632>
- Çağlar, A. B., Erayman, İ. O., Küçükalp, D., Gayirhan, G. (2023). Anlatı araştırmasının göç çalışmalarında kullanımı: Bursa-Altıparmak Mahallesi'nde gerçekleştirilen saha çalışması üzerinden bir değerlendirme. *Sosyoloji Divanı*, (22), 201-218.
- Çiçekli B., & Demir, O.Ö. (2013). *Türkiye koridorunda yasadışı göçmenler*. Karınca Yayınları.
- Diker, N. P., & Karan, O. (2021). Suriyeli mültecilerin karşılaştıkları sosyal dışlanma ve geliştirdikleri direniş taktikleri: Ankara örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 281-321. <https://doi.org/10.5505/jas.2021.44366>
- Erayman, İ. O. (2022). *Göç olgusunun felsefi sosyolojisi: Baumancı bir perspektif*. DBY Yayınları.
- Ergüven, N., & Özturanlı, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62(4), 1007-1062. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001733
- Kant, I. (1991). The perpetual peace: A philosophical sketch. In H.S. Reiss (ed.). *Kant: Political writings*, (pp. 93-110). Cambridge University Press.
- Kęblowska-Ławniczak, E. (2014). Forms of togetherness in contemporary urban drama and a return of direct address. *Interactions: Ege Journal of British and American Studies*, 23(1-2), 133-143.
- Köşk U. C., & Özbek, Ç. (2017). Küreselleşme ve uluslararası göç ilişkisinde değişen göçmen algısı. *Researcher: Social Science Studies*, 5(1), 247-265. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/researcher/issue/66625/1042440>
- Levinas, E. (1991). *Totality and infinity* (A. Lingis, Trans.). Cluwer Academic Publishers.
- Månsson, N. (2008). Bauman on strangers – Unwanted peculiarities. In M. H. Jacobsen & P. Poder (Eds.), *The Sociology of Zygmunt Bauman: Challenges and Critique* (pp. 155-171). Routledge.
- Osler, L. (2022). Empathy, togetherness and familiarity: From offline to online. *Metodo*, 10(1), 145-177. <https://doi.org/10.19079/metodo.10.1.145>
- Özdal B., & Vardar Tutan, E. (2018). Temel Kavramlar ve Olgular, içinde B. Özdal (Ed.). *Uluslararası göç ve nüfus hareketleri bağlamında Türkiye* (ss. 5-79). Dora Yayınları.
- Özdemir, E. (2017). Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki algıları. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 6(1), 115-136. <https://doi.org/10.17134/khosbd.405253>
- Özel, S. (2018). Uluslararası koruma başvuru sahibi, uluslararası koruma sahibi ile geçici koruma altına alınanların hukuki statülerinin sığınmacı ve göçmen kavramları özelinde değerlendirilmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 37(2), 249-295. https://www.uludag.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/genel-dokuman/2018_2/asl%2011.pdf
- Öztürk, Ö. A. (2020). *Açık bir sosyoloji imkânı: Zygmunt Bauman ve sosyal bilim metodu* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi). İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemi. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET002256.pdf>
- Sarıbay, A. Y. (2020). *Toplumun mantığı: Bir toplulaşma anlatısı*. DBY Yayınları.
- Sennett, R. (2017). *Yabancı: Sürgün üzerine iki deneme* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.

- Sholes, M. A. (2005). Variations on togetherness: Response to Eric Mendelsohn, *Psychoanalytic Perspectives*, 3(1), 125-131. <https://doi.org/10.1080/1551806X.2005.10472940>
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Yardımlı, M. (2015). Göçmen algısından mülteci fobiyasına: Avrupa tecrübesi. *Sosyoloji Divanı Göç Dosyası*, 3(6), ss. 129-147.

Extended Abstract

One of the most frequent themes in Bauman's work is the moral and practical imperative of developing practices for living together in a world full of strangers. One of the main reasons why this theme plays a central role in Bauman's work is Kant's (1991) warning that sooner or later the world will one day reach the limits of its capacity. Kant thought of the possibility of peaceful coexistence in a world with exhausted resources and settlement capacity in his 1991 work *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, which was written many years earlier, in 1795. For Bauman, this work in general and especially the emphasis on the world reaching its limits in terms of resources, settlement and population are of critical importance. In fact, according to Bauman, Kant's warnings eventually have turned into reality and our world has reached its limits in terms of resources, settlement and population, becoming a "full" place with no "empty" space left. As such, for Bauman, whether we like it or not, being in contact with "strangers" more than ever before has become the reality of our age, and precisely for that, investigating the possibilities of living "together" with strangers such as migrants and refugees has become an intellectual necessity. As a result of this intellectual inquiry, Bauman, while recognizing that there are many forms of coexistence, emphasizes the "for-being" type of coexistence as the key to a sustainable, peaceful life with strangers.

With this general scope, this study has been written with the concern of emphasizing the necessity of developing sustainable coexistence practices for millions of people who have been and will be displaced by the compelling effects of many variables such as wars, famine, climate change. The most important aim of the study is to show that the forms of coexistence (and types that are not "allergic to "strangers" like migrants, refugees and asylum seekers) discussed by Bauman, have the quality of creating an important theoretical background for migration studies in general and for policies, approaches and attitudes towards migrants in particular.

In this study written with this basic aim and concern, firstly, the key concepts that will be used throughout the study, like migration, migrant, refugee, asylum seeker, and foreigners, are explained by including their relations and differences with each other. Then, Baumanian forms of "togetherness," which constitute the theoretical basis of the study, are explained. Subsequently, why it is vital to develop practices of living together is discussed in relation to moral responsibility, "togetherness" and migration. Finally, it is emphasized that (with its limits also taken into account), developing practices of living together is imposed by the unique dynamics of the age we live in, not only as a moral responsibility but also as a practical need.

The four main conclusions of the study are as follows: First, let alone controlling the factors that force people to relocate; these factors are in fact getting more and more severe every day, and given climate change, it would not be wrong to say that they are getting even more out of our control. As such, the possibilities that lie in Bauman's call (the extensification of practices of togetherness in the form of "being for") seem to be one of the most important options available to us. Secondly, despite this importance, we have concluded that there are significant difficulties and limitations in the realization of practices of togetherness based on moral responsibility towards strangers. We have shown that these difficulties and limitations are particularly tangible in the phenomenon of migration. Thirdly, we have concluded that, in fluid life dynamics where migration conditions are becoming increasingly ambivalenced; developing sustainable practices of coexistence without an allergy towards strangers is not only a moral responsibility today, but also a practical need. Fourthly, we have concluded that masking this situation with exclusionary and preventive practices does not contribute to the solution of the issue because, despite all protectionist policies, it is rather impossible to prevent the movement of displaced people towards relatively more livable areas.